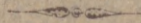

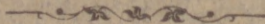
1897

הדת והחנוך

מאת

פ. געטץ.

ווילנא

תרנ"ו.

A decorative rectangular border with ornate floral and scrollwork patterns surrounds the text.

KAUFMANN
DÁVID
KÖNYVTÁRA

B. 189.

Дозволено Цензурою, 28 Декабря 1895 г. Вильна.

הדת והחנוך

ששה מכתבים בודדים

על דבר

מקום הדת בהנוך

מאת

פ. געטץ.

ווילנא

למ"ק

תרנ"ו

שנה

Motto:

„Als der Endpunkt der Welt, als der Gipfel aller Erhabenheit muß die Idee von Gott schon in früher Kindheit hervorschimern, sobald das Gemüth anfängt einen Ueberblick zu wagen über sein Wissen und Denken, Fürchten und Hoffen; sobald es über die Grenzen seines Horizontes hinauszuschauen versucht.“ (Herbart: Umriss pädagogischer Vorlesungen III Theil Cap. 2 Anmerk. 2).
אומתנו איננה אומה כי אם בתורתיה... האשונות והרעות מ' ג' פ' (פ' 1).
כונת כל המצות לשני דברים והם תקן הנפש ותקן הנקו (מ' ג' ה' ג' פ' כ"ו העתקת אלהריוי).

„Sie — die Ceremonialgesetze — leiten den forschenden Verstand auf göttliche Wahrheiten, theils auf ewige, theils auf Geschichtswahrheiten, auf die sich die Religion dieses Volkes gründete. Das Ceremonialgesetz war das Band, welches Handlung mit Betrachtung, Leben mit Lehre verbinden sollte... so lange wir keine so authentische Befreiung vom Geseze (wie die Offenbarung) aufzuweisen haben, kann uns unsere Vernünftelei nicht von dem strengen Gehorsam befreien, den wir dem Geseze schuldig sind, und die Ehrfurcht vor Gott zieht eine Grenze zwischen Speculation und Ausübung, die kein Gewissenhafter überschreiten darf... Hier heißt es offenbar: Was Gott gebunden hat, kann der Mensch nicht lösen.“ (Mendelssohn: Jerusalem. Leipzig 1880 pg. 460-5).

הקדמה

ששת המכתבים האלה על אדות מקום הדת בחנוך, אשר אנכי נותן לפניך, קורא נכבד, לא בפעם הראשונה הנני מגיש אותם לפני קהל הקוראים, כי רבם כבר באו בסגנון אחר בושורנאל *Lehrer und Cantor* (הוספה למכה"ע *Jüdische Presse*) בשם "Pädagogische Briefe", בשנות 9-1888, ואחרי כן הוצאתי את שלשת המכתבים הראשונים ב"המליין" בשנות תרנ"ב ותרנ"ג בשם: "מכתבים בודדים על דבר החנוך", וקראתים בשם הזה על אשר לכל אחד ואחד מהם רעיון בודד, ורק אל תכלית אחת כלם כוננו, והיא: להראות ולהוכיח, מנקדות ראות שונות, מה מאד גדול ונכבד יסוד הדתי בכלל וקיום מצות המעשיות בפרט בחנוך מתקן, אשר לפי עצמותו ותעודתו ישאף התפתחות כל כחות הנפש והשלמת כל כשרוני הילד, שאי אפשר להשיגן בלתי אם על ידי השפעת הדת והדעת, האמונה והתבונה כאחת. ומדי דברי בחנוך מתקן העיוותי את לבות הקוראים כן על הדברים המועילים לו וצריכים חוץ ועלינו לקרבם וכן על הדברים המזיקים לו ועלינו להזהר מהם ולהרחיקם מעלינו.

מראש עלי להודות ולהגיד, שלא מלבי הוצאתי הדעות והאמתיות, אשר הן נושאי מכתבי אלה; כי כבר הוכיחו גדולי הפדגוגים כמו: (1) *Herbart*, (2) *Waitz*, (3) *Beneke*, ודומיהם, שהדת היא אבן פנת החנוך; והדעות בנוגע לתעודת מצות המעשיות, אשר הכאתי במחברתי זאת, עתיקות הן בספרותנו ונושאות בד בבד גם עם דעות גדולי חכמינו של התקופה החדשה, אשר הפיחו רוח חיים חדשים בחכמת ישראל, כמו: (4) הרמב"ם, (5) רמ"ק, (6) צונץ, (7) ז. פראנקל, (8) שד"ל, (9) ריב"ל, (10) ודומיהם. ויען שכפי

הנראה

(1) עי' להלן ע' 162. (2) ע' 54 בהערה וע' 162. (3) ע' 8-37, וע' 162 בהערה. (4) ע' 50-48, 69, 82, 121. (5) ע' 34, 83, וע' 162 בהערה. (6) ע' 84, 93-4. (7) ע' 3-82, ובהערה שם. (8) ע' 85, 192 בהערה, וע' 109. (9) ע' 86, 93, 114 בהערה, וע' 162. (10) ע' 83, וע' 101 בהערה.

הנראה נעלמו, או למצער נשכחו הדעות והאמתות האלה מלבות הרבה מכני דורנו, המחנכים את בניהם ללא תורה ודת ומזוללים במצות המעשיות, על כן אמרתי: אביא את זכרון הדעות האלה לפניהם ואלבישן בסגנון ספורי, המושך בטבעו את הלב, ובשפת קלה, אשר ירוץ כל קורא בה, למען תמצאנה מסלות בלבותם, אולי ינכחו מאמתתן ויכירו וידעו את מומי סדר החנוך, השורר כעת בתוך איזה מפלגות אחינו בארצנו, ויתאמצו להגות ממנו סיגיו ולהזק בדקיו, לתקנו ולכוננו ברוח דתנו ויחד עם זה ברוח השכלת זמננו ולפי חפצי ארץ מכורתנו וממשלתה הרוממה, אשר אנחנו חוסים בצלה.

המחבר

מכתבים בודדים

על דבר החנוך.

מכתב א.

קוראי היקרים! מורה הייתי שנים רבות, ובכתי משכיליני ונאוריני וגם בכתי עשיריני מדור העבר והחזה המפתי לקחי בשפות שונות ובמדעים שונים וביחוד בתורת דתנו, ויותר שהייתי מלמד לבניהם ובנותיהם, למדתי מהם דעת דרכי החנוך השוררים כעת בתוכם. והנה את כל אשר ראיתי בעיני ובאוזני שמעתי, וכל אשר נודע לי על פי ההתבוננות ועל פי הוכחים, אשר היו לי עם הורי תלמידי הרבים על דבר החנוך, הביאו בלבי את ההכרה הפנימית שבמקצוע הזה, כלומר: שבענין החנוך פעולתנו אנו עד הנה דלה ורקה.

אמנם למדנו מעט חדשות ומועילות, אבל תחת זאת שכחנו הרבה צרכים עקריים בחנוך, אשר אם גם נושנים הם, בכל זאת עוד לא אבד עליהם כלל, וככחם אז, לפני מאות שנים, ככחם עתה. אנכי אינני מאלה המתמרים בעבר ואומרים „קדוש וטהור“ לכל ישן נושן. לפי שנות ימי חיי, ולפי המושכלים והדעות אשר רכשתי לי בכתי מדרש הבינוני והגבוהים, שקוע אני ראשי ורכי בדור החדש, ובכל זאת אגזר אמר: שאבותינו היו פדגוגים טובים ממנו, ושהחנוך, אשר נפל בגורלנו, מעולה הרבה יותר מהחנוך אשר נתן אנחנו את בנינו.

יודע אנכי היטב שהחלטתי זאת לא תמצא חן בעיני הרבה מקוראי, ואולי גם תעורר שחוק בלב אלה מהקוראים, אשר רק למראה עין ישפוטו, ולא יחדרו בעצם הדבר פנימה, אשר כל עינם ולבם אל ההוד והחדר החיצוני ואשר במ כח זמננו גדול גם בחנוך; אבל אקוה שטמרוצת דברי הנוכחים יוכחו לדעת אלה מהקוראים, אשר בלי דעות קדומות ישפטו על כל דבר ודבר לפי מעלות תכנם האמתי, שלא מלבי הוצאתי החלטתי האמורה למעלה, וכי המעשים בכל יום אשר נפגוש על כל מדרך כף רגלנו, יעידו על אמתתה, כאשר אך נתכונן בשום לב, איך נתן את בנינו היום, ואל איוז מטרה נובילם בחנוכנו. „אם ה' לא יבנה בית שוא עמלו בוניו בו“. האמת הגדולה

והנצחית

והנצחית, הכולטת בפתגם הזה, תתאמת ביתר שאת וביתר עז „בחנוך“. אם ההנוך לא יוסד על מוסדי הדת המהורה, ואם רוח ה' לא תפעם בו מראשיתו ועד סופו, אז כל עמל המחנכים והמורים לא יועיל ולא יצלה, ועכ"פ אי אפשר לגמרי להנך את בנינו ובנותינו להיות יהודים נאמנים לעמם ולדתם. אין דבר בעולם ואין אמצעי בכל הספרת החנוכית, אשר יוכל למלא מקום הדת בחנוך, ומה גם לעשותה למותר. לא ההשכלה המדעית ולא השכלת היופי, וגם שתיהן יחד, לא תוכלנה להתחרות את פעולת הדת על שדה החנוך, יען קצור קצרה ידן לצרף ולברר, להשביח ולהיטיב נפש האדם, לשכללה ולהשלימה, להאדירה ולרוממה למעלת הקדושה, עד כי תאהב את האמת ואת הטוב אהבה בלתי תלויה בתועלת, אשר תגיע על ידם, כ"א אהבת עצמותן של האמת והטוב, וטהרת המדות תתהוו לעצמות הנפש, אשר בלעדיה לא תוכל להתקיים, כאשר תצלה לדת לפעול על נפשות ולבות הגוהים אהרית באמת ובתמים.

אמנם יש ביד ההשכלה המדעית להעשיר את האדם בידיעות מועילות ובאמצעים נאמנים, אשר המה כלי קרב בידו ללחום מלחמת הקיום להכניע תחת רגליו כחות הטבע ולעבוד במ לטובתו ולהנאתו, או לחסות בצלם משד ושבר כי יבואו; בידה גם כן לשבור במדה ידועה את צמאוננו לדעת את התבל ומלואה. כן נפרת פעולת המדע על השכל, בלמדו אותו להתבונן אל עצם היצורים וצורות הטבעיות, לחקור ולדעת את הסבות והמסובבים, לחבר מקרי הגשם, להשיג את גדרי המושגים ולסדרם בסדר ידוע ולחרוץ עליהם משפטיו, לצרף את המשפטים להקישים על ידי מופתים, וללמוד על ידם את הסתום מן המפרש. אפס אם תשתרע פעולת המדע גם כן על לבות בני אדם ועל נשיותיהם, עוד הדבר מוטל בספק גדול עד היום, ועוד לא הכריע חכם אחד מכל החכמים, אשר עמלו ויגעו בפתרון שאלות הנוגעות לחכמת ידיעת הנפש, שטעה בעל „הרוח חן“ באמרו: „הכרה המופת יחייב להאמין האמת, ולהכחיש השקר, לא לעשות הטוב ולהרחיק הרע“ (פרק ששי).

וכן הדבר עם תורת המוסר המדעית או הפלוסופית. כל כחה עד עתה היה רק לחוק חקי מוסר המתקבלים על השכל, אשר מלבד שכבר הקדימתם תורת המוסר הדתית, העולה עליה בשלמותה — הנה פעולתה על נפש המרגשת עוד מרם נודעה בין החיים. ובלעדי כל זאת, עוד הסרון גדול נראה בתורת המוסר המדעית, אשר לא יוכל להמנות, והוא: שהיא מחסרת

מקטרת יסוד ראשי (Grund-princip). כי עוד לא עלתה ביד כל הפלוסופים, אשר הקרו ודרשו בתורת המוסר והמציאו שטות משטות שונות, למצא יסוד ראשי לחקי המוסר, אשר ממנו תנוה דעת הפלוסופיא, וע"כ לא תוכלנה לעמוד ולהתקים בפני הבקרת, ואת אשר יבנה הפלוסוף האחד, יבוא רעהו והקרו ויסתור אותו ויהרסו עד היסוד ויהפכהו למעי מפלה. ובצדק החליט הפלוסוף שאפענהויער: ששאלת "מדוע?" של חקי המוסר—כלומר היסוד הראשי של תורת המוסר—המחייב את האדם לשמור את החקים האלה, הגהו עד היום "אבן החכמים", יען כי כל שטות תורת המוסר, אשר נולדו עד היום על ברכי הפלוסופיא, יסודן הראשי הוא: או העודאימוניסמוס (Eudaimonismus) — היא השמה המלומדת, שמקור חקי המוסר היא טבע האדם להתאמץ ולהשתדל בדעת ובלי דעת להגיע אל האושר, אשר אליו צמאה נפשו כמה לו בשרו מיום גיחו מבטן אמו עד שובו לעפרו — ; או העדוניסמוס (Hedonismus), — היא השמה, אשר על פיה: יסוד ושרש המוסר היא תשוקת הנפש לתענוגי בשר ורוח, אשר בלעדיהם הייה אינם חיים — ; או האוטייליריסמוס (Utilitarismus) — היא השמה, אשר תיסד כל חקי המוסר על רדיפת התועלת הטבועה עמוק עמוק בלב האדם.

והנה השמות האלה אם כי שונים הם שמותיהן אשר יקראו להן מוציאייהן, באמת צורה אחת ותכונה אחת לכלן יחד, והיא: שכלן כאחת תתנגדנה לעצם המוסר האמתי ולתכונתו, והוא הקדושה או ההתדמות לצלם (או יותר נאות, לצורת) הטוב והמטיב; כי בשומנו לב אל כל השמות הנזכרות ונתבונן אל מהותן, אז נקל לנו למצוא, כי מהותן וסגלתן היא, לא אהבת האמת והצדק והטוב מצד עצמם, כ"א אהבת עצמו של אדם, כלומר: האהבה שאוהב האדם כמבע את עצמו ובשרו וכל אשר לו, הנקראת (Egoismus). האהבה הזאת לפי תכונתה ומהותה, סותרת ומתנגדת לעצם רגש המוסר הטבוע בנפש האדם, ואשר אך אליה פונים כל חקי המוסר, ורק לקראתה יוצאים המה למלחמה. אשר על כן אמרתי שגם בדבר הזה, ר"ל בשטת תורת המוסר, יתאמת משפט המשורר האלקי: "אם הי' לא יבנה בית שוא עמלו בוניו בו", כלומר: בלי דעת הי' ותורתו אין יסוד ראשי לתורת המוסר. השכלת היופי (aesthetische Bildung) בלבד ג"כ איננה מספקת למטרת החנוך; כי בחפצה לפעול על נפש האדם, היא מוכרחת לעבור דרך החושים ולסול לה מסלה על ידי הרגש (געפיהל). רק בהעירה מראש את

את החושים ותוליד צלמי היופי אל נפש המרגשת (כה המדמה), רק אז תצליח לחדור אל נפש המשכלת ולהשפיע עליה פעולתה. אפס לא לעולם תגיע אל מחוז הפצה זה, ולפעמים תעמוד באמצע הדרך: תעורר את החושים ואת הרגש, אבל השכל לא יתפעל ממנה, אשר ע"כ תחת לפאר ולרומם את הנפש, תחת לזרות ולהבר, לטהר ולזכות את נטיותיה, תעורר בלבו הרהורי תאוה, ותוליד בנפשו החשק לתענוגי בשרים, ותוליכחו שולל אין בינה, כאשר ראה ראינו אצל העם, אשר השכלת היופי הגיעה אצלו עד מרום קצה, העם אשר כמעט רק בה שם כל מעינו, הלא הוא עם יון. בכל תשוקתו העזה להשכלת היופי ובכל שקידתו הרבה והעצומה בה, מה שפל ערך העם הזה ביהוסו אל תורת המוסר, ומה קלה ודלה היתה בקרבו פעולת היופי על מדות נפשו ונטיותיה! בלעדי זאת, כל עמל וכל חפץ מלאכת מחשבת הוא לתאר השלמות (Die Vollkommenheit) של כל מין ומין כמו שהוא, יען כי עצם היופי וסגלתו — אשר הוא כל מטרת מלאכת-מחשבת— היא תמונת השלמות, הכוללת בתוכה הבדל המין וסגלותיו ותאריו המיוחדים לכל אישי המין הזה, ולה, ר"ל למלאכת-מחשבת, אחת היא: אם ציורי השלמות הזאת, אשר היא תצויר, ביהוסם אל המוסר (Ethik) הם בתכונת חיוב או שלילה. מנקודת הראות של תורת היופי אין בין ציור מארקיו פאזא של שיללער לציור ריכארד השלישי של שעקספיר, ובלבד ששניהם יהיו שלמים, כל אחד ואחד במינו, וע"כ כעל האחד כן גם על חברו נופל התאר "יפה", וכל דבר אין לה, ר"ל למלאכת-מחשבת, עם ערכם, "המוסרי" של הציורים. וכן גם פעולות הציורים על נפש האדם שוות, ואיך תפעלנה על הנפש להועיל ולהיטיב?

לא כן תורת המוסר הדתית בכלל ותורת מוסר דתנו בפרט. השלמות, אשר היא תציב למטרה לרדוף אהריה, היא שלמות האמת והצדק והטוב; והשלמות הזאת היא רק בחיוב ולא בשלילה, יען כי היא ממקור "קדש" נובעת, יסודה בקדושת ה'. "קדושים תהיו כי קדוש אני וכו'", והקדושה היא המדרגה היותר גבוהה והיותר נעלה במהרת מדות הנפש ובכשרונותיה המוסריים. אין בה שלילה כלל וכלל, כ"א שלילת הרע בהחלט. תורת המוסר של דתנו, בהיותה תולדה חיובית והמשך הכרחי מתורת אלקית (דיע לעהרע פאן גאטט) של דתנו, תשוה לנגד עינינו מדות ה' ודרכיו, למען נדבק במדותיו ונלך בדרכיו, כמו שדרשו חז"ל על הכתוב, "אהרי ה' תלכו" ועל הכתוב "ללכת בדרכיו", היינו: "מה הוא רחום וחנן, אף אתה הוי רחום וחנן"

והנון, מה הוא חסיד לכל, אף אתה חסיד לכל וכו', וא"כ האידיעאל, אשר תורה לנו תורת מוסר דתנו, הוא אידיעאל שלם בתכלית השלמות והטוב, אין בו עקש ופתלתל כל שהוא, יען כי המה דרכי ה' ומדותיו. לתורת מוסר דתנו יש עוד יתרון גדול ונכבד עד מאד, והיינו בהיותה עצם מעצמות הדת, חלק בלתי נפרד משלשת חלקיה: א) דעת ה' ויחוסו לתבל ומלואה (theosophische Cosmogonie), ב) תורת המוסר במלא מובן המושג הזה, ג) מצות המעשיות, — יש בידה לפעול על האדם בכל אמצעי הדת בעצמה. מעבר מזה תתמוך יסודה הראשי בדעת ה' ויחוסו לתבל, המביאה בלבו יראת הרוממות, ועל ידה גם יראת הטא, ומעבר מזה תומכות בידה מצות המעשיות, אשר תלויה את האיש הישראלי בכל אשר יפנה ללכת, ותשפיענה על כל אשר יעשה לעיני השמש ובהדרי חדרים, וגם על כל אשר הושב כמעמקי לבו; אשר ע"כ בכח תורת מוסר דתנו לפעול גם על הרגש גם על השכל, ולשכלל את הנפש ולרוממה, לברר וללכך נטיותיה, ולשים מתג ורסן על תאוותיה, ולהעיר בלבו רגשי הטוב והישר ולהחזיקם. —

הנה כי כן הלא בצדק נחליט: שכל זמן שנפש האדם תשאר כמו שהיא, ולא תשנה את טבעה ולא תחליף את נטיותיה, — תשאר גם הדת מה שהיתה במשך אלפי שנים, היינו: שמת החנוך היותר שלמה והיותר מתאימה עם טבע האדם, והיותר עשירה באמצעים שונים, ומקבילים ומקננים איש אל רעהו, וע"כ גם היותר עלולה לפעול על כחות הנפש השונים בטבעם.

את כל זאת ידעו היטב אבותינו ואבות אבותינו מעולם, אע"פ שלא ידעו עד מה "מחכמת" החנוך. ידיעתם זאת אמנם לא היתה ידיעה הבאה ע"י חקירה ודרישה והכרה עיונית לכל פרטיה ודקדוקיה; אבל תחת זאת הרגישו בנפשם, שמכלעדי הדת אין עצה ואין אמצעי לחנך את בניהם להיות לאנשים ישרים, לאזרחים נאמנים ולעברים אמתים. ולא היה הדבר הזה מוטל אצלם בספק כלל וכלל, וגם השבו למותר לחקור אחריו, וביחוד, אחרי אשר מקרא מלא הוא: "ראשית חכמה יראת ה'".

כן ידעו היטב, שלא די לחנוך דתי ללמד לבניהם איזה סעיפים או גם איזה פרקים של איזה ספר מספרי יסודי הדת (Katechisis) בעל פה, וכי חנוך דתי אי אפשר בלתי אם ללמד ולהרגיל את בניהם מנוער לעשות ולקיים את המצות המעשיות בלי כל חקירה ופלוסופיא של מה בכך. אשר ע"כ מעבר מזה התאמצו בכל עז להיות בעצמם בכל

בכל עניני הדת למופת ולדוגמא לבניהם, ולא הניחו מצוה קלה שלא דקדקו בעשייתה, ומעבר מזה השגהו בשבע עינים על בניהם, לכל יטו מדרך התורה והמצוה כמלא השערה, ושידקדקו גם המה במצוה קלה בכחמורה.

בלעדי זאת עוד יתרון מאד נכבד לרבי החנוך של אבותינו, והוא אחד מעקרי החנוך, הראוי שנשים אליו את לבנו כמדה נכונה, והוא: שאבותינו היו כהנך בניהם אידעאליסטים שלמים, אשר אין למעלה מהם. ואם על פי הרוב היו בחיים אנשי מסחר ואנשי מעשה, ר"ל פראקטיקים גמורים, אנשים שידעו פרק בהויות העולם, וחתרו בכל עז לעסוק ולהרויח, ואהבו לבצוע כצע, אולי גם יותר מדי; בכל זאת בנוגע לחנך בניהם היו אידעאליסטים שלמים מאין כמותם. כל מטרת החנך היתה בעיניהם, "לגדל בניהם לתורה ולחופה ולמעשים טובים". זאת היתה כל מגמת לבם, וגם הברכה השגורה בפיהם, אשר ברך איש את אחיו, ומעולם לא עלה על לבם לברך את בניהם שיהיו לסוחרים גדולים ועשירים אדירים, פֶּאָבריקאַנטים או באנקירים מפורסמים. אבל מגמת פניהם היתה רק שיהיו יהודים אמתים, יראי ה' וחושבי שמו באמת, ומופלגי תורה גדולים וכדומה.

הדרך האידעאלי הוה בחנוך, אשר אם כי השתרע הרחק מאד, לא יוכל לעולם להשתרע יותר מדי, אמנם לא היה נקי מכל מום וחטא ביתומו ליסודי החנוך, בהיותו נוטה רק לצד אחד, כלומר: בדאגו רק להתפתחות המוסרית של החניכים, מבלי שום לב אל המועיל וגם הנחוץ בחיים החמריים, אשר גם בלעדיהם לא יוכל כל איש לעמוד ולהתקיים; בכל זאת אין לשער גדל ערך פעולתו הטובה על החניכים, יען כי האחרונים בדעת ובלי דעת השתדלו למלא רצון הוריהם ומוריהם, והתחזקו להיות אנשים מהוגנים, אזרחים נאמנים למלכם ולארצם, ויהודים נאמנים ומופלגי תורה, ועל פי הרוב גם עלתה בידם.

אין לכהד שע"י דרך חנך כזה לא התפתח השכל המעשי של החניכים כראוי, והסרון גדול היה שלא למדו איזה מלאכה או הרשת המעשה, או הכמה המחיה את בעליה והמעשרת את השכל בידיעות מועילות, או מסחר אשר יהיה להם למקור מחיה בכואם בימים, כמצוה על כל איש לדאג לחייו ולהביא לו את לחמו מעמל ידיו. כן תלילה לי ללמד זכות על האי-סדרים והתחפכות אשר שררו גם בסדר הלימוד, או להכחיש את האומרים: שהמלמדים לא היו מוכנים כראוי ומתם אשר לא היו מסגלים

מקגלים כל עקר לעבודת החנוך. מי לא ידע כי על פי רובא דרובא לא היה להם כל מושג ממדע הדיקדאקטיקא והמעטאדיקא, וכי לא ידעו עד מה מחכמת הפעדאגאטיקא בכלל ולמה היא, ומי יעז להכחיש את המכוכה הרבה, אשר באה על עמנו על דרך התפתחותו הרוחנית והגופנית באשמת „המלמדים“ „וחדריהם“? אנכי אך אחת אביע: שלמרות כל מגרעות המלמדים וחדריהם, ולמרות סדר למודם ומזמיו הרבים, בכל זאת השפיע החנוך הישן במדה מרובה על לבות הניכיו, ניצוור הרבה להתפתחותם כרוח אומתנו ודתנו, ויתן להם „לב עברי“ באמת, וגם העשיר שכלם בידעת תורתנו הכתובה והמסורה, אם גם בלי כל סדר נכון ומשמר ישר.

גם אמצעי החנוך אצל אבותינו היו מקבילים ומסכימים עם מטרותם האידיאלית, וגם בהאמצעים האלה פעם רוח דתנו, רוח אידיאלית. אמצעי החנוך אצל אבותינו לא התאמצו לפעול לא על אהבת עצמו ולא על רדיפת הכבוד, המבועות בלב בני אדם, כאמצעי החנוך השוררים בכתי הספר בימינו, כמו: מכתבי תהלה, תעודות כבוד וכדומה, כ"א יראת ה' טהורה ואהבת הורים ומורים המצוה עלינו, הן היו הסבות היותר פועלות על לבות החניכים והתלמידים, הן העירו בהם את התשוקה והחשק ללמוד ולעשות ולקיים את כל דברי תורתנו. ולהתינוקות של בית רבן, עולי הימים, הבלתי מקגלים עוד להתפעל מיראת ד', היה „המלאך“ (דוקא), אשר השליך להם שקדים ואגוזים, או גם אגורות כסף, „משמים“ (דוקא), ולא הוריהם או מלמדיהם, אשר לקחו את השקדים והאגוזים או את האגורות מצלחתם; כן נראה בכל דרכי החנוך ואמצעיו אצל אבותינו, חוט של אידיאליםמוס משוך עליו מראשו ועד סופו.

צעורי בני ישראל, בהיותם מגדלים ומקנכים על ברכי הדת, ומלמדים מנוער לקים המצות המעשיות, היו ע"י זאת אחווים ודבוקים בעמם ובית מולדתם ואוהבים אותם ככל לבם ומאדם, אהבה בלי מצרים כאהבת עצמם, אף על פי שלא ידעו שאהבה כזאת פאטריאמיזם תקרא ולמעלה נכבדה תחשב. המה הרגישו את עצמם כיהודים שלמים בכל לבם ובכל נפשם, וכל נטיותיהם והגות לבם היו קדושות לעמם, בלי דעת שיחום כזה לעם — רגש לאו מי יקרא, אשר בו יתפארו הלאומיים; ובהגיע עתם לעזוב את בית אבותם וחדר מלמדיהם ולצאת אל שדה החיים המעשיים, המלאים אבני מכשול וחתחתים על כל שעל ושעל, ובהיותם אנוסים להתערב עם אנשים שונים ולבוא לידי נסיונות שונים בהלחמם

בהלחמם מלחמת הקיום, היו מזוינים מכף הגלם עד קדקדם, ויהיו גבורי כח לעמוד בפני כל נסיון וללחום באנשי חיל נגד פגעי הזמן. ואם גם לפעמים אולת ידם לצאת כמנצחים ממלחמת הקיום, ונסיונות החיים השתרגו עלו על צואריהם ושגבו מהם, ויצרם הרע גבר עליהם, גם אז עכ"פ לא במהרה נטו מני דרך היהדות, ולא בנקל השליכו מידם דגל ישראל, ולא נטו חיש קל משדה המערכה, כאשר ראה נראה היום בקרב המהנכים ברוח הזמן. וגם אלה המעשים, אשר מאיזה סבה פנו ערף לדת אבותיהם, גם המה על פי הרוב היו נשארים נאמנים לאומתם, וויק אהבת עמם לא ככה בתוך לבם כל עוד בחיים חיתם, יען כי גם למרות הפצם היו במצפוני לבם יהודים אמתיים, עצם מעצמנו ובשר מבשרנו. אולם אם האירה להם ההצלחה פניה, והשעה שחקה להם, או אם היה לבם עשוי לבלי חת ממוקשי הזמן ותעתועיו, ועזו במ לעמוד על נפשם ולהתגבר על יצרם, אז לפעמים נתפתחו והיו למופת לבני דורם בצדקתם וישרת לבם, והיו נכונים לקדש שם שמים בכל עת ובכל שעה, ולהעלות את עצמם עולה על מוכה אהבת עמם ודתם, אשר כמוהם אך לשוא נבקש ונחפש בין החניכים מדור החדש.

ומה גדלה אהבתם לאבותיהם! ומה חזקה עליהם מצות כבוד אב ואם, ואיך ידעו להתנהג עמחם בחן וברצון ולהוקיר ולכבד כל משאלות לבם! — הלא אנחנו כלנו יודעים ועדים, כי הנה החניכים האלה לא רחוקים המה מאתנו לא במקום ולא בזמן, כי אם עודם הם לנגד עינינו בכל אשר נפנה. ועתה הכימו וראו הכי נמצא דוגמתם בין המהנכים על יסודות הדינים מקרוב באו אלינו? הציגו נא את החניכים על יסודי הדת מדור העבר מול החניכים מדור החדש מטעם שטות הנוכיות שונות, השוררות כעת בעמים; הציגו אותם איש מול אחיו ביחוסם אל אבותיהם ואל עמם בפרט, ואל יחוסם לתורת המוסר בכלל, אז תדעו ותכינו מה בין החנוך הישן הנוסד על טהרת הקדש, על דעת תורתנו וקיום מצותינו, ובין החנוך החדש, המרחיב את גבולו מיום ליום, אשר בשטות שונות שלא ממעי ישראל יצאו ישום מכמהו, ועל מסורת אבות במקצוע הזה יביט מגבוה בשאט נפש, אז תראו ותוכחו אם קדימה נלך בחנוך בנינו, כאשר יחשבו רבים מאתנו, או נשוב אחורנית, כאשר יחזה לי רוח מבינתי. אמת נכון הדבר, שהחניכים מדור החדש יצמינו לפני החניכים מדור העבר במעלות נכבדות הרבה, כמו: במנהגי דרך ארץ ברוח הזמן, בהיכולת להתערב בין הכריות באופן נאות ומקדר, בידיעת שפות שונות וחכמות

והכמות מועילות, בכשרון למושך בשבט סופר ולעשות במלאכה והרשת וכדומה מן הדברים אשר תועלתם החמירת בולטת ונפרת לעין כל. אין כל ספק שהמעלות הללו ערכן גדול עד מאד; אפס לא הן העקר בחיננו עלי אדמות, ולא מהן אנהנו חיים. הן הנה רק פרפראות וגם אמצעים נכבדים יקרי הערך, אשר על ידם נגיע לתכלית נעלה בחיים, אבל לא להביט עליהן כעל תכלית נכבדה בפני עצמה, ועכ"פ גדולה ונכבדה מהן אלף ידות התפתחות המוסרית של נפש האדם. והנה בנוגע להתפתחות המוסרית, למדות ישרות, לרגשות נעלים ולכח האהבה הטהורה, כמו: אהבת הבריות בכלל, ואהבת הורים ומורים בפרט, כמדות החסד, הרהמים והחנינה באמון ובישרת לב, ובכלל בכל הנוגע בהנהגת האדם באשר הוא אדם, וחבר לחברת מין האנושי, ואזרה בארץ מכורתו, וביחוד, ביהוסם לחיי העברי באשר הוא עברי וחובתו לעמו ולדתו, בכל הדברים האלה נופלים הראשונים – (כלומר חניכי הדור החדש) הרבה מאד מהאחרונים (כלומר חניכי הדור העברי), העולים עליהם בכל המדות והמעלות המושבחות, אשר מנינו למעלה, במדה מרובה. ואין לתמוה על זאת, כי רק שמת החנוך השוררת בימינו, רק היא אשמה בדבר.

השטה הזאת כל כחה לפעול על המחנכים על פיה עוד בילדותם ע"י אמצעים שונים המעירים בלבותם את התאווה ואת החשק, את הקנאה ואת התחרות, את רדיפת הכבוד ואהבת עצמו. הורים רבים גם בלתי עשירים מדור החדש, לא ימנעו מבניהם תענוגים ומותרות העולים בדמים יקרים, וילבישום בגדי המודות שני עם: עדנים, אשר לא לעזור ולא להועיל לבניהם, כ"א להתכבד על ידם ולהתפאר בהם, ויעשו את עויהם לאליליהם, ויכרעו וישתחוו לפניהם, וכל יקר לא נחשב בעיניהם למלאות תאות לבם של העריצים הצעירים האלה, אשר הסכן הסכינו מנוער לדמות: שהוריהם וכל העולם כלו לא נבראו אלא בשבילם ובשביל הנאתם, ובעודם ילדים רכים המה שבעים מתענוגים וכל טוב הארץ, אשר לא ידעום אבותינו עד זקנה ושיבה. ויחד עם זה ילמדו לבניהם עולי הימים שפות והכמות שונות בבת אחת, ויעמיסו עליהם עבודת הרוח רבה מנשוא, למען יתניססו הבנים בנעוריהם במכתבי תהלה, אשר יקבלו בעד שקידתם והריצותם בבית הספר, למען יצמינו בכשרונותיהם ובידיעותיהם בין בני גילם והיו להוריהם לכבוד ולתפארת, ולמען יעשו עשר וחיל בבואם בימים, והיו מזוינים היטב לשלול שלל ולבזו כו עד אין תכלית במלחמת הקיום העומדת לקראתם, וללכוד משמרות גבוהות בכח ידיעותיהם הרחבות, מבלי שום לב שעבודה רוחנית מרובה

מרוכה בע"כ תחליש את עצבי גות בניהם ועורקיהם, ותכלה את כחם ואונם ותשחית את גופם ונשמתם גם יחד.

בשמת הנוך כזאת אין מקום לדאוג להתפתחות המדות המוסריות ולהשתלשלות רגשות נעלים, כי מי ישים לבו אליהם? ועל מה המה אלה ולמה? מה להם לרודפי תענוגי בשר וכבוד המדומה, מה להם ולמדות הטובות, אשר כגדל לערכן המוסרי כן תגדלנה ותרכינה לעמוד לשמן על דרכם זו? וגם לא בה יתהדרו בניהם לפני בני גילם, כי מי יכיר ערכן המוסרי, ומי יודע לכבד אותן כראוי? ועכ"פ לא הנה תהיינה בעוזרוי להגיע למשמרות גבוהות, לצבור כחול כסף וזהב, ולמלאות בטנם דשן ועדנים.

והיה, אם למרות כל היגיעות, אשר יגעו ההורים האלה ולמרות כל העבודה הקשה אשר העבידו את בניהם - חנוכם זה לא עלה יפה ולא עשה פרי ישוה לו, אשר רק אליו נשאו את עינם, ובניהם לא הגיעו אל מחוז חפצם, ולא רכשו להם לא עשר ולא כבוד; אבל תחת זאת נפשם רקה מכל רגש נעלה, ולבם צפון מאמונה טהורה, ואין בהם לא תורה ומוסר, לא מעשים טובים ומדות טובות, ורק באהבת עצמם ישגו, ואין למו בעולמם כ"א ה"אנכי" בלבד - והיה בראותם, כי כל עמלם ועמל חוריהם הלך בתהו ויאבד, ומטרתם עוד מהם והלאה, וגם חצי תאותם לא עלתה בידם, והתקצפו וקללו את יומם, ומאסו בחיים כאלה, אשר אין להם שחר, ואשר לא ימצאו בהם קורת רוח לנפשם, הצמאה לתענוגים וכבוד, ופנו על ימיו ועל שמאל לתור ולבקש להם משורות אחרות בחיים. מה טוב להם ומה מאשרים הם אם האשר יאיר פניו אליהם, ויצליחו למצוא מסלה ככף איש, ללכת בה בטח ולהגיע אל התכלית הנרצה, אשר תרגיע את נפשם, ויחלו לחיות חיים חדשים, חיים שיש בהם יראת שמים ומעשים טובים. אבל מה יקר הזיון כזה!

כאין מורה דרך נכון, בלי יסוד מוסרי נאמן ובאפס כל נטיה נעלה נטועה בלבם מאת הורים ומורים, יתעו בתהו לא דרך, וימששו בחשך בעורים מבלי דעת אנה ישימו פניהם, ואל מי מקדושים אשר בארץ יפנו. מי יציל אז את תועי רוח אלה ממתעים ומדוחים, אשר ינהלום לכאר שחת? מי יעיד בהם לבלי סור אחרי מוצדדי נפש כהארטמאן, דעגאיעוו והכריהם, לוקחי לבם בחלקת לשונם, אשר דרך בית הסהר וסיביריען דרכם? הכי יטו אז און קשבת לעצת אבותיהם ולבקשתם לבלי המשך אחרי מסייתיהם, אשר דרכם מהם נסתרה? הכי ישימו לב בגאונם אל יללת אמותיהם הגועות בככי, בראותן כי בניהן אשר טפחו

טפחו ורבו, יגורשו מבתי ספר וילכו בדרך אשר לא ישובו ממנה עוד? אז יילילו ההורים האמללים על שברם הגדול מני ים, ויתאוננו במר נפשם על בתי הספר אשר טשחתם בם, וקללו במורים אשר התעוּם (לפי דעתם) מני דרך, וגם על בניהם יחרה אפם בם, אשר באכזריות נוראה מאין כמות הרפו למוֹת נפשם בעד איזה דעות נשחתות, ועל עמם לא תחום עינם, וגם על אבותיהם לא יחמולו. אז - לפי ראות עינם - כל העולם כלו אשם באסונם, ורק המה הפים מכל פשע, מבלי הבין כי המה, רק המה הסבו להם רעתם, וידיהם היו במעל בניהם, אשר מעלו בם ובעמם, על אשר לא חשכו מהם כל מאוים, וכל תאות לבם נתנו להם, ויעוררו בלבם רדיפת הכבוד ואהבת התענוגים עד אשר לא נותר בם מקום לרגשות נעלים ולמדות נעלות, ולא שמו לבם בעוד מועד לדאוג לאחריתם האמתית, ולהשריש בלבם בנעוריהם יראת שדי ומוסר השכל, אשר בלעדיהם אין אשר ואין הצלחה לאדם עלי ארץ, ואין שלום ואין שלוח כנפשו פנימה.

אפס ביותר אתמהח תמוה ולכי עלי דוי כראותי שהמכשלה הזאת בהנך לא לבד אצל הורים מן הנאורים, כ"א גם בין היראים בעם החרדים על התנו, אשר המה בעצמם עודם נאמנים למסורת אבות, ולא יטו מדרך התורה והמצוה אף לא כחוט השערה, ולא ירשו לעצמם לעבור גם על מצוה קלה מן הקלות, ויש אשר בינם לבין עצמם המה מדקדקים ומהדרים במצוות כיחידים סגולה מדור העבר, ובכל זאת בנוגע להנך בניהם אין בינם ובין האבות מן הנאורים ולא כלום; גם המה כל מגמתם שיצמינו בניהם לפני בני גילם, ויתנוססו במכתבי תהלה ובתעודות כבוד ויעשו חיל בלמודם, למען יגיעו על ידם לעושר ולכבוד; גם המה כל דאגתם אך למלא הפיץ לכב בניהם, מבלי שאול את עצמם מה תהי אחרית הנך כזה; גם המה בקר רוח נוראה מאד יראו כי בניהם ילכו ויתרחקו מעמם ודתם מיום ליום לבלתי שוב אליהם עוד, ויבעטו כמסורות אבות, אשר לבושת וגם לחרפה היא בעיניהם, ובנבחות עינים ובגדל לכב יביטו כשאט נפש על אחיהם בני עמם וגם על אבותיהם בעצמם הבלתי מלמדים והכרוכים אחרי היתדות, אשר יבוזו בלבם. ההורים האמללים האלה עיניהם רואות שכניהם ובנותיהם יתנכרו להם ולעמם ויתמכרו לשוטני נפשם, ולבם שָׁלֵה, אם רק ילכו בניהם ויצליחו בחיים ויעלו למשרות גבוהות. ואם גם לפעמים תפרוץ אנהח כבדה מלבם, ואם גם יצר להם: שכניהם עזבו תורת ה' ומסורות קדומים, גם אז לא יקחו מוסר ויוסיפו להנך את בניהם הצעירים בדרך ובאופן, אשר חנכו את בניהם הגדולים, אשר עליהם המה מצמערים כעת. המה יקראו את

את דרכם זה בחנוך "סבלנות", ויאמרו בלבם: לא טוב לכופ את בנינו לקבל את דעותינו ואת הכרותינו הפנימיות, ומוטב לתת להם חרות לבחור בדרך אשר ילכו בה ובמעשה אשר יעשו, ובדעות המקובלות על לבם, והמתאימות יותר עם השכלתם. סבורים המה שבזאת יחכמו מאבותיהם, אשר היו מחנכים אותם במצות מנוער בחוק יד, והשגיחו עליהם בכל תקף ועז לבלתי יעברו על מצות ה', והושבים שע"י סבלנות וחרות כזאת תצלה בידם לקשור נפשות בניהם בנפשם בקשר של קימא, אשר אם גם יגדלו וישבילו והיו לרופאים, לעורכי דין, למעבְנֵאֲלָגָים ולאֲיִנוֹשֵׁעֲנֵעֲרִים לא ירפו מהם, וישארו להם נאמנים עדי עד; אבל לא כן בדיהם! בניהם אלו - מכלי דעת עד מה מדברי ימי עמם ותורת דתם, ובהיותם זרים ורחוקים מחיי היהודי - יבחרו בדרך, אשר לא הלכו אבותיהם ואבות אבותיהם מעולם, וימשכו אחרי דעות אשר כל דבר אין להן עם אמונות ישראל, וימכרו את דתם בעד משמרת, ואת שם "יהודי" בעד מטילי זהב, ויקחו להם נשים נכריות, ועוד ירכו הרע ונוספו גם הם על שונאינו, ויחפאו על עמם ועל דת אבותיהם עונות ופשעים, אשר לא היו ולא נבראו, וישימו בהם תהלה לעיני אויבינו מנדינו - כאשר ראה ראינו למגנת לבנו ולבשתנו לא אחת ולא שתיים - ; והיה כי יראו האבות, "הסבלנים" את תולדות סבלנותם האלה - אז מר יצרחו ויקללו את בניהם ואת יום הולדם, אשר עוד תמול התימרו בהשכלתם, ועתה המה מושביעים אותם קלון תחת כבוד, אז יבושו ויכלמו מסבלנותם, ויזעקו ויילילו שבניהם, מחמדי נפשם, וירידו את שיבתם ביוגן שאולה. אבל מי אשם בדבר? אם לא הם בעצמם!

מדי דברי כאבות כאלה ובחנוך, אשר יחנכו את בניהם, זכרתי מעשה שהיה לפני שנים מספר, אשר ראוי הוא שאספר אותו כאזני קוראי הנכבדים: בעיר פ. לי מודע מכבר, איש נכבד מאד ומופלא בתורה, נין ונכד לאחד מנאוני עולם היותר מפורסמים, וממשפחה רמה בישראל מלאה צדיקים וגאוני ארץ. ואשתו גם היא בת בנו של גאון מפורסם מאד בדורו. שניהם גם יחד יתימרו בכבוד יהושע וגם יתפארו שאף על פי שמשחרם פרץ במדינה, וביתם בית ועד למשכילים יהודים ושאינם יהודים, אשר יבקרוהו גם שרים ורוזנים, וגם להם מְהַלְכִים בבתי נכבדי עם הארץ; ובכל זאת ביתם, "בשר" בתכלית הכשרות לכל פרטיה ודקדוקיה, וגם הם בעצמם לא נטמאו מעולם במאכלים האסורים למרות כל הנסיונות אשר נסו במו, וכי המה גם מהדרים במצות על צד היותר טוב, סבתם היא לגאון ולתפארת, ואתרוגם הוא משופרא דשופרא, ויהונו

את חגי ישראל ברב פאר והדר. אפס בחנוך בניו הלך מיודעי הוה בדרך אשר סללו לנו משכילינו ונאורינו. בניו למדו מנוער שפות וחכמות שונות, וגם למוד המנגינה והמחול לא השך מהם, ובכלל נתגדלו כבני רוזני ארץ באין הבדל, כי כל אשר לו היה מוכן ומוזמן לתת בעד הנוכח ברוח העת החיה; ורק לתורת דתנו, לשפת קדשנו, לדברי ימינו, ולחכמת ישראל בכלל לא הניח מקום בתקן למודם - פראגראם - , ואין צריך לאמר שלא חנכם במצות מנוער, אשר חשב להן למותר.

פעם אחת סרתי אל בית מיודעי הוה, ומצאתיו סר וועף ופניו לא היו לו עוד. בטרם עוד הספיקה לי השעה לשאול את פיו מדוע נפלו פניו, החל להתאונן באזני על מר גורלו, ועיניו דלפו מתוגה עמוקה על השמועה הרעה והנוראה, אשר פלחה פתאום כליותיו ולבו, והוא: שכנו הבכור, אשר כבר יצא שמו בין עורכי הדינים המפורסמים, בנד באמונת אבותיו ויצא לתרבות רעה. „ועתה“, פנה אלי מיודעי ויאמר: „הגידה נא לי, ידידי, הנשמעה נבלה כזאת? הלא בחרפת עולם כסה בני את פני, כי הוא בני בכורי, כבודי וגאון לבי, נין ונכד לגאוני ארץ, מעל בכריתנו וגם הביא בת בליעל אל ביתו, ועתה מי יודע אם לא יהיו בני בני אנטיסימיטים עזי נפש, אשר גם על אבי-אביהם לא יחמולו. הוה! אנה אוליך את חרפתי, ואיה צרי ליגוני בלי מצרים! מי יודע יותר מבני, מה חוקה דבקתי בעמנו ודתנו, ומה גדלה אהבתי לאחינו ביי, ואיך לא ידע כי במעלו בכריתנו ובעשותו הרע בעיני אלקים ואנשים יביא עלי ועל אמו החולה רעה עמוקה מני שאול ורחבה מני ים, וימיט עלינו צרה וחשכה עד בלתי נשוא? ובמה אשמנו לנגדו? מה לנו לעשות עוד לחנוכו ולטובתו ולא עשינו“. אנכי החרשתי ולא מצאתי דברים לנחמו, כי ראיתי שכאמת תוגת לבו ודאבונו גדלו עד מאד. אולם ימים אחדים אחרי כן בקרתי שנית, ואם כי עוד התעצב אל לבו מאד, בכל זאת סערות יגונו שככו, ונפשו כמעט שבה למנוחתה. ויהי בשובו להתאונן על דבר האסון אשר קרהו, לא יכלתי עוד להתאפק מהשיב אמרים לו, וספרתי באזניו את המעשה, שקרה עם רב אחד בתחלת מאת שנים הנוכחית, וזה הדבר:

הרב, המדובר בו, לא היה רב מטעם הממשלה, כי רבנים מטעם הממשלה עוד טרם היו על הארץ. הרב היה רב באמת, רב, ראבי"ד החונה בק"ק מ'; הרב הוה היה ירא שמים באמת כיאות לרב בדורו, אפס מטבעו היה רך לבב ובעל רצון הלש מאד, וגם לא קרכו ה' בכינה יתרה; ותחת זאת היתה אשתו הרבנית, אחת מבנות יהודי קורלאנד, אשר למדו מעט ונתפקרו הרבה, בעלת רצון עז וחזק מחלמיש

מהלמיש צור, ולה גם שאר רוח בהויות העולם, ותקף לה המשרה בביתה, והנך בניה העמיסה על שכמה, ותגדלם ותחנכם לפי ראות עינה; בעלה הרב, אם כי ראה ראה כי בנו יוצאים לתרבות רעה על ידי הנוכה, אבל מאין אונים ואפס כח הרצון, לא כחה בה ולא מיהה בידה.

ויהי היום - והיום ההוא היה תשעה באב - והרב עם סיעתו, הדיינים השו"ב והחזן דמתא עם השמשים, שבו מבית הכנסת אחרי "הקנות" הביתה. פניו היו עטופים בצער על בית ה' כי הורס וכי הודש, ויהי לבוש, כמנהג העת ההיא, בכנדי חול מן הגרועים, ועל רגליו פומקאות בלות. ויהי אך יצוא יצא אל הרחוב וירין לקראתו אברך צעיר לימים, לבוש כנדי תלמודי האוניווערזיטעט, ועל רגליו נעלים אשר יבריקו משחור, ופניו צהלו משמחת לבו כי רבה - כי לפי הנראה לא לבד שלא שמר מנהגי תביא לעשותם, אבל גם לא ידע אותם ואת תביא בעצמו - ויפול על צואר הרב, ויחבקהו וינשקהו ויקרא: "אבי, אבי!" וגם הרב חבקהו וינשקהו פעמים אין מספר, ואגלי דמעה נלוו על פניו מששון לבו, כי זכה לראות את בנו בשוכו בריא ושלם מלייפציג, אשר שמע שם בלמודים באוניווערזיטעט. אבל פתאום בראתו שהפגישה הזאת עשתה רושם לא טוב על בני סיעתו העומדים סביבו, פנה אל בנו ויאמר: "בני, בני, אמנם שמוה אשמה כי זכיתי לראותך בשוכך מלייפציג בריא ושלם, הלא בני אתה ומבשרי לא אתעלם; אפס עדי בשחק כי גדול גדלה שמחתי על אחת שבע לז זכיתי לראותך בשוכך, לא מלייפציג, כ"א מבית המדרש לרבנים בפאדוא".

כשמוע השו"ב, אשר הלך לימין הרב, והוא איש נודע בעיר לקנאי ואוהב אמת, שלא ישא פני כל, הדברים האלה יוצאים מפי הרב, לא יכול לעצור ברוחו ויאמר לו: אישי הרב, הייך שמעולם לא למדת חכמת גלילת הארץ; הלא אתה, מורנו ורבנו, תשלח את בניך ללייפציג, ותחפזין כי ישוכו כמה מפאדוא! על אמונתי! לז שלחת אותם לפאדוא, כי עתה לא שבו מלייפציג.

מיודעי הכין אל מה ירמוז מלי ואת המשל אשר נשאתי עליו ויצדק את הדין וידום.

כן הדבר, אחי, בני עמי! אתם שולחים את בניכם ללייפציג ואחרי כן קצוף תקצפו עליהם, כי לא שבו מפאדוא. הגידו נא אתם, מי אשם בדבר?

מכתב ב.

דרך הנדך חדש פריץ בתוכנו, אשר בו נעין במכתבי הנוכחי. את הדרך הזה מצאו אנשים אשר נוכל לכנותם בשם „לאומיים בעלי דעות הפשויות“. בעיניהם עם ישראל עקר ודתו אך מפל, אשר כבר אבד עליה כל. אשר ע"כ הם אומרים: „אע"פ שברוח קר נביט על דת ישראל, בכל זאת נאהב את עמנו בכל לבבנו ובכל נפשנו אהבה בלי מצרים“. יוכל היות שכדבריהם כן הוא באמת, ולא יפלא זאת בעינינו. מרביכם המה צאצאי משפחות נכבדות, אשר בבית הוריהם קננו סגולות ישראל ומדות טובות המיוחדות לבני עמנו. אבותיהם או שאריהם הקרובים אליהם, לפעמים היו אנשים אשר רוח הדת מלא כל חללי לבם ותהי אור לנתיבתם בחיים, אנשים אשר לא נטו ממצות שדי ימין ושמאל, ובתורת ה' הגו יומם ולילה, והיו מצוינים במעלות משבחות, ועמדו לנס בצדקתם ובישרת לבם. דוגמאות מהי היהודי האמתי, המרחיבות לב והמעוררות אהבה עזה לצור מחצבתו ויראת הכבוד מפני שרש גזעו, לא היו חוץ יקר בתוך אנשי בית אבותם. וכן למדו מנוער לכבד ולהוקיר, לאהוב ולחבב את עמם. המה שמעו בבית הוריהם עוד בשחר ילדותם אל נכון לא אחת ולא שתיים מהצרות והרעות אשר מצאו את אחיהם, ובעיניהם ראו כאשר ישתתפו אבותיהם בצערם של בני עמם, ויתבוננו אל צדקת פזרונם בכל מקום שהיה לאל ידם. כל זאת עשה רושם אדיר והוק על נפשם, ותער בלבם רגשי האהבה, הרחמים והחנינה, ויחמלו על אחיהם הנרדפים על צוארם זה כאלפים שנה, ותפעם בקרבם התשוקה ללכת בדרכי אבותיהם ולעשות כמעשיהם. וע"כ גם המה יתעצבו אל לבם בראותם במצוקות עמם, וגם המה כאבותיהם נכונים להחיש לעזרת אחיהם. על פי הרוב גם המה נתגדלו בנעוריהם על ברכי הדת ונתחנכו במצות, ורק בבואם בימים ראו על פי איזה מקרה ספרים היצונום ונפלו עליהם, ובלי כל בחירה ישרה, ובאין מורה דרך קראו בספרים מהבא בידם בערבוניא: ספרי ספורים ורמאונים עם ספרי מחקר ובקורת בבת אחת. ויקראו במ חדשות ונצורות, אשר לא שמעו מעולם דוגמתם, ויאמינו כם בלי כל חקירה ודרישה, יען כי אולת ידם להביא בכור הבחינה את דברי הספרים האלה ולדעת

אם ראויים הם לשוית לב אליהם, ולשקול אותם בפלס השכל והמדע
 אם כנים דברי הקירותם ובקרתם ואם נוכח האמת דרכם, או משוללים
 המה מכל יסוד נאמן, ורק בהשערות קלות הפורחות באויר יגביהו עוף,
 ויצאו עתק מפיחם נגד המקובלות מאבותינו ואבות אבותינו בלי כל
 ראיות נכחות רק מסברא דנפשם, ואשר ע"כ כל דבריהם מהבל המה
 יחד ורוח ישאם. בן החלו מעט מעט להתפלסף, ולהטיל ספק בדברי
 חכמינו, איתני עולם, ובמסורות אבות הקדושות לנו, ויחלו לאט לאט
 לזלזל במוצות עד אשר הגיעו לכפירה שלמה, כפירה בכל עקרי דתנו,
 וגם יביטו עליה מגובה כעל דבר אשר אין הפיץ בו ואין שוה למפל
 בו. ויען כי למרות כפירתם בדת ישראל עוד שקועים המה (על ידי
 חנוכם וע"י זכרונות מימי הנעורים, אשר הכו שרש בלבם) ראשם
 ורובם באהבת עמם, ומרגישים את עצמם כיהודים גמורים, ע"כ יפרידו
 בחזקה בין הדבקים בטבעם, ויבדילו בין דת ישראל ללאומיות
 ישראל, מבלי שים על לב שבנפול דתנו תפול מעצמה גם לאומיותנו
 אשר בלעדיה לא תוכל לעמוד ולהתקיים, כאשר נראה במוצת דברינו.
 אלה תולדות מרבית אהינו הלאומיים בעלי דעות הפשוות, אשר
 זה מקרוב באו לנו.

והנה מטבע הדברים, שאנשים כאלה יחנכו את בניהם לפי
 שמתם והגות רוחם. כל הפצם הוא שיהיו בניהם כמוהם לאומיים נלהבים,
 אבל כל דבר אין להם עם דתם. לתכלית הזאת - לפי ראות עינם - דים
 לבניהם לדעת דברי ימי עמם, שפתו וספרתו על בורים למען יהיו יהודים
 לאומיים שלמים ונאמנים. והנה כי כן רק בידועות האלה הם אומרים להסתפק
 בחנוך בניהם. אמת שהם בעצמם עודם מחזיקים - למראית עין -
 באיזה מוצות ומנהגים, אשר על פי תכונתם המה זכר לקורות עמנו,
 כמו המצות והמנהגים האחרונים בעקבי החגים והצומות; אפס כזאת יעשו
 לא על פי רוח הדת, כ"א על אשר - לפי מבטם - ההשכלה הכללית,
 וביחוד, החנוך הלאומי דורשים ידיעת מוצות ומנהגים כאלה ושמירתם,
 יען כי בלעדיהם דברי ימי עמנו וספרתנו באיזה מקומות יהיו לבניהם
 כספר החתים, כי לא יבינו כמה המה עוסקים, ואיזה שרש דבר נמצא
 כם. גם לא יתנגדו אבות כאלה, אם ימצאו בבניהם נטיה דתית, לדאוג
 להתפתחותה, כי סבורים המה: מיה מבניהם יהלוך אם יאמינו בדת ישראל;
 אמונה כזאת אם לא תועיל להם הרבה, אבל עכ"פ גם לא תזיק להם, וע"כ הם
 נכונים ג"כ לשלם ממיטב כספם למורה הדת שילמד לבניהם שעות שתיים
 שלש בשבוע, "יסודי דת משה", כחשבם בלבם: הן בנינו כמונו ויכולו, בכואם
 בימים, להשליך מעליהם עול האמונה, אם יצר צעדיהם בלכתם בדרך
 ההשכלה

ההשכלה: אפס עכ"פ אין לכופף את בנינו לקים מצות המעשיות אשר – לפי רוח מבינתם – הן רק משא כבד באין כל תועלת בהן, ורק תפרענה אותם מליהנות מטוב החיים באין כל סבה נכונה לזה, ואינן מקבילות אל השכלת זמננו, אשר תזרה ממנה הלאה כל הכלי שוא ואמונות מפלות, וגם אין להן – לפי דעתם – כל יחוס עם החנוך הלאומי, אשר המה רוצים בו, ואשר רק אליו כל משא נפשם.

אודה ולא אבוש, שאף על פי ששמעתי פעמים אין מספר את הסברות האלה וכדומה להן מפי הורים לאומיים, אודה ולא אבוש, שלא לבד שלא לקחו את לבי, אבל גם לא זכיתי להבין אותן. אמנם הלילה לי לבחש בלאומיות ישראל הנעלה מעל כל ספק. יסודי לאומיות עמנו חיים וקיימים בכל עצם תקפס, המה בולטים עד למדי ונראים לעין כל. ואיך יעזו אנוש, אשר לא הכה בסנורים, להכחישם?

אפס פליאה דעת ממני מה תתן ומה תוסף לנו לאומיותנו, אם בשליך אחרי גוננו את דתנו? מי מאתנו, היודע אך מעט את דברי ימינו, לא יראה ולא יבין כי לולא דתנו שהחיתנו וקיימתנו עד היום הזה, לולא היא שעמדה לנו כי עתה כבר ספינו תמנו לגוע וגם זכרנו אבד מן הארץ. לולא דתנו, האוסרת עלינו נשואי תערובות, כי עתה כבר לא נשארה בעורקינו אפילו טפה אחת של דם אבותינו אבות אומתנו. לולא היא שתזחיר אותנו מהמאכלים האסורים, כי עתה כבר לא נשאר שריד מתכונת עצמותנו הלאומית. לולא היא המלמדת אותנו, על ידי קיום מצות המעשיות לכופף ולהכניע תחת שבטת את יצרי לבבנו ולמשול ברוחנו, כי עתה לא היינו מצטיינים בסגולות לאומיותנו הכי נכבדות, כמו: ברחמנות, בכחנו להתגבר על תאות הלב ולמשול ברוחנו ביד רמה, וכדומה. הלאומיות מה היא? אם לא התאחדות איזה סגולות המיוחדות ללאום זה ולא לעם אחר, ואשר ע"כ היא היא, כלומר: – התאחדות הסגולות הידועות – „המעמדת“ הלאומיות, או „ההבדל“ או „האיש“ הלאומי. מקורן של הסגולות האלה וסבתן הן נחלת אבות והחנוך של הלאום, במלא מובן המלה, כלומר: התאחדות כל הסבות מדברי הימים, אשר פעלו פעולתן על קבוץ האנשים המיוחדים להאומה הזאת באופן ידוע. ועתה לולא דתנו, אשר תשים משמרת למשמרת למורשת אבות לכל תאבד ממנו מאומה, ולולא היא שערכה וסדרה בשמה ידועה את כל חיינו במשך אלפי שנה, ותגדל ותחנך אותנו באופן מיוחד ומאד נעלה, אז מאין באה לנו כיום לאומיותנו, הלא כבר אבדו אז כל סגולותינו, ושם ישראל כבר נשכח מלב בני דורנו. והנה כי כן, אם באמת ובתמים אנחנו לאומיים ומכבדים ואוהבים את לאומיותנו בלא לב ולב,

וחפצים בקיומה בכל לב ונפש, אז הלא עלינו לדאוג קודם כל דבר לדתנו, הנותנת עוז ותעצומות ללאומיותנו, אשר בלעדה, - כלומר: בלעדי דתנו - היי אומתנו אינם היים ואין לה כל תקומה.

ואם כן איפוא, אם נחפוץ להנך את בנינו להיות יהודים לאומיים, עלינו להנך אותם על פי דתנו ולהרגילים מנוער לקיים מצות תורתנו, אשר אך מידן לנו ללאומיותנו וסגולותינו המיוחדות לנו.

אל נא תגידו לי אבות לאומיים נאורים: „הלא מבשרנו נחזה כי מעית בשקול דעתך זאת. הן אנחנו בעלי דעות חפשויות, אל דתנו זה כבר פנינו עורף, ובעטנו במצותיה, ובכל זאת הננו לאומיים אמתיים, ובלב ונפש אנו נתונים ללאומתנו ונכונים להשליך בגללה נפשנו מנגד. ויען מה? יען כי יודעים אנחנו את דברי ימינו ומחכבים את שפתנו וספרתנו, ועל ידם נכיר את חין ערך לאומנו אשר בכבודו נתימר. ומדוע לא תצלה לנו להנך את בנינו ללאומים אהרי אשר חכמנו מאבותינו, שלא ידעו עד מה מערך הלאומית בכלל ומלאומיותנו בפרט, וגם מדברי ימי עמנו, שפתו וספרתו ידעו אך מעט מזער, ולא דאגו לנו שנדע אנחנו, בניהם, יותר מהם מהענינים הנכבדים האלה, העומדים ברימו של הנך הלאומי, ואם בכל זאת אנחנו לאומיים אמתיים, הלא יהיו בנינו, אשר בידנו לפעול עליהם ברוח הלאומית עיי ידיעת עתותינו, שפתנו וספרתנו העתיקה והחדשה, הלא יהיו בנינו על אחת כמה וכמה לאומיים אמתיים יותר ממנו! האם לא יהיו - למשל - האשכנזים הקתולים, הפרוטיסטנטים, ובעלי דעות חפשויות שוים באהבתם לעמם ולארץ מולדתם? הכי עלה מעולם על לב איש לגזור אמר: שהאשכנזי הלוטהערי הוא לאומי אדוק ועולה באהבתו לעמו על פני האשכנזי הקתולי או האשכנזי בעל דעות חפשויות? הלא בזאת תראה ותוכה כי אין ענין לאומיות לדת“.

אם כה תאמרו אלי - אך שוא ותפל תדברו, וכל דבריכם מאפע. כי לא ככל העמים היושבים על אדמתם וחוסים בצל ממשלתם, אשר ממעיהם יצאה, ומדברים בלשונם - לשון העם כלו - עם ישראל. לכל העמים האלה יש שמירה מעולה, אשר תשמור לאומיותם מחפסד וכליון גם בלעדי דתם, יען כי תנאי הארץ, אשר העם יושב בתוכה, ומבטאי השפה, אשר ישתמש בה, ורוח הלאומית, אשר תפעם בקרבה יגוננו עליהם.

מכל תנאי עם ועם, אשר בכחם לשמור ולנצור את סגולות האומה ותכונתה, לא נותר לנו בלתי אם שפתנו, וגם היא זה יותר מאלפים שנה חדלה מהיות שפה מדברת. מדוע נשלה את נפשנו

בדעת שוא, ונחשוב את שפתנו לשפה היה לכל דבריה? הלא בכל עמלנו להפיה בה רוח חיים, לשכללה, להאדירה ולהעשירה במלים ומכמאים ישנים גם חדשים היא איננה שפת עם, כלומר: שפה אשר כל העם מקצה אל הקצה ישתמש בה, כ"א שפת המלומדים בעם, שפה מלאכותית, וביחוד שפה קדושה, שפה דתית, ויחוסה לעמנו ולדתנו דומה בענינים הרבה ליחוס שפת רומי למלמדי ימי הבינים ולכנסת הקטולית גם עד היום.

אמנם גדול ונכבד ערך שפת עבר עד אין חקר בנוגע לדתנו ולמחקרי קורות עמנו וספרתו. וראוי גם נחוץ שחכמינו וסופרינו, אשר ישאו מדברותם על ענינים אלה, ישתמשו בה, למען יהיו דברי מחקריהם קנין כל האומה כלה עד דור אחרון, כאשר ראה נראה בכל הספרים אשר נכתבו מעיקרא בשפתנו הקדושה, אשר אם גם עברו עליהם הרבה מאות שנה, בכל זאת עוד עמד מעמם כם וריחם לא נמר, ורבים מכני עמנו עוד קוראים כם ומתרגשים מהם; בעוד אשר מרבית ספרי חכמינו שנכתבו בשפות לועזיות כבר אכלם עש, וגם זכרם נשכח מאתנו אם לא הצילום ההעתקות בלשון עבר משני הזמן. אבל הכי בגלל מעלתה ויתרונה אלה נוכל לחשוב אותה לשפה מדברת ולשפת עמנו, בעוד אשר אנחנו מפזרים ומפזרים בין כל עמי הארץ וכמעט כל אחד מאתנו מדבר בלשון העם, אשר בתוכו הוא יושב, ועכ"פ אין מדינה בתבל, אשר שפה המדברת בפי היהודים היושבים בה תהיה שפת עבר!

בלעדי זאת, הלא אבותינו במשך מאות שנים האחרונות אך מעט הגו בדעת שפתנו ודברי ימינו, וגם היום מספר בני עמנו מדור העבר, היודעים לכתוב כן בשפת עבר ופרק בקורות עמנו מצער הוא עד מאד; ולמרות כל אלה נשארו עצם לאומיותנו וסגולותיה כמו שהיו לפני אלפים שנה אין נגרע דבר, ועוד היום נתנוסס בתכונות הרוח וכשרונות שונים, אשר כמו מאז מקדם היה נבדל ונכר עמנו משאר האומות, וכל זאת אע"פ שסבות רבות ונצורות (כמו: היותו מפורד על פני כל חלקי התבל, וחוסה בצל ממשלות שונות, וביחוד מצרי הגלות ומצוקיה, אשר רדפוהו באף בימי הבינים) אשר תמיד סבוהו כתרופו ואשר ככהן היה לשנותו, להפכו ולעשותו לעם אחר, וגם להכריתו כלה מן הארץ.

בזאת תראו ותוכחו כי לא דעת שפתנו ודברי ימינו עשו את הפלא הזה, אשר עליו השתוממו גדולים חקרי לב, ויהי בעיניהם לחידה, אשר נלאו למצוא לה פתרון שתנוח דעתם ממנו. הוא אשר דברנו: כי לא ככל העמים

העמים בית ישראל; הוא לא נזקק לתנאים ולאמצעים, אשר זכרנו למעלה, כיתר העמים. דברי ימי עמנו וזיכוחו: כי עם ישראל יוכל לעמוד ולהתקיים, להתפתח ולהשתלשל אם אך דתו תחיהו, ותורתו בתוך לבו. עוד בטרם הופיעה מפרץ אש דת לנו, ועוד בטרם היינו לעם, הכירו אבותינו הראשונים את הבורא, וילמדו דעת אל אחד לבניהם אחרים. מהוקקינו ונביאינו מקרבנו יצאו, וע"כ ידעו תכונת עמם וטבעו, והבינו איך לפעול על נשיותיו וכחותיו ברוח דתנו. ותהי דתנו כמשך הזמן - רוח החיים בלאומיותנו, ותשפיע פעולתה על התפתחותה, גם אחרי אשר גלינו מארצנו, והלכנו בשבי, ונשכה את שפת אבותינו וקורותיהם, ובאונס וברצון בחרנו בשפת הארץ, אשר היינו מתגוררים בתוכה.

אמנם לא אפונה שכדבריתם כן הוא: שאתם, אע"פ שכבר השלכתם את דתנו אחר גומם כנצר נתעב ותנחו את מצותיה, בכל זאת הנכם יהודים לאומיים השונים באהבת עמכם, ובצרתו לכם צר, ובשמחתו ישמח גם לבכם; אפס כל זאת לא מאשר תבינו שפתו, ולכם נגלו קורותיו, כאשר תדמו אתם, כ"א על אשר אבותיכם ואבות אבותיכם היו יהודים אמתיים, נאמנים לדתם, ויחנכו אתכם ברוחה, וירגילו אתכם מנוער לשמור לעשות ולקיים את כל דברי תורתנו, ויתאמצו בדעת וכלי דעת להביא בלבכם ע"י דרכי חיים ודברים אהבה וכבוד לעמם, עד כי הייתם גם אתם לעברים שלמים בכל לב ונפש. פעולת החנוך הזה לא חדלה מלפעול עליכם גם אחרי אשר בעטתם כדתנו, ותהיו לבעלי דעות חפשיות, יען כי לא בידכם להשמיד ולעקור מן השרש את הפעולה הזאת, אשר הכתה שרש במעמקי לבבכם.

לא כן הדבר עם בניכם. המה לא נתגדלו ולא נתחנכו עפ"י יסודי דתנו; מסורות אבותינו ומצות המעשיות זרו להם; בבית הוריהם לא ראו כל מאומה, אשר יעיר ויעורר בלבותם אהבה וכבוד לאומתם; אבל תחת זאת ישמעו מהכריהם כלמת עמם כל היום, והם עם אבותיהם לשמחה בעיניהם. ואם כן איפוא, מאין יבוא להם הרגש הלאומי והכרת עצמם הלאומית, והאהבה והחבה לעמם, אשר אתם חפצים בה? ידיעת שפתנו ודברי ימינו בלבד לא תוכל לעשותם ליהודים. כלום הם לומדים רק את השפה הזאת ואך את דברי ימינו בלבד? אם ידיעת השפה של איזה עם ודעת תולדותיו תביאנה בלבנו הרגש הלאומי של העם ההוא, אז הלא עלינו להיות אשכנזים, צרפתים, אנגלים, יוונים ורומים כבת אחת. גם אין כל ספק שבכל עמלכם ללמד את בניכם עברית בכל זאת השפות החיות על פי הרוב וביחוד שפת העם, אשר אתם יושבים

יושבים בתוכו תהיה שגורה בפיהם וקרובה אל לבם יותר משפת עבר
 כאשר כי היות הנה.

לא, אהי! לא באמרי שפר ולא במליצות רמות ונשגבות על ישראל, על
 שפתו וספרתו ועל דברי ימי עמנו, נביא הרגש הלאומי בלבבות בנינו. אם
 דתנו זרה לבניכם ואם מצותיה מהם והלאה, אז לו גם יגבירו ללשוננו ולו גם
 ידעו קורות עמנו מראשיתו עד היום הזה - אך לשוא כל עמלכם ורק לריק
 תיגעו, כי בניכם אלה לא יהיו יהודים לאומיים. מדוע נעצם את עינינו לבלתי
 ראות כי שונה עמנו וגורלו מיתר העמים וגורלם? אחד הוא ישראל בדברי
 ימי עולם ואין שני לו, אשר לאומיותו תלויה בדתו, עד כי בצדק נוכל לאמר:
 אורייתא וישראל חד הוא, או כאשר יאמר ר' סעדי' גאון „אומתנו איננה
 אומה כ"א בתורתיה" (ס' האמונות והדעות מ"ג פ"ז).

גם שימו נא לבכם אל הרעיון הזה: אם אין הפיץ לכם בדתנו,
 ואם תולזו בכבודה, ורק בכבוד לאומיותנו תתימרו, ורק בה כל ישעכם
 וחפצכם, אם כן איפוא הגידו נא מה יתרון מצאתם באומתנו ומה
 תועלת בידיעת דברי ימינו וספרתנו? הלא רק בזאת כח עמנו גדול,
 ורק זאת כבודנו ותפארתנו, שאנחנו היינו נושאי דגל הדת המהורה
 במשך אלפי שנה, ועליה הרפנו את נפשנו למות כגבורי חיל מאין כמונו,
 ובגללה באנו באש ובמים וכצאן למבח הובלנו, ובעבורה היינו לעג וקלס
 בגוים. אם כשאט נפש תביטו על דתנו איך תתפארו בדברי ימינו
 ובגבוריה, הלא המה נביאינו חכמינו וקדושינו? הלא, לפי דבריכם,
 חזינו חזו לנו אך תהפוכות ומדוחים, או היו חולמי חלומות בהקיץ;
 חכמינו, אשר לדתנו גברו, היו אך תועי רוח ומתעים; וקדושינו, אשר
 מסרו נפשם על קדושת השם, אך בחשך הבערות הלכו, ומי בקש זאת
 מידם, שישליכו נפשם מנגד להביא עליהם ועל זרעם צרות רבות ורעות
 בעד איזה דעות דתיות, אשר לא תוכלנה לעמוד בפני הבקורת החפשית?
 הסירו מתולדות ימינו את הדת, הלא לא תותר בהן כל נשמה, וגם לא
 רעיון אחד המקובל על השכל. מהו מספרתנו את הדת - ומכל
 ספרתנו, הרחבה מני ים, יותרו רק עלים נובלים וספורים מוזרים אין
 שחר למו.

אם בדתנו תשימו תהלה, הגידו נא, מה היו תעודתנו ומטרתנו
 בחיים במשך אלפי שנה שעברו, ומה תהיינה תעודתנו ומטרתנו לימים
 יבואו? אל איזה תכלית נרצה נלחם בעד לאומיותנו נגד קמינו וצוררינו
 הרבים והחזקים? ומה הפיץ לנו גם בכברת ארץ אשר שם ישראל
 נקרא עליה לפנים?

לאסוננו, הלאומיים בעלי דעות הפשיות - או יותר אמת, החפשים

מכל דעות, וקלי הדעת, לא יעמיקו לחקור ולדרוש אחרי טבע הדברים כמו שהם לפי תכונתם, ורק למשמע און, או לפי השקפה שמהיית ישפוטו. קצרה רוח בינתם להכיר ערך דתנו הרב בחיי האדם ויחוסה לאומתנו ודברי ימינו, וע"כ יאמרו בלבם לחנך את בניהם לעברים לאומיים גם בלעדי עזרת דתנו, וישימו כל מבטחם בידיעת שפתנו ודברי ימינו. אל איזה מטרה יגיעו ע"י שמתם זאת - יורה לנו המעשה, אשר אספר באזניכם.

פעם סרתי לבית אחד ממודעי, אשר ידעתיו מכבר ללאומי נלהב בעל דעות חפשויות, ביום ו' בערב אחר קבלת השבת. כל בני הבית ישבו סביב לשלחן האכל ושותים משקה המהעע. לשבת ולמנהגיו לא היה כל זכר בכית. בעל הבית, הלאומי הנאור, ישב בראש השלחן ומקטרתו בין שניו ובמנוחה שאננה מוציא לרגעים עשן מפיו; לפניו מונחת חבילה של מ"ע עברים וקונטרסים שונים, המדברים בשאלת היהודים, ועיניו משוטטות כמו אחת הנה ואחת הנה, פעם יאנה במרירות ובשברון מתנים על שמועות רעות שבאו במה"ע מהצרות והרעות, אשר מציאו את אח"כ, ופעם יצהלו פניו משמחת לבו, בקראו כי פה ושם הוטב מצב אחינו, או כי אחד מאחינו עלה לגדולה, או כי באחד מבתי מדרש הגבוהים רוח הלאומי ההלה לפעם בלבבות תלמידי ב"י. את כל אשר יקרא יספר לבני ביתו בהתלהבות יתרה, למען ידעו גם המה מכל הנעשה בישראל על פני תבל. פתאום הפסיקהו איש בא בימים ונשוא פנים, אשר בא החדרה, הוא מורה לשון עבר לבנו של בעל הבית - תלמיד ממחלקה הששית של הנימנאזיום - ויגש אליו ויתאונן מר באזניו על תלמידו, אשר - לפי ראות עיניו - לא רק מעצלות כ"א גם בכונה מיוחדת לא ישקוד על למוד שפת עבר. כשמוע האב הלאומי את תלונת המורה, היטב חרה לו על בנו, וירבה לדבר על לבו דברי כבושים, ויתאמץ להוכיח לו את גדל נחיצות דעת שפת עבר לכל איש אשר בשם ישראל יקנה, כאשר היא שפת עמנו. אפס כל עמלו היה לריק, יען כי בנו השיב לו בפה מלא ובפשטות מאין כמוה: שדי לו בלמוד שתי שפות מתות - שפת יון ושפת רומי - אשר הוא מחויב לדעת אותן בתור תלמיד הנימנאזיום, ומה לו עוד לטפל בשפה מתה שלישית, אשר לא ידרשו ממנו ביום הבחינה, ואין כל תועלת מוצאת ממנה? הדברים הפשוטים והמעטים האלה מחצו כחצים את לב האב הלאומי, ובחרונו לא מצא מלים לענות את בנו, ויגרשהו מעל פניו בחרי אף.

כעבור רגעים אחדים פנה אלי מידעי ויאמר: מצא נא לי, ידידי, תשובה נכונה להשאלה, אשר אנכי מציע לפניך, וזה דבר השאלה הזאת:

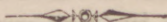
אבי היה בר אורין וסוחר נכבד בעדתו מדור העבר. בלעדי מסחרו ותלמודו לא ידע עד מה מכל הנעשה תחת השמש; מדברי ימינו ומחכמת ישראל, במובנה הנוכחי, לא היה לו כל מושג; מכתבי מסחר, אשר כתב בשפת עבר לא היו נקיים משבושים רבים, ואין צריך לומר ששפות נכריות וחכמות חול מזוהרות היו לו לגמרי, ועתה לא יכבד ממך לשער את החנוך אשר נפל בגורלי. אף על פי שאבי היה מעשירי העדה וכסף לא נחשב בעיניו בכל דבר הנוגע לעניני העדה ולעזרת קרוביו העניים, כי פורן היה מטבעו; בכל זאת לא ידעתי מכל תענוגי הילדים, וגם לא עלה על לבי להתאוות אחריהם ולבקש מהורי בלתי אם לאכול לשובע ונעלות בהגלי בלתי בלות ושמלות עלי בלתי ממלאות. גם מורים לשפות לועזיות ולמדעים לא היו לי, כי אבי לא דאג לאחריתי, וספרים היצונים פגול היו לו ואסורים בכל יראו ובכל ימצאו בביתו. אבל תחת זאת אנוס הייתי עוד בילדותי לקים כל המצות והמנהגים, אשר מצאו קן למו בבית אבי, ולשום לילות כימים בלמוד התלמוד עם כל נושאי כליו; וכבוא יום השבת, אשר בו הסכין הסכין אבי לבחון אותי בלמודים, שלמדתי במשך השבוע העבר, אז פחד ורגז לבכי מאימת העונש השמור לי, אם אכשל בלשוני, או אשכח דבר הלכה אשר למדתי מרבי, כי אז לא ידע אבי חנינה ולא חשך כלמות ומהלומות ממני. ובכל זאת מה עזה אהבתי אליו גם היום, ומה רב הכבוד, אשר אכבדנו גם עתה. הלא כל הגה היוצא מפיו קדוש הוא לי, וכל בקשה אשר יבקש ממני גם ברמיזה, חיש אמחר למלאות אותה, ומעולם לא עברתי על דבריו בפניו; וכבואי לבקר אותו בעיר מולדתי מדי שנה בשנה, אשתדל לקים כל מצות המעשיות וכל המנהגים, ולפעמים גם אקה חלק בלמוד השעור בבית המדרש, כדי לעשות נחת רוח לאבי. ולא למותר להעיר את לבך, שזה כבר ואנכי אכלכל את שיבתו, יען כי אבד את כל הונו בענין רע, ויהי לו רק שמו הנכבד לפליטה.

והנה לך, ידידי, גלוי וידוע את אשר אנכי עושה לבני ולבנותי היקרים לי כאישון עיני. כל מעיני רק בם, וכל דאגתי רק לאחריתם, וכל עמלי, אשר אנכי עמל יותר מלפי כחותי, לא למעני ולא למען רעיתי, כי לצרכינו המעטים ת"ל יש לנו רב, כ"א לילדי אנכי עמל, למען יהיה לאל ידי להנך אותם ברוח הזמן ולעשותם לאנשים מלמדים רבי הכשרון, וע"כ מלבד אשר יבקר טובי בתי הספר אשר בעירנו, עוד תראה כל היום מורים ומורות שונים בביתי זה יוצא וזה בא; זה ילמד להם שפוח וזה יטוף להם לקחו במדעים, זה ירגילם לצאת במחול וזה ילמדם לפרוט על כלי זמר שונים ולשיר בשורים, וזה לצייר ולמשוח בששר. מלבד זאת שכרתי לבנותי - עלמה אנגלית, ולבני הצעירים - תלמיד האוניווערסיטעט,

הדרים בביתי וכל מחסורם עלי מלבד משכורת הגונה. ומה רב הכסף אשר אוציא לתענוגיהם! איה התענוג ואיה העדן אשר יתאוו בני ובנותי אליהם, ואנכי - אם רק בכחי - לא אמהר לתת להם עוד בטרם יבקשו ממני. וחלילה לי להעמיס עליהם חובות כבדים, כי בעיני הדת הפשה שלמה נתתי להם לבחור ולמאוס, לעשות ולחדול כטוב בעיניהם; כי דת ישראל ומצותיה הרבות מספור ממני והלאה, ואין לי עסק בנסתרות, אשר לא ישיגן שכלי. אנכי, הלא ידעתני מכבר, אך יהודי לאומי הנני, ורק אחת אשאל מבני ומבנותי אותה אבקש, שיהיו גם המה כמוני נאמנים לעמם ולאהוב את אחיהם בכל לב ונפש. ולתכלית זאת לא אחת ולא שתיים התחננתי לפניהם שילמדו איזה שעות בשבוע שפת עבר ודברי ימי עמנו על יד המורה הכי נכבד בין המורים העברים פה עירנו. בני יודעים היטב עד מה תגדל שמחתי במלאותם את בקשתי זאת, וישקדו על ידיעת שפתנו וקורות עמנו, ויאהבו את עמם וזכרונותיו כמוני; ובכל זאת גם בקשתי האחת הזאת לא יתנו לי. אתה הלא שמעת את אשר השיב לי בני בעזות מצח בדרשי ממנו להכין שעורו בלמוד שפת עבר; אפם בנותי עוד הרבו הרע, כי לא בושו להגיד לי שאינן רוצות להשתתף במשתה הלאומי העברי ולצאת במחול עם כהורי ישראל; על אשר שם יתאספו רק יהודים, ולמשתה אשר יכינו בודאי יהיה לו תאר יהודי מנג'ל, מבלי הבין כי תכעסנה אותי בדברי נאצות כאלה ותדאבנה את לבבי במבטאים בוטים כאלה, הדוקרים את לבי כמדקרות חרב. ומה תאמר עוד לבני הבכור, אשר אחרי יגיעות הרבה צלחה לי להביא בלבו אהבה לשפתנו ולדברי ימינו, אשר יודע אותם על בורים! אנכי התברכתי בלבבי: כי חפצי בידי צלח, וכי הוא יהודי לאומי כמוני, אבל אהה! לא כאשר דמיתו כן הוא באמת, כי בהתחנני אליו בדמעות שלישי לבלי יתערב במהומות ומבוכות תלמידי האוניווערזיטעט, וישוה תמיד לנגד עיניו שהוא יהודי, ועליו החובה לחוס על עמו, וגם עליו לדעת שאם תהיה גם ידו, יד עברי, בטרד תלמידי האוניווערזיטעט, אז עונו ישאו כל אחיו בני עמו, וימיט עליהם רעות רבות וגדולות - והנה על דברי אלה השיב בני הבכור באכזריות נוראה, אשר לא האמנתי למשמע אזני: „פולני אנכי, כי על אדמת פולניא ראיתי אור החיים, היא גדלה והנכה אותי, וכל אשר לי מידה זאת לי, וע"כ פולני אנכי בכל לבי ובכל נפשי וצרכי אחי הפולנים נוגעים עד לבי; אבל בעם ישראל אין לי כל חלק ונחלה, ומה לי ולהיהודים מוצאי דם דלת עם הפולין? האם בגלל אשר בחוק יד אגוס הייתי ללמוד שפת עבר ודברי ימי ישראל, נחפכתי ליהודי?" ויוסף לדבר דברים עזים ונמרצים כאלה, אשר פלחו כליותי ולבי.

ועתה אחרי אשר תדע מה ביני לבין אבי, ומה בין ההנוך, אשר הנך אבי אותי, ובין ההנוך, אשר אחנך אנכי את בני, הבח לי תשובה, אשר תגוה דעתי ממנה, להשאלה הזאת: מדוע אנכי גם היום כבד אכבד את אבי באמת, ובכל לבי אנכי אוהב אותו, וכל משאלות לבו וכל מחסוריו אמלא בהפין נפש, ומדוע יקלו בני בכבודי, ולא ישימו לב גם לבקשתי האחת, אשר אנכי אבקש מהם לעשות למעני, והוא – להיות יהודים נאמנים לעמם, – וינאצוני בהתנכרם לעמם, וישקוני מי ראש בהרפם את צור מהצבתם לעוני?

„התשובה לשאלתך זאת“ השיבותי לו אני „הוא על דל שפתיך“, ברמזי לו על מקטרתו אשר בין שניו. ובראותי כי לא הבין כראוי אל מה ירומון מלי, בארתי לו באר היטב את הפתגם: „אם ה' לא יבנה בית שוא עמלו בוניו בו“ השגור כפי כמובנו, אשר פרשתי במכתבי הראשון. ואחרי שמעו באזן קשבת ובשום לב את הגות לבי בענין הזה, ענה ואמר לי בכבד ראש ובאנחה ממעמקי הלב: „אולי צדקת בשפטך, ואולי כדברך כן הוא: שאבי היה אמן פדגוג טוב ממני, אבל אתה הנעשה אין להשיב!“

מכתב ג.

לעמית דרך ההנוך הלאומי, אשר דברתי אדותיו במכתבי האחרון, נראה בעתות האחרונות דרך הנוך חדש, אשר כמודה ידועה נוכל לכנותו בשם „דתי סתם“. הדרך הזה יסל לו מסלה בין האמות הנאורות מאצילי ב"י. בעוד אשר האבות הלאומיים יולולו בדתנו, וכל מגמתם לחנך את בניהם ליהודים לאומיים אוהבי עמם ע"י ידיעת שפתנו, ספרתנו וקורות עתותינו; תחת זאת לא תשימינה האמות הנאורות, המדברות בהן, לב להלמודים האלה, כי התנועה הלאומית השוררת כעת בין רבבות אלפי אחינו, מהן והנה, והכרת ערך לאומיותנו עוד טרם באה בלבן, ותעמודנה הרחק מנגד עמם, המזור להן והנקל בעיניהן, וכל חפצן בהנוך בניהן רק להעיר רגש דתי בלבותם. אל מטרתן זאת אומרות הן בלבם להגיע אך ורק ע"י ידיעת יסודי דתנו, ועל ידי התפלה כרב פאר והדר בכתי נכסיות מוקדריים, אבל לא על ידי שמירת מצות המעשיות וקיומן, ולא ע"י ארח היים על פי חקי תורתנו, המכשירים את לב האדם להיות עלול להשיג אמתות דתנו, ולהמלא רוה יראת ה' מהורה, יען כי תכונת דתנו האמתית נעלמה מהן. לא תדענה ולא תבינינה את ערך מצות המעשיות, את יחוסן לדתנו ופעולתן על לבות בני אדם, וע"כ תחשבנה, שאין בהן כל רעיון כריא וטוב, המרומם את הנפש והמעורר את רגש הדתי. לפי דעתן הקלה מצות המעשיות רק מורשת דורות הבערות, אשר כבר אבד עליהן כלה, וכל רוה אין בהן, ומה להן להכביד אכפן על בניהן על לא דבר? ומי יודע אולי עוד תסרינה מצות המעשיות את לבם מאחרי דתם, כי ישאלו בניהן מה העבודה הורה והמורה להם? והיה כי לא ימצאו מענה נכון לשאלתם זאת, וישליכו יחד עם מצות המעשיות גם דתנו, הקשורה בהן כשלהבת בנחלת, אחרי גוס, כי לא ידעו מה לרחק ומה לקרב. אשר ע"כ כל ישע וכל חפץ האמות האלה להכין מערכי לב בניהם ברוה דתית בכלל. ויען כי טח עיניהן מראות את מלא תוכן דתנו החי, ולבן צפון מהכרת יסודי דתנו, המחייבים, ואת שלשת חלקיה (כלומר הכרת ה' ויחוסו לתבל ומלוואה, תורת המוסר ומצות המעשיות) הסבוכים ואחוזים איש ברעהו לבלתי הפרד, ע"כ תחשבנה: כי עצם דתנו

היא רק בשלילה ולא בחיוב, כי דתנו תורה הכרת הבורא בהפשטה נשגבה ומאד נעלה, ולא תכיל בקרבה אף שמיץ מן האמונות אשר לדתות אחרות, ורק זאת כל יתרונה. דתנו המלאה רוח חיים והעמוקה מני ים, האדירה והעשירה בתורות ומצות עד אין חקר - תצטמק ותתכוין בעיניהן לראציאנליזמוס דק וצנום, אשר לא תאר לו ולא הדר, ולא תצא מסוג הדעיסמוס או הטעאיזמוס, הנותנת לאדם מושגים מופשטים ונאצלים ממהות הבורא ואיכות יחוסי לתבל, ולא תדרוש ממנו בלתי אם לבקר לפעמים את בית ה', הנהדר והמקושט ברב פאר, ולשמוע אל הרנה ואל התפלה של החון, המטיב נגן על פי חקי המנגינה, ולחקשיב לדרשת המטיף, אשר יתאמץ לדבר גבוהה גבוהה במליצות נמרצות, למען הביא בלב שומעיו התעוררות דתית.

דת כזאת - לפי קצר בינת הורים נאורים כאלה - היא לגאון ולתפארת, וביחד עם זה לא תכבד על הנהגים אחריה, ואם כן איפוא, מדוע לא יחנכו את בניהם בדת כזאת? בלעדי זאת כן גדולי חכמי החנוך וכן מנהלי בתי הספר הכוללים, אשר יבקרו בניהם, וכן המורים הפרטים מן הנוצרים אשר בכיתם, כלם פה אחד יזכירו את גדל נחיצות פעולת הדת בחנוך, אשר בכחה גם לשמור אותם מכל מכשול ותעתועים, והנה כי כן מדוע יחשכו מאת בניהם את רב טוב הצפון בדת, אחרי אשר נקל להשיגה; כי לפי ראות עיניהן יהי די לתכלית חנוך דתי לדאוג שיטיף מורה הדת לבניהם שתיים שלש שעות בשבוע „תורת דת משה“, ושיבקרו בניהם בשבתות ובימים טובים את הכית הכנסת, ויעשו שמה שעה או שתיים, ואז לא ימלט כי יבוא בלבם רגש הדתי. ומה להם עוד?

יש אשר חפץ האבות להנך את בניהם ברוח הדת יסודו בזכרונות נעימים מימי הנעורים, היקרים במדה מרובה לאנשים באים בימים. מה יפו ומה נעמו, מה נשגבו ומה נעלו - יחשבו לפעמים בלבם - היו החיים בחיותנו עוד ילדים רכים בכית אבותינו, ומה עשירים היו הימים ההם ברושמים מרושמים שונים, החרותים עוד היום על לוח לבנו! עוד לנגד עינינו כל הדרת קדש של שבתות ומועדים, אשר הגו אבותינו ואנחנו עמחם, כמו חי יחלפו לפנינו תמונות וצללים יפים ונעימים ממנהגי בית הורינו, ונפשנו תכסוף ותתרפק אליהם, כמו יבואו לנו ברכות שלום מאת אהובינו מחמדי לבנו מימי ילדותנו. ומה יקר לנו גם היום זכרונות כאלה, המפיצים אור נוגה על ימי עלומינו, אשר באורם נראה את כל אשר עבר עלינו מני אז ועוד חיים וקיימים נצבים לנגדנו, ולבנו יחס בקרבנו וימלא יראת הכבוד לאבותינו המתלוננים בצל שדי, בהעלותנו על לבנו

את מעשיהם המובים והישרים, את אורח חייהם ודְבָרם מלא רוח הן ושכל טוב. מבלי משים יתהוה העבר לחוה, ונתרועע ונעלוז בחברת הנשמות הטחורות, אהובות נפשנו, אשר הלכו כבר למנוחות. ברגעים כאלה כלמה תכסה פנינו כי נכיר ונדע כי קמנו מאבותינו, ונפלים אנחנו מהם על אחת שבע. מה דלים וריקים לעומת חייהם — היינו אנו! כצל יחלפו ימינו מבלי כל הלוף ותמורה, אשר יביאו לנו בכנפיהם איזה רגש נעלה. כאז כן עתה הגים ומועדים ינקפו, אבל אנחנו כל נדעם. כי „ה מ ד ה“ הגוברת, אשר מי מבני זמננו יעמוד בפניה, תכאיב כל חלקה טובה בנו. מעבר מזה צרכי החיים על פי „ה מ ד ה“ מרובים וגדולים עד בלתי נשוא, מצותיה הרבות והעצומות השתרנו עלו על ציארנו, ותכבדנה עולן הקשה עלינו ופורק אין מידן; ומעבר מזה אנוסים אנחנו לשום כל מעיננו במלחמת החיים, להתאמץ לנצה בעד כל כפר, כלומר: להרויח ולהשתכר בצדק וברשע, כי צרכי החיים הנוכחים קוראים תמיד חב הב. וכן הולכים אנחנו ומתגשמים מיום אל יום. בחדרי לבנו כבחדרי בתינו תמיד טחומה ומבוכה, דאגות ותענוגים משתמשים בערבוביא, ודאגותינו ותענוגינו המה מהכל יחד, כי אלו ואלו יסודם „ב מ ד ה“ וסופם „ב מ ד ה“, וכל עדן רוחני, או רעיון נעלה, אשר תנוח דעתנו ממנו אין בהם. איזה חזון המרחיב את הלב יחוו בנינו בבתינו? ואיזה זכרונות נעלים מבית אבותם עלו אתם בחיים? הלא רק זכרונות ממהומות ומבוכות שפלי הרוח, ממושתה וממחול ומשעשועי ילדים, אשר כבר כחלה נפשם במ, יקחו עמם מבית הוריהם, וזכרונות כאלה לא יוכלו להעיר בלבותם בימים יוצרו אהבה וכבוד לנו, הוריהם, ולהפיה בקרבם חבה יתרה לימי נעוריהם.

ובמה נבדלנו מאבותינו — תוספנה לחשוב בלבן — אם לא בממשלת הדת? בעוד אשר בבית אבותינו היתה יד הדת על העליונה, אשר חדרת ככל חדרי החיים, ומאומה לא נעשתה מבילתי שאל את פיה; לעומת זאת שוררת בבתינו „ה מ ד ה“ ביד רמה ועל פיה נחיה ונחשב, נעשה ונסבול. והנה מבשרנו נחזה גדל פעולת הדת על חווק עבותות המשפחה. זוכרים אנחנו עוד היום את האהבה הרבה, אשר אהבנו את אבותינו, ואת כל הכבוד והוקר, אשר הגה לבנו אליהם בגלוי ובסתר, וכל זאת לא לאשר אבותינו צוו לנו לאהוב ולכבד אותם, וגם לא מרגשי תודת על כל הטוב אשר גמלנו, עשינו כל זאת, כי אם על אשר יראת שדי שְׁחַנְכְנו בה, פעמה בקרבנו, ובאהבת ה' שגינו; ומאהבתנו את ה' בכל לב ונפש עשינו רצונו, ומצותיו שמרה רוחנו, ונאהב גם את אבותינו ונכבד אותם כמצוה עלינו. אפס כבואנו בימים הסירה „ה מ ד ה“, אשר

גברה בארץ, את לבנו מאחרי ה', ולא אכינו הלוך בדרכי אבותינו הבלתי מלמדים בשפות ומדעים כמונו, ונט לבנו לתור ולבקש מסלות ומטרות חדשות בתבל, אשר לא שערון אבותינו, ולאט לאט התרחקנו מדתנו ובאנו במצולות החיים החמריים עם כל תעתועיהם, אשר אנחנו טובעים במ באונס וברצון. הלילה לנו להיות בדבר הזה למופת לבנינו. אמנם אנחנו לא נאבה ולא נוכל לשוב ולחיות כאשר היו אבותינו, אבל עכ"פ עלינו לדאוג לבנינו שיהיו טובים ממנו, ולעורר בלבותם רגש דתי, למען ילמדו גם הם ליראה את ה' ולאהוב אותו, ולמען יהיה רצונו נר לרגלם. הן עינינו הרואות מה תהיה אחרית הנך אי-דתי! הננו רואים אשר למרות כל היגיעות, אשר יגעו האבות המהנכים את בניהם על פי המדה השוררת, ולמרות כל הקרבנות הרבים והעצומים, אשר הביאו האבות על מזבח האהבה לבניהם, כי יתרחב הפרץ בין האבות האלה ובניהם מיום אל יום. האבות על עמדם יעמדו - והכנים יתרחקו מהם הלאה הלאה, בלכתם - למוגנת לב הוריהם - בשרירות לבם ארחות עקלקלות. תחת האהבה העזה והטהורה, אשר שררה מני אז בבית היהודי בין אבות לבנים, בין בנים לאבותם, ובין אחים ואחיות איש אל רעהו, ואשר קרבתם איש אל אחיו וחברתם לנפש אחת, נראה היום הכנים מביטים על אבותיהם כעל בעלי חובם, המחויבים לעבוד בגללם ולמלא ספקם וכל תאוות לבם, והכנים בינם לבין עצמם ילכו ויתפורו אל כל רוח, איש לעברו תועה, כאלו אין כל קשר ביניהם, ומיתרי המשפחה נעתקו מלבם. ואם נשאל מאין באה לנו התמורה הנוראה הזאת בחיי המשפחה? הלא עלינו להודות: יען כי תחת לחנך את בנינו ביראת ה', בענות רוח, בישרת לב, במדת ההסתפקות ובשאר המדות הטובות, הכרוכות אחרי החנוך הדתי, אשר קנכנו בו אנחנו, נגדל את בנינו על פי "המד"ה" השוררת כעת, ונענג ונפנק אותם מנוער, ולא נחשוך מהם כל הוללות והבלי המדה עם כל שעשועיה וסכלותה. ומה יעשו הבנים שלא יחטאו? הן אנחנו מצדנו עשינו כל אשר בכחנו להעיר ולפתח בלבם כל המדות הרעות, ואיך נתפלא אם יצאו לתרבות רעה? ואם כן איפוא, הלא עלינו לדאוג בעוד מועד לחנך את בנינו ברוח דתנו ולהעיר בלבם רגשי הדת. הטעם הזה לחנוך דתי, כמוכן, איננו טעם מספיק, ועכ"פ איננו נובע ממקור קדוש, כי יסודו ברדיפת התועלת, ולא כרגש הדת בעצמו או באמונת ה' ותורתו.

אפס לא אלמן ישראל גם בדורנו הנוכחי מאבות נאורים, וביחוד, מאמות נאורות, אשר יחתרו בכל עוז לחנך את בניהם ברוח דתנו מפני רגש הדת הטבעי בלבם, כאשר הוא מתנת חלק כל אדם, וביחוד המתקנים

המתוקנים שבהם, אם רק לא השחיתו דרכם על הארץ ע"י דעות נשחתות, אשר רכשו להם ע"י עיון בספרים חיצונים מסוג המאטריאליזמוס. לא יקר החזיון לראות גם בין משכילינו אנשים אשר רגש הדתי עוד לא כבה בלבם, או אשר הרגש הזה נתעורר בקרבם מחדש. ולו אנה המקרה לידם מורים מקגלים לפעול על התפתחות הרגש הזה, ועלולים להאיר לפניהם הדרך ולכו בה ולא יכשלו, כי עתה בנקל היו יכולים להיות ליהודים אמתים ולמופת לבני סיעתם. אנשים כאלה הנם החומר היותר מוכשר לעבודת רועה צאן קדשים, הראוי לאותה אצטלא. אפם, למגנת לבבנו, משוללים אנחנו בארץ מולדתנו מורים ומטיפים כאלה, אשר בכחם למלאות משאלות זמננו בדרך הזה. כן רבנינו מטעם דתנו וכן רבנינו מטעם ממשלתנו אינם מקגלים לפעול על לבות משכילינו, הדורשים את ה' מבלי דעת תורתו. הראשונים - מפני שהם ריקים מהשכלת זמננו, ואינם מכינים גם בלשון משכילינו, והאחרונים - מפני מיעוט ידיעתם את דתנו על פי תוכנה ותכונתה האמתית, והצד השווה שבהם - שאלו ואלו לא ימלאו תעודת מורה-עם בנוגע למשכילי דורנו. וע"כ יקרה לפעמים שבלבות איזה ממשכילינו יתעורר רגש הדת, אבל מקוצר ידיעתם את דתנו, ומבלי מצוא תשובות נכונות על כל שאלותיהם וספקותיהם הדתיות, אשר נתעוררו בלבם, לאט לאט יכבה הרגש הדתי בקרבם, או יתעה ארחות עקלקלות, ויקנו להם דעות שוא ותפל, המתנגדות לעקרי דתנו היותר נכבדים. כי ספרים בשאלות דתנו, מאת יהודים מכיני דבר לאשורו בשפה השוררת במדינתנו, המוכשרים ללמד תועי רוח בינה, כמעט עוד אינם, וע"כ מוכרחים הצמאים לדבר ה', בחפצם לשבור צמאונם, לבקש מים באשר ימצאו ולדלות לפעמים מים עכורים ממעין גרפש. אי לזאת אין להתפלא כי אנשים כאלה יחשבו בלבם שעקף דתנו הן הגנה האמנות והדעות בנוגע לה' וביחוסו לתבל ומלואה, אבל המצות המעשיות אך למותר, ואינן ראויות לשים לב אליהן. אשר ע"כ בחפצם לחנך את בניהם על פי דתנו, יאמרו להסתפק בידעיות העקרים האלה, ובהתעוררות רגש דתי ע"י איזה תפלות, המוצאות הן בעיניהם, אשר ירגילו את בניהם להתפלל.

עם אשה משכלת וחכמת לב מסוג אבות נאורים כאלה היתה לי שיחה בענין הנוך דתי. את השיחה הזאת אישים היום לפני הקוראים, ותקותי תאמציני שלא יבואו עלי הקוראים במרוניא בגלל הדבר הזה. וזה דבר השיחה:

לפני שנים אחדות נקרא נקראתי מאת האשה הנכבדה הזאת, הנודעת לי מכבר, להטיף לבנה תורת דתנו, ותפנה ותאמר אלי כדברים האלה

האלה: „בקרוב תמלאנה שנים עשרה שנה לבני, והוא תלמיד ממחלקה השלישית של הגימנאזיום, אפס מתורת דתנו עוד לא לקחה אזנו שמיץ מנה. אומנו היה איש קאמולי, ואנכי צויתי עליו לבלתי ננוע בעניני הדת בדברו עם בני, כי וראתי אולי יביא בלבו איוו אמונות ודעות המתנגדות לעקרי דתנו, ואנכי זה חפצי מני אז שיהיה בני יהודי אמתי, כאשר היו אבותי ואבות אבותי אשר כמו אתפאר. והנה אנכי וגם אישי איננו מסגלים לבאר לו את עקרי דתנו באר היטב, ולפעול על התפתחות רגש הדתי בקרבו. בלעדי זאת אין לנו פנאי ללמדו בעצמנו, כי טרודים אנחנו, בעלי - בעסקיו הרבים, ואנכי - בהליכות בית, וע"כ אנוסים אנחנו למלאות ידי אחרים כחנוך בננו. ועתה הנה הגיעה העת להעיר בלבו את הרגש הדתי, ולמעת בקרבו יראת ה', כי בעוד שנה ואנחנו נחוג את הג, בר-מצוה" שלו. אי לזאת אחלה פניך, אדני, עוין נא עצה כדת מה לנו לעשות לחנוך הדתי של בננו, ומה טוב אם תאבה אתה לקחת משרת מורה דתי לבני עליך. חי נפשי, שחנוך בני יחידי ליהודי אמתי לא לכד שהוא אדיר כל חפצי בני, אבל גם שאלת חי רוחי היא לי. בלעדי אבינו שבשמים אין לי בעולמי כ"א בעלי ובני יחידי, אשר נפשי קשורה בנפשם, ואשרם האמתי הוא העקר והמטרה הראשית בחיי עלי תבל. למותר אחשוב להכטיחך שעתידה אנכי למלאות אחרי דברי עצתך בחפץ נפש, וכל קרבן אשר תדרוש לא יכבד ממני להביא לתכלית הזאת“.

אנכי מצדי לא מצאתי כל סבה נכונה להטיל ספק בדבריה אלה הנאמרים באמת, כי ידעתי אותה ואת מערכי לבה זה שנים רבות. בין בנות מרום עמנו היא חזון בלתי נפרץ בצדקת פורונה, בהשכלתה הרחבה והעמוקה, וביחוד ברגש הדתי הממלא את נפשה העדינה. ולו ידעו הוריה, אשר בין משכילי דור העבר נחשבו, לחנך אותה כראוי, כי עתה היתה ליהודית אמתית לכל פרטיה ודקדוקיה, ולמופת לבנות גילה, כי מטבעה היתה עלולה לחיים דתיים ויראת ה' היה לה לצרף פנימי; אפס יען כי בבית אביה לא ראתה כל מאומה מחיי ישראל על פי דתו, ומורה דרך נאמן אשר יפלס לה המסלה העולה בית אל גם כן לא מצאה בחייה, ע"כ נשאר רגש הדתי כלוא בחבה סבלי מצוא מוצא, ופרי לא ישוה לה. לרוות צמאונה לדבר ה' קראה הרבה בספרים המדברים בעניני הדת, ותאהב להתפלפל בשאלות דתיות עם משכילים נוצרים ויהודים, ולעמוד על הכרותיה הפנימיות ומה גם לנצח את מתנגדיה ולהוכיח באותות ובמופתים שצדקן דעות נביאינו וחכמינו; אפס בהליכות ביתה ובארחות חייה לא היה כל סמל וזכר לדתנו. בדעתי שאם גם כונתה

רצויה אך מעשיה אינם רצוים, לא כחדתי את האמת תחת לשוני ועניתי לה: מכופקני מאד מאד אם הפצה לחנך את בנה ליהודי אמתו בידה יצלה, כל עוד לא תשנה הליכות ביתה ותחל בעצמה לחיות חיי יהודי אמתו לכל דבריו.

תשובתי הקצרה והפשוטה הזאת הביאה אותה במבוכה, ותשתומם למשמע אוניה, כי לא האמינה לשמוע דברים כאלה מאיש אשר גמור חוק למודו באוניווערזיטעט ברוסיא, וכפי הנראה חשדה אותי במה שאין בי, ותחשוב בלבה, שרק תואנה אנכי מבקש להשתמט מבקשתה, לכלי העמים עלי את הטורה להורות לבנה תורת דתנו.

„אבל הגידה נא לי, אדוני, מה עול מצאת בביתי, או איזה סלף בוגדים בעמם ראית בארצות חיי, אשר יצדיקו משפטך זה אשר נעויתי משמוע“ – השיבה לי האשה המשכלת. „אמנם אינינה לשכל מליך. כונתך בודאי לרמוז על הכירים בביתי, שאינם על פי מנהג ישראל, ועל השכתות והמועדים אשר לא אחוג כנהוג בין בני בריתנו. אבל הכי בכח מנהגים חיצונים כאלה לפעול על חנוך בני? מה ענין בית המבשלות אל חדר הלמוד? האמינה – הגידה לי בצחוק קל על שפתייה – שבביתי רחב הידים והכנוי לתלפיות – חדר הלמוד של בני רחוק מאד מבית המבשלות. קצור קצרה בינתי להשיג איך יפעלו מנהגים חיצונים ונושנים, אשר כל דבר אין להם עם רגש דתי, להעיר את הרגש הזה ולפעול על התפתחותו. ונוראות נפלאתי כי אתה, אדוני, אשר לבך ראה הרבה חכמה ודעת ושמעת בלמודי האוניווערזיטעט, כי תשפוט בעניני הדת כאחד מבני ההמון, אשר רק מעשי אבותיהם בידיהם, ובאמונתם, אשר באה להם מאבות אבותיהם, יחיו, מבלי השען על בינתם ובאפס כל חקירה ודרישה. אם כדבריך כן הוא, ואם באמת רגש דתי לא היה יכול להתעורר לעמוד ולהתקיים בלתי אם על ידי שמירת מנהגי ישראל, הלא אז היה רגש דתי רק מתנת חלקן של איש הישראלי, המקיים כל מצות המעשיות בלבד ואין לזר חלק אתו; ובכל זאת לא אפונה שפנשת בחיך נוצרים מלומדים המלאים רגש דתי, אע"פ שאין להם כל מושג ממנהגי ישראל. ומדוע אנחנו משעבדים הננו למנהגים האלה ולא נוכל בלעדיהם לבוא לידי רגש דת ולמורא שמים? אני אך אחת אבקש ממך, אדוני, ללמד לבני את עקרי דתנו ולהתאמץ לפעול על מערכי לבו ברוח דתנו; אבל חדל ממנו דעת המצות והמנהגים, גם ידיעות שפת עבר אחשוב לו למותר, הלא רשאי הוא לקרות את כתבי הקדש ולהתפלל בהעתקותיהם ככל לשון אשר הוא שומע, ומה לו לבלות את זמנו על למוד שפת עבר? אחרי אשר מגמתי היא רק שיהיה בני מלא רוח דת ישראל, רוח וראת ה', ולא רב אי מורה חדת“.

„אשה כבודה“ עניתי אותה: „את תדמי - כפי הנראה מדברייך - שמצער היא למלאות בקשתך זאת, ולדעתך לא יבצר ממני מזומה לפעול על רוח בנך בדרך אשר התוית לי את, ורק ברצוני תלוי הדבר; אבל לא כן אנכי עמדי. אנכי יודע היטב שאין ידי משגת למלאות שאלתך לו גם הפצתי בכל לבי. אפס לא אבחר ממך שהפעם רחוק ממני גם החפץ למלאות בקשתך, יען כי לפי הכרתי הפנימית איננה שוה שאנסה כחי למפל בדבר הזה. כי באמת לו גם מחשבתך רצויה אבל מעשיך בדבר הזה אינם רצויים. את תבקשי מעט אבל בלתי אפשרי גם יחד. מפה תבקשי לקצור בטרם זרעת, ומפה תסתפקי בפרחים ולא תמצאי הפץ בפרות אשר יבשלו. מערכי לב ברוח הדת (Religiöse Stimmung) אשר רק אליהם תשאי נפשך, ורק כם הפצת, הנם רק הפרחים ואחריהם ימשכו החיים הדתיים בעצמם. אולם כאשר האדמה לא תציין פרה, ולא תגמול פרי בטרם נעוקה ונסקלה ונפתה ונשודד אותה כראוי, כן לא יתעורר רגש הדתי ולא תבה שרש יראת ה' מהורה בלב האדם בטרם נכין אותו ונכשירו לקבל עול מלכות שמים ולהיות עלול ומקנל לחיים דתיים אמתים. האמנם תדמי שלתכלית הזאת דין שעות אחדות או גם שעות הרבה, אשר אמיץ תורת דתנו לבנך? את הגדת שלא תקפצי ידך מכל קרבן הנחויץ למטרת הנוד דתי, ושנוכנה את לקבל על עצמך לשמור ולעשות את כל אשר איעצך לעשות לתכלית הזאת, ויחד עם זה למפרע תורה הלאה קיום מצות המעשיות, וגם ידיעתן תחשבי למותר וללא הועיל, ולא תשים אל לבך שבזאת בנית לך חיץ וסגרת לך הדרך מכוא אל המטרה אשר שמת לך. האמיני - שמעולם לא נעשה בור לירא הטא, ועם הארץ להסיד רק על ידי ידיעת איזה מעקרי דתנו הנוגעים לתורת מציאות ה' ויחוסו לתכל, אשר אך בידיעתם אותה נפשך, וכמו כן מעולם לא הסתפק יהודי אמתי רק במערכי לב ברוח דתית. לא מערכי לב ברוח דתית, השוים לפי תכונתם אצל כל בני דת ודת, יעשו את היהודי ליהודי אמתי, כ"א קיום הדת כלה לכל חלקיה, וביחוד קיום מצות המעשיות, אשר רק על ידן יבוא היהודי לידי מערכי לב דתיים ולמורא שמים באמת. הן אמנם לפי דתנו רחמנא לבא בעי, ומצות צריכות כונה לכתחלה, אבל הכל מודים שהמעשה עקר בדתנו, ולו גם הכונה קודמת במעלה, אבל אין כל ספק שהמעשה קודם בזמן, אשר ע"כ נאמרה ונשנה בתורתנו הקדושה פעמים אין מספר: „ושמרת ועשית“, „לשמור ולעשות“. ובזאת התנוסס עמנו מאז היה לגוי, שחקרים נעשה לנשמע, יען כי עשית המצות ושמירתן וקיומן הן הן מקנות לבעליהן השלמות הדתית, הן הן תפיחנה בו רוח יראת ה', ואם גם בתחלתו הוא

מקיים אותן שלא לשמן סופו לקיימן לשמן, וכוונתן הרצויה סופה לבוא. ויפה דרשו חכמינו ז"ל: „כל שחכמתו מרובה ממעשיו למה הוא דומה – לאילן שענפיו מרובין ושרשיו מועטים והרוח באה ועוקרתו והופכתו על פניו וכו', אבל כל שמעשיו מרובין מחכמתו למה הוא דומה – לאילן שענפיו מועטין ושרשיו מרובין שאפילו כל הרוחות שבעולם באות ונושבות בו אין מזיזין אותו ממקומו“. וכבר הורה הרמב"ם שהידיעות אם לא יהיו להן מעשים שיעמידון ויפרסמון בהמן לא ישארו (*).

אמנם כן גדולה ונכבדה מאד למוד תורת התנו וידיעתה, וגם נמנו וגמרו רבותינו: שהלמוד גדול שמביא לידי מעשה, אבל כונתם היתה לא הלמוד אשר יתכוין ויצמצם את עצמו רק בלמוד דעת מציאות ה' ותארו, כ"א וביחוד ישתרע על למוד מצות המעשיות, יען כי רק למוד כזה מביא לידי מעשה, כי אם לא ידע אותן, מהותן, שיעורן וזמנן איך ויכל לקיים אותן.

והנה בלמוד כזה המביא לידי קיום מצות המעשיות בחלה נפשך,

אשה

(* בן אמנם אין לחד שאין לנו להסתפק רק בקיום המצות בלבד, וכבר העיר החכם הגדול רנ"ק על הסכנה הגדולה המרחפת על כל איש דתי, אשר „ימאן בקש גדולות (ר"ל דעת ה' והכרתו ותוארו וכוונת המצות) ויכין לכבו רל ל ק י י ם המצות בצורתן ובהלכתן, עפ"י המסודר והערוך, וכו'“ „הקשה על האדם, יהיה גדול או קטן נבוב או גלבל להיות ישיר על דרך אחת באין נוסף ונגרע, ושלא להוסיף מדעתו חשבונות, וזה יהיה באמת בכדי להוציא שפוני טמוני כחותיו אל הפועל, ועל כן ירבה מאמין זה בסי' דורים ובדקדוקים ובאופני קיומם יעסוק ויעשה בהם ובענפייהם עד אין קץ. אמנם יסתעף לו הרע הגדול שמעט מעט יפנה ויסיר לבו מהכונה הפנימית, שהיא באמת נשמת המצוה, והמעשה כגוף לה. ועוד רע מזה שיאבד גם מצות ראשיות ויקרות, שאינן כלל במעשה והם נודעות בשם חובות הלבבות, יסודן קדושת וטהרת המחשבה בדעות ובמוסרים, והם אצלו כלא היו, להיות מחשבתו גסה ובלתי מוכשרת לקבל כאלה, עם היות שכלו מחודד בעיונים אחרים, וישתקע בזה הדרך עד שיעשה חלוקה אפילו במעשים, בין חקים למשפטים, יתשלם במצות השכליות וישתלם במאורו בשמעיות וכו', מחלת נפש זו תקרא בשם רבוי מעשה מאבד כונה או קדושת המעשה וחולין המחשבה (וערך הייליגקייט) וקדמוניו קראו לה מבת פרושים, וכללה בשבעה מינים מיוחדים וכו'“. „והסכנה גם בה עצומה עם היותה בלתי נגלית בהשקפה קלה וכו'. ולהיות מחקי המציאות המוסרי שכל הפרוזה על מדת מה תהיה סבה להחדש מדה, מתנגדת אל הראשונה מן הקצת אל הקצה וכו', ונגד מעשה מאבד הכונה תתחדש עויבת המעשה מכל וכל, בעליה מתפארים ביהרון ידיעת הכונה למצות על פי החכמה או על פי הסוד וכו' זה החלם במצות הזכרון ומדם לשאר המצות עד שיעניו לחשוב שכל עון וזמם אינם מרי וזון וזלתי בחלק חלושי ונבערי הדעת שאין ביכולתם להשיג הכונה למניח המצוה ועומק תכליתו בקבוצ המדיני“ עכ"ל. אבל עכ"ל גם רנ"ק מודה, שהמאן בקש גדולות, ויכין לכבו רל לקיים המצות בצורתן ובהלכתן עפ"י המסודר וזה טוב בעצמו ואולי יותר טוב לרוב האנשים“ (מורה נבוכי הזמן שער א') ורק זהיר מהפרוזה יתרה בדרך הזה. ובמכתבו אל המו"ל ה"ח יאמר כדברים האלה: „ועל דרך זה נאמר בשורש נכבד ואולי להמנות עיקר בימינו אלה והוא חיוב קיום המצות ב פועל שאין די באמונה בעבודת מחשבת הלב לבד, בין שתהיה המחשבה פשוטה ובחלת הציור ובין שתהיה צרופה ומושכלת לא תספיק לברר עד שנוציאנה ע"י מעשה מצוה ופעולה שלמה ולאור המציאות החיצוני ביחוד ובצבור וזה יסוד בתורתנו בכל המקומות ובכל הזמנים“ (ברם חמד מחברת ד' ע' 259).

אשה כבודה, על אשר המצות האלה בעצמן לא תפיקנה רצון ממך. אם כן איפוא איך יבוא בנך לידי מערכי לב ברוח דתית, אשר את מבקשת? דעי, גברתי, שלקח תורת דתנו חוץ מתורת מצות המעשיות, אשר את רוצה בו, הוא רק מעין פילוסופיא המכילה בקרבה איזה דעות ממציאיות ה' ויחודו ותאריזו ודעות מתורת המוסר; וכבר נודע על ידי התבוננות אל בני אדם על מדרגות ההשכלה וההתפתחות שונות, שהדעות אינן מולידות המעשים כ"א להפך: המעשים מולידים הדעות. ישנן דעות אמתיות בפני עצמן, ובכל זאת אינן מקובלות על הלב רק מאשר הלב איננו מוכשר והוכן כל צרכו לקבל אותן. גם ישנן ידיעות, אשר אם גם נדע אותן כבר על בורין, בכל זאת לא תשיג ידנו להשתמש בהן, רק על אשר לא הספיק עוד ההרגל לכבוש אותן לנו. שערי נא בנפשך: הנך יודעת דקדוק שפת איטלקית לכל פרטיו, וגם מלי השפה הזאת וניביה למכביר קלטות בזכרוןך, אבל מעולם לא למדת לשונך דבר ועטף לכתוב איטלקית, היצלה לך בפעם אחת פתאם, בלי כל החכנות הנחוצות לאותו דבר, לכתוב כן ולדבר בלשון ממהרת בשפה הזאת? בודאי לא יצלה לך כזאת, יען כי בידך רק הידיעה, אבל המעשה עוד חסר לך, ועל כן גם הידיעה נעדרה בכח. גדולה מזה רפיון כח הדעות הבלתי נגלות ממעשים המבונים והמקבילים להן, וביחוד דעות המסורות להגש ומקורן ברגש, כמו: כל הדעות הנגלות לנו במעשי הרשת (קונסטרווקרע) ועל כן דעות דתיות. דעות כאלה מלבד שפעולתן על המעשים קלה עד מאד, אבל לפעמים גם קשה להשיגן, אם לא קדמו פניהן מעשים יודעים, העלולים להכשיר אותנו להכיר את הדעות הללו. נקה לדוגמא חקי המנגינה הנודעים בשם קאנטרא-פונקט או גענעראלבאם. הנוכל להשיג את החקים האלה, ולו גם נשיגם בשכלנו, היועילו לנו להבין הדעות הנעלות והנשגבות האצורות במנגינות בעטהאָווען או מאָצארט וכדומה, אם לא הקשיבו אונינו מנוער רב קשב שירים ומנגינות על כלי זמר שונים? גם הכל יודעים, שכטרם נגש אלמוד תורת המנגינה, עלינו מראש להרגיל את אצבעותינו לפרוט על כלי שיר ולפתח את חוש השמע ע"י שמיעת מנגינות בסדר ידוע שנים הרבה, כי רגשי לבבנו צריכים הכנה מרובה ומסודרה במשטר נכון, כטרם יהיו עלולים ומוכשרים להשיג תועפות רוח היופי, הדר רעיונותיה ונעימות יצוריה.

הכנות ותקונים גדולים מאלה דורש רגש הדת, יען כי הדת לא התפארה מעולם להיות מדע או חכמה, התלויה בכינת האדם. יסודותיה ועקריות אינם שווים לחקי המדעים, אשר בכח כינת כל איש, אם רק היא בריאה ושלמה, להשיג אותם ולהוכיח מאמתתם, ע"י ראיות ברורות ומופתים

ומופתים חותכים, אשר אם פעם נתבררו כל צרכם והכרנו אמתתם שוב אין להרהר אחריהם, כי אז המה נאמנים לעד, עומדים וקיימים באין חולק עליהם, וכמשמרות נטועים בכינתנו אשר אין לעקר אותם. לא כן דעות ואמתות הדת! מקורן איננו בינת האדם (Vernunft), כי געלות ונשגבות הן ממנה, כ"א השכל המדמה (Verstand), והאדם משיג אותן לא ע"י הקירה ודרישה בדרך העיון הממוצע, דבר מתוך דבר, הנקרא בלשון הפילוסופים: (discursiv), כי אם על דרך מחוזה ישרה, הנקראת בלשון פילוסופים: (Intuitiv), אשר יחזה ויחדור השכל האנושי - כגוה עליו רוח ההתפעלות וההתלהבות ע"י התעוררות רגשי לבבו - כמבע הדברים ומצביהם, גלגוליהם והשתלשלותם פנימה, וישיג את הדעות המחיות והמניעות אותם. כרגעים כאלה הוא מכיר ורו אה את אמתות הדת פנים אל פנים, כאשר יראה איש את אחיו, ואין כל ספק אצלו בהיותן. אין כאן לא הקירה ודרישה ולא מושגים וגדרים, לא משפטים והקישים ולא ראיות ומופתים, אבל יש כאן התעוררות הרגשי, התפעלות שכל המדמה, ומחזה שדי, מחוזה ישר, אשר יחזה כי יצלה עליו רוח דעת ה' ומוראו ננד פניו. אבל מחוות כאלה אינם עומדים וקיימים בשכלנו עד עולמי עד, ולפעמים כאשר יסור מאתנו רוח ההתפעלות ונפשנו תשוב למנוחתה, אז גם המחוות יעופו ויחלפו. אשר ע"כ מוכרה האדם לבקש תמיד את אמתות הדתיות, וכאשר יבקש אותן באמת ובאמונה, אז גם ימצאן, וזאת תהלתן ותפארתן. וכמו שיאמר הרמב"ם בפתחה להמוני: „ולא תחשוב שהסודות העצומות (סודות החכמה האלקית) ההם ידועות עד תכליתם ואחריתם לאחד ממינו, לא כן, אבל פעם יוצין לנו האמת עד שנחשכנו יום ואחר כן יעלימוהו הטבעים והמנהגים עד שנשוב בליל השוך קרוב למה שהיינו תחלה ונהיה כמי שיברק עליו הברק פעם אחר פעם והוא בליל חוק החשך“. ומה צדקו דברי אחד מגדולי פילוסופי זמננו - ומריין קארירער שמו - באמרו: אחד מחסדי הטוב והמטיב היותר נגלים לנו הוא - שהויתו ומהותו לא תתאמתנה על ידי ראיות ומופתים כאמתות ההגדסה, וע"כ בידנו תמיד לבקש אותן, ותמיד בידנו אשרנו למצוא איתן, וע"י זאת איננו משוללים הבחירה החפשית, אשר בה הננו מתדמים אל הכורא, מה שאין כן אם היינו יכולים להכיר אותו ע"י ראיות ומופתים מדעים.

והנה למען לא נלאה מבקש את ה', ולמען לא נתיאש אם לא נמצאנו מיד בבקשנו אותו, כ"א נצמצם ונכביל ברצון חפשי את מעוף בינתנו ונאמין בה' בכל לבנו גם כטרם זכינו למצוא אותו, ולא נחדל מיחל שסוף סוף נמצאנו - לתכלית הזאת צריכים אנחנו לרצון אמין ונשגב

ונשגב, ולהתעוררות דתית עצומה, נעלה ותמידית; ומואין וכואו לנו כל אלה אם לא ע"י קיום מצות המעשיות, אשר זאת מטרתן להקיף ולכב אותנו באוויר דתי, לחזק ולשכלל את רצוננו, להעיר בלבנו תמיד רגשות נעלים ולעורר בנו הפיץ לבקש את ה' ולהכיר אותנו למצוא אותו. האמנם תחשוב בלבך שלתכלית הגדולה והנכבדה הזאת תגיע ע"י

למוד יסודי דתנו בלבד, וגם זאת, במדה מוצמצמת כאשר תבקשי?

אל נא תדמי, שהדעות האלה הן דעותי הפרטיות - כי באמת, הדעות הללו הן דעות גדולי חכמי הפידאגוגים מקרב העמים הנאורים. שימי נא לבך אל דברי הפילוסוף המפורסם והפידאגוג המובהק בענין עקע, הלא כה דבריו בנדון דידן:

„רגש דתי אמתי - כאשר אמרנו - צריך להכות שרש עמוק עמוק בנפש האדם, צריך להיות אמוין למדי, למען חזק את לבו לעמוד בפני מהתלות והרפות של העולם כלו. והכה הזה לא נוכל לקנות בלתי אם נקנה רשמי נסיונות הרבה, המקבילים והמתאימים לזאת. בדבר הזה כבד מאד לראות פרי ברכה אם לא יחישו לעזרה כל תנאי החיים הסובבים את הילד, ואם מנהגי החיים בכית הוריו נכרים וזרים לרוח הדת, אז המורה העומד מחוצה להם או הבא אל תוכם - מסופקני - אם יוכל לעורר את הרגש הזה בילד ביוחד ע"י הלמוד בלבד. לקח הדת יוכל למסור לילד רק אמונות, דעות ואמתות מופשטות ונאצלות, אשר הנן רק צל כהה ממערכי לב ברוח דתי. רק המוחשי והגשמי יוכל להביא את האדם להכרת המופשט והנאצל, אבל לא להפך. לקח תורת הדת כלקח תורת המוסר: בידו לתת רק מושגים, רק גדרים של רגשות דתיים ידועים ומערכי לב ברוח הדת, וכל כהו לבאר אותם ולערכם בסדר למפלגותם, ולברר אותם לנכון. אפס במקום שבו אין כל מאומה, מה יתן ומה יוסיף, אם יורה עליו אור בהיר בעצם תמו, ואם ישלוח בו סדר תמים ושלם בתכלית? לכן אם החנוך הדתי בלי הכנה נכונה או בלי כל הכנה כלל וכלל יהיה בידי איש זר לילד עד תקופה ידועה לימי חייו (למשל עד שנת הארבע עשרה) או לא יגיע לעולם למטרתו... אם נחפין שרוח הדת תאחזו שרשה עמוק עמוק ותעמוד לעד, על החנוך לנטוע את רגש הדתי במוקדם האפשרי ולכלכל אותו לחייה ולתת לו התפתחות עמוקה ורחבה ולהדריכו בהחירות ובזריזות יתרה.“ ולהלן יאמר:

„אולם רגשי הדת והכרות הפנימיות הדתיות תתמכנה יסודותיהן

באמת לא על התכונה (או ההכנה), כי אם על החסכמה הפנימית עם הצרכים המוסריים והרוחניים הנעלים, ועל ההתעוררות החיה, ועמק גבורת הנפש לעצר כח להחזיק מעמד. ויען כי מדות השלמות האלו נקנות רק

במספר

במספר רב של רשמי פעולות על הנפש, ע"כ נחוץ להניח יסוד התפתחות נכונה של רגשי הדת עוד בימי הילדות" *).

אמנם כדברייך כן הוא, וכאמת יודע אנכי נוצרים מלמדים לא מעטים, הנתונים לדתם בכל לבם, אע"פ שאין להם כל מושג ממצות המעשיות אשר לדתנו, ואין צריך לאמר שלא ישמרו אותן לעשות: אבל תחת זאת זריוס ומדקדקים המה במצות המעשיות אשר לדתם. אולם אם בעיניך נקלות רק מצות המעשיות אשר לדתנו, ולפי דעתך רק הן מעשים וחוקים חסרים כל טעם מספיק, א"כ מדוע תחפצי להנך את בנך יחידך אך ורק בדת היהדות? ומה הפיך תמצאי בדתנו בכלל? הלא דבר הוא! הן יודע אנכי אותך לאשה חכמת לב, אשר הרבה קראת בספרים ועיינת בעיון רב בשאלות הדת ואשר כל מעשיך כהנוך תפלסי במאזני השכל הישר, ולא אפונה שמעמך ונמוקך עמך; הגישי נא עצומותיך ונדען.

אפס בטרם תחלי לבאר לי את דבריך וספקותיך, אשר בחפיך נפש אמה להם און קשבת, הרשיני נא להגיד לך, שהצעה כהצעתך לא חדשה היא לי. למן היום החלתי ללמוד תורת דתנו, סבוני כתרוני בהצעות כאלה חורים רבים מן הנאורים אשר בנו, ולבשתי אנוס אנכי להודות לך, שלפעמים לא מצאתי את לבי להשיב פני האבות רוקם, ונעתרתי לבקשתם, אף כי ידעתי מראש שבני חורים נאורים, אשר בביתם אין כל זכר לחיי היהודי על פי דתו, לא יהיו לעולם יהודים אמתיים. אולם אמרתי בלבי: אולי אשגה במשפטי זה, בטרם אספתי נסיונות הרבה המצדיקים אותו, גם קייתי אולי יצלה לי אחרי יגיעות ותחבולות הרבה לפחת בלבם זיק רגש דתי, ולהעיר במ אהבה וכבוד לדתנו ולעמנו, ולכל הפחות לא יבושו ולא יכלמו לשאת שם יהודי עליהם, ופניהם לא יחורו בשמעם מאת אויבינו שם יהודי מנאין, ותקשוב גם זאת לי לצדקה. והנה למזגת לבבי גם תקותי זאת נשארה מעל, וכל עמולי שעמלתי בדרך הזה, היה לריק, תחת אשר יגיעתי עם בני חורים החרדים על דבר ה' באמת, אשר הסכינו מנוער לקיים מצות המעשיות, כמעט תמיד עשתה פרי לגאון ולתפארת, ותגדל את שמי בין המורים.

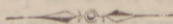
מכל הנסיונות הרבים, אשר אספתי בלמודי תורת דתנו לבני נאורינו, הבה אספר באזניך אך אחד, ומהם תוכלי לשפוט על השאר, כי, על דברתי, לא אחד הוא במינו.

בין תלמידי מסוג הזה התנוסס בן אחד מראשי עשירי עדתנו ונאוריה, כנפשו העדינה, ברך מזוג, ככה שכלו ובשקידתי הרבה. את תלמידי זה אהבתי

*) (Бенеке: Руководство къ воспитанію и ученію ч. I изд. 2 перев. Н. Х. Весселя. С. П. Б. 1875 стр. 340-7).

אהבתי אהבה עזה ואתאמץ בכל כחי לפעול עליו ברוח דתנו, ולעורר בלבו רגש הדתי, ואתכרך בלבבי שהפעם עלתה בידי למלאות רצון הוריו וחפץ לבי גם יחד; כי לפי הנראה עשה הזרע אשר זרעתי על תלמי לכו פרי הלולים, כי הנער החל להתפלל מדי יום ביומו בכונת הלב ובתמימות, ובכל דרכיו ותהלוכותיו היה נראה כמו רוח אחרת, רוח יראת ה' החלה לפעם בקרביו. הוריו שמחו מאד לקראת התמורה, אשר הכירו בכנס זה לרגלי למודי תורת הדת, וגם אנכי עמם. אפס לא לאורך ימים היה משושי, כי פעם פנה אלי בשאלה הזאת: „הגידה נא לי, אדוני מורי, רשאי אני לפי דתנו לצאת מכלל ישראל? יען כי ברצוני לבקר את בית ספר פלוני, אשר אליו לא יספחו בני עמנו; הלא לה' אחת היא אם אתפלל אליו בנוסח העברי או בנוסח אחר, ובלבד שאבון את לבי לשמים.“ השאלה הזאת פקחה אז פתאום את עיני לראות נכוחות, ולהוכיח שטעיתי בנוגע לפעולתי על הנער הזה. אבל שאלתי זאת לא עוררה בי תמהון כאשר תעורר כך עתה, ואם בעיניך יפלא, בעיני לא יפלא, אחרי שאלה אחרת, אשר שאלני תלמידי זה קודם לזה. וזה דבר שאלתי הראשונה:

ימים אחדים לפני הנוכה ספרתי באזני תלודת חג המכבים, ובתוך ספורי באתי לדבר על אלעזר הזקן, אשר בחר למות על קדושת השם מאכול מבשר החזיר גם למראית עין. כשמוע תלמידי את הדברים האלה, עמד גדהם ומשתאה וישאל: הכי אסור לנו בשר החזיר? הלא בפסח בשר החזיר על שלחנו, אשר אנחנו מכינים מדי שנה בשנה, חובה! הנער בתם לבכו שאל את השאלה הזאת, ולא עלה על לבו לצחק ולהתל במנהגי אבותיו, אשר אע"פ שמנהגי ישראל גרשו מהסתפח בתוך ביתם ופגול ותיעבה היא להם, קימו וקבלו עליהם מנהגי שכניהם בגלל משרתיהם גרי ביתם, למען לא יעיוזו לחשב אותם ליהודים, או לכבד מכיריהם הנכרים. אם כה ואם כה הנער חשב בלבו שמנהגי בית אבותיו מנהגי ישראל המה, ואין בין דתנו לדתות אחרות כ"א נוסח התפלות בלבד המיסדות על חלוקי דעות בעניני אלקות: וא"כ אפוא מדוע לא יצא מהכלל, אם היותו יהודי תהיה לו למכשול ולפוקה? זה פרי הנך דתי המשולל ידיעת מצות וקיומם. למן היום.ההוא אקשה את לבי לבלתי פנות אל בקשת חורים נאורים, מסוג אשר אנחנו עומדים בו, ללמוד לבניהם תורת דתנו.

מכתב ד.

השיחה הקודמת עם האשה המשכלת אך ההלה ובחדר בא בעל האשה הזאת, איש אשר גמור חוק למודו בהאנוניווערזיטעט, וקרא ושנת וחקר ודרש הרבה בימי חייו, וגם ספרי מהקרי דתנו לא זרו לו. בתחלה לא לקת חלק בופוננו, ורק ישב במנוחה שאננה לשמוע מה בפינו מבלי דבר דבר. אולם כאשר כליתי דברי האחרונים, קם ממושבו ויגש אלי ויאמר: „אדון נכבד! קדם כל הרשני נא לומר לך: שכמדומה לי שזאת הפעם הראשונה, אשר אוני תקשבנה דברים כאלה בנדון מצות המעשיות ויחוסן לדתנו יוצאים מפי איש כמוך, אשר שמע בלמודים בבתי אוניווערזיטעט, וע"כ שמתו אוני כאפרכסת לשמוע אל דבריך, ולא אחד מן שמצאתי במ איוה דברים של מעם: אבל בכל זאת לא אוכל להסכים להם, כי שאלות משאלות שונות תתרוצצנה בקרבו, ואם עתותיך בידך כעת, תעשה חסד עמדי בשמעך את שאלותי אלה, ותשיב עליהן, אם תמצא אותן כראין וראויות לכך, יען כי הענין, אשר אנחנו עומדים בו, גדול ונכבד עד מאד בעיני, באשר דתנו על פי דעותיה הנעלות היא היי רוחי. כאשתי כן אנכי אך חפץ אחד לשנינו – לחנך את בננו יחידנו על פי דתנו הקדושה ולעשותו ליהודי אמתי; אפס רואה אנכי שעוד בפי רעיתי מלין ולה משפט הבכורה. תדבר נא היא מראש דבריה, אחר אבוא אנכי בשאלותי“.

אולם האשה המשכלת לא השתמשה בהצעת בעלה, אשר הציע לה מפני הכבוד, ותען בענות חן לאמר: שאין את נפשה להתערב בריב אנשים, וביחוד אחרי אשר בעלה יודע את דעותיה ואת כל אשר עם לבבה, וכאיש גבורתו להתוכח בענינים רמים ונשאים, ולכלכל דבריו במשפט ההגיון. ויפנה אלי אישה ויאמר:

„שאני אדוני, אם אמר לך בלי משוא פנים, כי דבריך לא מצאו מסלות בלבבי, ולא הכריעו אותי לסוג אחר מדעותי בעניני הדת, אשר מפחתי ורכיתי זה שנים רבות. אנכי חלילה לי להתאמר בלבי לאמר: מלמד אנכי במקצוע הזה, אבל אקח לעצמי הרשות להגיד לך: שקראתי לפעמים בספרים המדברים בענינים אלה בשום לב, ואת אשר קראתי הבאתי במשפט, ואם מצאתי במ דברי חפץ חרתי אותם על לוח לבי, ולא אפרזו על המדה באמרי

באמרי לך, כי כמעט אין דעה אשר מצאה לה מקלכים בספרים הדתיים, הנכתבים בשפות לועזיות אשר תהיה מוזרה לי. גם השכתי דרכי והבאתי בכור הבחינה את כל הדעות השונות הנודעות לי, ולאט לאט חי בידי לשטה דתית שלמה, אשר הספיקה לי למצוא בה נחם. והנה באת אתה, אדוני, ותשמיעני חדשות וזרות בדבר מצות המעשיות, אשר לא פללתי לשמוע, ואשר לא אוכל למצוא בהן ידי ורגלי. כפי הנראה לי מדבריך תכפר את מצות המעשיות ותעמידן בראש פסגת הדת ותחשוב אותן לעקר הראשי בדתנו. שפתי חנף שנאתי כי ובאחרים, ועל כן סלח נא לי, אם אני לך את אשר אני חושב על דעותיך אלה בלי כהל וסרק:

נראים לי דעותיך בענין מצות המעשיות מעין הלומות החסידים והמקבלים והבלוהם, המרבים לספר בשבחן של מצות המעשיות, כי הן מכונות כנגד עולמות העליונים, ומקוימן ושמיירתן נבראים מלאכי מעלה ופרקליטים וגם עולמות שלמים, וכל העובר עליהן הוא מחריב את העולמות האלה, ובורא לו מקטרגים וכחות טמאים, ויהיין לגעת גם בכס ה' ובשמו הקדוש, וכדומה דברי הבל ורעות רוח למרבה המחללים את כבוד דתנו למכביר. כנבזה שמים על הארץ גבה מושגי דתנו ממושגם. סגולות דתנו הכי נכבדות, לפי מעט הבנתי הן: א) דעת ד' הטחורה והמוקקה שבעתים, אשר תלמדנו דתנו לא בתור דבר אמונה (Dogma), אשר מחייבים אנחנו להאמין בה בעינים עצומות, כי אם בתורת ור ה או י די ע ה, אשר בכח בינת אדם להכיר אותה, ועל כן לא תירא דתנו מרוח החקירה, ומשאון המאטריאליזמוס לא תחת; וב) תורת המוסר (עמתיק) של דתנו הנעלה והנשגבה, אשר לא תשיגוה שמות תורת המוסר, שהרו והגו גדולי הפלוסופים מני אז ועד היום, ואשר יחד עם זה מקגלת היא ביותר לתכונת נפש האדם, יען כי היא לא תגזור על האדם גזרות שאין רוב הצבור יכולים לעמוד בהן, ורק את הדבר האפשר לכל נפש אדם תדרוש ממנו לעשותו. בהעלותי על לבי את יקר תפארת התורה הגדולה והנעלה הזאת ואת חין ערך נחלת אבותינו מימי קדם קדמתה, אשר אין על עפר משלה, ובראותי שבני עמי יודעים לא לכד לכבד את התורה הזאת כי אם גם לקים אותה באופן נפלא ולשמור ולנצור אותה ככבת עינם, אז בנקל אתנחם על הרעות והרדיפות, אשר מצאונו כמשך אלפי שנה על ד' ותורתנו. הקנינים היותר נכבדים בעולם, הם בכלל היותר כבדים וקשים להשיגם, אשר ע"כ לא אדע אנכי קנין טוב ונכבד להנחיל לבני יחידי מקנין דתנו, לו גם ישא ויסבול גם הוא בגללה בימים יבואו צער ומכאובים עשרת בונים מאבותינו.

אל נא תחשבני, אדון נכבד, לבעל הויה נכהל בדברי כזאת. הלילה לי, הלילה ממשאות שוא והזויות נפרוות. אוהב אנכי את המועיל בחיים, ואהבת התועלת

התועלת היא היא הביאה בלבי את ההכרה הפנימית הזאת; כי ההכרה הפנימית הזאת יסודה בהכרה פנימית אחרת, אשר אולי עוד יותר זרה ומזרח תהיה בעיניך מהראשונה, אשר קננה בלבי מיום עמדי על דעתך, והוא: לו שקול ישקל מדת האשר הבינונית, אשר לבני ישראל הנאמנים לברית אלהיהם מזה, ואשר לכונדים בה מזה, לו במאונים ישאו יחד, כי עתה - לא אפונה - שהראשונה תכריע את הכף על אחת שבע. הן לא בעשר החמרי האשר האמתו, ולא בהמלא אמתחותינו כסף וזהב ימלא לבנו רגשות נעימים ונעלים; ואולי גם להפך: במדה אשר ירב עשרנו, בה במדה תמעט אשרנו, כי במקום העושר - שם התאווה, הקנאה, ורדיפת הכבוד, אשר תגולנה את שנתנו, ותשללנה את שלות לבנו, ותשימינה סף רעל בלבנו, ותקטפנה את חיינו בעודם כאבם. את אשר לא תצלה לפעמים ביד העוני עם דאגתו הזעומה ללחם צר ומים לחץ - תעלה בנקל ביד העושר, והוא: להעביר את האדם על דעתו ועל דעת קונו. אפס אל תדמה שאחשוב את העוני לאשר, ומדת אשרם של אחביי באה להם לרגלי עניותם הגדולה; מי האיש אשר ירעב ללחם, והי צער יחיה, ויראה בצרת בני ביתו בסבת עניותו, ויאמר: האח! מה מאשר הלקי בחיים, הן עני אנכי מאין כמוני. אנכי אך אחת אדבר: בעושר כעוני החמרי אך מעט יוסיפו לאשרנו האמתו, או יגרעו ממנו, כי מדת אשרנו רק במדותינו המוסריות הטובות והרעות, וע"כ בידנו אשרנו; כי בעוד אשר מצבנו החמרי אך מקרה הוא בלתי תלוי בנו וברצוננו, מצבנו המוסרי אך ורק בלבנו לבנותו כמו רמים, וגם להרסו עד היסוד. והנה אם נתכונן בעינא פקוחא אל מצב המוסרי של אחביי, שומרי הקות דתם באמונה, או לא תכבד עלינו להכיר ולדעת כי די אשר וברכה באלהיהם. בהתכונני למושל אל היי המשפחה של העברי הבינוני, או נראה וניכח, כי בקרב העברים ישפיע כה המוסרי את ברכתו שלום, ואת שפעת אשרו ביד מלאה. והנה תולדות דברי הימים והסמאטיסטיקי, תעידונה ותגדנה שבמדות המוסריות יתנוסס עמנו מאז מעולם עד היום הזה לגאון ולתפארת, וע"כ בטוח אנכי שעמנו היה מני אז והנהו גם היום העם היותר מאשר בעולם, למרות כל הרעות והצרות הרבות והנוראות, אשר מצאוהו בימי חייו. ומאין בא לנו אשרנו? אם לא משמירת תורתנו? הן בני אדם אנהו ככל יתר האדם, ורק תורתנו הקדושה והנעלה תבדילנו לטוב לנו.

הלא רואה הנך, אדוני, שרק אהבת התועלת תחזק את לבי להיות נאמן לתורתנו ולהתחזק בדתנו. האהבה הזאת היא תניעני גם להנך את בני בטירת דתנו. מבשרי אחזה שאפשר הנך דתי גם בלעדי קיום מצות המעשיות. הן אנכי בעצמי עברי אנכי ככל לבי וככל גפשי, רק מאשר בבואי בימים העמקתי לחקור ולדעת את תכונת תורתנו ודתנו,

אע"פ שזה עשרות בשנים, אשר לא אשמור מנהגי ישראל לעשותם ובביתו אין זכר למו. ואם כן איפוא מדוע יורע כה בני מכחי אני, אשר בחפצי ללמד אותי תורת דתנו בעודנו באבו, בעודנו רך וצעיר לימים, ולכן בנקל נוכל לפעול על לבו ולהעזיר בו רגשות דתיות, ובידנו להמיתו אל כל אשר יהיה רוחנו ללכת. אי לזאת פליאה דעת ממני, מדוע לא יצלה לי לגדלו ליחודי אמתו, אע"פ שבביתי מנהגי ישראל לא מצאו קן רמו? וכמו כן לא אוכל להבין, מדוע לא תאבה להסכים להצעת אשתי ולטול עליך ללמד את בני תכן תורת דתנו חוץ ממצות המעשיות ומנהגי ישראל, אשר לא אמצא חפץ בהם. אבינו שבשמים! הכי תורת דתנו בנוגע לד' ולרצון קדשו, אם כי נעלה ונשגבה היא מאין כמוה, איננה ביחד עם זה גם ברה כחמה, ונמוחה להבין בעצם טהרה לכל אשר יש לו מוח בקדקדו? ומה לנו עוד לאמצעים שונים, להכנות ולתקונים, כמו התעוררות הרגש, התפעלות שכל המדמה, ורבות כאלה, הנחוצים לפי דעתך להשיג בהם אמתות דתנו? ומה לה לדתנו ולאמצעים מלאכותיים, למסתי הקבלה ולהכלי ההסידות? חי אני! שלא אבין לשכל מליך, ואתה עם דעותיך חידה סתומה אתם בעיני, אשר לא אמצא לכם פתרונים".

מקרב ולב אודה לך, אדון נכבד, עניתי אליו, שהגדת לי כל אשר עם לבבך, ולא כחדת ממני דבר. עתה אדע מה להשיב על דבריך. גם אנכי כמוך דברי הנף שנאתי, ובמקום שיש הלול כבוד הדת והאמת, לא אהלק כבוד גם לאיש נכבד כמוך, וגם פניך לא אשא. ומראש אבקש ממך סליחה, אולי ימלטו משפתי איזה בטויים, אשר לא יהיו לך לרצון.

בטרם כל לא אוכל להתאפק מלהגיד לך, כי פליאה נשגבה היא בעיני, מדוע שונה גורל הדת מגורל כל מדע וחכמה או חרשת. שער נא בנפשך, שקראת הרבה בספרי רפואה שנכתבו להמון, הקוראים ספרים „פאפולארים“, ואם ח"ו נחלה בנך באיזה מחלה אנושה, לא אפונה שלא תשען על בינתך ועל ידיעותיך, אשר שאבת מאת הספרים ההם, כי אם תבהל להביא רופאים מומחים, ואת כל אשר יצוו עליך תשמור לעשות אין נופל דבר, בלי כל זכוה ופקפוק כלל, ובודאי תשפוט בצדק לאמר: אמנם קראתי הרבה בספרי רפואה המוניים, אבל אנכי אינני מומחה לדבר הזה, ופרטי עניני הרפואה מומני והלאה. כן אם קראת הרבה בספרים המוניים המדברים מעניני ידיעת המשפטים השולטים בארצנו, בכל זאת אם יהיה לך דברי ריבות, אשר כל כבוד ביתך ואשר משפחתך תלוי בהם, גם אז לא תסמוך על ידיעותיך, כי אם תפנה לעזרת עורך-דין נודע בשערים, אשר יצא לפניך ויצדד בזכותך. כן אם קראת בספרים המוניים העוסקים במלאכת הבנין, ואם יש את נפשך לבנות לך דביר תפארת, גם אז תקרא לארדיבל ותשלם

ותשלם לו במוטב כספך, ולא תאמר: מה לי ולהבנאי, הן גם אנכי יודע את הרשת הבניה, כי קראתי בספרים אשר עשו בנאים גדולים ומפורסמים; אבל בודאי תאמר: אמנם אנכי קראתי הרבה על אדות חרשת הבנין, אבל מה אדע מוזאת ולא יודע הבנאי, אשר הקדיש כל ימיו וכל כחותיו ללמוד ולחקור את פרטי חרשת הבנין לכל דקדוקיה. אולם רק בעניני הדת לא כן תדמה, רק בענין הגדול והנכבד מכל עניני הכמה ומדע וחרשת בעולם - כי מה ערך כלם יחד מול ערך הדת הרחבה מני ים, ואשר בה רק בה היינו ואשרנו - רק בעניני הדת תשען על ידיעותיך, ותחשוב את השערותיך לאמתיות, אשר אין להרהר אחריהן, ותשתומם אם דעתי אינן מתאימות לדעותיך, אע"פ שידוע לך, כי מימי ילדותי עד היום אשים במחקרי דתנו כל מעיני, כי אחרי אשר אבותי הכינו אותי מנעורי ללקח דתנו, והעניקו לי את הידיעות הנחוצות לתכונה הזאת, לא פסקתי אני מלהעמיק בו ומלהקור אחריו, והקדשתי לו כל כחתי ועתותי עד היום הזה.

אנכי לא אשתומם כי לא תבין למלי, ודעותי בעניןך חידה כתומה, אשר תלאה למצוא להן פתרון, יען כי מדברייך נכרים המקורים אשר מהם שאבת דעותיך, ואת הספרים אשר קראת בהם. ועל כן דעתי בע"כ מוזרות לך. אמנם לא מלכי הוצאתי דעתי אלה ולא אנכי מחוללן גם לא אנכי העליתי אותן מתחום הנשיה, כי דעתי הן דעות דתנו מני אז, הן הנה הדעות והאמונות השוררות בכל עת ובכל מקום, אשר דתנו. תשלוט שלטת, והן הנה אשר כל כבוד בית ישראל נשען עליהן, ובלעדיהן לא יוכל לעמוד ולהתקיים. ולו קראת בספרי דתנו המקוריים, או לו התבוננת בעינא פקוהא להיום הדתיים האמתיים של אחב"י, אז בודאי ידעת אותן כמוני. אבל זאת רעה חולה בין משכילינו מודר החדש, שמרביתם ירחקו מאחייהם ויבדלו מהם ומחיהם, וספרי דתנו המקוריים מהם והלאה, וגם שפתם לא יבינו. ואם לפעמים רחוקות יצמאו לדעת דתנו, אז יפנו אל ספרים או אל מה"ע בלשון אשכנז, ועל פי הרוב יפנו אל אלה אשר לסוג „הפאפילעריים“ יחשבו, אשר מרביתם משחתם בהם.

רואה אנכי, אדוני, כי דברי אלה יעוררו בקרבך תמחון, יען כי רבים ממשכילינו כן תאמין גם אתה שאחינו בני ישראל באשכנז היו מיסדי חכמת ישראל החדשה, ושפעולתם זאת היא היא הצילה את תורתנו ודתנו מסערות הזמן החדש, ומשטף הדעות החדשות המתרגשות בעולם, ולולא פעולת הספרת הדתית האשכנזית שעמדה לנו בהשיבה לבות משכילינו אל דתנו, כי עתה לא נשאר מהם שריד, כי אם כלם עזבו את דתנו ופנו עורף לעמנו, ואם כן איפוא - תאמר בלבך - איך ימלאני לבי למצוא בה מגרעות, וגם לאמר כי משחתה בה.

אולם לא כן הדבר: כל האומר שאחינו האשכנזים בלבד היו מיסדי חכמת ישראל במאות הנוכחית אינו אלא טועה. הלא רנ"ק, שי"ר, שד"ל, סאלוואדער, פראנקעל, ריב"ל, אשר כל אחד מהם היה נושא דגל חכמת ישראל במקצוע שלו, לא ארץ אשכנז הרתם וילדתם, וגם הראש והראשון שבחכמי יהודי אשכנז - ר"ל צונץ, גם עליו השפיעה רוח הבקרת אשר מצפון באה - מרנ"ק ושי"ר. אמנם יש בין אחינו בארצות אשכנז חכמים גדולים העומדים לנשם, כמו: מענדעלסזאָהן, צונץ, שטיינהיים, פֿירסט, הערצפֿעלד, יאָסט, יואל, שטיינשניידער, גייגער וגרעטץ, אשר בראו גדולות ונצורות ככה חכמתם וידיעותיהם הרבות, אבל לאסוננו אחרים מהם הרסו הרבה יותר מאשר בנו. הגלות המרה אשר העיקה על היהודים במדינת אשכנז במשך הרבה מאות שנה יותר מבשאר מדינות השפילתם עד דכא. מעבר מזה שבועי בוז וקלון למדו לאט לאט להאמין בשפלותם, להקל בכבוד עמם ולבוזת בלכם השכלת היהודים עד כי שם „עברי“ או „יהודי“ היה בעיניהם לבושת ולחרפה; ומעבר מזה הסכינו להביט על האשכנזים, אדוני הארץ, כעל עמרת תפארת מין האדם, ולהאדיר על הכל השפה האשכנזית, ולחשב את ההשכלה האשכנזית נעלה על כל שבה ותהלה. במשנה הזוה היו שקועים גם רבים מהחכמים; גם המה לא ידעו להוקיר ולכבד את עמם ואת דתם כראוי, ותחת זאת כרעו ברך לפני שכניהם האשכנזים מלדה והשכלתם. ובהעמיקם חקר בתורת דתנו, התרו בכל עוז למצוא איזה פרטים המתאימים עם השכלת עם אשכנז, ורק במדה אשר עלתה בידם השתוות דתם להשכלת האשכנזים, בה במדה נתנו כבוד להראשונה. ויען כי למצות המעשיות של דתנו לא מצאו דוגמתן בהשכלת גרמניא, ע"כ הביטו עליהן בשאט נפש, וירחקו אותן מפוא בקהל ישראל; ולעמתן התאמצו להביא במשכנות יעקב מנהגי הדת השלמת במדינתם מבלי שאל אם דת אבותינו סובלתם או תורם הלאה (*). ותקטן עוד זאת בעיניהם ויאמרו בלכם: מדוע יגרע חלק ישראל מחלק עם אשכנז - אשר להתדמות אליו, היה כל ישעם וכל חפצם - ולעם אשכנז הלא היו מתקנים בדת כבר לפני ארבע מאות שנה, ומדוע לא יקומו גם בתוכנו מתקנים בדת; ואם כן איפוא מדוע לא יהיו המה בעצמם המתקנים? במה

נופלים

(* על זאת כבר צוה והתאונן שד"ל במכתבו אל יאסט לאמר: „ומתי חכמי אשכנז היקרים, מתי יפקח ה' את עיניכם? ועד מתי לא תראו כי בהיותכם נמשכים אחר ההמון ומניחים לנאציאנאלשטאלק שיכבה וזלשון אבותינו שתשכח מפי זרענו ולא מיציצוסמו שיתגבר בקרבנו בכל יום, וכל עוד שלא יגבה לבבכם בקנאת ה' ובקנאת האמת ובקנאת אהבת אחיכם, ללמד להם כי הטוב איננו הנראה לעינים אבל הנרגש בתדרי לבב, ושאין הצלחת אומתנו תלויה באימאנציפאציאן, אלא באהבת איש אחיו והתקשרו בקשר האחוה ככני משפחה אחת וכו' וכו'“ (אגרות שד"ל ע' 660).

נופלים המה מהנזיר לטהער וסיעתו? אבל עוד הרבו הרע, כי הטאו ותחטאו את הרבים בהעמידם השערותיהם כדון תורה, אשר אין להרהר אחריהם, בהפיצם את דעותיהם ותקנותיהם בספרים וקונטרסים ומאמרים במוה"ע אין ספורות למו, הכתובים בסגנון קל והמוני, פאפולארי, אשר ירוץ כל קורא בס, וימצאו להם מהלכים בכל מפלגות העם, ותרב העוובה בבית ישראל. לשוא הרימו קולם נגד המתקנים בדת לא לבד גאוני ארץ, עמודי התורה והעבודה, אבל גם גדולי חכמינו כמו: החכם בארנאים ותלמידו הירש, צונץ, שד"ל, ראפאפארט ופראנקעל, כי שומע לא היה להם. לשוא גם הראה להם הנסיון באותות ובמופתים בולטים, אשר אין להכחישם, שכל עמלם לא לנו הוא, כ"א לצרינו, ותחת אשר התאמרו להשיב ע"י דעותיהם ותקנותיהם לב בנינו, אשר סרו מאחרי דתנו, אליה, עוד התעו מדרך תורתנו רבים מאלה אשר היו באמנה אתה, ומשפחות לאלפים מהנוהים אחרי התקונים בדת סוף כל סוף פנו עורף גם לתקנותיהם ויבגדו בעמם ודתם גם יחד. המתקנים לא שמו לבם גם לאותות האלה, ויאמרו אך מקרה הוא ויעבור; אבל לא כן בדיחם. כי באמת תקנותיהם ודעותיהם היו רק הכנות לעזיבת דת גמורה. וזה האות שבכל מדינה ומדינה מקום אשר דבר דעותיהם ותקנותיהם מוגיע, שם כח היהדות היה הלוך וחסור. ולולא כמו בתוכנו אנשי חיל אשר ד' קרא אליהם כהחכם ברנים ותלמידיו וסיעתם, ויעמדו בפרץ ויקשרו מלחמת תנופה עם מהרסינו ומחריבינו אלה, ויתאמצו ככל עוז לשוב ולכנות את אשר הרסו המתקנים ולקומם תרבותיהם ולהגן בעד קדשי ישראל מורשת אבותינו, ה' יודע מה היה כיום עם אחב"י באשכנז.

והנה הדעות והתקונים האלה נצברו באו כלם בספרת האשכנזית החדשה של „המתקנים“, הן היו נושאייה הכי נכבדים והציר אשר עליו סבבה, וע"כ היא - הספרת הזאת - אשמה הרבה במעל, אשר מעלו אחינו הנאורים בדתנו, שפתנו ועמנו. אמת שהיא לא היתה הסכה היחודה או גם הראשית, כי סבות רבות ושונות, אשר באו לרגלי השנוים הרבים והגדולים במאה הנוכחית כחיי כל עם ועם בכלל וכחיי עמנו בפרט, עזרו הרבה לרעה, ואולי גם הספרת הנ"ל בעצמה היתה תולדת השנוים האלה, אבל אין כל ספק שגם היא מוצדה השפיעה פעולה לא טובה על התפתחות רגש-הדת של אחב"י ואהבתם לעמם. אמת שטובי המתקנים באשכנז מנקודת הראות שלהם מחשבתם היתה רצויה, כאמרו: שעי' תקנותיהם יעירו ויעוררו רגש הדת בלבות בני זמנם, אשר כבר עמם ונכבה, וישיבו אותם לעמם; אבל עכ"פ מעשיהם אינם רצוים, יען כי תקנותיהם היו מתנגדות לדתנו, ובשקר ובאי-דעת יסודם, ע"כ היה כל עמלם לריק, והרבה יותר קלקלו מאשר תקנו.

די לנו להזכיר שאחדות דתנו, אשר היתה מעונו ומשגבנו כמו
 ימי היותנו לעם, התפוצצה על ידי המתקנים לרסיסים, ובאמונתנו קמה
 ונהיתה מהומה ומכוכה וערבוביה, אשר לא היתה כמוה גם בימי הצדוקים
 והקראים: כי תחת שהאחרונים מנקדות הראות שונות בעמו רק בתורה שבעל
 פה, אשר השבו לתורת הפרושים, ויאמינו ע"פ באמונה שלמה בתורה
 שבכתב ובמקור קדשה, רוח ה', כמו המתקנים בימינו ויעשו תורות הרבה,
 איש איש כפי אשר ישרה בעיניו, יען כי כלם כפרו בתורה מן השמים
 ויחשבו למולדת עם ישראל, לפרי מחשבות חכמו ונבנו; ויען כי גם
 „המתקנים“ חכמים ונבונים הם בעיניהם, ע"כ השבו בלבם: מדוע יגרע חלקם
 מחכמי הדורות שקדמו להם. ועתה אין איש יודע מה היא דת ישראל
 ותכונתה, כי לא כדת גיינער וסיעתו היא דת האלדהיים וסיעתו, ודתיהם
 יחד שונות מדתי הערצפעלד, קרייצנאך, פארמשטעכער, שטיין, פיליפזאהן
 וכדומה להם... אשר כל אחד ואחד מהם בנה כמה לעצמו וברא לו דת
 ברוחו ובצלמו*, וכלם יחד קראו על דתיהם השונות זו מזו שם ישראל,
 ועל ידי זה לא לבד שרבו בתוכנו הכתות ועמהם המריכות והקטמות, אשר
 הביאו רוץ במשמנינו ויגרשו את האהדות ואת השלום הלאה מקרב
 אומתנו, אבל גם הוסיפו הרע – ועל זאת בותר שאת ובותר עז
 דות לבנו – שעל ידי „תקניהם“ הסירו את מסוה הקדושה, אשר
 היתה חופפת אלפי שנים על דתנו, מעליה, וישימו אותה משחק לבני
 הדור החדש, הרואים את רבותיהם, המתקנים, זה בונה זה סותר, כלומר:
 את אשר יבנה המתקן האחד, יודם המתקן השני בבקרתו, והנערץ והנקדש
 בעיני שניהם, חולץ ופגול הוא לא ירצה בעיני המתקן השלישי, והצד השוה
 שבהם – שכל אחד מהם מכבד רק את דתו, אשר ברא לו הוא ברוח דמיונו,
 ולפעמים אף גם זאת רק למראית עין משפה ולחוץ. וכן אבדה האמונה
 ונעתקה מלכות אלפי צעירינו!

והנה רואה אנכי שממעוני הספרת האשכנזית מסוג הנזכר הכתובה

בסגנון

* ועליהם יאמר בצדק הפילוסוף שטיינהיים: „In dieser Secte ist nun das Selbstschaffen seines Gottes, wie das Selbstmachen seiner eigenen Religion, das allgemeine Privilegium, dessen man sich, so gut es geht, in vollem Umfang bedient.“ (Die Glaubenslehre der Synagoge S. 35)

ומה נאמנו דברי החבר לאמר: „ואם לא כבר הם מתחכמים מסכלות מהם ומשנים התורה
 וגורמים למינות, רוצה לומר הלוק הדעות אשר היא שורש הפסדת האומה וציאתה מתורה
 אחת ומשפט אחד כי כל דבר נקל בו אנהנו על עצמנו מהשתמש בשבתות בכתבינו
 בעירוב ואם נראה דבר שאינו נאה וקל אצל מה שתסבב דעתם מהמחלוקת והמינות עד
 שיהיה בבית אחד עשרה אנשים בעשרה דעות ואם לא יהיו המצות אצלנו קשורות בגבולים
 שלא יעברום לא היה מובטח מהכנס בה מה שאין ממנה יוצא ממנה קצת מה שיש
 בה בעבור שהוא לוקח בהקשו וטעמו“ (כוזרי ג' מט).

בסגנון המוני שאבת גם אתה את דעותיך הדתיות וזאת רעה גדולה. כי לאסוננו יעשו מחברי הספרים האלה לפעמים מלאכתם רמיה, וישתמשו בדעות גדולי חכמינו ובגאון פרסומם לצרכי תקנותיהם שלא בדת. לוקחים המה מתוך שמה שלמה הערוכה בכל איזה דעות ושכרי דעות הנחוצות למטרתם, ואת השמה הזאת בעצמה, אשר ממנה טרפו ופרקו איזה אבר, ישליכו אחרי גום בדבר אין הפיץ בו, ויעשו מהדעות הנזכרות שמות כוזבות ונשחתות, שמות זרות ומוזרות לרוח דתנו ואומתנו גם יחד, שמות אשר ממקור דתות אחרות מוצאן ורוח עם נכר פעם בקרבן; ועם כל זאת לא יבושו לברז ולאמר: שמעו שמוע כזאת וכזאת הורה חכמנו פלוני בן פלוני, אשר בכבודו נתימר כלנו, ויקראו שמו, הנודע בשער לגאון ולתפארת, על דעותיהם הם, והקורא התמים לא יכיר את ערמתם ואת, ולא ידע לעולם שהדעות, אשר שם חכם פלוני נקרא עליהן, באמת אינן שלו. לאות ולעדה תחיינה דעותיך, אשר גלית עתה זה לפני רגעים אחדים. הלא כה דבריך: „סגלת דתנו הכי נכבדה – היא דעת ה' המהורה והמוקקה שבעתים, אשר תלמדנו דתנו לא בתור דבר אמונה (Dogma) שמחויבים אנהנו להאמין בה בעינים עצומות, כ"א בתור תורה או ידיעה, אשר בכח בינת אדם להכיר אותן, באשר הנה מתאימות עם שכלנו. וע"כ לא תירא דתנו מרוח החקירה ההפשית, ומשאון הפאזעטיוויזמוס, המושל כעת ממשלה בלתי מוגבלת, לא תחת“. בדבריך אלה יש קורטוב של אמת, ומבטאיהם מוכיחים עליהם שמקורם הראשון הוא הם, „ירושלים“ של הרמבמ"ן. תנה נא לי את הספר הזה, אשר בודאי ישנו בעקד הספרים אשר לך, ואראך שם גלוי ומפורש דעותיך אלה. וימהר ויתן לי אסיפת ספרי רמבמ"ן הוצאת בראש, ואנכי קראתי באזניהם את הדברים האלה, אשר אנכי מביא פה בהעתקת „שוחר טוב“: „כל הלמודים היקרים האלה וכל האמתות הנצחיות המצליחות את האדם תפקיד דתנו אך ביד הדעת וההכרה ותשימן לפני כח ורוח הבחינה אשר בנו, אבל לא תעמוס אותן על שכם האמונה. ובאמת איפוא היא המצוה והחק, אשר נתן לנו מחוקקנו כי ישיב אמריו לנו: האמינו, או אל תאמינו. הלא כל המצות רק אל מקום אחד תלכנה: עשו או אל תעשו, דת היהודית לא תפקוד דבר לאמונה, אחר כי היא תקבל רק מצות ופקודות הבאות אליה על דרך ההוכחה וידיעת הברור לא זולת. וכל אשר נצטוינו אנהנו היהודים סובב והולך רק על רצון וכח העשיה אשר באדם. ויותר מזה המלה: אמונה אשר יעתיקה לרוב בשם „גלויבען“ (Glauben) הוראתה האמתות במקומות הרבה רק בטחון, חסיון לקבל את אשר הכטיחו לנו, ומוזה „והאמין (אברהם) בה' ויחשבה לו צדקה“ (בראשית ט"ו), „וירא ישראל וגו' ויאמינו בה' ובמשה עבדו“ (שמות י"ד ל"א) וכדומה. אבל אם תלמדנה

תלמודנה אמתות נצחיות, אשר יסודן בשכל ובתבונה, או לא נאמר כבר: "האמינו" אבל "דע והכר", "לדעת כי ה' הוא האלקים אין עוד מלבדו" (דברים ד' ל"ה), "וידעת היום והשבות אל לבבך כי ה' הוא האלקים בשמים ממעל ועל הארץ מתחת אין עוד" (שם ל"ט), "שמע ישראל ה' אלקינו ה' אחד" (שם ו' ד'). ואין גם מקום אחד אשר יאמר בו: "האמן ישראל ואז תברך, אל תספק בדבר, או ענוש וענשוך. כי המצות והאזהרות, שכר וענש לא יצליחו אך לפעולות או למעשים אשר יסודם ברצון ובחפץ אנשים ויטובו על ידי מושגי טוב ורע; ויתחזקו, אם כן, או יוחלשו ע"י התקוה והפחד, אבל האמונה בדבר והספקות בו, ההסכמה או ההפקד, תבחנה אך על ידי אמת ושקר, אבל לא על ידי כח החפץ והרצון, הפחד והתקוה" (*).

דעות רמב"ן אלה אם כי בהשקפה ראשונה נראות כאמתיות, יש להן הרבה מעוררים וחולקים עליהן; כי באמת יש לשאול: ישראל שאינו מאמין ב"ג עקרים של הרמב"ם, או שמטיל ספק באמתתם, או שמכחישים לגמרי מה דינו? כלומר היחשב עוד על פי דתנו ליהודי אם לא? או ישראל שאינו מאמין ב"ג עקרים, איך יוכל לקיים מצות המעשיות? ואם יקום אותן מה תועלת בהן אם לכו בל עמו, הלא תהיה זאת רק מצות אנשים מלמדה. בכל זאת לוא קראת את הדעות האלה במקורן הראשון, כי עתה לא טפלת על דתנו שקר, ולא אמרת שמצות המעשיות הן רק למותר, כי אז בודאי ידעת שמי שאמר: "שדת היהודית לא תפקיד דבר לאמונה, ושאין בתורתנו מצוה או חק אשר יצוה לנו לאמר: האמינו או אל תאמינו", הוא שאמר: "אולם החקים והמצות לא יסכלו כל קצור וכוללת; כי כל דבר קטן וגדול יסוד הוא בהם, ובבחינה הזאת נוכל להחליט ולהסכים עם המקבלים החדשים האומרים: כי כל דברי תורתנו המה אבני פנותיה וכל מלה היא יסוד ושרש" (שם ע' 58), הוא שאמר ג"כ: "שכל המצות אל מקום אחד תלכנה: עשו או אל תעשו"...

"ולפי שלא באה המצוה להם - לבני ישראל - כי ישימו מעינם בחוקי התורה, או כי יתחקו על שרשי ומעמי מצותיה, וצותה אותם רק הפעולות, ע"כ נוכל לגזור אמר ולכלכל המשפט, כי עקר ויסוד חוק לכל דת ישראל היה המאמר: הכריחו נא ואלצו את האדם אל הפעולות ותנו לו יד עזרה לחקור אהיהן ולהבינן לאשורן. על כן היתה צרופה וכמוסה בכל פעולה ובכל חוק ומעשה הוראה מיוחדת עד כי קשר אמיץ וחזק היה בין ההנהגות ובין למוד הדת, בין הכרת האמונה בשכל ובין יראת ה' ומוסרו במעשה" (שם ע' 48). "מצות המעשיות

הוא

* ירושלים העתיקה שוחר טוב ע' 57.

הוא הקשר אשר חברו בו הפעולה עם ההתבוננות, תהלוכות החיים עם החקירה, ותכליתן - לסבב בין המורה ומקשיב לקולו, בין מבקש תורה ומלמדה - אהבה וחברה, ידידות ורעות, לעורר את האדם כי יתבונן על מעשי רעהו וישקיף עליהם בעין חודרת לעשותם, אם טובים המה בעיני אלקים ואדם, ולמאסם אם רעים וחמאים המה" וכו' (שם ע' 80). הוא אשר דברתי: שאתה לא שאבת דעותיך ממקורן הראשון, כי אם מספרים החמונים של „המתקנים“, והם לפי שטתם מודיעים רק שהרמבמ"ן הורה: „שדתנו תפקיד את כל הלמודים היקרים והאמתות הנצחיות אך בידי הדעת וההכרת וכנ"ל“ אבל אינם ודיעים שהרמבמ"ן הלזה הורה ושנן: „שעקר ויסוד חוק לכל דתי ישראל הוא המאמר: „הכריחו נא ואלצו את האדם אל הפעולות“ וכו', „לשמור ולעשות את כל מצות המעשיות עד אשר יגלה ה' את רצונו גלוי ומפורש לכל העם שבטל חיובן“ וכו' וכיוצא בזה.

דעות כאלה אף על פי שהרמבמ"ן יחזור עליהן וישנן אותן פעמים אחדות בספרו „ירושלים“ ובספרו Betrachtungen über Bonets Palingenesie יעלימו מעיני הקהל, יען כי בדעותיו אלה הריץ הרמבמ"ן משפטו על תקנותיהם, כאלו ראה אותן בעיני חכמתו עוד בטרם הולדן. וכן יעברו בשתיקה בלתי יפה על הדבר הנכבד הזה הראוי לשום לב אליו, והוא: שהרמבמ"ן, אשר ישאו את שמו על הגלם, היה פיו ולבו שוים בדבר הזה, כי היה מדקדק במצות באופן מאד נפלא. המה ימלאו פיהם תהלת מיסדי חכמת ישראל במאת השנים הנוכחות ויתפארו ברנ"ק, שו"ר, שד"ל, פראנקל, צונץ, וואקס; אבל יחד עם זה לא יזכרו ולא יפקדו, שהחכמים הגדולים האלה היו מתנגדים ביותר נמרצים לתקונים בדת, ובעצמם היו נוהרים בקיום המצות ככל שלומי אמוני ישראל מדור העבר.

ועתה אחרי אשר הגדתי לך את דעתי על המקורים אשר שאבת דעותיך והספרת היהודית-האשכנזית ההמונית, אשוב אל דעותיך בעצמן, ואל הקושיות אשר שאלת.

צדקי דבריך במדה ידועה באמרוך שדתנו לא תירא מרוח החקירה, ומשאון המאטריאליזמוס לא תחת. אין כל ספק שאחד מיתרונותיה היותר נכבדים - אם כי איננו יתרונה האחד וגם לא יתרונה הכי נכבד - הוא: מעוט ההשערות (דאס מינימום דעס היפאטהעמישען) - כאשר יאמר המשורר היינריך היינע -, וההשערות האלה הנן מסוג ההשערות, אשר אם גם אין בכח השכל האנושי להוכיח אמתתן ולהשיג מהותן על ירי הבינה (דיסקוריווז) דבר מתוך דבר, על כל פנים לא תתנגדנה לטבע שכלנו, כלומר: שכלנו לא ימצא את ההשערות האלה סותרות את עצמן ולא

סותרות זו את זו, וע"כ שכלנו לא יכחיש את אמתת ההשערות האלה (*), וא"כ איפוא דתנו לא תדרוש מאתנו לבטל את פעולת שכלנו ולאמר לו: „שכל דם בשאלות הדת, כי לא לך יאתה לדבר דבר בענין נעלה ונשא בזה.“ אמת נכון הדבר שהיתרון הזה לדתנו הוא יתרון מאד נכבד לעומת הדתות של עמי הקדם ודורות קדמוניות ועובדי כוכבים ומזלות וכחות הטבע, שחיים עד הנה בחלקי תבל אויז אפריקא אויסטראליען ואמעריקא, אשר תכילנה בקרבן השערות הרבה, וטבע ההשערות ההן לא לכד כי אין ככה השכל להשיגן, אבל גם השכל מוכרח להכחיש אמתתן, ולהזכיה במופתים חותכים שהשערות ההן סותרות את עצמן ומכחישות זו את זו, ומתנגדות לחקי השכל עצמו, אשר ע"כ הדתות האלו אנוסות לדרוש מאת הכרים אל מושמעתן: לבל ישותו לכם אל הקירות השכל, כי אם ישימו תהלה בכל מופתיו ויתאמצו להכניע את גאות השכל המנצה וגאונו תחת יד האמונה העורת; אי לזאת כל עוד ידי הדתות האלה היו תקיפות, רדפו באף את כל חכמה ומדע וכל ההוגים בהם, ותעמודנה לשמן על דרך החקירה החפשית, ותעצורנה ברוח האדם השואפת ללכת קדימה. לא כן דתנו הצרופה, היא לא תצר את כל חכמה ומדע, אשר על אדני האמת הטבעו, ולא תשים מכשול על דרך החקירה והעיון, המבקשות את האמת, כי גם החקירה ברוח האמת לא תצר אותה ולא תזיק לה מאומה.

אפס

(*) כמו שיאמר החבר: „ותלילה לאל שתביא התורה כמה שידחוהו ראי' או מופת" (כוורי א' ס"ז), ותלילה לאל מן השקר ושיבא בתורה מה שהשכל מרחיק אותו וישימות שקר" (שם ס"ט). והרלב"ג „במלחמת ה'" בהקדמה יאמר: „כי אין התורה נמוס יכירה אותנו להאמין הדברים הכוזבים, אבל היא מישרה אותנו בתכלית מה שאפשר להשגת האמת.“ וביתר באור ישנה את דעתו הזאת (במאמר ו', ח"ב, פ"א) לאמר: „ויכלל הנה התורה אינה נמוס מוכרח שתכריחנו להאמין דברים בלתי צודקים ולעשות דברים אין תועלת בהם, כמו שיחשבו התמון, אבל הוא נמוס שלם בתכלית השלמות כמו שיתבאר מפירושו לדברי התורה, עד שהשלמות אשר בה יביא האנשים לחשוף אל שיתנהגו בזה הנמוס השלם, והנה זהו מגדר הנמוס השלם, כמו שבאר הפילוסוף. ובהיות הענין כן, הוא מבואר שאין בתורה דבר יביאנו להאמין מה שהוא כוזב, כי מה שהוא כוזב לא יביא עצמותו אל האמונה בו.“ ועיין „בהעקרים" במאמר א' פ' כ"ב ובמאמר ג' פ' כ"ה, שם תמצא את הענין העיוני הזה מבאר היטב ובדוגמאות הרבה המבארות את הענין באריכות דרכו. ואנחנו לרגלי השאלה, אשר אנחנו עומדים בה, די לנו פה להביא ליתר ביאור לבדיו אלה: „הדבר שתבא האמונה בו ראוי שיהיה אפשר לשכל לצייר מציאותו אף אם יהיה נמנע מצד הטבע... אבל מה שא"א לשכל לצייר מציאותם בהיות הדבר נמצא ובלתי נמצא יחד בבת אחת, או היות הגשם האחד בשני מקומות מתחלפים בעת אחד והיות המספר האחד בעצמו זוג ונפרד יחד, כל זה וכיוצא בו ממה שא"א לשכל לצייר מציאותו א"א שתבוא האמונה בו ולא יתואר האל ביכולת עליו כמו שלא יתואר האל בשואה יכול לברוא אחר כמותו מכל צד ולא להמציא מרובע שקטרו שוח לצלעו... כי זה אחד שאין השכל יכול לצייר מציאותו לא יתואר האל ביכולת עליו, לפי שהוא נמנע בעצמו, וע"כ א"א שתבא האמונה בו, כי אין האמונה נמנעות ממה שיתן שלמות בנפש, שאם הייתה האמונה נמנעות בעצמן ונתנת שלמות בנפש, היה השכל ניתן באדם לבטלה ולא היה יתרון לאדם על בעלי החיים אחר שאין לשכל מבוא בהאמנת מה שתבוא האמונה בו" (העקרים ס"ג פ' כ"ה).

אפס אם גם אין ביד בנינתו להכחיש את עקרי דתנו, אבל גם להוכיח בראיות נאמנות את אמתת העקרים האלה קצור קצרה יד שכלנו, וכל האומר שיש בכח שכלנו לא לבד להשיג עקרי דתנו, כי אם גם להראות לעין כל מציאותם בפועל ולהוכיח בראיות ברורות אמתתם, אינו אלא טועה. עקרי דתנו בנוגע למציאת ה' ותארו לא בינת אדם המציאם, וכל הראיות, אשר הרו והגו חוקרי הדתות בשנות ימי הבינים במשך הרבה מאות שנה על מציאת הסבה הראשונה, עצם המוחלט ועל ישות השלמות וכדומה, כבר נפלו תחת כבד משא האותות והמופתים הבלתי מוכחשים, אשר על ידם הוכיח הפילוסוף קאנט: שבינת אדם איננה משגת להכיר מה שאחר הטבע, ושנתאי הכרתנו – הכרת בעל תכלית – משוללי הכח להשיג את עצם השלמות ואת מהות הבלתי בעל תכלית. והנה כי כן רק לשוא נתאמין לחדור במופלא ממנו ולחקור במכוסה מאתנו, ולהכיר ולדעת הסבה הראשונה ותאריה, כי היא לא תצלח מבלתי אפשרות להמסוכב, המוגבל בזמן ובמקום, לצאת מגדרו*, וע"כ הוצרכה ההתגלות (אפפֶענבארונג) או הנבואה, אשר ע"י באו לנו העקרים. ולוא היתה כדבריו לאמר: תורת דתנו בנוגע למציאת ה' ורצון קדשו היא ברה כחמה וקלה ונכוחה להבין בעצם טהרה לכל איש, אשר יש לו

מוח

(* כאשר יאמר הרמב"ם בתשובתו לר' הסדאי הלוי הספרדי לאמר: „ואני אומר שדעת האדם יש לה קץ, וכל זמן שהנפש בגוף אינה יכולה לידע מה למעלה מן השבע ולפי שהוא שורה בטבע אי אפשר לה לחזות ולראות למעלה. הלכך כשתכנס הדעת להסתכל למעלה לא תוכל, כי הדבר גבוה ממנה — וראיה לדבר שלא עמדה ראיית ברורה על אחת מהג' מחלוקות (בענין מציאת הבורא וחדוש העולם) והרי בודאי אין שם עוד. הוי יודע שיש שם מעלה ברעת למעלה ממעלת הפילוסופים והיא הנבואה. והנבואה עולם אחר ולא יתכן בה ראייה ומשא ומתן שמאחר שנתברר שזו נבואה לא נשאר מקום לראיה... אבל לישא וליתן מדרך החכמה שהוא למטה מן הנבואה לא יוצא דבר על גוריו שהרי לא יתכן להגיע אליו, הא למה זה דומה למי שדמה להכניס כל מימי העולם בקיתון אחד קטן.“ (ענין אגרות הרמב"ם ע' כ"ג הוצאת ליכטענבערג, ליפסיא) ובמוב"ג ח' ג' סוף פ' י"ג יאמר: „וכן צריך להאמין כי האדם כשידע נפשו ולא יטעה בה ויבין כל נמצא כפי שהוא ידוע ינח ולא ישתבשו מחשבותיו לבקש תכלית לדבר שאין לו תכלית הוא לא לבקש תכלית מציאות למה שאין לו תכלית אלא מציאותו הנתלה בחפץ הבורא ואם תרצה אמור בחכמה האלהית.“ וכאשר יאמר שם במקום אחר לאמי: „ואלו לא נתן לנו דעת על צד הקבלה בשום פנים ולא הישירונו אל דבר במשל, אלא שנתחייב בנידון השלם בגדרים העצמיים ובהאמין במה שירצה להאמין בו כמופת, וזה אי אפשר אלא אחר התענות הארוכות היה מביא זה למות רב האנשים והם לא ידעו היש אלוה בעולם או אין אלוה, כל שכן שחייב לו דבר או ירוחק ממנו חסרון, ולא היה נצול מזה המות אלא אחר מעיר ושנים ממשפחה (מוב"ג ח"א, פל"ד), ודברי הרמב"ם אלה מוכיחים לנו את דברי רס"ג בהקדמתו לספרי „האמונות והדעות“, לאמר: „אבל מנעו שנעווב ספרי הנביאים לצד שנשמך על מה שיצא לכל אדם ואחד בדעת עצמו, בהעלותו על דעתו התחלת הימין והמקום, כי כל המעיין מן הצד הזה אפשר שימצא ויפסיד, ועד שימצא ית' בלא דת, ואם ימצא הדת ויחזיק בה לא יבטח מהעתקתו ממנה בספק שיעמוד לפני יופסיד עליו אמונתו ואנחנו כלנו מסכימים שהעושה זה רוטא אם הוא בעל עיון.“ והחבר יחליט לאמר: „ואין בעבודת האל סברא ולא הקשה ולא התחכמות ואלו היו כן היו הפילוסופים מגיעים ברוב חכמתם ושכלם לכפל מה שהגיעו בני ישראל (כוזרי א' צ"ט).

מוח בקדקדו וכו' כי עתה היתה ההתגלות, כלומר: גלוי ה' סוד מציאותו ורצון קדשו לבחירו, אשר רצה בם, או הנבואה אך למותר, כי הדת היתה אז כאחד המדעים הבלתי נזקקים להתגלות, או לנבואה, יען כי שכלנו הוא מוחללם. עלינו אין לשכוח, שאף על פי שדתנו תצטין במעוט ההשערות, עכ"פ השערות הנה, אם גם מעטות, וחסרי אוניס אנהנו להוכיח אמתתן בראיות נאמנות, אשר אין חולק עליהן, לא על יסוד הנסיון והבחינה ע"י הושינו, ולא על פי חוקי ההגיון ותנאי הכרתנו, אשר כל בעל שכל בריא מחויב להכיר אמתתם מפאת בינתו ותאריו. אין את נפשי להכניס ראשי בין החולקים בדבר השאלה: אם תורה דתנו לקחה בתור דעות, אשר עלינו להתאמץ להשיג מחותן ולהכיר אמתתן, כשמת הרמב"ם והגוהים אחריו בשמתו זאת, או בתור חוקי אמונה (דאגמא), אשר מחויבים אנהנו להאמין בם, גם אם לא נשיג מהותם ולא נכיר אמתתם, כדברי החולקים על הרמב"ם*.) בעיני, אחת היא אם מצוים אנהנו על „האמונה“ כמובן (גלאויבען) אם לא, עכ"פ על פי רובא דרובא בני ישראל מאמינים בני מאמינים המה, ויתרם, אשר עקרו את האמונה מלבם, בכלל אינם עוד יהודים לכל דבר, ולא לבד שמוזלזלים במצות המעשיות, כי אם גם עקרי דתנו זרים להם, ומעט מעט ירחיקו את עצמם מודתנו ונושאייה, כאשר ראה נראה למגנת לבנו בעתותינו דוגמאות הרבה. ולי מה יקרו דברי Goethe באמרו: „Der Glaube ist nicht der Anfang, sondern das Ende Alles Wissens“ (האמונה איננה ראשית כי אם סוף כל דעת) „Das schöne Glück des denkenden Menschen ist—das Erforschlische zu wissen und das Unerforschlische ruhig zu verehren.“ (האשר הנעים, אשר נפל בחבל לאיש משכיל על דבר, הוא לדעת את, הדבר הנתן לחקור ולדעת, ולהעריץ בלב כמוה את אשר לא יחקר). ומה יפה אמר המשורר Geibel:

Studire und raste nie,
Du komst nicht weit mit deinen Schließen,
Das ist das Ende der Philosophie,
Zu wissen, daß wir glauben müssen.
דרוש

(* וכן דעת הרמב"ם בכתב תשובתו לחכמי קהל עיר מארשיליא על שאלתם: „ועקר התורה התמימה הוא שהבורא יתברך לבדו הוא ראשון והוא אחרון ומבלעדיו אין אלוים, והוא שברא הכל יש מאין וכל מי שאין מודה בדבר זה הוא כופר בעקר ומקצץ בנטיעות (שם ד' כ"ח ב' ובפירושו להמשניות בפ' החלק) וכל החולקים בעקריותו, ועיי': „Über.“ Gutmann: „Jüdische Dogmen“ Pest 1871, „Die Offenbarung“ Breslau 1894. „die Offenbarung“ n. d. Lehrbegriff d. Synagoge, S. 12, וביחוד עיין בספרו: „Die Glaubenslehre der Synagoge“ S. 39—43.

(דרוש וחקר בלי מרגוע, לא יועילו לך כל היקשיך, כי אחרית הפילוסופיא היא לדעת שמוכרחים אנחנו להאמין). ובאמת רואים אנהנו שרבים מגדולי חכמי הטבע וההנדסה כמו: ניוטון, גאויס, פֶּאראדיי ודומיהם היו מאמינים בלב תמים באמונות דתם, כנדוע למדי מספורי תולדות ימי חייהם *); אפס לפי אשר תחזה לי רוח מכינתי גם לדברי הרמב"ם: שדתנו דורשת מאתנו לא אמונה בעקריה כי אם ידיעתם והכרתם, צריך להבין לא שדתנו תדרוש מאתנו ידיעה מדעית והכרה עיונית, ואמצעות, כלומר: הכרה על פי חוקי הבינה ומופתי ההגיון (מיטטעלבארעם אדער דיסקורזיוועם ערקענגען), כי תורתנו לא תצוה עלינו לעשות את הנמנע והבלתי אפשר לפי כחנו; כי אם הכרה בלתי אמצעית או מחזה ישר של השכל המדמה (אונמיטטעלכארעם אדער אינטואיטיוועם ערקענגען, אדער אנשאווען דעם פֶּערשטאנדעם). וההכרה הזאת, ככל החברות מסוג הזה, צריכות להתפעלות ולהתלהבות, ונוקקות להכנות ותקנות מיוחדות ומסוגלות למטרתן, יען כי הכרה כזו תלויה בחוש האדם ובתכונת טבעו הכללית, ולולא זאת, כלומר: לוא היתה ככה בינת אדם לחכיר תורת דתנו על פי העיון והחקירה על דרך המדע וע"י מופתי ההגיון כמושפט ההנדסה, הלא אז פליאה נשגבה היתה מדוע לא רכשה לה

(* ומאד נאמנו דברי וואיטץ באמרו: „הרשת היופי (קונסט), המדע וגם החיים כלם חסרי אונים המה למלאות צרכי רוח האדם ולאחרם, ורק בידי האמונה בלבד לעשות את אשר יבצר מהם כלם, כי האמונה נפש האדם איננה צרך זמני ואישי (זוביעקטיוועם) כי אם צרך עקרי, הכרחי ותמיד, וחלילה לו להלוף ולעבור מעט מעט ברבות התפתחותו הכללית והנפשית, כי אם להפך, כל אשר ירב האדם להתפתח ולהשלים את עצמו בנפשו ובשכלו כן בהכרח יוסף הצורך הזה אמן ויגבר חילום. נפש האדם תמצא מנוחה ונכונה ושלוש תמיד רק בהשקפה כללית על היש כלו, השקפה כללית המפיצה אור בהיר על הרוח, אשר בקרב היש ועל יחוסו של היש — אליו — האדם, באשר הוא, האדם, חלק ממנו, ועל התקום הכוללים השוררים בו — ביש — והמתאימים ומקבילים עם חפציו העצמיים. השקפה כללית כזאת היא רק בידי האמונה, ועדיה לא יגיע המדע עם כל אותותיו ומופתי, כי אזלת ידו להגביה עוף ולהתנשא עד המקצוע הזה. כל חפצי האדם העקריים ילחצוהו וידהפוחו להתאמן, להתרומם ולהגיע עד המקום ההוא, אשר רק בו יבואו אל המנוחה ואל ההשלמה, אשר המה רוצים בהן, ואשר בכחם להגיע וכו' (Weig's allgemeine Pädagogik Braunschweig (weig S. 283.) ומה נמלצו אמרי שד"ל במכתבו אל זקם לאמר: „אבל האמת הוא כי המכוון בפילוסופיא הוא האמת והמכוון ברעליגיאן הוא הטוב והישר, והאדם אינו כלו שכל אבל הוא ג"כ פאעזיא, הפאעזיא היא רובו של אדם, היא היי, היא נפשו, והרעליגיאן ניתנה לאדם להנהיג את הפאעזיא אשר בו לצד הטוב והישר, ואם תבוא הפילוסופיא להנהיג את הרעליגיאן, הרעליגיאן והפאעזיא יחדו יכירו יגיעו" (אגרת שד"ל ח"ו ע' 780). ולעומת ששת מענדלעזאחן יוכיח באופן מאד נעלה ומתקבל על הלב הפילוסוף שטיינהיים

בספרו: „Glaubenslehre der Synagoge“: „daß es keine andere wahrhaftige Erkenntnisquelle des wirklichen Gottes giebt, als die Offenbarung im Ranen des A. T. und daß die Philosopheme so wohl, als die Heidendogmen mit der Wirklichkeit in vollem Widerspruch sich befinden.“ (S. 38).

לה בינת האדם את דעת ה' הצרופה בטרם התגלות ד', ומדוע עמים חכמים ונאורים כעמי המצריים, או היונים והרומים בחשך עבודת האלילים הלכו עד אשר קבלו את דת הנוצרית? ומדוע גם עד היום יתעו באפלה עמים רבים ועצומים, אשר לא הגיעה אליהם ההתגלות, אע"פ שלא חשך ה' מהם דעת ותבונה בכל מדע וחרשת? וביחוד היתה אז חידה בלתי פתרון מדוע לא תהיה תורתנו בעצם טהרה גם היום קנין כללי אפילו של כל ישראל? הלא מה עינינו רואות גם היום בתוכנו? מעבר מזה מה רב מספר משכילינו, העומדים מרחוק מעניני האמונה, וכל דבר דתי מהם והלאה, ולבשתנו לא מעטים בתוכנו גם הכופרים בכל עקרי הדת; ומעבר מזה התמכר חלק גדול מעמנו, לאמונות טפלות המתנגדות לטהרת דעות דתנו הנעלה. אולם הנה, האחרונים, בעצמם יוכיחו מה רב ערך פעולת קיום מצות המעשיות על טהרת המדות ועל חזקת רגש הדתי. למרות איזה דעות גשחתות השוררות ביניהם בנוגע למעמן של מצות המעשיות ומטרתן, ולמרות אמונת רבים מבני עמנו, "בצדיקים", ובעלי שם" וכנפלאותיהם, לא גפלו לא באורה חייהם המוסרי, ולא באמון רוחם לדת אבותם מכל יתר אחיהם, שלומי אמוני ישראל, ולא יבדלו מהם בכל המדות הטובות, אשר בהן יצמין עמנו מני אז היה לגוי. הביטה נא וראה סביבותיך והתבונן: איפה תשלוטנה המדות הטובות, מורשת אבותינו הקדושים והטהורים, ביתר שאת ויתר עז? וחיי המשפחה של עמנו, העומדים לדברך לנס ותהלל אותם בצדק לאמר: שהם מקור כל המדות המשכחות אשר בהן יתפאר ישראל, איפה - הגידה נא - יגלו ויראו המדות האלה בעצם טהרן, אם במחנה "החסידים", אשר תשלה בהם חצי מהתלותיך בגלל אמונות טפלות, אשר קנני בלבם, או בחברת משכילינו ונאוריני זכי העיון? לפי דעתך אתה הרואה יתרון דתנו אך ורק בדעת ה' הצרופה והמוקקת, אשר תלמודנו, ורק ביתרונה זה כחה גדול לפעול לטובה על נפש האדם ולצרף את מדותיו, הלא פלא הוא, מדוע עולים החסידים באמון רוחם ליהדות, במדותיהם המוסריות על הרבה ממשכילינו ונאוריני מדור החדש. אבל לדעתי אין בדבר הזה כל פלא, יען כי טבע הדברים מחייב שכן צריך להיות, כי לפי דעתך, לא דעת ה' טהורה העקר הראשי בדתנו, כי אם הטעם שה, כי מעשה המצות וקיומן הם המצרפים את נפש האדם ומקרבים את לבו למקום, ומכשירים אותו להכיר ולדעת את דעות דתנו או על כל פנים להאמין באמונה שלמה בעקרי דתנו הקדושה ולהמלא מהם. וכן הדין בתורת המוסר: לא דעת חוקי המוסר תעשה את האדם לבעל מדות טובות, כי אם שמירתם ועשייתם, ורק אז יש תועלת בידעיתם, כי לא האיש היודע את כל חוקי המוסר לכל פרטיהם על בורים

בורים, הוא צדיק וישר, כי אם האיש אשר הסכן הסכין מנוער למושול ברוחו, לכבוש את יצרו, לעצור ביד תאוותיו ולהטות נטיית לבו כמותג ורסן אל כל אשר ירצה, ולשלוט בהן שלטת בלתי מוגבלת, ומרכב ההרגל לעשות את הטוב והישר בעיני אלהים ואדם נעשה במטבעו לסר מרע ועושה טוב כל היום.

והנה תכלית מצות המעשיות הנגלה לנו, היא להכין ולהכשיר אותנו כן להשיג את דעות תורתנו על ידי השכל המדמה או על כל פנים להאמין בם כאמונה שלמה, וכן ללמד אותנו למושול ברוחנו, להכניע את יצרנו הרע, ולהסכין ולהרגיל את עצמנו לקיים חקי המוסר, אשר ע"כ גם שתיהן, כלומר: (א) דעת ה', (ב) תורת המוסר, אשר תורה דתנו, יסודתן במעשה המצות. מעשה המצות יהויק בידן, ויתן להן עוז ואמין להתפתח ולעלות מעלה מעלה. לכן בעמדת - של המצות המעשיות - תעמודנה גם הן ובנפלן תפולנה גם קדושת המדות וטהרת הדעות. אמנם מצות המעשיות מצדן תלויות בדעת ה' טהורה ובקיום חוקי המוסר, ובלעדיהם תתהפכנה למצות אנשים מלמדה ולדבר ריק, אשר כל רוח היים וכל הפץ אין בו, כי רחמנא לכא בעי. אפס כונתי בזה לא לכאר ולהוכיח איזה משלשת יסודי דתנו גדול ונכבד מחבריו, כלומר: אם מצות המעשיות או דעת ה' ותארו, או תורת המוסר? לנו אחת היא, אם הכנף השמאלית או הימנית של הנשר תקל לחדור באויר ולעוף, אם אך בעזרת שתיהן גם יחד יגביה עוף עד גבהי מרומים. הן בזאת כה דתנו גדול ששלשת יסודותיה האלה אחוזים ונצמדים איש ברעהו, ולכדו ולא יתפרדו ויהיו לדבר אחד מוצק משלשת יסודות, אשר רק בשכלנו נוכל להבדיל ולהפריד ביניהם, אבל לא במעשה.

אולם אתה אדוני, המעט ממך שתפריד בחוקה בין הדבקים האלה, ותקרע את דתנו לגזרים במעשה, עוד תלעיב באחד מיסודותיה היינו מצות המעשיות, ביסוד הכי נכבד ע"פ ביחוסו לחנוך, על אשר עליו נשען כל בנין החנוך ותכליתו. את היסוד הזה תאמר לי, להעלים מבניך בלמדי איתו תורת דתנו, ובכל זאת תבקש ממני להנך ולאמן אותו ליהודי אמתי! הוא אשר דברתי: משל למה הדבר דומה, לאדם האומר לחבירו: פסוק ראשו ולא ימות, או שבור את הכד ואל תשפוך את יינו. אם אמנם כל יסודי דתנו מצד עצמם כלם גדולים, כלם נכבדים, ופעולתם רבה על נפש האדם להשכיל ולהיטיב, אבל אין כל ספק שהיסוד של מצות המעשיות גדול ונכבד מיתר יסודותיה בנוגע לחנוך, ופעולתו על נפש האדם עולה על פעולתם.

בינת ילד רך וצעיר איננה מסגלת להשיג את הדעות הדתיות,

הנשגבות והצריכות לחקירה עמוקה ולעיון רב, וגם דברי כבושים מתורת המוסר אך לפעמים רחוקות וגם זאת רק על פי תנאים ידועים ומיוחדים, ויכולו לפעול על לב הילד איזה פעולה קלה. יש מורה המאמין בתמימותו, שאם ישפיל לדבר דברים פשוטים ועל נקלה מובנים לו לעצמו, שאז יכרה און קשבת לתלמידו ויכרא לו לב מבין, מבלי דעת שישחית דבריו על און לא שומעת, יען כי הדברים הפשוטים והמובנים על נקלה לו לעצמו לפי מדת שכלו הוא, אינם מובנים לתלמידו, כי נשגבים ונעלים המה מכח בינתו.

סדר הלמוד המוחשי (Anschauungsmethode) אך בזאת יצטין: שיעריך פעולתו ישר על שכל המדמה ועל הנפש המרגשת, הנוחים להתפעל, ולא עיי אמצעי הבינה, אשר מלבד שלא נתפתחה עוד כל צרכה בילדים רכים, גם פעולתה על נפש המרגשת בכלל מעטה ודלה. ואם גדול ערך סדר הלמוד המוחשי בכל מקצעות הלמודים, גם בלמודים הבלתי נזקקים לרגשי האדם וחושיו, על אחת כמה וכמה גדול ונכבד ערך סדר הלמוד הזה בלמוד הדת (Religionsunterricht), המכיל בקרבו מושגים מופשטים וציורים נאצלים, אשר אין דוגמתם בעולם המציאות, וע"כ אינם מובנים בנקל. וביחוד רב ערך סדר הלמוד המוחשי בחנוך הדתי, על אשר כל ישעו וכל הפצו לזכות חושינו, לצרף רגשותינו, לרום ולהדר נפשתינו ולנחותן אל דרך העולה בית אל, אל מרום פסגת הקדושה, וההתדמות להקב"ה - האידיאל האחד המיוחד של דתנו - ולמלא אות דצונו אבינו שב שמים הנגלה לנו בתורה, כאשר רק זאת היא התכלית האחרונה של דתנו וחיינו גם יחד*).

והנה אם נאבה להשתמש בסדר הלמוד המוחשי בחנוך הדתי, אז אין טוב לנו כי אם לקיים מצות המעשיות, אשר ימלאו בחנוך הדתי מקום סדר הלמוד המוחשי במדה שלמה. כי המצות האלה כמצודה פרושה על כל ארחות חיינו מבית וטחון, ותאחזנה ותלכדנה את כל מעשינו ומחשבותינו, רגשות לבנו ומשא נפשנו, משושנו ואבלנו, תאוותינו ונמיותינו, ותשמנה משטר ביניהם, ותצרפנה אותם מכל הלאת הרע, ותטהרנה אותם מכל טומאת עון ופשע, ותחוקנה מנוער את רצוננו ותשכלנה אותו לעשות את הטוב והישר בנפש הפצה**), ויחד עם זאת תערנה בנו רגשות נעלים ותבאנה בלבנו מחשבות טהורות והתפעלות נשגבות, אשר על ידן נבוא אל אמונה צרופה בה' וברצון קדשו, ואם נזכה - גם אל מחוה-שדי, במובן אשר בארתי בראשית דברי.

הוא

(* עי' תובת הלכות" שער יהוד המעשה פ"א, ג' ה', "עולם קטן" מאמר ד' במבוא, "ובמ"ג ח"ג פ' ב"ו, ובס' "העקרים" מאמר ג' פ"ה, וביחוד עיין בכורי א' צ"ה וצ"ט. ** כמאמר צ"ל לא ניתנו המצות אלא לצרף בהן את הבריות (ויקרא רבה י"ג).

הוא אשר דברתי ושנתי שמעשה המצות נושא בכנפיו את שני חלקי הדת האתרים - ה'יה: הצדק והמוסר (עטיהיק), ודעת ה' או האמונה באמתתו ובמציואותו. לכן רואים אנחנו, שאלה מאהביו, אשר קיימו מצות המעשיות, אע"פ שלא העמיקו חקר בדעות ואמונות דתנו, ואע"פ שאין להם כל מושג מסגלותיה ויתרונותיה, דתנו נתקיימה בידם: תחת אשר רבים מחבמי ישראל, שכל מעינם היה בחקרי תעלומות דתנו, ובמחקריהם העלו פנינים יקרים מים תורתנו ופיהם מלא תהלות דתנו עד אין קץ, אבל במצות המעשיות הקלו להם ולא השגיחו בהן - דתנו לא נתקיימה בידם. והפילוסוף והמשורר הנפלא שטיינהיים יזכר. מי בכל חבמי ישראל בדור העבר, אשר נחת לעמקי דעות תורתנו ויגלה תעלומות מני חשך כהחכם הגדול הזה, אשר גרעמין ידמה אותו לר"י הלוי, ויאמר עליו: „שלא קם בזמנו וקודם לזה חכם בישראל, אשר הכיר את עקרי דתנו ועצמה בטוהרתם ואמתתם כמוהו“, ובכל זאת לא מצא לו קבר על שדה קברות ישראל. ועל מה? על אשר לפי עדותו של גרעמין, היה מתרחק מאת עדת ישראל ומחיי היהודי על פי דתו ובקר רוח הביט על קיום המצות, לא חג את חגי אחיו ולא התענה בתענויותיהם, ועל כן אולת ידו להרים ע"י דוגמאות חייו בכית ובחזין כאיש יהודי נאמן לדתו, ר"ל: ע"י קיום מצות המעשיות, את רוח אשת חיקו למדרגת הכרת כבוד עמה ודתה, למען תכבד אותם גם היא ובכבודם תתימר. לוא עשה שטיינהיים כזאת לא חשבה רעיתו לפחיתות הכבוד לקבור את גוית בעלה המשורר והפילוסוף העברי במבחר קברי אחיו בני עמה.

לדאכון לבנו רבים ממשכילינו ומנאורינו יראו דוגמאות כאלה יום ויום ולא יקחו מוסר. המה על עמדם יעמודו ולא יזיוו ממקומם, ויוסיפו לזלזל במצות המעשיות ולגרש מביתם כל מנהגי ישראל, וכל זאת, לא מאשר ה"ו מצאו בהם ערות דבר, או על אשר נוכח חקי המוסר דרכן של המצות המעשיות. חלילה! ת"ל כל מנהגי ישראל קדושים וטהורים המה ואין בהם נפתל ונלוז; כי אם על אשר המנהגים האלה חותם עמם ודתם ישאו עליהם, או על אשר יהיו להם לשטן ברדפם אחרי תענוגי העולם. ולמרות כל אלה עוד יחשבו הנאורים האלה את עצמם ליהודים כשרים גמורים, ויען מה? ויען כי ידמו: הלא בלעדי שעוד לא יצאו מן כלל ישראל ביד רמה, אבל גם יכירו בשכלם גדולת דתם וסגלותיה ומעלותיה הנשגבות, ויחשבו להם גם זאת לצדקה, אשר בה יתפארו, כאילו גאות עשו וכאלו קדשו את שם שמים ברבים. האמנם בקהל המשכילים האלה נחד גם כבודך, ולדגלם תסע ותחנה גם אתה? תם אני ולא אדע איזה רוח

עבר עליהם לחשב את עצמם ליהודים גם להתפאר בכבוד עמם ודתם, אחרי אשר חדלו לשמור מצות דתם במויד ובמתכון, ויעברו עליהן וימרדו בהן בדעה מיושבת, בחשבם שכבר אכד עליהן כלת, ואינן מתאימות עם היי איש אייראפא ממאה הי"ט, וע"כ לפי דעתם עברו המצות האלה ובטלו מן העולם, מבלי שים אל לב שכה דתנו גדול רק כ הל כ ה ל מ ע ש ה, וכל כבוד עמנו ותפארתו הוא רק בקיום מצות תורתנו. האמנם ידמו שדיו ליהודי רק להכיר את גדולת תורתנו להחשב ליהודי נמור? האמנם ידמו שכבוד גדול יעשו לתורתנו אם יודו באמתתה וביתרונותיה? תורתנו איננה צריכה לעדותם, כי כל בית ישראל, כל תולדותיו וכל אשר עבר עליו למן היום היה לעם עד היום הזה, כלם יעידו ויגידו שדתנו אמת ותורתנו אמת*).

אבל נשובה אל עניננו, אשר אנהנו עוסקים בו. עד כה דברתי מחין ערך מצות המעשיות ביחוסן לדתנו ככלל; אבל לא זאת היא עקר כונתי כעת. הלא מגמת פני היום היא ביהוד לבאר לך פעולת מצות המעשיות על שדה החנוך. יתרון החנוכי של מצות המעשיות, אשר אין קצה לגדל ערכו ואין לשער פעולתו הגדולה על לבות החנוכים צעירים לימים, הוא: שיוסדתו בר צון ה', אשר עיניו משוטטות בכל ויודע מחשבות בני אדם. ביתרון הזה עולות מצות המעשיות על מצות הורים ומורים על אחת אלה. בעוד שהילד מרפיון הרצון ומבלי תבונה להבין שרק את

מוצתו

(* אומרים: פעם שאל המלך פרידריך הגדול את רופאו ציממערמאן, אחד מחכמי דורו, להגיד לו במלים אחדות ראייה נאמנה על אמתת תורת משה, "היהודים" השיב לו התבם הזה. ובאמת הכי נוכל לבאר מציאותנו כיום על פי דרך השבע? האם לא נראה בכל תולדותינו את אצבע ה' ? האם לא נתאמתו דברי החוזה: "אם ימדו שמים מלמעלה ויחקרו מוסרי ארץ למטה גם אני אמאם בכל זרע ישראל וגו' (ירמ' ל"א ל"י), "ואף גם זאת כהיותם בארץ אויבים לא מאסתים ולא געלתים לכלותם וגו' (ויקרא כ"ו מ"ד), אמתת הכתובים האלה הוותה במעשים נפלאים, אשר אין להכחישם. ומה צדקו דברי הרמב"ם בביאורו על הכתוב: "אני ה' לא שניתי ואתם בני יעקב לא כליתם (מלאכי ג' ו') לאמר: כמו שאי אפשר שיתבטל מציאותו של הקב"ה כן אי אפשר שנאבד ונתבטל מן העולם (אגרת תימן).

ומה נעמו דברי המשורר שיינהיים באמרו:

„Du selber, du ewiges Bundesvolk,
Zahllose Schar, unter Völker zerstreut,
Du bist Priester und bist Opfer,
Ein blutiger Zeuge Jehovah's.
Für wahr, daß rühmt sich kein Erdenvolk.
Daß rühmt sich der Stämme Keiner,
Der Entfugung und der Treue,
Des Zeugnißes um die Wahrheit,

(Gefänge aus der Verbannung von Steinheim Fr. a. M 18 37 ©. 49.)

מוכנתו ואשרו דורשים ממנו הוריו ומוריו במצותיהם, בנקל יעבור עליהן, כי בידו להסתיר מעלליו מעיניהם ולרמות אותם בנכליו; אשר לא כן אם המצות, אשר יצוהו הוריו, מקורן רצון האל הגדול הגבור והנורא, אשר אין נסתר מנגד עיניו, צופה ומכים במצפוני לבבו, ומשלם לאיש כמפעליו, וע"כ אם אך למד הילד להאמין בה', או תהיה גם יראתו תמיד נגד פניו וישמור ויזהר לקיים את מצותיו, ואז לא ימלט שתהיה פעולתן רבה על נפש עול הימים, לפתחה ולשכללה, לצרפה ולרוממה. הנוך כזה, בהכרה יעשה רושם אמיץ בתכונת המחונוך ויכה שרש עמוק עמוק בלבו אשר אם גם יזקין לא יסור ממנו ופעולתו תעמוד כימי דורות הרבה, כאשר האבות יורישו אותה לבניהם אחריהם. ולוא גם יקרה שדור אחד או דורות שנים יפסקו המסורה, ויעזבו את תורת ה' ואת מצותיו ימאסו, גם אז חוט המסורה בדבר הזה לא ינתק כולו, ופעולת מצות המעשיות על מאות דורות שקדמו לו לא תאסף לפעול גם עליו ועל בני בניו, כי מורשת אלפי שנה, אשר טפחו רבו, אמצו והחזיקו אבות אבותיו מני קדם, לא תאבד בדור אחד או דורות שנים, כי אם תוסף להשפיע פעולתה מבלי משים גם למרות רצון המושפעים. אי לזאת לא נפלאות היא בעיני, אדון נכבד, שיהודי אתה בכל לבבך ובכל נפשך, אע"פ שזה כבר ובביתך, ואולי גם בבית אביך, אין שארית וזכר לדתנו ולמצותיה, יען כי בודאי אבות אבותיך עוד היו יהודים אמתיים אמונים על התורה והתלמוד, וישמרו מצות ה' לכל פרטיהן, ועל כל פנים, אין כל ספק שהוריק בילדותם נתגדלו ונתחנכו על ברכי האמונה ומעשה המצות, כי נצר ממשפחה מאד נעלה הנך, וזכות אבותיך תגן גם עליך, רציני לאמר: שתכונת רוחם וטבע מזגם, אשר הנחילו לך, פועלים בך גם מבלי דעתך, ואולי גם למרות רצונך. אכן לא לעולם חוסן! ואם לא תתאמין לשמור ולקיים בידך את מורשת אבותיך, ובאותם האמצעים עצמם אשר טפחו ורכו אותה הם, ר"ל: בלמוד תורתנו לכל פרטיה, וביחוד, בשמירת מצות המעשיות, אז בהכרה תרפה ותחלש תכונת רוחך העברית, אשר באה לך בירושה, ולאט לאט תשתנה בך ובצאצאיך, עד כי לבסוף תהפך לאחרת, ולא תכר כי ממעי ישראל יצאת.

בלעדי זאת עוד מעלה נכבדה אחרת לעשית מצות המעשיות, אשר אין ערך ליקרת פעולתה בחנוך, והוא: שעשיית מצות המעשיות היא יסוד הכי נכבד בחנוך הלאומי אשר לעמנו. כחנוך הלאומי של כל עם ועם כן החנוך הלאומי של עם ישראל הוא ראש פנה ועקר מאד יקר בחנוך בכלל. כי מה הוא החנוך הלאומי אם לא תכן הנסיון והתכוננות יחד עם פרי העיון והמחקר על שדה החנוך

החנוך של העם כלו במשך אלפי שנה. בתור מולדת פנים של כל האומה, ובתור חותם תכנית של תכונת האומה ורוחה מקביל חנוך הלאומי ביותר לתכונת נפש של כל אישי האומה הזאת ורוחה, ויפעל עליהם ביתר שאת ויתר עז. אמת, שחנוך הלאומי בלבד לא יספיק לתכלית החנוך, יען כי האדם, מלבד שהוא אחד מאישי אומה מיוחדת, הוא יחד עם זה איש פרטי, ואם אמנם שונה כל אומה מחברתה בכשרונותיה ובכחות נפשה, אבל כמו כן שונים גם אישי אומה אחת איש מרעהו בתכונתם ונבדלים במוגם, ועל המחנך להתחקות גם על שרשי האישים השונים בטבע הנוכחים, ולכוון פעולתו לא לבד על כשרונות וסגולות הלאומיות, השוות בהנכיחם, כי אם גם על כשרונותיהם וסגולותיהם האישיים, אשר במו יצטין כל אחד ואחד מהם. אפס על כל פנים החנוך הפרטי רק משלים את החנוך הלאומי וממלא בדקיו, ובלעדיו לא יוכל למלאות תפקידו לוא גם אם דבר החנוך נתן בידי מומחים היותר מוכשרים ומסגלים לתעודתם. כי גם גדולי החכמים הנם כמעשה ההשכלה רק כננס על גבי הענק, וכל עבודתם מאפע וכמוץ לפני רוח, אם תחת להוסיף ולבנות את המגדל הגדול ורחב הידים, אשר ראשו מגיע השמימה, שבנו בזעת אפים ויגיעת נפש אלפי דורות חכמים ונכונים שקדמו להם, אם תחת זאת יהלו לבנות מגדל חדש על אשיות חדשות שלא היו לעולמים, ומה גם על שדה החנוך. אם המחנך לא ישים לבו אל הנסיון ולפרי המחקר, אשר אספו וקבצו יד על יד גדולי החכמים ונכוני הפדגוגים של האומה, אשר חקרו ודרשו את תכונת בני עמם ומוגם והתבוננו אל מערכי לבותם ואל מעשיהם, ולפיהם ערכו ויכונו פעולתם אלפי שנים — אז אך לשוא כל עמלו, ורק לריק כחו בלה. וביחוד אין כל סבה לזלזל בחנוך לאומי, אם החנוך הזה הראה את פעולתו הטובה והברוכה במדה יתרה, ודברי ימי העם הזה יעידו ויגידו את שבחה לעיני כל עמי הארץ באותות ובמופתים בלתי מוכחשים ובמעשים בולטים ונראים לעין כל.

והנה אין חנוך לאומי בעולם כחנוך הלאומי אשר לעמנו, שכלו אומר כבוד לו. פעולתו הרבה והטובה נגלה לא לבד ברגש הדתי העז והחזק, הנמוע עמוק עמוק בלבות בני עמנו, אשר נתן להם עז ותעצומות לשאת בעד דתם כל עמל ותלאה בנפש חפצה, ולסבול כעם ומכאובים אלפי שנה כהשקט וככטחה ולמסור עליה נפשם להרג, כי אם גם במדותיהם הטובות, אשר יצמינו בהן בני ישראל; וכל זאת למרות כל

כל הדיפיות והענויים הקשים, אשר העיקר בהם צורריהם מני אז ועד היום, ואשר בכחן של הדיפיות והענויים האלה להשחית כל מדה טובה, ולקשר כל רגש מוסרי מלבנות הנרדפים על צוארם, והרצוצים מעקת אויביהם הרבים והעצומים, גם למרות כל הנסיונות והמסות של לוקחי לב ומצודדי נפש, אשר ארכו על דרכי חייהם להתעות אותם מדתם ולהבל מדותיהם המוסריות. עלינו לדעת שכל המון עמנו, וזלת מתי מספר מיהידי סגלה, לא ידעו מחנוך אחר בלעדי החנוך הלאומי אשר לנו. כי מחנכים מומחים, אשר יסלו להם מסלות חדשות בשדה החנוך, היו תמיד בקרבנו, כבקרוב כל העמים, רק מעט מוער ונער יכתבם, וגם מחנכים בקיאים, אשר אם גם לא בראו חדשות ונצורות על שדה החנוך, עב"פ היה עז בידם להתנוסס לגאון ולתפארת בחנוך הלאומי, גם מחנכים כאלה היו רק מעטים בתוכנו בכל דור; ובכל זאת רואים אנחנו שעמנו ביחוסו אל עמי הארץ מהנך הוא על צד היותר טוב בדת ובמוסר, ועולה כפרי הנוכו על גוים רבים. הלא זאת תעיד על יתרון שמת החנוך הלאומי שלנו, אשר גדלה ורבה אותנו. הן זאת היא תהלת כל שמה ושמה שתוכל לעמוד ולהתקים ולפעול פעולתה גם על ידי אנשים בינונים והדיוטים, ואיננה נזקקת למומחים (שפעציאליסמען). שיוציאו אותה מכח אל הפועל באופנים מיוחדים.

אמנם אין להכחיש, שגם החנוך הלאומי העברי אינו נקי ממומים שונים ושגם בו ישנם צללים לא מעטים. כן עלינו להודות שהשכלת אייראפא פעלה הרבה ועשתה גדולות ונצורות גם על שדה החנוך, ונטל עלינו להתאמץ ולהשתמש בה כעין מלאים לחנוך הלאומי של עמנו; כן עלינו לדעת ולמלא בכל האפשר את חפצי זמננו ומקומנו הדרושים לתכלית החנוך, אם רק מתאימים המה עם דתנו ומצוותיה. וביחוד עלינו לפתח ולשכלל לא לבד כחות הלאומיים, כי אם גם הכחות האישיים או הפרטיים אשר בהנכינו. אפס שמת החנוך העברית צריכה להיות בעוניה, כאשר היתה עד כה, ראש פנת החנוך בתוך עמנו, כי רק אז יש לנו ערבה שסגולות ישראל וכשרונותיו, אשר בהם נתפאר, והמדות הטובות והמשובחות, אשר כמו נצטין זה אלפי שנים, תהיינה מנת חלקנו גם עד דור אחרון.

בדברי על שמת החנוך הלאומית של עמנו עלי להעיר, אדוני הנכבד, עוד על יתרון אחד הראוי ביותר להמות לכבנו אליו, והוא: שהשמה הזאת עלולה לפעול להלאומית, ר"ל: להעיר בנו רגש הלאומי ולהביא בלבנו ההכרה הפנימית שמצור ישראל נחצבנו, וביחוד, בידה לא לבד לשמור ולקיים את סגולות אומתנו ותאריה לבל תחלשנה ותרופנה

ותרופנה ממסכות הזמן ומתנאי חיי המקום המכבידים עלינו אכפם, אבל גם לחוקים ולאמצים, לשכללם ולפתחם. ויען כי מדברך נכר שלאומיתנו בעיניך כדבר שאין לך חפץ בה, ורק אל דתנו געגועי לבך, ורק היא משא נפשך, על כן רואה אנכי חובה לעצמי לכאר לך כלאחר יד את יקרת ערך הלאומית בחנוך בנינו במלים אחדות.

הדעה הלאומית, או יותר נכון הרעיון הלאומי, אשר במאות השנים שאנחנו עומדים בה, הסיג גבולות עמים, והרס ממלכות, ועל מקומם הקים ממלכות אחרות ויצב גבולות חדשות, והוציא עמים רבים מעבדות לחרות והחזיר להם עטרת ממשלתם, אשר אבדה להם זה הרבה מאות שנה, הרעיון הגדול והנכבד הזה לא בעולם הדמיון יסודו, ולא על אדני הפלפול והחקירה במה שאחר הטבע נשען, כי אם מקורו הוא בטבע האדם ובתעודת כל עם ועם בחייו על פני האדמה. כל אומה ואומה תתנוסס במזג ידוע, מורכב מכחות וכשרונות גשמיים ורוחניים, חושיים ותבוניים, יליד הירושה והחנוך, באשר בני החברה הזאת מצור אחד נהצבו וסדר חנוך אחד להם, ר"ל: גורל החיים הכללי, אשר היה להאומה בתולדותיה. למזג הלאומי הזה יקראו עצם הלאום או רוח הכלל של האומה כמו שאמר רנ"ק: „ולפי האמת אין עצמות האומה במה שהיא אומה כי אם עצמות הרוחני שבה“ (מונה"ז שער ז'). במזג הפרטי אומה אחת שונה מחברתה (*), ועל כן עלולה האחת ביותר לאחד מענפי ההשכלה או ההשלמה האנושית (מעגשליב'ע קולטור), המסכים ביותר למזג הפרטי וכחותיה וכשרונותיה המיוחדים רק לה. מזאת תוצאות לרעיון: שלכל אומה ואומה יש תעודה מיוחדת שונה ונבדל מתעודות רעותיה, ונובעת מטבעה הפרטי ורוחה המצוין לה. והנה כי כן על כל אומה ואומה להשתדל לדאוג למזגה הפרטי, ולשמור שישאר בטהרתו, וגם יתפתח ברוחה המיוחד לה לאשרה בפרט ולאשר ההשכלה האנושית או חברת האדם בכלל. על פי חוק חלוקת העבודה, אשר על פיו תשק חכמת כלכלת המדינה בימינו, על כל אחד מהפעלים העמלים בעבודה אחת מורכבת רבת החלקים, לבור לו חלק מהעבודה הזאת, המסכים יותר לתכונת נפשו ולנטיית לבו, ואז יעשה חיל הוא וחבריו בעבודה הזאת עמו. על פי החוק הזה החובה גם על כל עם ועם מהעמים הנאורים, באשר המה פועלי ההשכלה האנושית, לשאת

(*) „וכטבע רוח האדם הפרטי“ — יאמר רנ"ק שם — „כן רוח האומה, הנהו כפתח פתוחי עצמותו, בשינוי והבדל הנכר למתבונן, על כל אומה שלמה מסודרת באופן שהן במחשבת כל מלאכה יקרה, הן בנמוסים וחוקים, הן בחנוך ולמור הבנים וכדומה, והן בעבודת וידיעת אלוקת שבה הכלל בכל מעשי שלומה ומלחמתה, עתותיה וקורותיה הבדל ותוכן אומה מחברתה, הגם שקשה היא ויצלה רק לפעמים למבינים, להבין הערך שבין הענינים הרוחניים הללו זה מול זה ויסודתם זה בזה“ (מונה"ז שער ז').

לשאת משרה ידועה, המוכשרת ביותר לכחותיו וכשרונותיו המיוחדים לו. הרצון העני הטובע בלב כל עם ועם, ככלכב כל אדם ואדם, להאריך ימים עלי אדמות, בתור עם פרטי ומיוחד, ולהכשיר כחותיו, ולהשלים את עצמו, הרצון הזה, אשר ככל רצון ורצון כנפש האדם, איננו פרי העיון ומחשבה, כי אם טבעי, ובלתי-נדוע, יקבל מעם מספיק מרעיון יעוד הלאומי, ויתרומם על ידו מעבר מזה לחובה, המוטלת על האומה בינה לבין עצמה, ומעבר מזה לצדק ומשפט, אשר האומות האחרות מחויבות להכיר ולכבד - כאשר הארכתי בכאור תמצית הדבר הזה במקום אחר (*), כי אם תמלא כל אומה ואומה את תעודתה המיוחדת לה, אז תעלה ותפרח ההשכלה האנושית בכלל, ותהיה הרוחה לכל חברת האדם. וע"כ כל אומה ואומה מחויבת להחזיק בידי רעותה בחפצה לא לבד לעמוד ולהתקים בתור עם פרטי, כי אם גם לחזק ולפתח את כחותיה וכשרונותיה הפרטים, למען הקדישם בדעת ובלי דעת לתעודה מיוחדת להם. אמנם עוד לא רבים מחכמי המדינה יחכמו להכיר ולדעת את יקרת ערך רעיון הלאומי ביחסו להשכלת האדם ולהתפתחות מין האנושי ולאשרו בחיים, ועל כן מרכיבם תחת לעזר לקיום של כל אומה ואומה ולהתפתחותה, ישתמשו ברעיון הלאומי לרעתו ולהותו, והוא: להבנות מחורבנן של העמים שכניהם. חכמי מדינה כאלה מערבים שתי שטות שונות ומשונות זו מזו לפי טבען ותעודתן, זו בוז, היינו: שמה לאומיות Nationalität ושמה מלכותיות Politick. אפס מי יאשים בגלל הדבר הזה את רעיון הלאומי בפני עצמו, אשר ישתמשו בו שלא כהוגן? הרעיון הזה בעצמו בלוי קדש הוא, וכל מום אין בו, וכל אשר יוסיף מין האנושי לעלות מעלה מעלה על סלם ההשכלה - בה במדה יוסיף להוקיר ולכבד את הרעיון הזה, לשכללו ולהאדירו, יען כי הוא רוח החיה בהשכלה האמתית, ועל ידו יעלה אושר חברת האדם כפורחת.

והנה רעיון הלאומי בכלל דרש מאת כל אזרח לאומי כרוססי כצרפתי, לדאג לקיום סגולת לאומתו המיוחדת לה וכשרונותיה אשר כמו היא מצטיין, לחפש ולבקש אמצעים נכונים לפעל על התפתחות מזנו הלאומי וכחותיו הלאומיים. ורוח לאומי כזה יכון בעם, לכל אפניו, רק בעת שבתו על אדמתו המתנהגת לרוח דתו.

אולם למן היום שגלינו מארצנו, ואדמתנו היתה לזרים, וחוסים אנחנו בצל כנפי ממשלות רבות ושונות, וגם שפתנו, אם עוד לא פנ רוחה ועוד נשמת חיים תפעם בקרבך, כבר חדלה להיות שפה חיה לאומית, וכחה עתה איננו עוד ככחה אז, לפני אלפים שנה, לאחד אותנו, להפיה בלבנו

(* עין 5-12. С. II. В 1885 г. Что такое еврейство?)

בלבנו רגש הלאומי, ולהביא בנו הכרת אחדותנו הלאומית, למן היום
ההוא לא נשאר לנו מכל האמצעים הנזכרים למעלה בלתי אם דתנו
לשלל; ובכל זאת הננו רואים שאנחנו גם היום עוד לא לבד כנסיה
דתית, כי אם גם אומה שלמה, כי עוד סגולות לאומתנו אתנו היום בכל
תקף עוזם, כאשר היו לפני אלפי שנה, ונפרים אנחנו עוד בתכונת נפשנו
כבבלסתר פנינו. ויען מה? יען כי רוח אפינו – תורת דתנו, ומצותיה,
אשר נשמור לקים, תשמורנה מכל משמר את קנין לאומתנו; כי מעשה
המצות – ולתכליתו תלמוד תורתנו – לא נתנו אותנו להתכולל בעמי הקדם,
ויבנו מצור על סגולת עמנו, ויגדרו בעד תכונתו, ויקיפו את כל כחות
לאומתנו המיוחדים באיור המקגל להתפתחותם.

עד כה דברתי ככלל ובמושגים כוללים, אבל יען כי הענין, אשר
אנחנו עומדים בו, יקר ונכבד מאד בעיני, ע"כ סלחני נא, נכבדי, אם
אאריך שיחתי אודותיו ואדבר ממנו בפרוטרוט.

כל איש, אשר התכוון לתכונת עמנו ולטבע עצמותו ויודע פרק
בקורות ימי עמנו, אדמה, יסכים עמדי שלא אוציא משפט מעוקל אם
אמר: שלםגלות עמנו, אשר בהן נצטין ביתר שאת, תחשבנה המדות
והיתרונות האלה: הסתפקות בנוגי בשרים, רגש ההמלה
על כל בני אדם בפרט ועל כל חי בכלל, הנטוע עמוק עמוק כנפשנו,
וגבורת הרצון המוסרי, או השכל, על יצרי הלב ותאוותיו ונמיותיו.
גם בלב העברי תכער התאוה והאהבה לכל תענוגי העולם, גם לו
ינעם לאכול ממתקים ולשתות יין ושכר, להתרועע באהבים, להתעלם
כיפי עלמות נחמדות לעין, ולהתענג על חוד הטבע והדר יפעת שלל
צבעיה, ותורתו לא תאסור עליו כל התענוגים האלה, כי תורת אל חי
רחוקה מתורת הנזירים והסטאיקים כאשר רחוקה היא גם מתורת האפיקורים.
תורתנו לא תאסור עלינו ליהנות מטוב הארץ אשר לאדם נתנה; כדאמר
שמואל: כל היושב בתענית נקרא חוטא, ולדעת ר' אלעזר הקפר רבי
נזיר נקרא חוטא על שציער עצמו מן היין וכו' (תענית י"א א'), אבל
בזאת יתנוסס היהודי כי עז ברצונו לכלכל כרוחו לאכול במדה ולשתות
במשורה, להתרועע באהבים ולהתעלם ביופי באופן אשר יתאים לחקי
המוסר, ולכל הפחות שלא יתנגד להם (*). גם העברי איננו ירא ורך הלבב,
וגם

(* עיין האמונות והרעות מ"י פ"ד עד סוף המאמר, וכאשר יאמר החבר:
"והתורה האלהית לא העבירה אותנו בפרישות אך בדרך השווה ולתת לכל כח מכחות
הנפש והגוף חלקו בצדק מבלי רבוי וכו' (כוורי ב' ג'), והרמב"ם בח"ס פ"ד יאמר:
"וזאת התורה התמימה המשלמת אותנו לא זכירה דבר מזה (ר"ל ענוי הגוף בצומות
וכדומה), ואמנם כונה להיות האדם טבעי חולך בדרך האמצעית, יאכל מה שיש לו לאכול
בשווי וישתה מה שיש לו לשתות בשווי כו"ל."
(הדת והחנך) 5.

וגם הוא לא יירא מפני כל, אם השעה צריכה לכך, גם הוא איש חיל מלא רוח גבורה ועוז להשליך נפשו מנגד, אם חובת האדם או האזרה או העברי תבקש זאת מיידו. על זאת יעידו ויגידו שדי קרב באירופא, באזיא, באפריקא ובאמעריקא, על זאת יעידו ויגידו רבוא רבבות נפשות גבורי ישראל, אשר מתו באש ובמים על קדושת השם, גם כל לוחות ספרי תולדות ישראל הכתובים בדם לבנו ובדמעות עינינו, יתנו עדיהם ויצדיקו את זאת. וכן יעידו על זאת חיי בני עמנו גם בימינו אלה בארצות מאראקא ורומיניא, אשר שם יחזו רק תלאות וזועות נוראות כל היום מפני חמת המציק האכזר – אף על פי שבידי אחינו האמללים האלה לשנות את גורלם בן רגע אחד, אם יכחשו באמונתם ויתנו און קשבת לדברי מסיתים ומפתים, כמו שיאמר החכר: „כי אלו היה רוצה היה חבר לנוגש אותו במלה שיאמר בלי טורח“ (כזורי א' קמ"ו). ומי לא יודה כי הרבה יותר גבורה ועוז רוח דרושים לאיש לשאת ולסבול בשאט נפש חבלי מות מעט מעט אבל תמיד, מלחרף נפשו למות כגבור על שדה קרב כרגע אחד; ובכל אלה היהודי מאז מעולם הק הוא מכל רצה ואכזריות, ולגועל נפש הוא לו לענות גם נפש בהמה וחיה, וע"כ מעולם לא היה יודע ציד, כי החמלה נטועה בלבו, והחמלה היא מקור האהבה לזולתו.

והנה כאפס חנוך נכון ילכו כחות הנפש וכשרונותיה בתחו ויאבדו ועכ"פ התפתחות האדם תתעכב או תלך עקלתון מבלי הגיע אל מטרתה. אולם לאשרנו נפל לנו, היהודים, חבל בנעימים למורשה, והוא: חנוך טוב שאין למעלה הימנו. כי תורתנו הקדושה וחקיה הטובים והישרים חננו אותנו מנער זה אלפי שנים, והביאו סדר מתוקן ומשטר נכון בכל הליכות חיינו. אחד מיתרוני תורתנו הכי נכבדים הוא – כי לא נתנה למלאכי השרת, כי אם לנו בני תמותה, ועל כן לא תלך בגדולות ובנפלאות, מרום מכחות האדם המוגבלים, ולא תגזור גזרות שאין רוב הצבור יכולים לעמוד בהן, כי על פי עצמותה ותכונתה תורתנו המונית היא (דעמאקראטיש) כעם ישראל, אשר לו נתנה מסיני, ככתוב: „כי המצוה הזאת אשר אנכי מצוך היום לא נפלאה היא ממך ולא רחוקה היא, כי קרוב אליך הדבר מאד כפיך ובלבבך לעשותו (דברים ל"א י"ד), ולפיכך לא ליחודי סגלה היא נאצלה ממרומים, רק לכל העם כלו, ככתוב: „הקהל חקה אחת לכם (במדבר מ"ז ט"ו), ואם גם דורשת מאתנו טהרת המהשבה וכונת הלב, כמאמרם ז"ל „רחמנא לבא בעי“, אולם בדעתה היטב, כי לא תמיד יוכל האדם, ההולך קודר ושוחח בלחץ עמל ותלאה כבוד מנשוא, לכוון לבו לשם שמים ולהתרומם על כנפי העשתונות, ובדעתה ג"כ שרב ועצום

ועצום כה ההרגל במעשים ידועים, ועני בידו להביא לידי המחשבה הנאותה להם, כאשר המחשבה מצדה מביאה לידי מעשה הנאותה לה, ע"כ שמה תורתנו לנו לחק לקים מצותיה בשעתן, אף אם גם אין לאל ידנו לכון לבנו אל הרעיון הנשגב והנעלה המזמון בהן, כי מתוך שלא לשמה נבוא לקים אותן לשמה. המצות האלה תספינה ותקיפינה את כל חיי היהודי משחר ילדותו עד שובו לעפרו ותדרכנה איתו מישרים בשכבו ובקומו, בצאתו ובבואו, בשבתו ובכיתו ובלכתו בדרך, בעבודתו ובמנוחתו בהתחבאו בודד בחדרו ובהתרועעו בחבר אנשים, בששוננו וביגוננו, ותלמודנה אותו למשול בתאוותיו ולהכניע את יצרי לבנו תחת דתי המוסר. ילד רך בן שלש או ארבע שנה ירגילוהו לבלו יטעם כל מאומה בלא ברכה; בן שש או שבע לא יבוא אכל אל פיו בטרם יתפלל תפלת שחרית; מאכלים נחמדים למראה וריחם מעורר תאוה – לא יגע בהם, אם הם אסורים לו על פי דתנו; אחרי מאכל בשר לא יאכל מאכלי חלב עד עבור שש שעות; בשבת לא יעשה כל מלאכה אף קלה שבקלות, ולא ישא הפיץ מפתח ביתו החוצה, אם אין עירוב בעיר, וכהנה רבות. מצות תורתנו תלמדה את העברי מילדותו לחמול לא לבד על כל בני אדם, אבל גם על כל חי בארץ. הפתגם „צער בעלי חיים מדאורייתא“ ישמע הילד העברי מהוריו ומורו עוד בימי נעוריו כאשר יפתחו לבו לרדוף באף אחר בהמה או עופות הביתיים. אחד מטעמי דיני שהיטה הוא למעט ככל האפשר בצער בעה"ח, אשר נקה למאכלנו, וכבר הוכיחו חכמים גדולים, כי אחד מטעמי איסור אכילת אבר מן החי, דם ובהמות ועופות טמאים הוא, שפעולת המאכלים האלה על תכונת האדם לרעה, יען כי אכילת דם, או בשר חיות ועופות מורפים, שקצים ורמשים, תביא בלב האדם נמיות אכזריות, חמה ורצח וכדומה רבות.

מצות התורה תלמדה את העברי לשוות ה' לנגדו תמיד, ליראה מפניו, לאהבה אותו ולדבקה בו ובמדותיו, ויראת הכבוד מפני רוממות אל – אשר היא מקור חק המוסר היותר נאמן – תמלא כל חדרי לבו, יען כי כל מצוה ומצוה מוכרת אותו את גדולת שדי, אשר רחמיו על כל מעשיו ועיניו משוטטות בכל ובוהן לכות וכליות. בעזרת המצות החן תפתח בלב העברי לאט לאט יראת הכבוד מפני רוממות חקי המוסר בפני עצמם, וכל אלה ביחד יביאנהו לעצר ברוחו ולהתגבר על יצרו, לחמול על דל ולהושיע לכל מר נפש, להתנהג בצניעות ולהזהר במהרת חיי המשפחה. וכה השתתפו יחד בעוה הנודך, סגלות נפשנו ומצות תורתנו לעשות אותנו מקגלים וראוים לשאת את דגל האמונה הצרופה בכלל ותורת המוסר בפרט. אמנם כן גדול כח הטבע בהורישו

בהורישו כחות רוחניים וגשמיים מאבות לבנים, אבל לא נופל מומנו כה החנוך וההרגל הנעשה למטבע שני.

אולם לא כל סדר חנוך טוב לכל בני אדם ולכל עם ועם, ויש אשר לא לבד שלא יתקן מדות הנפש, ולא יפתח כשרונותיה, כי אם גם עוד ימלק אותן, היינו: אם בשטת החנוך תהפוכות ואי-סדרים, או אם מתנגדת היא לתכונת העם או האיש אשר יחנך על פיה. ובוה יפה כחה ש' תורתנו: שהיא נאה דורשת ונאה מקימת, ר"ל: שהיא מסגלת לתכונת עמנו ותכונת עמנו מסגלת לה. פעולתה על לבות בני ישראל תעיד עליה, כי יודעת היא את נפש העברי, וברצותה לזכותו ולצרפו לפיכך הרבתה לו מצות הדרושות לחנכו על פי דרכו. ואם כן איפוא לתורתנו ולמצותיה אנחנו מחויבים להודות ולהלל על סגולות עמנו, שנותרו בנו ושהתפתחו יפה, ועל תכונת אומתנו, שלא לבד שנתקומה בנו, כי אם גם רבה וגדלה ברוחה.

והנה כי כן הלא נקל להבין שאם נשלול מאתנו את האויר המחיה את כחות נפש אומתנו, ונחרס את המצור אשר על סגולות עמנו, ואת הגדר אשר בעד תכונתו; אם נשלול מאתנו את האמצעי האחד והנאמן, אשר נשאר לנו לשמירת אומתנו מכליון, הוא: שמירת המצות ולמודן, הלא אז נשלה יד בנפשנו, כי סגולות עמנו הלוך תלכנה ותמעטנה מדור דור, ותכונת לאומתנו לאט לאט תאבד ותבטל ולא נוכל למלאות תעודתנו ומשלהתנו בדברי הימים.

ועתה אם באמת ובתמים יקרו לך סגולות עמנו ותכונתנו, ואם באמת ובתמים תכבד ותוקיר את תפקידנו בחיים ואת תעודתנו בדברי הימים, איך תשליך אחרי גוך את האמצעי האחד המיוחד, אשר מיוז לנו סגולות עמנו ותכונתנו, ואשר רק על ידו תהיה לאל ידנו למלאות תפקידנו בחיים ומשלהתנו בדברי הימים?

טרם אכלה דברי עלי להעיר את לבך עוד על הרעיון הזה. אתה בנפשך לא תמצא די מלים לפאר ולחומם בצדק את סגולות דתנו, אשר לפי דבריך שתים הנה: א) דעת ה' טהורה ומזקקה שבעתים. ב) תורת המוסר הנעלה והנשגבה עד אין תכלית, ואשר כל שמות המוסר אשר הרו והגו גדולי הפילוסופים לא ישיגוה וכו'. ועתה, הגידה נא, איך אפוא המקור, אשר ממנו נובעות הכרותיך אלה הישירות והנאמנות, אם לא ממקורי דתנו הכתובים והמוסורים; אבל מהמקורים האלה נובעות גם מצות המעשיות, וכלם ממחוקק אחד נתנו לנו, ומי שאמר הא אמר הא. ומה ראית על ככה לבחור בחלק אחד מהם ולמאוס בחלק אחר מתורת ה' ומצותיו? מי נתן לך הצדקה לכבר תורותיו ומשפטיו על מצותיו עדותיו

עדותיו וחקותיו ולהלעיב באחרונים ולכוז אותם בלבד, אחרי אשר בכבוד
 דתנו תתימור ותורתנו קדושה גם לך? וכבר הוזהרנו חכמינו באבות
 ואמרו: „הוי זהיר במצוה קלה כבחמורה“, ועל כגון זה ישפוט ר' יוסף
 אבן צדיק זצ"ל בעולם הקטן לאמר: „אם ישאל שואל היש שום מצוה
 או עבודה יותר מוזהרת ממצוה אחרת וכן אם יש עבודה יותר רעה
 מאחרת נשיכחו מצד מצות המצוה אין שום מצוה שהוזהר עליה יותר ממצוה
 זולתה“ (מאמר ד' ח"א). ומה צדקו דברי הרמב"ן באמרו: „ובאמת פליאה
 דעת ממני על מה נוסדו אדני מהשמות אלה בני ועקב, אשר לא ימלאו את
 כל מצות אלהים וישליכו דת אבותיהם אחרי גום. הן נתנה לנו
 הרשות לחקור אחרי מצות אל, לדעת את רוח האמת הצרור בהן, ובמקום
 אשר החוקק לא הודיע את יסוד ומעם המצוה, נוכל לשער ולאמר
 אולי כל יסודה קשור וקביר רק בעת מן העתים ובמקום מן המקומות,
 ובהשתנות העתים אולי גם היא תשונה, כאשר יגלה לנו אלהים
 את דעתו ורצונו בגלוי וביד רמה נעלה מכל ספק
 וגמגום, כאשר נתנה לנו אה, אולם כל עוד שלא
 הודיע אלהים את רצונו, כל עוד שאין בידינו תעודה
 כמות, אשר כל ספק אין בה להראותה לעיני כל
 הקהל כי הלצנו בה מתורת אלהים ומצותיו, לא
 תוכל הנות לבנו, אשר תוכל להכשל באבני השגיאות
 לאין מספר, לקרוא לנו דרור וחפש מפקודות אלהים,
 ויראת שדי תגבול גבול בין מחשבה למעשה, שלא
 יעברנהו כל איש אשר נפשו ישרה בו“ (ירושלים ע' 84*).

מדי דברי בשאלותיך זכרתי מעשה שהיה, ולא למותר תהיה לספרו
 באונזך. המעשה קרה כהיותי עוד תלמיד האוניווערזיטעט, בראשית
 תנועת הלאומית, שהחלה לפעם בלכות תלמידי בתי מדרש שונים, אשר
 אחדים מהם היו מעט לפני זה שקועים בתנועה הניהיליסטית, אשר
 פשתה אז בין דור הצעיר בכל מרחבי ארצנו. והיה כאשר מעבר מזה
 החלה ממשלתנו האדירה לרדוף באף את התנועה הארורה הזאת, ותתאמץ
 להשמודה מתחת פני השמים, ולענוש קשה את כל הנוחים אחריה ואת
 המחזיקים בה, ותביא מורך בלכות צעירינו המשתתפים בתנועה הזאת, ומעבר
 מזה כבוא כשואה פתאים המהפכת באשמת הניהיליסטים, ויהריבו ערים הרבה
 בנפות

(*) על דבריו האחרונים האלה נעיר שהם לפי „בעל העקרי“ נאמרו (עיין ס'
 העקרים מאמר ג' פ' י"ד), אבל הרמב"ם כידוע יהשוב נצרות התורה לעיקר הט' מ"ג
 עקרים וימנה את „האומר שהכורא החליף מצוה זו במצוה אחרת וכו' לכופר בתורה, יד
 החוקק הבלות השובה פ"ג ח'.

בנפשות מושב היהודים, ויהרסו עד היסוד מצב הורים עכרים רבים, אשר על מיטב כספיהם עסקו בניהם - תלמידי בתי ספר שונים - בתליכות עולם, ושמו כל מעינם בחקירת סדרי הממשלה - תחת לשקוד על למודם ולהשתדל להיות לאנשים - , וגם דאגו לאשר האכרים והעובדים בהרים בפלכים שונים, תחת להשתתף בצרת עמם או עכ"פ להתאמץ לחקל עלם הם מעל צוארי אבותיהם. והנה על ידי המהפכות, אשר פעלו ידי חבריהם הניהיליסטים, נשבר לרבים מהם לפתע פתאום מיטה לחם, וישארו באין משען ומשענה, אז נפקחו עיניהם לראות ולדעת כי מאד הסכילו עשה עד הנה, ויבושו משברם ויתיאשו להביא גאולת עולם על ידי חבריהם בעלי האפס, ויזכרו את עמם ובית אבותם, אשר באשמתם ובאשמת חבריהם באו עליהם כל הרעות והצרות בעתות האחרונות, ויזווי אליהם בלב נשבר ונדכה, באהבה רכה וברחמים גדולים. אפס אם כי שבו אל עמם בכשת פנים, ואם כי פנו ערף לחבריהם הניהיליסטים וינזרו מהם, אולם את שטתם, אשר התמכרו לה, עוד לא השליכו אחרי גום ולא עזבו איתה כליל, כי עוד לא הכירו כל רעתה ותעתועיה, עוד לא התבוננו לדעת שהשטה הזאת תתנגד לדת עמם מראשה ועד סופה, וברחוק מזרח ממערב בן רחקן מטרות עמם ודתו ממטרת השטה הניהיליסטית, באשר דת עמם מזרה היתה להם, ויהשבו שכבר נושגה ופג מעמה ובטלה מן העולם מרוב ימים, ולא שמו לבם אליה, וע"כ גם תשובתם של בעלי התשובה החדשים האלה לא היתה תשובה שלמה, יען כי שבו אל עמם, ולא אל דתם. ומה עם ישראל בלי דתו, אם לא נקף בלי נשמה? את זאת ראו אחדים מיחידי סגלה ביניהם ויתאמצו להחזירם למוטב, ולהעיר לבותם על מעלות דתנו, ולהורותם את תורתנו. אפס לדאבון לבנו גם יחידי סגלה אלה לא היו רחוקים מחבריהם באי-דיעתם את היהדות, וכמורים בן התלמידים המקשיבים אל לקחם ידעו מעט מזער מדברי תורתנו, וגם ידיעתם זאת שאבו על פי הרוב מספרי העמים, ולפעמים גם מקונטרסי הניהיליסטים. שמה מצאו כי תורת משה תכיל בקרבה תקנות טובות וחקים צדיקים לטובת העבדים, הפועלים והעניים, כמו: שמטה, יובל, מעשר עני, לקט, שכחה ופאה, וגם השבת היתה אצל העברים, "תקנה חברתית" (זאציאלית) ורבות כאלה. ראו את המציאה הזאת - אשר לא פללו למצוא בדת אבותם שבזו בלבם - ונפלו עליה, ויוכחו לדעת שעוד ראויה דת ישראל לעסוק בה, ושרק לשוא מהרו לבזות צלמה ולהשליכה כדבר אין הפיץ בו. ויחלו לחפש בה אולי ימצאו בה עוד מציאות כהנה וכהנה. אכן לא בעינו עברי, אשר דתו היא רוח אפו, ותלמוד תורה היא מצוה היותר הכיבה עליו מכל המצות, החלו ללמוד את תורתנו, כי אם בעיני

בעיני הוקר-סאָציאליסט חפשו חפש מחופש את שאהבה נפשם בתורתנו, והיה כמצאם את אשר בקשו, שמחו כעל כל הון, ויאספו אסיפות חבריהם, ויקראו באונייהם בהתלהבות עצומה, גם פארו וירוממו בניכים נלהבים את חין ערך תורת היהודים, כאמרם: ראו ותמהו, שמעו ותשתאו, כזאת וכזאת, דעות מארקס ולאסאל, סענט-סימאן ופֿוריע מצאתי בתורת משה, ראו המחוקק משה כבר פתר את שאלות העבדים ושאלת הנשים. האח! מה טוב חלקנו, ומה נעים גורלנו! במחוקק כזה, אשר ממעי עמנו יצא, נוכל להתנאות, ובתורה כזאת הלא נוכל להתפאר, וע"כ בושנו ונכלמנו כי היינו עד כה בנים כחשים לעמנו ולתורתו וכדומה פֿראָזות קלוזות ושדופות קדים למכביר.

פעם כבואי לבקר את אחד ממיודעי ביום השבת, מצאתי שמה גועדים יחדיו הכעלי התשובה החדשים האלה, היינו תלמידים מבתי מדרש שונים יושבים סביב לשלחן גדול, ושותים את משקה המהעע הערוך לפניהם. בין המקבים ישב איש צעיר לימים, מקטרתו בפיו, וכידו חרט-עופרת ולפניו גליון נייר. נושא מדברותיו בהתפעלות עצומה ובהתלהבות דבה, על יקרת ערך תורתנו שפתרה שאלות נכבדות בחיי החברה עוד בטרם לדתן, כמו שאלות העבודה והרכוש, ותתן חקים ישרים כשווי זכויות האזרחים, ויבאר הדרשן ברוב דברים ובשגיאות רבות את משפטי העבדים והעניים בישראל וכדומה. ככלתו לדבר מחאו כל הנאספים כפיהם לאות תודה ויקר, ויריעו בצהלה לקראתו, כי דרשתו מצאה חן בעיניהם. והיו כאשר שב שאון הנאספים לדממה, פניתי אל הדרשן, ואבקש ממנו להגיד לי: אם לא לקחו אנניו שמץ דבר מהמעשה שקרה בימי משה עם המקושש עצים ביום השבת. כפי הנראה לא הבין על מה ירמוזן מלי, כי בקש ממני לבאר לו את דברי שאלתי זאת, ומה ענין המעשה שהיה בימי משה לדרשתו אשר דרש. אנכי לא אחרתי לספר באונייהם שעל פי התורה הזאת, אשר פאר וירומם הדרשן עד גבהי שמים, רגמה באבנים כל עדת ישראל את איש ישראל, על אשר נועו לקושש עצים ביום השבת. כשמוע הדרשן את דברי אלה החל לחרף ולגדף אותי לאמר: מדוע מדיח אנכי את הצעירים האלה מעל עמם, אשר אך כמעט רגע שבו אליו, אחרי אשר זה כבר התרחקו ממנו וכמו זרים נחשבו לו; ואם באמת - כפי אשר הגידו לו עלי - תמים אנכי עם עמי ודתי, עלי (לפי דעתו) לעמוד לימינו, ולהושיע לו לפעול על לבות הנאספים, ולקרנם לעמנו ודתנו בספרי גם אני באונייהם את פרשת גדולת תורתנו, ובבארי גם אני להם את דעותיה הנשגבות; ולעמת זאת באתי ללמד חובה על תורתנו ולספר בנגותה לאמר: שעל פיה שפכו בני ישראל את דמי אחיהם על לא

עון בכפוף, כי מה עול עשה בקוששו עצים הצריכים לו ביום השבת?
 הם! - אמרתי לו בחרי אף - אל תוסף דבר סרה, כי אך בזאת תהרף
 ותגדף את תורתנו. לא בגנות תורתנו ספרתי, ולא ללמד חובה עליה
 הבאתי את זכרון גזול המקושש עצים ביום השבת לפני הנאספים פה,
 כי אם ללמד חובה עליך. קשומ עצמך ואחר כך קשומ אחרים! כטרם
 מצאת את לבך לשאת מדכרותיך על חין ערך תורתנו, עליך לדעת אותה
 ולשמור מצותיה, ולא להלל שבת בפרהסיא. הטרם תדע שלפי דעת חו"ל
 שקולה מצות שבת כנגד כל התורה כולה. ובאמת ראה נא ושים אל
 לבך את הדבר הזה: דיני שמטה ויובל, מעשר עני, לקט, שכחה ופאה
 אינם נוהגים זה כאלפים שנה, למני אז הלכנו בגולה; ובכל זאת עוד עם
 ישראל חי וקים, וככחו אז לפני אלפים שנה ככחו עתה. הלא מוזאת
 תראה ותוכח כי לא החקים והמשפטים האלה העקר והיסוד בדתנו ורוח
 ההיה באומתנו, כי אם המצות והעדות העומדות עוד בתקפן גם עתה.
 כדיני שבת ויו"ט, ומאכלות האסורים, ציצית, מוזה ותפלין וכדומה,
 אשר מפיהם אנו חיים. ואיך תהיין להלל את השבת לעיני כל הנאספים
 פה, אשר כרצונך להחזירם אל עמם ואל דתם? אם באמת ובתמים אתם
 הפצים לשוב אל עמכם ודתכם, זאת איפוא עשו נא: ראשית כל, למדו
 היטב את תורתנו, התבוננו אל חיי אבותיכם, שלומי אמוני ישראל,
 המדקדקים במצות, מהם תראו וכן תעשו, ואז, רק אז תהיו בניס נאמנים
 לעמכם ודתכם. דתנו לא תתאמין להרבות מספר הנוהגים אחריה, ועכ"פ
 לא תרבה גרים, במחזיר מצותיה ועדותיה. אמנם יקר בעיני כל איש ישראל
 כל נפש ונפש מישראל כבבת עינו, אבל רק כל זמן שהנפש הזאת היא
 על פי רוחה ישראלית, כל זמן שאלקי ישראל אלקיה, תורתו תורת חייה
 ומצותיו נר על דרכיה, או למוצער כל זמן שיש לה תקוה שתתחזה בעתיד
 לנפש ישראל כזאת, כי אז לנו ערבה שהנפש הזאת ברב או במעט תעזור
 לקדש שם שמים, להוציא את האידיעאל הישראלי מכה אל הפועל ולהראות
 לעיני העמים במעשה ובפועל את חין ערך דתנו. אכן לא מרצנו מכל
 העמים בחר בנו ה' ולא רוב המספר וגם לא השם לאמר: שם "ישראל"
 בלבד גורם להיותנו לעם, אשר בו בחר ה' לשאת תעודה נעלה ונשגבה
 בעולם, להיות ממלכת כהנים וגוי קדוש, כ"א סגולתנו המיוחדת אך לנו, אשר
 על פיה הקדימו אבותינו נ ע ש ה לנשמע. ואם אך ויתר רק יהודי אחד, אשר
 יצטין ויתנוסס בסגולה הזאת ותורת ה' בלבו ומצותיו תשמור רוחו לעשות,
 גם הוא לבדו יציל את תעודת ישראל ויקים את הברית, אשר כרת ה' עם
 אבותינו ועמנו; הוא לבדו יציל את דתנו מפני הקמים עליה ויגן על תורתנו.
 שלא תשתכח ועל אומתנו שלא תאבד; כי מאמינים אנחנו באמונה שלמה

שלא איש אל ויכזב ויפר בריתו אתנו, כמ"ש: „ואני זאת בריתי אותם אמר ה', רוחי אשר עליך ודברי אשר שמתי בפוך לא ימוש מפוך ומפי זרעך ומפי זרע זרעך וגו' מעתה ועד עולם (ישעיה נ"ט כ"א), „ולא ילמדו עוד איש את רעהו ואיש את אחיו לאמר דעו את ה', כי כלם ידעו אותי למקמנם ועד גדולם“ (ירמיה ל"א ל"ד). אם רצונכם להכניע את גאונכם המדומה לפני רצון ה' הנגלה בתורתו, אם רצונכם להיות ככל אחיכם בני עמכם יהודים בלי כל תנאי, ובאפס כל מחשבה זרה ורעיון פסול, אם תאבו ושמעתם ועשיתם את מצות תורתנו כאבותיכם ואבות אבותיכם מני אז – טוב, ואם אין – לכו לכם כאשר תלכו, אחת היא לנו, כי לא לנו אתם גם אם תתרו בתוכנו, ואולי עוד תוסיפו סרה ותרכו אז להרע לנו, כי הוטא אחד יאבד תמימים הרבה, ביחוד, אם הוטא הזה הנחו מהמשכילים בעם, וה' חוננו בלשון למודים, ואהבת עמו וכבוד תורתו תמיד על לשונו, והשפעתו הלא טובה רבה על כל סביבו, המקשיבים לקול דבריו ומאמינים בו ובמדברותיו בלי כל בקורת ובחינה, ויחד עם זה הוא דש בגליו את מצות ה' ברצון הפשי, ועובר עליהם כפרהסיא במזיד. משכיל כזה אם גם איננו מתבונן להוליך שולל את הסרים למשמעתו, הוא הוטא ומחטיא את הרבים; גם למרות רצונו ומכלי משים הוא מסית ומדיח, כי תלמידיו וחבריו יהשבו בלבם: שנים להיות כמוהו להחשב ליהודים אמתים. כלך לך מדרך זה! כי מי יודע אולי תרב עתה להרע לנו עוד יותר מאז, בהמנותך בין צוררי כל דת ואויבי כל סדר מוסרי, ר"ל: בהמנותך בין הנהייליםמים.

ועתה, אדוני, מודה אנכי, שיוכל היות כי דברי אלה לא מוצאו חן בעיני כל הנאספים שם וגם לא בעיני מרביתם, כאשר בודאי לא ימצאו חן גם בעיניך, נכבדי; אבל בתור יהודי אמתו לא יכולתי דבר אחרת, כי הציקתני רוח במני וכלמה כסתה פני, בראותי שצעירי עמנו לא ירגישו, גם לא יבינו, שבחללם כל קדשי עמנו לעיני השמש, ובעברם בשאט כנפש על מצות ה' בפומבי, ויחד עם זה עוד יעויו לפער פיהם לפאר ולהלל את דתנו ותורתנו, שבזאת אך בוז יכוזו לנו ולדתנו, ואך יעוללו ויסתוללו בנו לבלי חק. ה' אלקים! הכי צוענים אנחנו, הכי בזוי-לאומים הננו, ודתנו הכי דת הפראים הנך, כי נשמה בראותנו שבנינו המשכילים, כנפשם כי עז לא יבושו לשאת שם עמם על שפתם, ובענותנותם כי רבה גם כדתנו ימצאו איזה חלקה טובה להלל ולשבח? למטיבינו כאלה בצדק נוכל לאמר: „שקיל טיבותך ושדי אחיורי“, ולאחזכי ישראל כאלה: „ישטרנו ד' מאוהבינו ואנחנו נשמור את עצמנו מאויבינו“.

מכתב ה.

בסוף מכתבי האחרון נגעתני אנכי אורחא בקצה עמי בדבר השייך לעניננו, הראוי ביותר לשית אליו לבנו. דברי הרמב"ן „בירושלים“, אשר הבאתי שם, אם כי אמתם בולטת, פשוטה ומוכנת לכל אדם, ואם כי אין כל איש השופט מישרים, אשר יחשוד את הרמב"ן למתקדש ולמתחסד, כמו שאין איש, שיחשבהו לשומר הכלי שוא, אשר בחשך יתהלך, ואם כי האמת הזאת היא בין בני עמנו מורשת אבות מסורה מדור דור, אשר כלנו יודעים אותה מנעורינו, בכל זאת רבים ממשכילינו לא ישגוהו בה; ואם יבוא איש משכיל ויזכיר אותם את האמת הזאת, היינו: שעל פי דתנו אין לנו הרשות לבכר מצות אהדות על פני רעותיהן ולזלול במצות אחרות בשגם לכמלם כליל בלבנו, וכי אין כידנו, כל עוד לבנו תמים עם דתנו, לשנות את מצות דתנו ככל העולה על רוחנו; אם כה יאמר להם, אז ישתוממו עליו הרבה ממשכילינו ויתנפלו עליו ויקראו אחריו מלא, ויחשדוהו למתקדש ולמתחסד, או יחשבוהו לשומר הכלי שוא בצדיה, וכאלה רבות. והנה כי כן אמרתי עת להזכיר את האמת הזאת ולהרחיב ביאור ענינה. ולמען קיים פתגם הרומי: *Audiatur et altera pars* (ישמע מה כפי הצד המתנגד), אשים לפני הקוראים שיחה, אשר היתה לי על דבר הענין הזה עם אחד מטיובי הנאורים, איש ישר ותם לבב, ולא אגרע מכל הדברים, אשר דבר אתי אף מאומה, יען כי השקפתו על דתנו היא דמות דיוקנא של השקפת מפלגה ידועה בקרב נאורינו, ודעותיו בדבר הזה הוא צביון דעות רבים ממשכילינו.

הנאור הזה נתגדל ונתחנך על ברכי דתנו בבית הורים יראים ושלמים, אשר דאגו להנכוהו ולא חשכו ממנו בחירי המורים בגפ"ת, והטורים האלה לא על צחיה סלע זרעו את זרעם המשוב על תלמי לבו, כי לקחם בא כשמן בעצמות תלמידים זה ויעש היל בלמודם, גם יראת ה' טהורה קננה בלבו, כי היה מטבע עלול ומסוגל לחיים דתיים; אפס בעודנו נער רך וצעיר השקה נפשו בלמודי הל', וישם אל לבו להכין את עצמו לכנס בנימנאזים.

בגימנאזיום, וע"כ המעיט לקחו בנפ"ת הלוך ומעוט, ותחתיו שם כל מעיניו בלמודים הדרושים לו לחפץ הכחינה בהגימנאזיום. אולם גם בהספחו אל הגימנאזיום לא פנה ערף לדתו כמרבית בני גילו, כי השגת הוריו והשפעתם הזקה עליו כל עוד היה בביתם; אבל כאשר גמר חק למודו בהגימנאזיום ויעתק מושבו לעיר הבירה לשמוע שמה בלמודים בבית המדרש הגבוה במחלקת הרפואה, ובהתרועעו תמיד בחברת חבריו בני ברית ושאינם בני ברית, וביחוד אחרי גמרו גם שם למודו ויהי לרופא, ובהמשך הימים גם לרופא נודע בשער, לאט לאט אחרת היתה עם לבבו, כי דעות חדשות ככשו אותו, רוחו נתקררה מעט מעט לדתו, וראשית כל החל לזלזל במוצות המעשיות, ויחדל לקים אותן בתמידות כחובה המוטל עליו, ויעש בהן שפטים לזרות ולהבר, את הנוחות לקים ומקובלות יותר על הלב, אותן שמר לעשותן, לפעמים, כי מצות המעשיות היו בעיניו רשות ולא חובה ובידו לאחוז בהן או לזרוק אותן הלאה כטוב בעיניו. אבל חלילה לו להתרחק מעמו ודתו מכל וכל, אשר אהבתם נפשו אהבה נצחת; ונהפוך; בעתות מרגוע אך זאת היתה מושג נפשו לקרוא בספרת העברית החדשה ולהתענג על ספרים לועזים המדברים על קורות עמנו ודתנו. בחפץ נפש היה משתתף אל כל עניני עדתו בכיסו, בעתו ובעמלו, ויהי נכון בכל עת להביא קרבנות מחים על מזבח אהבתו לעמו ודתו, ואדיר חפצו היה שיהיו בניו נתונים לעמו ודתו למצער כמוהו, ומה טוב אם ישגו באהבתם אל עמם ואל דתם יותר ממנו, אשר ע"כ נדל אותם ברוח היהדות לפי דעותיו הוא. ראשית למודם היו הספורים והקורות האצורים בכתבי הקדש והמסגלים ביותר לפעול על לבות ילדים רכים; מצות המעשיות, אשר רוח היופי וההוד שפוכה עליהן והעלולות לעורר בלבותם רגשי כבוד ויקר לדתם, כמו: „הסדרים“ ברב פאר וחדר בפסח הוד' מינים בסוכות, הדלקת הנרות בחנוכה וכדומה להן, אותן המצות הביא אל תוך ביתו; אפס אל שאר המצות המעשיות, אשר לא תפעלנה על רגש היופי וההתנשאות, לא שם לבו. כל זכר לא היה בכיתו לשמירת מצות אסור והיתר; בפסח היו מצות מונחות לפניו לאות זברון, אבל מחמצת אכל הוא וביתו כבכל ימי השנה; על שלחנו באו כל המאכלים באין הבדל; בצום לא התענה נפשו, ובשבת ומועד לא שבת מעבודה. ובהתנהגו ככה בתם לבב חשב את עצמו ליהודי-דתי אמתי, ולפעמים גם התפאר בגדל לבב לאמר: כי הוא סמל היהודי בעתיד, ר"ל: אם אחביי הלוך ילכו ויתפתחו ברוחני ובמוסרי, אז יתנהגו כלם כמוהו. אולם בכל זאת כפי הנראה לא ידע שְׁלֹךְ בנפשו ולא נחה דעתו מהנהגתו זאת כאלו חש בלבו, כמלך הכחורי, שלא יצא ידי חובתו, ולפעמים גם לבו הכהו

בספק אם מעשיו רצויים. כי בכל עת מצוא בקרני כביתי או קרא אחרי לבוא אליו למען התוכח עמי על עניני הדת, וביחוד, על יחוס לחנוך. פעם בארתי לו דעותי על דבר ערך מצות המעשיות, תעודתן ופעולתן בחנוך כדברים, אשר הבאתי במכתבי הקודמים. אנכי אך כליתי את דברי, ויקם הרופא מיודעי ויאמר: „שמעני יודי, בשום לב קשבתי לדברייך והתבוננתי אל דעותיך, אך לא אעשה שקר בנפשי לאמר לך מפני הכבוד: שכל דברייך ודעותיך מצאו חן בעיני“.

„אמנם היטבת לכאר חין ערך מצות המעשיות וגדל נחיצותן בחנוך בכלל, ובחנוך דתי בפרט. גם אנכי כמוך אדמה, שבלי מצות המעשיות לא תצלה לי להנך את בני ברוה דתנו, כי לא לילדים חלושי כח השכל – מחקרי הדת, ומערכי לב ברוה דתי (רעליגיעזע שטיממונג), אשר עד ארגיעה הם וכצל יעופו ויחלופו, לא יביאו תועלת הרבה להתפתחות המוסרית והאנושית. העקר בחנוך הוא – בדברייך – להנך את רצוננו, ולטהר את לבנו מנמיות רעות ולאט ולאט להכין את שכלנו להגיע להכרת הכורא וליחוסו אל יצוריו, וכל זאת אי אפשר להשיג ע״י למוד תורת הדת שעות אחדות בשבוע, כי אם כנים דברייך לאמר: שבלי עזרת מצות המעשיות לא נוכל להגיע אל המטרה הנכבדה הזאת. אפס *Est modus in rebus sint certi denique fines* (יש מדה לכל דבר, וגבול לכל הפיך) יאמר הפתגם הרומי. גם למצות המעשיות צריך להיות מדה וגבול. לך הצדקה בגורך אמר שמצות המעשיות נחוצות לתועלת החנוך; אבל האם נחוצות לתכלית הזאת כל מצות המעשיות, אשר במשך אלפי שנה פרצו, רבו ועצמו ועלו למעלה ראש עד בלתי נשוא. גם לא כלן מתאימות עם רוח הזמן והמקום, אשר אנחנו חיים בהם, ועם רוח העם אשר בתוכו אנחנו יושבים. השמת לבך גם אל הפצי השכלת זמננו, אשר בכבודה נתימר? נכון אנכי להאמין שאתה בעצמך אולי הנך נאה דורש וגם נאה מקים; אבל הטרים תדע שקיום כל מצות המעשיות בימינו אלה היא גזירה שאין רוב הצבור יכולים לעמוד בה?“

„פלצות תאחזני בשומי אל לבי מה יהיה גורל בני, אשר אנדלהו על ברכי השכלת עת ההיה, אם אאכף עליו לקים כל מצות המעשיות. חן לא נוכל בזמננו לשוב לחיות ולהתנהג כאשר חיו וכאשר התנהגו אבותינו לפני מאות שנה. אבותינו, אשר הגלות המרה החשיכה את העולם בעדם, כזו בלבם את העולם הזה, אשר היה להם לגי-צלמות, וימאסו בכל מחמדיו התבל, שהיו להם לזרא, ועל כן בקשו ומצאו נחם בתקותם לעולם העתיד ואל שכר מצות השמור להם מעבר לשערי שאול, ולמען הגיע למטרה הזאת, הקדישו כל הייהם לתורה ולעבודה ופומם לא פסק

מגרסא, ומה להם עוד? לו גם ירב מספר מצות המעשיות על אחת שבע גם אז לא היה כבוד מהם למלא אחריהן, כי זאת חיתה כל משושם בחיים. אכן לא כן אנחנו עמנו בני עת החיה. אמנם עוד לא נפתחו לפנינו כל שערי החיים המדיניים לרוחה, והמטרה הראשית, אשר אליה עיינינו תלויות - הלא היא שווי זכויות האזרחים - עוד ממנו והלאה; אבל מי יכחיש, שלמן היום, שנמנה לנו הרשות לבקר את בתי הספר הכוללים, החלנו לחיות חיי חדשים ברוח הזמן החיה, וכל תענוגי עולם, כתענוגים המריים כתענוגים רוחניים אינם מוזרים לנו, ובידינו להתענג עליהם ככל שכנינו מסביב. אמנם ההנאה והתענוג אינם המטרה היחידה בחיים; אבל על כל פנים הם אחת ממטרותיהם היותר נכבדות, ובודאי ה' הטוב והמטיב לא ברא אותנו ואת כל טוב החיים עמנו יחד, רק למען נוכל לתר עליהם ולענות בצום נפשנו. בלעדי זאת תנאי מצבנו בחברה דורשים מאתנו לחיות כאחיה ורעות עם שכנינו הנוצרים, ואין לנו כל סבה לבלתי הפיץ בזאת ומה גם להתרחק מהם; הלא תורתנו תלמדנו כי אחינו המה ואב אחד לכלנו, ותחייב אותנו לאהוב אותם. והנה לחיות באהבה ואחיה עם שכנינו הנוצרים ויחד עם זה לשמור ולעשות את מצות המעשיות, הוא כמעט דבר שאי אפשר. ועתה איך אדרוש מאת בני שישמור הוא לקיים מצות המעשיות, בעוד אשר עינינו ראות שאנחנו, הוריו, עוברים עליהן בכל עת ובכל שעה, ובדעת ובלי דעת אנחנו דשים אותן בגלגלנו? וגם אנחנו בעצמנו איך נשנה את אורח חיינו, אשר הסבן הספנו בו זה שנים רבות, וההרגל נעשה לנו למכע וצרך, ואיך נחסר עתה נפשותינו מדברים, אשר בהמשך הזמן נהיו לנו לצרכי נפש היותר נחוצים? בלעדי זאת - אודה ולא אבוש - שאירא ואפחד לבלתי נהיה למושל ולשגינה לשכנינו, אשר יש לנו שיה ושיג עמהם, בראותם אותנו נבדלים מהם, ומבדילים ומרחיקים את עצמנו כמאכל ובמשתה. הלא לצחוק נהיה בעיניהם אם נאמר להם בשבתם סביב לשלחנונו: „הוורו בכף, כמולג או כסכין האלה, שאנחנו משתמשים בהם כמאכלים של בשר, לכל תגעו בו כחמאה או כגבינה“.

„לפי הנראה מוזר לך או נעלם ממך מצבנו במדינתנו, כי אנחנו איננו פה על אדמת אבותינו, כי אם גרים אנחנו בארץ זכרון, ועלינו להאג למצוא חן בעיני שכנינו ולהשתדל כי כבוד יכבדו אותנו, והלילה לנו להסב שהתל יהתלו בנו, ויצחקו להנהגותינו ולארהות חיינו, אשר על ידי זאת יחולל כבודנו בגוים ונסכב הליל השם“.

„אין כל ספק שקדושת שבת ומועד הוא דבר גדול ונכבד, ולשבות מכל מרחא יתרה ועבודה קשה ביום אחד בשבוע הוא תקון חברותי טוב

ויפה; אבל גם מנוחת שבת ומועד צריך להיות במדה נכונה ובמשורה הנאותה לה. ואם נגזם ונפרזו על המדה, כאשר עשו אבותינו, ונאסרו על נפשנו כל תנועה הפשית וכל מלמול קל הרחוקים מכל עמל ועבודה קשה, ונהיה אסורים בזיקי אסורי הש"ע, ובכל יום השביעי אך כפגרים חיים נדמה, הלא אז היה נהיה לצחוק בעיני כל משכיל, וגם בעיני עצמנו, אם אך נבין ונשכיל ונדקדק עם עצמנו, וסוף כל סוף בנינו, בראותם כל זאת, יבעטו בקדושת שבת כליל ויצחקו לנו ולשפתנו".

"למצות המעשיות כאלה אחשוב גם את המצוה להגות בתורת ד' יומם ולילה. הן כל איש אשר לא טה עיניו מראות נכוחות, לוא גם יראת ה' טהורה תמלא כל משכיות לבבו, ויהודי נאמן הוא לדתנו בכל לבו ובכל נפשו, אנוס הוא להודות שמצוה כזאת אי אפשר לקיים. כי אם נהגה יומם ולילה בתורת ה', מתי נעשה לביתנו? מתי נמצא פנאי לשלוח במסחר או בעבודה ידינו, למען נוכל לכלכל צרכינו וצרכי כל הסמוכים על שלהנו. ולוא גם היה לאל ידנו למלא אחרי המצוה הזאת, לזירד גם לנו קץ מושמים, וחפשים היינו מכל עמל ועבודה, אף גם אז לא היה לנו להגות בתורה יומם ולילה. הן מצב ההשכלה, אשר אנחנו עומדים בו היום, ודרוש מכל איש ואיש להתאמץ ולעמול להשלים את עצמו בחכמות ובמדעים, לחקור לדעת מה יעשה בעולם, אשר הוא חי בו, לשכלל את נפשו גם בהרשת היופי ובמלאכת מהשבת. ואם אנחנו בני ישראל, נהגה יומם ולילה רק בתורת ה', הלא אז על כרתנו מוכרחים נהיה לפנות ערף אל חכמות ומדעים וחרשת המעשה, וכל עבודת ההשכלה לעוזב בידי עמים אחרים, ולחיות על השבונם. הנהיה כזאת בין העמים הנאורים? הנשמע מעולם שכל העם מרוונו ושריו עד חוטבי עציו ושואבי טימיו יהיו כלם למודי הדת, טהעאלאגים, וישימו כל מעינם בספרים עתיקים, ספרים אשר דבר אין להם עם החיים ההזים, ורק לכהני הדת, המעטיקים הקר בספרת דתם, הפין בהם? ובאמת הלא רואים אנחנו מה היה לנו כאשר אבותינו בדורות עברו מאסו בהשכלה ויבעטו בכל חכמה וחרשת למען יהיה לאל ידם לקיים מצות, "לא ימוש ספר התורה הזה מפיך - והגות בו יומם ולילה". הן למשל ולשנינה היינו בנוים בארחות חיינו, אשר אין בם כל סדר ומשטר, ובלשונו, אשר כל שומעיה ולעינינו לנו, כי היינו עם נלעג לשון אין בינה. האמונות והדעות השוררות בין בני עמנו, והשקפותיהם על החיים ויחוסם אל כל סביבם, אשר רוח ימי הבינים נושב במו, וספרת רבנינו וגאוננו, אשר היא כל פרי עמל הוה עמנו בשנות מאות הרבה, ואשר לה הקדישו מיטב כחותיהם וכשרונותיהם מורינו ומאורינו למיום גלינו מספרד ופורטוגאל עד סוף שנות

שנות המאה ה־י"ח למספרם, גם הספרת הזאת, הרחוקה מחפצי זמננו והזרה להשכלת איירופא, ואשר ריח קברי מתים נודף ממנה, הן הנה כלן תולדות המצוה ההיא. המשפט הזה לא מלכו הוצאתיו, כי אם הוא תמצית הדעות, שמצאתי ראיתי בספרי משכילינו בשפת עבר, אשר לפי הנראה, להם יד ושם גם בספרת התלמודית, ואשר אהבתם לעמנו בודאי לא תתנם להוציא לעז על ילדי רוח גדולי אומתנו וצבי תפארתה בשנות מאות האחרונות."

"ועתה אחרי אשר ענינו רואות את תולדות קיום מצות המעשיות באין כל בחינה נכונה, איככה אוכל לשמור את המצות האלה, וביחוד בחנוך בני? האם אוכל להרחיקן מכל חכמה ומדע, מלאכה וחרשת ולאלצו בחזק יד להקדיש כל עתותיו ללמוד את הספרים העתיקים האלה? ולוא גם הפצתי בואת, היצלה הפצי זה בידי, הלא אהיה גם בעיני בני כמתעתע או כאיש עברו יין, ושומע לא יהיה לי."

"או נקה למשל מצות תפלה בצבור! בכל עת אשר אשפוך שיחי לפני אבינו שבשמים, בהתבודדי בחדר ביתי, ארגיש שלכי יחס בקרבי, ונפשי תתרומם אל על, אחוש בעת ההיא שנשמתני היא באמת חלק אלה ממעל ומתרפקת על דודה, ואנכי ברגעי תפלתי אתהפך לכריה הדשה, בריה טובה מאשר הייתי עוד לפני רגעים אחדים, ונכון הנני לחבק בזרועותי את כל יצורי תבל ולנשק את כל בני תמוהה, ולתת נפשי תחת נפשם. אפס כל זאת בהתפללי כרד בחדרי, אבל בכקרי לפעמים רחוקות את בית הכנסת - אז כל רגש דתי כליל יחלוף ויעבור, ורק לשוא אתאמין לכון את לבי לשם שמים, כי האי-נקיות ואי-סדרים השוררים בבית הכנסת, הקולות המשוונים, אשר יצלצלו באוזני, קלות ראש, שיחות בטלות ודברי לצון, שחוק והתול, מקה וממכר של "העליות והכבודים", ולפעמים, הריבות והקטמות בגלל כל צל כבוד מדומה, יגרשו הלאה כונת הלב ורגשי קדש. החזן ינגן מנגינות, אשר ינגנו כבתי המשחק ובתי מרוה, ובשגעון וכחוצפה ינהג עם להקת משורריו הפרועים לשמועה; ואם לפעמים אבוא לשמוע את המי'מ דמתא - הן רק זועה הבין שמועה, כי הדרשן ידרוש בלשון עלגים, יעקם את הכתובים, וידבר תועה על מאמרי חז"ל, וכל זאת בלי כל מעם נכון ודעה צלולה. האם נכחיש שבתי תפלה כאלה עם עבודת ה' הנהוגה שמה עלולים ביותר להרחיק את בנינו מאת אמונתם, ולמלא לבם חרפה ובוז לעמם ודתם?"

"סוף דבר, עלינו להודות שבמצבנו הזהו אי אפשר ליהודי משכיל לשמור את כל מצות המעשיות. אשר ע"כ אם באמת הנך חולה על שבר

בת עמך, ואופן החנוך ללא דת ותורה, השורר בין אחיבי בארצנו, נוגע אל לבך – באשר הוא באמת רעה חולה ואסון גורא לנו ולבנינו אחרינו – הראני נא את הדרך המוביל אל עמק השוה, הורני נא לעשות שלום אמת בין דת אבותינו והשכלת זמננו, באר נא לי אותן המצוות המעשיות היותר נחוצות לנו למטרת החנוך הדתי, ואשר ביחד עם זה מתאימות ומטונות הן להשכלת אייראפא, למען נאחזו בזה וגם מזה אל נניח את ידנו. אנכי לא אתוכח עמך על דבר התקונים בדת, אשר תקנו רבני אשכנז באסיפותיהם; אולי באמת צדקו מתנגדיהם האדוקים הקנאים באמרו: שהמתקנים כפרו בעקרי דתנו, והרסו את חומותיה ללא צורך כלל וכלי כל צדק ומושפט. אנכי אך זאת אשאל מאתך אותה אבקש: לבור לי מכל מצוות המעשיות את אלה היותר נכבדות מצד דתנו והיותר נחוצות לחפץ החנוך, וביחד עם זה שאינן מתנגדות לרוח הזמן ולהשכלת אייראפא, למען אוכל לקיים אותן בחנוך בני יחודי.

הקשית לשאל, אדני, השיבותי לו, הכי תחת אלהים אנכי להתיר את אשר אסר ולבטל את אשר צוה לעולמי עד? או הכי מצוות המעשיות של דתנו מצוות אנשים המה, אשר כדאו אותן מלבם, ואשר ע"כ נוכל לעשות עמהן חוזה ככל העולה על רוחנו? אמנם יש מצוות, אשר נהיצותם ותועלתם בחנוך הן יותר בולטות ממצוות אחרות, אפס מי הגיד לך שהפין החנוך הוא הטעם היחידי של מצוות המעשיות? ובאמת מה צדקו ר"ל בדרשם על הכתוב „וכפטיש יפוצץ סלע, מה פטיש זה מתחלק לכמה ניצוצות אף מקרא אחד יוצא לכמה טעמים“ (סנהדרין לד.). אם נעלם מאתנו נהיצות איזה מצוה למטרת החנוך, הכי בגלל זאת לנו הצדקה לבטל חובכה של המצוה הזאת? מי יודע טעמן של מצוות? הן רק כעורים נגשש במחקרנו ודרישתנו אחריהן, ר"ל: אחרי טעמן של מצוות. ובתלמוד מיאנו: „ואמר ר' יצחק מפני מה לא נתגלו טעמי תורה שהרי שתי מקראות נתגלו טעמן נכשל בהן גדול העולם וכו“ (סנהדרין כא:). אמנם יש מצוות, אשר לפי הנראה עלתה בידי בני דורנו לגלות טעמן ונמוקן, שחיו נעלמים מאבותינו, וע"כ יש תקוה, שלימים יוצרו יצלה לנו או לבנינו לגלות גם טעמי מצוות אחרות, אשר לא נגלו לנו עד כה, וטוב נעשה אם לא נחדל מלחקור ולדרוש אחרי הטעמים האלה, למען יהיה הסתום והחתום במקצוע הזה אלפי שנים – פרוש כשמולה לפנינו, לבנינו ולנכדינו. אבל הלוואת נענן ונחכה בקיום המצוות לעשותן? לו חכו גם אבותינו בקיום המצוות עד שיערה עליהם רוח מטרם לבאר להם טעמן (של המצוות), כי עתה כבר נשכחו המצוות האלה, ויחד עם זה לא נשאר גם זכר לנו כיום.

גם זאת לנו לדעת שלוא היינו עושים ומקיימים רק את המצות, אשר מוצאנו מעמן מתקבל על לבנו ומסכים עם שכלנו, ועברנו על מצות אחרות, אשר מעמן בלתי נודע לנו, או איננו מסכים עם שכלנו, הלא אז לא קיימנו בתור מצות ה', כ"א בתור מצות שכלנו, ואם עשינו וקיימנו רק את המצות, אשר שכלנו מכיר נהיצותן ותועלתן ודורש מאתנו לקיימן, או לא היינו עובדי אלהים היום, כ"א עובדי בשר ודם, עובדי עצמנו".

חלילה לי לחננים ראשי במחלוקת חכמינו ולהתערב בריבם בענין מעמי המצות, ר"ל: אם יש למצות סבה, מעם או כונה מיוחדת מאת מחקקי העליון או הנן רק רצונו, אשר עליהם העיר הרמב"ם (במורה ג' כ"ו, ל"א). די לנו לדעת שגדולי ישראל בר' סעדי' גאון (א' ר' יהודה הלוי ב) הרמב"ם (ג) והרמב"ן (ד) אשר עכ"פ כדאים המה לסמוך עליהם, חקרו ודרשו בטעמי המצות. אפס אע"פ שהתעסקו בענין הנכבד הזה, וכל אחד מהם נסה לבאר טעמי המצות לפי שטתו, בכ"ז רחוק היה מהם לגזור ולאמר: למצוה פלונית רק מעם פלוני ולא אחר. ובפירושו אמר ר' יהודה הלוי: „ואינני גוזר חלילה שהכונה מעבודה הזאת היא הסדר הזה אשר זכרתיו, אבל מה שהוא יותר נפלא ונעלה, ושהיא תורה מאת האלהים יתברך, ומי שקבלה קבול שלם מבלי שיתחכם בה בשכלו הוא מעולה ממי שיתחכם בה וחקר, אך מי שנטה מהמדרגה העליונה החייה אל המחקר טוב שיוציא בהם מוצאי החכמה משיעובם לסברות רעות ולספקות מביאות אל אבדון“ (בוזרי מאמר שני כ"ו). וגם הרמב"ם שהתאמץ הרבה למצוא טעמי

(*) ועל זאת כבר העיר יודיה האלכסנדרוני לאמר: „יש מן האנשים אשר אחרי התקיים אצלם כי התורות הכתובות הן רמוז לדברים מושכלים יכינו את עצמם להבנת הציורים ההם ולא יקפידו על שמירת התורה בפועל. אמנה הקלתן זאת איננה מן היושר אצלנו, כי צריך לשקוד על שני החלקים יחד: השכל באמתת הנסתרות, ושמוי כמו כן את הנגלות כאשר נצטוינו. הלא האדם איננו מטבעו להתקיים בדר בלי קבוצ מדיני, כל שכן שאיננו שכל מופשט מחומר שיאות לו לעזוב המעשיות ולהנתן על המושכלות לבדנה. והתורה אמנה תלמדנו לבלתי התרשל בנדרש מאתנו ולבלתי סור מן הלמודים האלהים אשר יורונו אבותינו. הן בשגם נשכיל ונדע כי השבת הוא זכר ליכולת הבורא ולשכיבת הברואים לא בכל זאת נוכל לעבור על תורותיו כהבערת האש ועבודת הארמה והוצאת המשא וסחור את הארץ ולחזק את הזולת בדין ושאלת הפקדון והתרבות וכיוצא באלה מן הדברים אשר בימי השבתון נאסרו. ולא בהיות יום החג מעיר אותנו לתענוג הנפש ולשלם תורות לאלהים נעזוב בו מתאסף אל התכונות המתקבצות להדירת קדש, ולא בהיות מצות המילה מעוררת למאוס המותרות כלם ולכרות זלולי הרעיונים המולידים בנפשנו דברי תרו נעזוב מהמול בפועל בשר ערלתנו, הלא באופן זה כל המצות אתח לאחת בתבטנה מרי תספוק לנו בהן ההשקפה על הציור והרמוז, אבל יש לנו לחשב כי העמידה על סתריהן הוא כנפש והיעשותן בפועל הוא לרמיון הגוף. וכמו שנשגת על קיום הגוף להיותו היכל הנפש כן יש לנו עם שמירת הנסתר לשקוד כמו כן על שמירת הנגלה בכל מצות תורתנו. והנה בעשותן יהיו רמזיהן יותר מבוארים ובפסדום פעולתנו נתרחק מכל חשד ותוכחת“. מובא במאור עינים ח"ג, אמרי בינה, פ"ד.

א) האמונות והרעות מאמר ג' פ' ב' (ב) בוזרי מאמר ב' כ"ו. ג) מו"ג ח"ג, כ"ה ב"ו ל"א ח"ג. ד) עיין פירושו דברים כ"ב ז'.

מעמי המצות ולבוא עד תכונתן, הורה להלכה: „אם יעמוד איש בין מהאומות בין מישראל ויעשה אות ומופת ויאמר שה' שלחו להוסיף מצוה או לגרוע מצוה או לפרש במצוה מן המצות פירוש שלא שמענו ממושה, או שאמר שאותן המצות שנצטוו בהן ישראל אינן לעולם ולדורי דורות אלא מצות לפי הזמן הם הרי זה נביא שקר. וכן אם עקר דבר שלמדנו מפי השמועה או שיאמר בדין מדיני התורה, שה' צוה לו שהדין כך והלכה כדברי פלוני הרי זה נביא שקר“ (הלכות יסודי התורה פ"ט הלכה א), ובמ"נ חלק שלישי פ' מ"א איתא: „וכן הוא הדין אצלי בכל עבירה שיראה ממנה סתירת התורה או המחלוקת כנגדה ואפילו אכל אדם מישראל בשר בחלב או לבש שעטנז או הקיף פאת ראשו לבזיון התורה מפני דעת שיתכרך ממנו שאינו מאמין שזאת התורה אמת, הוא אצלי הנאמר עליו את ה' הוא מגדף וכו'“. וכן דעת גדולי חכמי ישראל היותר קרובים לנו בזמן:

מה נמלצו דברי הרמב"ם באמרו: „כהתה עין אנוש מלהביט על מפעלות תמים דעים, קצרי שכל אנחנו להבין עצת אלהים, ומי יתפאר לאמר: באתי אל היכל כבוד קדשו פנימה ובסודו עמדתי? או מי יאמר לפני נגלו מחשבות אל, אשר בקדש יסודתן, כי אשים להם חק וגבול מדה וקצב. הרשות נתנה לכל דורש, אשר נפשו לא תדע גאון, לדמות ולשער, אבל לא לגזור אמר, או לעשות כפי אשר יחשב וישער. ואם לא נתן לי המשפט לעשות כפי השערתו ודמיוני נגד חוקי המדינה לכלתי חלל את כבוד המלך והמחוקק, איך אעשה זאת איפוא בדברי ה' הנעלה מאד על כל מנגי ארץ? הן חוקים ומשפטים המקושרים בקשר אמיץ עם קנין הארץ ואחוזתה, משפטים כמוהם שבתו ויבטלו מאליהם, אם בית מקדשנו היה לעי מפלה, אם כהנינו הלכו בשבי, ואם על אדמת קדש לא נשב - אז אין קרבן, וגם דיני מטהר גם תרומות אין, אחר כי כלמו תלויים בארץ; אבל חובות הגוף העמוסים על שכמ בית יעקב, גם מבלי עבודת המקדש ואחוזת הארץ, חובות כאלה כפי אשר אחשב למשפט אני, קדושים המה לכם זרע יעקב. עשו נא ומלאו אותם ככתוב בספר תורת משה... ומה נמרצו אמרי יושר: כל אשר אסר אלהים לא יוכל האדם להתירו - „כל מה דאסר רחמנא אנן לא שרינן לנו“ (ירושלים, העתקת שוחר טוב ע' 84). וראש חכמי ישראל באשכנז כמאת שנה הנוכחית, ה"ה יום טוב ליפמאן צונץ, יאמר במכתבו אל החכם אברהם גיינער משנת 1845 (הלא הוא

במיטב פרק ימי חייו ולא לעת זקנתו, כאשר בדה מלבו איזה מבקר
 בהואסמחאד) „בעניני הדת רק הדת בעצמה המקובלת אצל כל האומה
 והנערצה והנקדשה במסרת היה וקיימה יוכל להיות לנו לחק, והנפש
 הנעלה והמושכלת כהרמב"ם והראב"ע והרמב"ן תמצא און לה לבנות על
 היסוד הזה. את עצמנו מחויבים אנהנו לתקן, אבל לא את דתנו,
 עלינו לצאת למלחמה נגד סלף בוגדים מבית ומהויץ ולא נגד מקדשי מורשת
 אבות. התלונה על התלמוד היא מצב ישראל שפנה עורף לדתו" (*).
 והרנ"ק (במונה"ז שע"ר ו') יאמר: „יש בתורה כמו כן מצות מעשיות
 סימנים לרוחני ומעוררים אליו, כשבינת השבת והמילה והתפלין
 והתרועה, וכל המצות שהן זכר ליציאת מצרים והן הנקראים מצות
 האות והזכרון. וכתב הרמב"ן ד"ל - סוף פ' בא - כלל מעם מצות
 רבות, וזה קצת לשונו שם: כי הקונה מזוה בזו אחד וקבעה בפתחו
 ונתכוון בענינה כבר הודה בחדוש העולם ובידיעת הבורא והשגחתו וגם
 בנבואה וכו' ולפיכך אמרו הוי זהיר במצוה קלה כבחמורה שכולן
 חמורות והכיבות מאד שבכל שעה אדם מודה לאלהיו וגו' כללות
 דבריו שאלה המצות כולם מרמזים ומשכילים את הלב אל הרוחני, או
 אל מאורע שהוא סימן ועד ראשי על המצא הרוחני וסדרי הרוחני
 בעולם ולזה יהיו המעשים האלו בעצמם קודש וכנ"ל" (**).

וגם ריב"ל, אשר בודאי און איש שיחשדהו למתחסד וצבוע, יאמר:
 „באלה המצות החקיות, בהם לבדם נבדל איש הישראלי ואלה סמניו, כי
 לאומה הישראלית הן, כי ע"י המצות הללו תתקום האומה שלא תאבד
 וכו'... וגרם קיום האומה היא המצוה הגדולה שבכל המצות. וגם
 מחובתנו בעבור זה לקיים המצות הללו על סדר אחד דוקא, שלא יהיה
 פרוד, שהיא הסבה לאבדן האומה, ואין לך חטא גדול בעולם כחטא הזה
 מי שגורם לאבד אומתו מן העולם, והוא החטא הגדול בכל אומה ולשון
 שבעולם והגורם הוא פושע באומתו (איון לאנדעספערראטמהער) (***)

אמנם מרבים בעלי הרעפארעם כאשכנזי להביא ראיה מגזירות,
 סיגים, גדרים ותקנות, אשר תקנו הו"ל, ומאיוה מאמרי הו"ל המראים, לפי דעתם,
 שיש לחכמי ישראל בכל דור ודור המשפט לעשות תקונים בדת, אפס כבר
 הוכיחו

*) „Das Geschrei gegen Talmud ist bereits Stellung des Apostaten“
 Geigers Nachgelassene Schriften Band. V S. 184. דעתו זאת השמיע ושנה
 פעמים רבה בסגנונים שונים במקומות רבה: 1844 Gutachten über Beschneidung
 Thefillin, eine Betrachtung. Zunz's Gesammelte Schriften Band. II S. 172.

**) ועיין דבריו בנדון מצות המעשיות שהבאתי לעיל ע' 34 בהערה.

***) דובבל ה"א ע' 84 ועיין שם הערה 2 ובע' 31-30 ובבית יהודה ה"א ע' ס"ט,
 ועל זאת יכון גם י"ל צונץ בקראו מנהמת לבו: „ein Selbstmord ist keine Reform!“

הוכיחו לא לבד גאוני הזמן וגדולי הרבנים במדינת אשכנז וחוצה לה, כ"א גם גדולי חכמי ישראל חיותר מצוינים, כמו ז. פֶּרַא נַקְעֵל, שְׁד"ל, וביחוד, ש"י"ר במחברתו, "תוכחת מגולה", שאין כל יסוד נאמן בכל טענותיהם לסתור ולכטל הרבה ממצות המעשיות ולתקן חדשות במקומן. אחרי אשר ישים ש"י"ר לאל כל דברי שואפי התקונים בדת באותות ובמופתים, המיוסדים על ידיעה עמוקה ורחבה בכל מקורי דתנו, ואחרי אשר יוכיח פחוותם, פריצותם ואי ידיעתם של בעלי המתקנים באופן, אשר כל איש מבין דבר לאשורו מוכרח להודות לגאון החכמים ש"י"ר ולהסכים עמו, אחרי כל זאת יזהיר את בני דורו לאמר: „אל תתפתו לעשות איזה השואה ופשוט עם הפורצים, כי אין פה דרך אמצעי. צעד אחד אשר תלכו בדרך עקלתון יוליך אתכם למדבר שממה, וברגע תנתקו רגליכם אך מעט ממסלת הדת המסורה ומהדבר ישן נושן המתפשט בישראל, הנכם כבר על עבר השני מקום שואה ומשואה, מקום אין יהדות עוד, ולא דרכו בו אבותיכם הצדיקים והישרים כמושך כמה אלפי שנה" (תוכחת מגולה ע' 25-26), ולרבני אשכנז יתן עצתו אמונה להשיב לבני עדתם הדורשים מהם תקונים בדת לאמר: „אחינו בני אברהם יצחק ויעקב, אתם מבקשים מאתנו דברים אשר לא נוכל לתת לכם. הן לא בידנו מוככם, ועצתכם רחקה מאתנו. אנחנו המורים נפקדים להורות לעם ככל הכתוב והנמסר לנו מאלפי שנים, ואם אתם תבחרו לכם דרך חדש במחשבה או במעשה, לא נפרידכם עוד מאתנו כל עוד לא הדלתם מהמנות אלינו ולא נדבקתם בזולתנו. כפי דעתנו אם תנהגו או תחשבו לנהג כאשר תאמרו עתה - תעברו על כמה מצות התורה, אך לא בעבור זה נחדל מחשוב אתכם אל אומתנו. ומה נקל כי תשובו עוד מדרככם זה, עת תראו כי איננו נכון, לא יצלה ולא יצליח, ואם לא תשובו אתם ישובו בניכם אחריכם אל הדת הנכונה, אל התורה והמצוה הכתובה והמסורה. בני אב אחד אנחנו, ועוד תורה אחת לנו, אם גם לא תשמרו אותה כראוי וכנכון, לא נוכל גם לא נרצה להכריח אתכם אל דעתנו. אין ממשל בדת ואין הכרח באמונה; אך גם לא נוכל מצדנו ולא נרצה לפרוץ גבול עולם ולהתיר לכם שום דבר הנאסר מקדמונינו או לעשותכם הפשי מאיזה אמונה בעבר או בעתיד". ולשואפי רֵעֶפְאָרְם ישא דברי תוכחתו לאמר: „זכרו את יום הדין הגדול גם פה עלי אדמות עת תעמדו למשפט חוקרי העתות, איך תפלו יחד שבעתים כמשפטם על מעלות ומורדות של מנהגי הדורות, ועם כל מחריבי החברה, מהרסי הדת וצוררי אדם יושם לכם מקום. - ולא יועילו לכם אז כל מליצותיכם וחזיוני חלומותיכם אשר אתם מרבים כיום: „כמו צעד הלאה, רוח חדש בעצמות היבשות, רוח

זח על מקום מים עומדים בלי תנועה" וכדומה לאלה המלים ללא אמת. הדור הבא ידע לשפוט ההפך מכל זה. עם ישראל הנמשכים אחרי תורה שבע"פ, נתנו ויתנו בדתם תמיד רוח חדש המחיה יותר ויותר: הציציות והתפלין בכל יום, שבתות ומועדי קדש וכיוצא ביום צום הגדול. כפי אשר יחוגו אותם היראים בישרון, בתורה ובתפלה, במנוחת הגוף, ובקדושת הנפש כל היום, הפרישה ממאכלות ידועות ומכל תאוה נכרית, התקוה לגאולה עתידה, הן המה חדשו ויחדשו בכל עת ובכל פעם נשמת רוח חיים בקרב האומה, והן הייתה וארך ימיהם מאז ועד עולם. וכתה קמנה של הפורצים ישארו עם קצר שבתם ומועדם ועם עבודתם ומלאכתם בשבת ומועד כבימי החול אין הבדל - בלי תקוה לעתות טובות, בלא תורה ובלא רגשות לב, אשר כל זה יעשה החיים לשמח שוה וערכה שוממה, בלי פרחים וכלי יבול חמד מניעי רוח ונפש" (שם ע' 27-28). את דבריו אלה הביע גאון חכמת ישראל, אשר אין כל איש שיחשדהו לצבוע ולמתחסד, במבחר שנותיו, בשנת תר"ה, ולא לעת זקנתו, ואנחנו מה נענה אבתריה?

"על אווה יסוד עומדים אוהבי החלופות והשנוי" - יאמר ר' ז. פֶּראנקעל - "אשר לא יחפצו לתת גבול לתקוניהם ולאמר עד פה תבוא, כי אם נכונים הם בכל מקום לבטל את הישן ולשלוף תמיד את המקבל, ולהציג תחתם רק דת נמוסית דקה ודלה? - כאשר נשקף עליהם בעין פקוחה, נמצא כי תחסר להם תומת האמונה והתמלאות הנפש מקדושת התורה, ולכן גם כל תקוניהם וחלופיהם אין בהם רוח היום, וכן הדרך אשר בחיו בו אוהבי השנוי והתמורה להגיע על ידו אל חכמת התורה וידעיתה על בוריה, יעיד על העדר כל רגש קדש מקרב לבכם, כה יהג ויקראו בכתבי הקדש בקלות הראש והדעת, לא ינהגו בהם אף הכבוד הראוי נגד כל סופר הדיוט ומחברי הספרים החיצונים. כל מגמת הקירותם איננה אל האמת, כי אם למטרת חפצם ילכו, ולכן הורידו מעל התורה את עדיה והדרת קדשה, וישלחו כל רסן מעל פני חפץ השנוי והתמורה, ללכת שובב וחפשי באשר תשאחו רוחו, ואשר יאמרו כי הם ימסרו נפשם על קדושת השם, כל השומע יצחק להם. ואך רבנינו הקדמונים היו ראויים לזה התאר אף על פי שלא בקשוהו ולא יחסוהו לעצמם מעולם, כי היו חיי צער בעירום ובחוסר כל ויקדישו כל ימיהם באמת לקיום התורה ולחמתדתה, להגדילה, להאדירה ולהוקה בלב העם; לא כן מאשרי העם האלה אשר אך הריסות יחפצו, לא נודע לנו עד היום אם נכונים הם להניח ולעזוב את משמרת פקודתם בעד טהרת דעותיהם, כי על

חרוב

הרוב לא יגלו: את פנימיות דעותיהם כי אם אחרי אשר הפקידה הקהלה בידם את משמרת כהונתם" (*).

„והיוצא לנו מכל זה“ יאמר שד"ל במכתבו אל זילבערמאנן משנת התרי"ח, „הוא, כי היודאיזמוס בלי אמונה בתורה מן השמים לא יוכל להתקיים, וכל מה שקצת מחכמי אשכנז עושים כדי ליפותו ולתתו לחן ולחסד בעיני היהודים והעמים, לא יועיל רק לשבור כחו ולהבאיש ריחו; אבל היודאיזמוס הנשען על אמונת התורה מן השמים יתקיים עוד כל ימי הארץ, ואיננו צריך לברר וללכך למה ובעבור מה הוא מתקיים, אבל ישראל ישמרו לדור ודור תורתם מפני שכך היא חובתם. היהודי הכלתי מאמין, אף על פי שאינו מצפה לגאולה ולקבוץ גליות, ועם כל מה שהוא זמשנה תפלותיו, להסיר מהן זכרון התקוות הישראליות, הכל יודעים שאין לכו רק להנאת עצמו וכו" (**).

אמנם, לפי דבריך, אין את נפשך להתוכח עמדי בדבר התקונים בדת, אשר תקנו הרבנים באשכנז באסיפותיהם; אבל הדבר, אשר אתה דורש ממני, לא יפלא בטבעו מהתקונים האלה, כי כמוך כמוהם דורש אתה בשם ההשכלה הזמנית לכטל כל המצות, אשר לא תמצאנה הן בעיניך, כגלל שאינן מתאימות עם הטעם היפה, השורר בזמננו, ועם המאדע השלמת בארץ, ואשר בכחן להפריע אותך מרדוף אחרי תענוגי העולם. ורק בזאת תפלא הצעתך ממעשי „המתקנים“, שכל אשר עשו באשכנז אסיפות של שלשים או ארבעים רבנים ומטיפים בהסכם כלם או רבם, תציע אתה לי שאעשה אני לבדי, ואנכי אינני לא רב ולא מטיפ, כי אם מורה פרטי.

לא אכחד ממך שלולא שמעתי הצעות הרבה כאלה מאת משכיליני, אשר מחשבותיהם בעיני הדת כמחשבותיך, כי עתה חשבתי שהתל תהתל בי, ולא מצאתי שזה לענות על הצעתך זאת. אמונה קצרה בינתי להבין איך יחשב בלבו, איש משכיל ונאור כמוך, אשר הרבה קרא ושנה ועיון גם בעיני הדת, והיודע להוקיר ולכבד דת אבותיו, ותולדות ימי עמו לא זרו לו, איך ידמה בלבו שאפשר לבור ממצות דתנו אחדות או

גם

(* Rückbild S. 14 Monatschrift für Geschichte und Wissenschaft עין
des Judenthums, Januar 1861 Breslau. ופה הכאתי את דבריו בהעקת „דרכה של תורה“

מאת מנחם צבי פינליש ע' 209.

(** אגרות שד"ל ע' 1336.

גם הרבה ולאמר: באלה הפצתי, את אלה אשמור לעשות, ועל השאר אעבור בדרך, יען כי אינן מתאימות עם הפצי השכלת זמננו, ועם חיי שלום ואהבה עם שכנינו, או יותר נכון, עם רדיפת התענוגים. אם באמת תוקיר את דתנו לא בתור חוקר כי אם בתור יהודי אמת, ואם באמת נאמן אתה לדתנו, הלא עליך להאמין ככל שלומי אמוני ישראל שמאת ה' היא נתנה לנו, ואם לא תאמין באמונה שלמה שדתנו היא נחלת ה' ממעל או הלא לא לבד שאין לך חלק ונחלה בדתנו כי אם בכל דת נגלה שהיא, הלא בואת כל הדתות הנגלות שוות, שהדבקים בהן מאמינים שמוצאן מאת ה', שהאל הטוב והמטיב ברחמי הרבים על ביותיו הורה להם את הדרך אשר ילכו בה ואת המעשה אשר יעשו. ואם תכיר את האמת הזאת, אז מוכרח אתה להכיר ולדעת, שלפי דתנו כל מטרת חיינו היא אך ורק למלא רצון אבינו שבשמים, והרצון הזה נגלה לנו בתורה הכתובה והמסורה, והוא לבד רוח החיה במצות המעשיות (*). אמת נכון הדבר שאין לאל שכלנו להכיר את מטרת הרצון הזה ואת כל יתו, כאשר אין לאל ידנו להכיר בשכלנו את עצמות הכורא ולהוכיח באותות ובמופתים את מציאותו, כאשר יאמר הרמב"ם: "כמו שאין האדם יוכל להשיג אמתת הכורא וכו' כן אין כה באדם למצוא דעתו של בוראו" (**). הדת איננה מדע ולא תורה אמתותיה ודעותיה על פי ראיות ברורות ומופתים מדעים, אבל תדרוש מאת הנהיגים אחריה, לבטוח ולהשען עליה מבלי כל חקירה ודרישה כאלו היו דעותיה הנחית מקוימות והקדמות מאשרות, אשר אין להרהר אחריהן. אין בין חכמינו אף אחד, אשר התפאר לאמר: שכל דעות דתנו או שכל חקותיה ומצותיה כלן מובנות, כלן ברורות וכלן נכוחות לו להבין, או שתכליתן ומטעמן נגלו לו. אבל הכי יען אשר קצרה בינתנו להשיג תכליתן ומטעמן נכחיש באמתתן? גם חקות שמים וארץ וכל אשר בהם עוד מרם נגלו לנו, גם תכלית בריאת תכל ומלואה ומעמדה עורך הידות בלא פתרון גם לגדולי החכמים והחוקרים, אבל הכי בגלל הדבר הזה יעלה על לבנו להכחיש מציאותן? בתור יהודים, מאמינים בני מאמינים, מאמינים אנחנו באמונה שלמה, שהכורא יתברך גלה רצון קדשו במעשה ובאומר

(* כאשר יאמר הכוזרי: "כי אין האדם מוגיע אל הענין האלהי אלא בדבר אלהי, רוצה לומר במעשים שיצוה האלהים", והחבר ליתר ביאור יאמר: "כלם (ה"ל המצות) כביאור מאת ה' שלא יחסר מרם דבר קטן ויפסד הכל כמו החיות הטבעיות אשר הם מתחברות מיוחסים דקים לא תשיגם המחשבה לדקותם אשר אם יארע ממשול מעט מיוחסים הם היתה נפסדת החיה הדיא ולא היה הצמח הדוא או החי הדוא או הדוא הדיא וכו' (כוזרי א' צ"ח וצ"ט).

(** הלכות תשובה פ"ה, ועיין מו"נ ה"ג פ"ב.

ובאומר. גלוי רצונו במעשה הוא: רחבי הבריאה עד אין קץ, וגלוי רצונו באומר הוא: התורה הכתובה והמסורה העמוקה מני תחום. לנו בני אדם הרשות והחובה להקור ולדרוש בשני העולמות השונים האלה אשר מצוין אחד חוללו, ולחפש אחרי חקותיהם השוררים בס. מה טוב חלקנו ומה נעים גורלנו אם יצלה בידנו להסיר את המסה מעל פניהם כמעט רגע ולגלות פני הלוט הלוט כמלא רחב השערה; אבל האם נעזו לכחש בס אם ההצלחה לא תצחיל פניה אלינו ולא תאיר עינינו להדור במסתרי הבריאה, ולא נבוא בסודות אלה, ולא נמצא חקר שדי? די לנו כי זכינו לראות ולהתענג על יצורי עליון ולהשתומם עליהם. כן דיינו להכיר ולדעת: שתורתנו הקדושה ומנהגי ישראל הראו חכם הגדול ופעולתם הטובה למדי, כי המה גדלו וירוממו עם-מצער, עם נכנע תחת עול העבדות, לעם חכם ונבון, לעם אשר יתנוסס בכשרונותיו ובמודותיו; די לנו לדעת: שתורתנו הביעה לקחה הטוב לפני ארבעת אלפים שנה ועוד לא אבד עליה כלל וכבודה עוד חדש עמה. שהיא פתרה שאלות היותר נכבדות בחברת האדם בטרם עוד נשאלו השאלות ההן, כמו: שאלת העובדים, שאלת הנשים וכדומה, העומדות כעת על הפרק ומריעושות מוסדי ממשלות איירופא ואמעריקא, שהיא בראה משטר טוב וישר בהנהגת הממשלה, אשר לא היה לעולמים, ואשר ירוממוהו גדולי חכמי דורנו במקצוע זה, שהיא נתנה חוקים טובים ומשפטים צדיקים בין איש לאיש ותורת מוסר, אשר אין כמוה עוד בעומק ידיעתה את רוח האדם ויצרי לבבו, ובמצותיה העלולות להרים יקרת נפש האנושית למדרגה היותר גבוהה ולהוליך נפשותיה במועגלי הצדק והיושר*): די לנו לדעת

שתורתנו

*) „אם החוב היותר נשגב ונעלה המוטל על הרת", יאמר הפראפססאר הנוצרי Kornell בסוף מחברתו (Leipzig 1895) Das alte Testament und die Humanität „הוא לעשות אותנו לאנשים טובים ומשובחים מאשר היינו ולהפיה בלבנותינו זיקי אהבה לאלקים ואנשים; ואם קנה המדת לערך איזה דת היא המדה, אשר תצלה לה למלא את חובתה הנשגב והנעלה הזה, אז אמנם אין לדת ישראל לפחד מכקרת. בעת אשר חשך הכערות והאכזריות כסה את כל יתר בני האדם, גם אז פעמה ברת ישראל רוח אהבת אדם אמתית, אשר תעורר גם כלב נכרי יראת הכבוד ורגש התמרון — אם אך לא יעצם עיניו מראות. כל עוד שלא יוכיחו אותי שבאיזה אומה מימי קדם נמצאים משפטים דומים למשפטים, אשר מצאנו בספרת הקדושה של עם ישראל ובמספר דומה למספר המשפטים ההם — אנכי אחיץ בלדתי ולא ארפה ממנה, והיא: שעם ישראל הביא לעולם תורת אהבת אדם האמתית". ובהעירו על חין ערך לוחות משפחות העמים, אשר בספר „בראשית" ועל הרעיון הרים והנשא האצור בהם והוא — לפי רעתו — להראות ולהוכיח: שכל בני האדם אחים המה ואל אחד לכלם יחד, וכלם נבראו בצלם אלקים, ושאין ללוחות האלה כל יחש ודמיון בדבר הזה ללוחות משפחות העמים, אשר לעמים עתיקים אחרים, יבוא לירי ההלטה זאת: „כל איש אשר השיג בשכלו את הרעיון העמוק הזה יכתוב גם תחת הרשימה של שבעים עמים היבשה והצנומה את המשפט אשר כתב משה תחת שני לוחות האבנים לאמר: „והמכתב מכתב אלהים הוא תרות על הלוחות" ויקרא עליהם את

שתורתנו הקדושה הראתה ידה החזקה גם כמדעים שונים, אשר רק עתה, אחרי עבור כארבעת אלפים שנה, החלו גדולי החוקרים להכיר ערכם ולבוא עד תכונתם, ובהתפעלות עזה יביעו תהלתה, כי הגידה מראשית אחרית, וכי בלי כל מכונה וכלי-רואי גלתה עמוקות מני השך (*); די לנו לדעת שתורתנו נבאה לנו מראש את כל אשר ימצא אותנו במשך אלפי שנה, ורבות מנבואתה נתקיימו בנו באופן נעלה משכל האנושי; די לנו להכיר שתורתנו הראתה לדעת: שכשמה „תורת-חיים“ כן היא באמת, ושהיא בפועל „עין חיים למחזיקים בה“, כמוכן הפשוט של המלות האלה, כאשר הוכיחו בימינו אלה חכמי הביאטיק והסמאטיסטיק בראיות נאמנות אשר אין לחן פרכא (**); לנו, די לנו להכיר ולדעת, שגם תורתנו המסורה או „תלמוד“

בבל

דברו יעקב אחר החלום, אשר ראה בשנתו לאמר: „אכן יש ה' במקום הזה ואנכי לא ידעתי... מה גודא המקום הזה אין זה כי אם בית אלקים וזה שער השמים“. ועיין Die sociale volkswirtschaftliche Gesetzgebung des alten Testaments von Kübel. Geschichte der sozialen Frage, Jüden, von Konzen. Das alte Testament und die Humanität von Korniff. О характерѣ и значеніи еврейской этики автора, Положеніе женщины въ Иудеизмѣ, тогоже.

Die hygienische (* „ספר התורה“, יאמר פראפעסאר Baginsky בסוף דרשתו: Grundzüge der mosaischen Gesetzgebung (Braunschweig 1895) ליסוד לתורת המוסר לכל העמים הנאורים, ויגלה גם במדע של שמירת הבריאות (Hygiene) חכמה עמוקה הראויה להשתומם עליה, ואשר להגיע להכרה שלמה של חלק ממנה אפשר היה רק בעזרת תוצאות החקירות החדשות במקצוע הזה... ע"י קיום מצוותיה העתיקות וזכתה כנסת ישראל למדת הצמצום בהנאות ולמהרת המרות המוסריות, אשר העניקו לה כח חיוני בלתי כלה ונשמד לעולם להחיותה ולהקימה עד היום הזה“. והאם לא פלא הוא, אשר בצדק ישומו עליו בני דורנו, ששלטון הצבא במדינת אשכנז נתן זה לא כבר צו לכל הקבלנים המכניזים בשר לחיל גערמאניא להכין את הבשר המיועד בעד הצבא דוקא מבחמות, אשר נחטפו באופן דומה לשחיטה על פי דת ישראל. נמכ"ע „הפאסט“, אשר קול ממשלת אשכנז מרבר מתוכו, יבאר דבר הפקודה הזאת לאמר: אררי נסיונות הרבה שנעשו ברב עיון ודיוק, ואחרי אשר אסף שלטון הצבא חות דעת למרבה מאת מומחים לאותו דבר הראויים לסמוך עליהם — בא לידי מסקנא, ששחיטה מן הצואר ראויה לבכר על כל אופני השחיטה הנוהגים בבית המטבח, יען כי מלבד שלא תתנגד אף במאומה למצות צער בעלי החיים, עוד לה יתרון מאד נכבד בנוגע לשמירת הבריאות, על אשר השחיטה מן הצואר תוציא כל הרם מעורקי הבהמה וע"י זאת לא במהרה יעלה רקבון בבשר, ונוח הבשר הזה לעמוד ולהתקיים זמן רב בלי קלקול והשחתה, והיתרון הזה גדול מאד בעניני כלכלת הצבא. ועיין Südische Presse 1895 № 35 S. 353

Анатомо-физиологическія основы различныхъ способовъ убоя скота. Д-ра Дембо, Анатомія въ древне-еврейской письменности Д-ра Каценельсона. Sociale Hygiene der Juden und der altorientalischen Völker von Dr. Roffig, Die hygienische Grundzüge der mosaischen Gesetzgebung von Prof. Baginsky, Sfralitsche menatschrift 1894 № 5 Dr. Heren und Behrend.

(** החכם הגיצרי Dr. M. Damm בנשאו מדברותיו על השחתת עמי איירופא יוכיח על-יסוד חקירות נאמנות, שכל עמי איירופא חולכים ונשחתים חולים וגם היהודים, אשר פנו עורף לדתם ונוטים להתבוללות בעמי הארץ, בכללם; ורק היהודים האדוקים „קאנזרוואטיבע“, אשר נשארו אמונים למסורת דתם, רק המה יוצאים מן הכלל הזה. — אחד מחכמי האלאנד הוכיח באסיפת חכמי הרעמאגראפיע בבודאפעסט: שחתת אשר בכלל בין עשרי העם יקטן

בכלל ושמת הפרושים בפרט, אשר היסוד השלישי של אנשי כנסת הגדולה: „עשו סוג לתורה“ לה לקו ולמשקלת, ואשר על ידי היסוד הזה באו לנו איזה מצות המעשיות – כי רב כחה ונשגבה פעולתה הטובה והכרוכה על עמנו עד אין קץ.

מראש ומקדם ועד היום הזה היתה שמת הפרושים לאבן נגף ולצור מכשול להמתחכמים בתוכנו. כאלפים שנה עברו למן היום, אשר קמו בתוכנו חכמים שהביאו אל לבם מיפיותו של יפת, אשר באיזה ענינים תתנגד לרוח המוסר הפועם במצות המעשיות – כאשר אבאר להלן בפרוטרוט – ואשר ע"כ היו המצות המעשיות לצנינים בעיניהם. כמה עלילות בדאו עליה מלבם! הללו אומרים: על ידי התלמוד נעשו המצות המעשיות, אשר היו רשות וכעין עצות טובות, לדינים ומשפטים וכל רוח דתי אין בהם, כי הוא הפך את הדת הצרופה המסורה ללב, ואשר כל כחה בכונה לשם שמים, למצות אנשים מלומדה, כאלו לא נאמרו ונשנו בתלמוד פעמים הרבה „רחמנא לבא בעי“, או „ובלבד שיכון לבו לשמים“, וכאלו לא נחשב יהוד המעשה לשם שמים, כלומר למלאות רצון קונו, לאחד מחובות הלכבות היותר נכבדים *; והללו אומרים:

התלמוד

מספר המחלות והמיתות לעומת מספרן בתוך דלת העם, כאשר העוני והמחסור מולידים מחלות הרבה ויקצרו ימי האדם, נראה בתוך היהודים, דרי עיר אמשטרדאם, ההפך המוחלט מזה, היינו: שבני ישראל אף על פי שבנפשם יביאו לחמס ויעבדו עבודת פרך והקור והכפן יענו אותם, בכל זאת יבדלו לטובה בנוגע לבריאות ואריכות ימים מאחידים העשירים, כי מספר המחלות והמיתות בין הראשונים קטן מאד בערך מספר המחלות והמיתות בין האחרונים, אשר ברבר הזה שוים המה לשכניהם העשירים. ואם נחקור אחרי סבת הדבר הנפלא הזה, או לא נמצא סבה אחרת בלתי זאת: שעשירי ישראל באמשטרדאם פרקו מעל צואריהם עול רתם ומצותיה אינם עושים וכמנהגי אבותיהם העתיקים כבר בעמנו ויחיו ויתנהגו כעשירי שכניהם בני האלאנדר, תחת אשר היהודים העניים עודם מחזיקים בדתם ושומרים מצותיה לעשותן כאבותיהם ואבות אבותיהם. וכזאת יזכיר גם החוקר הגוצרי §103 על פי לוחות הסטטיסטיק ממספר הילדות והמיתות בקרב היוצאים העברים לאמעריקא הבאים מרוססא. בתחלת כואם, אף על פי שעל פי הרב יעברו בזעת אפים ויחיו בעוני ובחסר כל, אבל בדתם עודם מחזיקים ומדקדקים בקיום מצותיה, או מאה זוגות מהם וילירו 539 נפשות, ומאלף נפשות ימותו רק שבעה, תחת כאשר יחיו באמעריקא כמו דור אחר, וירכשו להם הון ועשר ומתענגים על רב טוב ככל עשירי אמעריקא, אבל בדתם על פי הרב יבגדו ויונחו מצותיה, או מאה זוגות מהם יולידו רק 356 נפשות, ומאלף נפשות ימותו ארבעה עשר, בד בבד כמספר הילדות והמיתות בקרב שאר עמי אמעריקא. וכמראה הזה אבל רק במדה מרובה נראה גם בתוך היהודים במדינת פרוסא. עיין

* עיין חובות הלכבות שער יהוד המעשה; והעקרים מ"ג פ"ה וכו'.

התלמוד הדיח לב ישראל מכל חכמה וחרשת המעשה והקיף את חיי עמנו בענני השך ובחומות הבערות, כאלו לא היו גם בין חכמי התלמוד חכמים גדולים בכל חכמה ומדע, וכאלו לא היו גדולי חכמי ישראל מרס"ג עד הרמב"ם אמונים על ברכי התלמוד ומקנכים במצות מימי ילדותם. אבל למרות כל העלילות האלה וכדומה להן, התלויות על בלימה, שימו נא לבכם אל הגדולות והנצורות, אשר פעל ועשה התלמוד, הוא ולא אחר! היסוד „עשו סיג לתורה“ הקים והעמיד את כל התורה כלה! לולא התלמוד ויסודו זה, אז גם אנחנו, לכת הצדוקים והקראים דמינו וכבר תמנו לגוע, כמו שגועו הצדוקים וכמו שהולכים ומתמעטים הקראים וכל הכתות האחרות, אשר בעטו בתלמוד כמוהם; והדת הצרופה לא נתקימה בנו, ותורת המוסר לא הכתה שרש עמוק בלבנו, והיינו ככל הכתות האלה, אשר בחלו בשטת הפרושים אף אם שתורת מוסר אחת לכלנו, ועקרי דתנו, כמו: אחדות אלהים, השארת הנפש וקיומה חוץ לגוף, גמול ועונש בעולם העתיד, הם גם עקרי דתיים.

ואם תשאל כמה כחה של שטת הפרושים גדול? הבה ואחוך:
 בידיעתה הרבה והעמוקה את נפש האדם וטבע נטיותיה, ובתהבולותיה הנאמנות למשול בה ובנטיותיה ולהכניען בנקל תחת שבט הדת, ואשר ע"כ תצטין ותתנוסס השטה הזאת בשתי אלה: א) שלא תדרוש מאת האדם את הנמנע ממנו והנעלה מעל כחותיו, כמאמר ד"ל: „לא נתנה תורה למלאכי השרת“ או „אין נזרין גזרה על הצבור שאין רב הצבור יכולין לעמוד בה“, ולפיכך הגבול הקיצוני למצותיה ועדותיה, חוקותיה ומשפטיה הוא: מדת האפשר, כלומר: האפשר לו לאדם לעשות ולמלאות.
 ב) שלא תסתפק גם בהגבלה הזאת, ולא תאמר די בהמעטה לדרוש מאת האדם רק את האפשר לו, כי אם תתאמץ בכל עז להקל מעליו גם את האפשר לו למלאות, אם כבוד הוא ממנו לעשותו, בתקנה סיגים וגדרים למען העביר כל מכשול ופוקה מעל דרך עשיית המצות ולבלתי הביא את האדם לידי נסיון לעבור עליהן. יש ביד האדם לעלות מעלה מעלה על סלם השלמות, ולהגיע עד מרום קצו, עד מדרגת הקדושה וההתדמות במדותיו לצור מחוללו, אבל למען יוכל התרוכס אל על בטרם כל נחוץ לשמור את נפשו לבל תלכד בפה, אשר ממנו לה החיים עם תאוותיהם, תעותיעיהם, ומדוחיהם הרבים. יצר לב האדם רע מנעוריו, האהבה אל עצמו ואל בשרו בכל כלליה ופריטיה הרבים, אשר אין ספורות למו, נטועה בלב כל אדם, ועובדת עבודתה כל הימים בלי הרף לחטות כל מחשבות האדם ועלילותיו אל אשר רוחה ללכת, וחמדת תענוגי בשרים

בשרים על פי הרוב חזקה על האדם הרבה יותר מהנחת רוח הכאה לרגלי הכרת האמת וקנין השלמות, וע"כ בצדק אמרו חז"ל: „אל תאמין בעצמך עד יום מותך“, גם תקנו התפלה „אל תביאנו לא לידי נסיון“. אי לזאת צריך האדם להשיגה על עצמו בשבע עינים, ולשית על כל נמיותיו ויצרו מחשבותיו שמירה מעולה. מצד האחד נחויך לו מאד להשמר שלא יבוא לידי נסיון, ולא יבטח בעצמו שלעת מצוא יגבר על יצרו הרע, כי אולי לא תצלה בידו; ומצד השני עליו להרגיל את עצמו במצות ולחיות על פי הקים טובים ויודעים, כי ההרגל נעשה למבע שני ולא תכבד עליו כ"כ לעמוד בנסיון כשיבוא. והנה שמירה מעולה כזאת על נמיותינו ויצר לבנו בראה לנו שמת הפרושים ברוח קדשה על ידי סיגיה וגדריה על מצות המעשיות שבתורה, אשר בלי ספק לא תקנה אותם בלי צורך והכרח גדול, כי הם המה ישמרו כל מחשבות בני אדם ומפעליהם לבל ימו ימין ושמאל מדרך המוסר; ועל ידי זאת עלתה בידה לשמור את דתנו מכל דעות נשחתות, אשר משלו בעתים שונים. היא גרמה שרגש הדתי ימלא כל חללי לבב העברי גם עד היום, וכי תורת המוסר תשלוט בנו שלמת בלתי מגבלת ככל מחשבות לבנו ומפעל כפינו כמלפנים. ואם כן איפוא לשמת הפרושים נאווה תהלה, כי היא גדלה והצליחה ותעש פרי הלולים, היא היא החיתנו וקימתנו לזמן הזה, היא הצילה את הדת הצרופה מידי השטות הפילוסופיות השונות, אשר פשטו בארץ וידבקו בדתות אחרות, והיא הטביעה רגש דתי ותורת מוסר עמוק עמוק בלב בני עמנו.

ובראותנו את כל האותות והמופתים האלה, המוכיחות על אמתת דתנו בכלל, ועל תורתנו הכתובה והמסורה בפרט, והמעידות כי רוח ה' דבר בהן ומלתו על לשונן, מי לא יודה שלהן הצדקה לדרוש מאת כל מבקש אמת, שלא יהיה מהיר במשפטו עליהן, אם ימצא בהן לפי ראות עיניו איזה מגרעות, או אם יהיו דבריהן נראים לו כסתרות דברי איזה שמה מדעית, השוררת בזמננו. כי איזה שמה מדעית בעולם, אשר תדמה לתורתנו גם באחת ממעלותיה שהזכרנו? וכינת אדם יחודי מה היא בערך חכמת תורתנו, אשר גדולי חכמי העמים הנאורים זה אלפים בשנים כורעים לה ברך, ורכי רכבות אנשים מצאו וימצאו גם היום בה חית נפשם ומנוחת לבבם ואשרם הנצחי? ואם לעת עתה קצרה בינתנו לחשיג טעם איזה מצוה, מי לידנו יתקע כי לא נשיגנו לימים ויצרו, ואם לא נזכה אנחנו לחשיגו, אולי ניוח כזה מקום לבנינו אחרינו? הלא לא מעטות הן המצות, אשר טעמן היה סתום ונעלם מאבותינו, ולנו נגלה ופרוש כשמלה; מי יודע אולי אשר סתום ונעלם מאתנו היום יגלה לצאצאינו?

אם כה ואם כה עב"פ מעוט השגתנו וקצר ידיעתנו בטעמי המצות לא
 ויכלו להיות סבה נכונה לזלזל במצות ולהקל בכבוד תורתנו .

האדם הוא בעל בחירה הפשית, ובידו להטות און קשבת ולשום
 לבו אל הדת ותורותיה - או להדול, כי אין כופין על דברים שבלב . ולפיכך
 לו הגדת לו: כי אין לבך נוטה אחר הדת בכלל, וגם את דתנו לא
 תבדיל לטובה - החרשתי, כי אמרתי: בעיניי אמונה ודת אי אפשר להתוכח
 בראיות ברורות ובמופתים חותכים, ואך עמל שוא הוא לנסות לנטוע את
 הדת בלב איש, אשר לבו ראה הרבה חכמה ודעת ורק דתנו מוזהר לו .
 איש כזה לו גם יאהב את עמו ואת מולדתו אהבה עזה ונאמנה, ובכבוד
 אוטמו יתימר, בכל זאת, אם אך איש אוהב אמת הוא, מחויב להודות
 ולאמר: אין לי חלק בדת ישראל, ונחלה בתורה הכתובה והמסורה, כי
 מצבי הוא מחוץ לגבול היהדות. על פי הרמב"ם (הלכות ממרים פ"ג הל' א' וב')
 כל מי שאינו מודה בתורה שבעל פה, או האומר אין תורה מן השמים אינו
 בכלל ישראל. לאיש כזה אין עוד המשפט לכנות את עצמו בשם
 „יהודי-דתי“, ולהתערב בעניני הדת של היהדות, כי לא מחשבותיו מחשבות
 בית ישראל, ולא דעותיו דעותינו אנו, ומה לו ולנו ?* .

אולם אתה לא כן אתה עמך . לפי דבריך תוקיר את דתנו עד מאד,
 ותורתנו נעלה בעיניך על כל שבה ותהלה, ויהודי-דתי הנך בלב שלם, אם כן
 איפוא איך מלאך לבך לבטל רצון קונך מפני רצונך, ולעבור על מצות ה' בודון
 בגלל השכלת זמננו, אשר באמת לא תדרוש זאת מידך כאשר נכח למטה ?
 הטרים תדע לוא היו כמחשבותיך אלה מחשבות אבותינו, ולוא היו גם המה
 נכונים לבטל את מצות תורתנו מפני טעמים כאלה, כי עתה כבר עלינו מן
 הארץ, ולא נשאר כל שארית וזכר לנו ולדתנו. „זכרו נא איפוא“ יקרא בצדק
 שי"ר להמתחכמים „אם חיות האומה היתה נמשכה עד. כה ואם היינו יכולים
 ללכת מרחק רב כזה בזמן, מבלי אשר בלתה שמלתנו מעלינו, ומבלי
 אשר יבש לחם צידנו והיה נקודים, אלו חסרו לנו המחזיקים בדרך
 ההמפיהים

* ומה נאמנו דברי שד"ל באמרו במכתבו לצונץ לאמר: „ואני מימי לא הייתי
 אינקוויזיטור החוקר ובורק אמונת זולתי, אבל אם אדם בא ואומר אלי: אין תורה מן
 השמים (אם איננו אומר זה כמבקש ללמוד, אלא כמתליט) מוכרח אני להסדר מאליו,
 ולא אוכל להיות חבר לאיש משחית בני עמו ומאבד מן העולם זכר שם ישראל, ואם
 יבוא יום שיחיה רוב ישראל ראציאנאליסטים או בהכרח יתערבו בגוים ולא יזכר שם
 ישראל עוד . . . ואני אומר כי רבבות אלפי ישראל לא יתכן שישארו ידעים אך
 באמונה הזקה בתורה מן השמים, וכל המחליש האמונה הזאת הוא גורם להרחיק מעדת ה'
 איש או אשה או משפחה או שבט, ואין חלוק בינו ובין המן האגגי אלא בין רב
 למעט, כי החשמדה והפוזיאן אחר הם בעיני, כי זו וזו מאבדות מציאת האומה, ואם נגזור
 על ישראל שיחדלו מהיות גוי, הנה מה טוב ומה נעים שיהיו כלם נהרגים כגבורים
 ובקדושים וכו' ולא יאמרו אך שקר נחלו אבותינו, וחנם הערו למות נפשם במשך אלפים
 שנה“ (אגרת שד"ל ע' 1378) .

והמפיוחים תמיד רוח חדש וצח לעיפים ויגיעי כח והם שבתות ומועדי קדש, ציציות ותפלין, בתי כנסיות לתפלה ובתי מדרש ללמוד הדת; ועם כל אלה התקוה הנחמדה על עתים עתידות וטובות. וככה השומרים אותנו כל נשאר עצלים מלכת הלאה ושוכבים בין שפתים ושותים ומשתכרים מיין הזמן ותענוגיו ומעדני הארץ ואנשיו. והשומרים ההם היו ההבדלות והמניעות בכל עניני מאכל והיתן וכו', כאשר למדונו קורותינו הקדומות, איך כמעט נמחה שם ישרון ח'ו . . . ואלה המחזיקים והשומרים מסרו לנו אנשי כנסת הגדולה כאשר נמסרו אליהם להיות תמיד מגנינו ומוליכינו. וכל אלה תרצו להסיר פתאום ולהשליכם הלאה, ובכל זאת תדמו להמשיך עוד שם ישרון לזמנים רחוקים כי יבאו. המחזיקים והשומרים הם מנוסים ונבכחים מימים רבים אשר עברו, ואתם תחשבו ללכת בעדם ולנסות מהלך חדש ולא תדעו עוד היצלה? . . . בחנו מה ממון עוד בחיק העתידות? אם לא ירבו עוד המסיתים והמפתים... כלי מלחמה אין עוד בידינו לעמוד נגדם*.)

ידוע תדע כי מענותיך ותלונותיך נגד מצות המעשיות לא חדשות הנה בתוך עמנו, גם ההעלעניסטים לפני אלפים שנה חשבו כמון. גם המה הפצו בתהלה רק לאחד דתנו עם השכלת היונים, ולהקל מעליהם אך מעט עול המצות, ורק לאט לאט דחו את מצות תורתנו מפני השכלת היונים. ומה היתה אחרית דבר? המה הביאו שואה ומשואה על ישראל, ויעוללו בעפר קרנו, וברגל גאווה פסעו על קדשי בת עמם וישיומו כעפר לרוש, ויקימו בית משחק בירושלים ושקין משומם בהיכל ה', לא מלו את בניהם ויעזבו את ברית הקדש, אשר היה להם לחרפה, ויתמכרו לעשות הרע בעיני ה', ותקמן עוד זאת בעיני כהני און, יאזאן ומנעלאום ויתנו ידם עם אויבי עמם ודתם, ויביאו על אחיהם ועל ארצם חרב ואבדון. ולולא קמו המכבים ויקנאו קנאת ה' צבאות, וינצחו את צוררי היהדות והיהודים, לולא קמו אחריהם הפרושים, אשר מימיהם אנחנו שותים ומפיהם אנו חיים גם היום, וילחמו בהעלעניסטים ובצדוקים בחרף נפש, כי עתה כבר תמנו לגוע, כאשר ספו תמו ואינם ההעלעניסטים והצדוקים גם יחד. ויען מה? יען כי עקרי השכלת היונים ועקרי דת ישראל מתנגדים זה לזה בטבעם, וסותרים איש את אחיו, ולא יוכלו בשום אופן להתאחד.

בעיני היונים היה התכל ומלואה חומר קדמון, בלתי נברא ומיוחד, ועל כן שמו כל מעינם בגשמיות העולם, אשר היה להם לסבה ראשונה, אכן הרוח, השולטת כמו, אשר העלה אותם מתחום

האין

(* הוכחת מגולה פראנקפורט א' מ' תר"ה ע' י"ב ו"ג.)

האין למרחבי היש, והמחיה ומקים אותם היתה נכתרה מנגד עיניהם, וכל עמל הכמויהם וחוקריהם היה לחקור ולדרוש אחר טבע הגשם הנראה לעיניהם, כחותיו ותארו, ויתאמצו ליפותו ולהדרו, ולהפיה בו רוח. ומרכז השכלת היונים היה - "האנו" האנושי, העומד על גפי מרומי התכל הגשמי, וכל העולם עם אלפי האלילים, אשר המציאו היונים ברוח דמיונם העזה, לא נבראו אלא בשביל "האנו" הזה, כי מה היו אלילי היונים אם לא דמות אנשים כבירי כח עם כל תאוותיהם ותועבותיהם, כשרונותיהם ויתרונותיהם אין נגרע דבר. ויען כי "האנו" היה ראשית ואחרית השקפת היוני על החיים, ואשר האדם כמו שהוא עם כל נטיותיו ותאוותיו הרעות והטובות היה מטרתו האחת עלי אדמות, ע"כ בע"כ לא היה בהשכלתו מקום לתורת המוסר המהורה, אשר היא הקדשה במלא מובן המלה; ותחת זאת הורה, מלחמות התחרות ומשחקי הקנאה באלימפף ובקארינט היו התנאים היותר נחוצים בהשכלתו, בעוד אשר מושג "הקדשה" היה זר לו ורחוק מלבו ומשכלו. והנה כי כן אין להתפלא עוד שמשא נפש היוני היה רק למלאות תאוות לבו, לדדוף אחרי התענוג והכבוד, המכועים עמק עמק במשכיות לב האדם. ויען כי התאוה והכבוד מוציאים את האדם מן העולם, ע"כ גם העם היוני עם כל כבוד עשרו אשר הנין מאת הטבע, לא האריך ימים על הארץ, כי השכלת היונים על פי תכונתה, היתה משכלת את הדבקים בה.

לא כן דתנו הקדושה. היא איננה רק דת כלבה, כי אם שטת השכלה שלמה, והשקפתה על החיים ועל התכל תמימה ויחידה במינה. אלקי הרוחות לכל בשר - אלקות, והרוח בעצם מהרה - היא רוח אפה. הרוח הנעלה מכל תארי הגשמיים, קדושה היא על פי תכונתה, ועל כן הקדשה היא יסוד ראשי ועקר תורת המוסר של דתנו. על פי דתנו כל מטרת חיי האדם עלי אדמות היא רק להכיר את הבורא הקדוש ולמלא רצון קדשו, והוא: ללכת בדרכיו ולדבקה בו, היינו - להתדמות אליו ככל האפשר לנו, ורק בזה ימצא את אשרו האמתי. אפס האשר הזה איננו סוף כל הסופים, ולא תכלית חיי האדם, כי אם אחת מתולדות הנמשכות בהכרח ממלוי רצון ה'. והנה אם ידבק איש עברי בהשכלת עובדי האלילים ויתמכר אליה ככל לבו, אז תעמוד לו דתנו למפגע, ולפיכך יהיה עוון אותה ויבוא בלבו החשק להשליך עלה מעל צוארו, ולדחות את דתנו מפני השכלת היונים, כי תחת להכניע את עצמו לפני רצון ה' ממעל, יאבת הוא להכניע לפני רצונו את הארץ מתחת. אכן יש

בהשכלת

בהשכלת האלילים בכלל, ובהשכלת היונים בפרט, יסודות הרבה המוכשרים להרים מעלות נפש האדם, לשכללה ולשפרה, וגם לפאר ולהדר את החיים, כמו: אהבת החכמות והמדעים עם כל ענפי הרשת המעשה; אפס הציר, אשר עליו תסב השכלת היונים, הוא אהבת עצמו ובשרו והנמיות המסתעפות ממנה, כמו: רדיפת התענוגים ושאירת הכבוד. הציר הזה רעוע הוא ומשחתו בו, ועכ"פ לא יצלה לאשר האדם האמתי.

אמנם גם החכמות והמדעים נכללים בהשכלת היונים, אבל אינם דבוקים ונצמדו אל צורה, ויכולים הם לעמוד ולהתקיים גם בלעדית, ובידינו להשתמש בהם כראוי, והכל תלוי בהיסוד הראשי של ההשכלה, אשר על פיה נחיה, ובהשקפתנו על חיי האדם, אשר תהיה נר לרגלנו. אם היסוד הראשי בהשכלתנו יהיה רצון ה', אז נוכל להשתמש בחכמות ומדעים וחרשת המעשה על טהרת הקדש, כי דתנו לא תתנגד לחכמות ומדעים כאשר לא תאסר עלינו ליהנות מתכלו ומכלל מחמדיה*, מיכל דבראשריש בכחו לטהר את לבנו, להרים תפארת נפשנו וביחד עם זה גם להועיל לקיום גוננו ובריאותנו, ולהגדיל את אשרנו האמתי, אחת היא אם חכמה, או מדע, או חרשת ומלאכה יקראו לה, יקר בעיני דתנו עד מאד. על פי הרמב"ם הענינים הנקראים פרדס - אשר לפי שטתו הן מעשה מרכבה - היינו החכמות העוסקות בעולמות העליונים, ומעשה בראשית - היינו חכמות הטבע - בכלל הגמרא הן. (הלכות ת"ת פ' א' י"ב), אשר כל איש מישראל מחויב ללמוד, ולהקדיש לו שליש עתותיו אשר יעסוק בתורה. וביחד בנוגע לחכמות ומדעים כבר הורה הגר"א זצ"ל לאמר: „כפי מה שיחסר לאדם ידיעות משארי החכמות לעומת זה יחסר לו מאה ידות בחכמת התורה, כי התורה והחכמה נצמדות יחד“ (**).

בחמלת הרהום והנזק על יצורי כפוי, בחפצו להיטיב לבריותיו המדברים, וברצותו לזכותם ולצרך אותם, לפיכך הרבה להם תורה ומצות, אשר לפי דעת הרמב"ם (מור"ג ח"ג פ' ל"א) „כל מצוה מאלה התרי"ג מצות, היא, אם לנתינת דעת אמתי, או להסיר דעת רע, או לנתינת סדר ישר, אל להסיר עול, או להתלמד במדות טובות, או להזהיר ממדות רעות. הכל נתלה בשלשה דברים, בדעות, במדות ובמעשה ההנהגה המדינית“, כמאמר חז"ל: לא נתנו המצות אלא לצרך בהן את הבריות (ב"ד ויקרא י"ג). והנה כי כן איך תתנגד תורתנו להשכלה האמתית, אשר היא אחד מתנאי אשר

האדם

* תענית י"א ע"א, נדרים כ"ב א'. כוזרי מאמר ב' נ'; שמנה פרקים להרמב"ם פ"ד.
** עין הקדמת המעתיק ר' ברוך משקלאוו לספר אלקלודוס.

האדם ושכלולו והשלמתו היותר נכבדים? תורתנו תתנגד רק לעקרונם הראשיים של השכלת עובדי האלילים בכלל והיונים בפרט, ה"ה הקנאיסמוס והמאטריאליסמוס, על כירעל ומות בכנפיה, והאשר אשר תשא על גדלה הוא אך אשר מדומה, בעשותה את האדם לאילל, ותשתמש בכל הכמה ומדע, בכל חרשת ומלאכה אך למלא את תאוותיו, אשר לא תדענה שבעה, כי כל אשר יוסף האדם להתאמן להשביע את התאוה כן ירבה להרעיבה, באשר כן דרכה וטבעה של התאוה לקרוא „הב הב“ מאין הפוגות, ולבלתי הסתפק לעולם, ועל כן רחוקה התאוה מהאשר כרחוק הרעב מהשבע.

אבל עוד רעה גדולה מזה כרוכה בעקבי השכלת היונים, היא העבדות, כי רק בעמל כפי עבדים אין מספר האנוסים להכין כל הדברים הרבים והשונים הנצרכים לכרוא כל מחמדי השכלת היונים יחד עם האפשרות להתענג עליהם היתה יכולה להיות, להתפתח ולהגיע אל מרום קצה, ע"כ גם גדולי חוקרי היונים כאפלטון ואריסטו חשבו בתמימות את העבדות לדבר טוב עו, ר"ל שהעבדים גרועים מטבעם מאדוניהם, הנעלים מהם על פיתכונתם, ונבראו רק לשרת אותם, והנה תולדה הכרחית של העבדות הנם ההפכים הקיצוניים בחיי החברה: מעוט בעלי הון ושלטון הרודה ברב של העבדים נעדרו כל מאומה, ועיי זה המעוט יוצא לתרכות רעה ועוכר שארו מרוב טובה, והרב ישחית דרכו על הארץ ויכלה ביגון כחו מרוב רעה, ואיכ אפוא אכן פנת השכלת היונים היה יסוד המתנגד לתורת המוסר, שהורידה שחת. והנה דתנו, בהיותה התגלות רצון האל, אשר הוא הצדק והמוסר, הטוב והרחמים בשלמות, בתת חוקים צדיקים ומשפטים ישרים, בהורותה דרכי החסד והחמלה ובהרימה את שלמות ה' ומדותיו הנעלות לסמל השלמות והמדות הטובות, תחייב אותנו להתאמן בכל כחנו לדבוק במדות ה' ולהתדמות אליו; וביסדה תקנות רבות ונאמנות העלולות לטהר לבנו, לזכך מחשבותינו ולצרף נטיותינו, שמה יחד עם זה מתג ורסן באף התאוה ותשת הק וגבול למשרה ולשלטון, ותמע בלבנו אהבת אהים לכל אשר בצלם אלקים נברא, ורגש הרחמים והחמלה לכל חי על הארץ, ותצל את הכביות מההפכים הקיצוניים, המחפכים את משטרי החברה לתהו ובהו, והמחרסים את מוסדות הסדר המוסרי בחיים. ואם כן אפוא, דתנו בעצם תומתה היא היא ההשכלה האמתית ולא השכלה מדומה, השכלת שוא. כי מה היא ההשכלה האמתית אם לא השכלה, אשר כל מגמתה וכוונתה להשכיל ולהיטיב לאדם באמת, להרימו למעלת השלמות ולבחיר כל היצורים

היצורים, לשכלל מדותיו ולפתח כחותיו, להרחיב גבולי האהבה הנטועה בלבו למען שתדע על כל בני תמותה ועל כל נפש חיה, ולהביא בלבו ההכרה הישרה: שאל אחד ברא כלנו לטוב לנו ולכל מין האנושי עמנו, ולהעניק לנו מטוב העולם במדת הצדק, ולהשפיע עלינו שפעת ברכתו ברוח היושר. והנה דתנו בחיותה ההשכלה האמתית, וההפך המוחלט מהשכלת עובדי אלילים, על כן מלחמת עולם ביניהן, וסותרות ומכחישות זו את זו. אפס הכי בגלל זאת תתנגד דתנו להשכלת זמננו? הכי השכלת זמננו היא השכלת עובדי אלילים? ת"ל לא בתוך עם עובדי אלילים אנחנו יושבים, כי אם בין אחינו הנוצרים, והקי דתנו המוסריים קדושים גם להם, והחקים האלה הלא הם המה ראש פנת השכלת זמננו. הגידה נא מה תדרוש השכלת זמננו מאתנו, אשר תתנגד לדתנו? הכי השכלת זמננו תדרוש מאתנו לאכול דוקא מאכלים האסורים וחמין בפסה, ודוקא לחלל קדושת שבת ומועדים, או לזלול במצות תפלין, ציצית ומוזוה וכדומה? אולי תדרוש זאת מידך התאוה, אשר לא תותר גם על הנאה פורתא, ובחפיקרא ניהא לה, אבל הכי לתאוה בלי מצרים השכלת זמננו תקרא? אולם לדאבון לבנו המכשלה הזאת תחת ידי רבים ממשכילי זמננו: תחת לאהוב את החכמות והמדעים וכל ענפי חרשת המעשה, הנכללים במושג השכלה, יתמכרו להשכלת עובדי האלילים, וירימו את התאוה והכבוד על הנם, להם יסגודו ולפניהם יכרעו ברך, וילכו בשרירות לבם, ועל דת אבותם, ההשכלה האמתית, יביטו בנאווה ובוו ובשאט נפש. והיה כי ישאלום מה עול מצאתם בדת אבותיכם, כי השלכתם אותה כנצר נתעב? אז יפערו פיהם בלי חק, ויעוללו עליה עלילות ברשע כסל לאמר: הדת הזאת, אם כי תכיל בקרבה דעות נשגבות וחקים צדיקים, אבל מצותיה נגד ההשכלה דרכן, ותפרענה אותנו מלהתרועע עם שכנינו, וכדומה דברי בלע ורעות רוח.

ומה שונה דרכם זה מדרך חכמינו ונאוריניו לפנינו, אשר רבים מהם עמדו ועומדים עד היום לנשם עמים כחכמתם הרבה ובחקירותיהם העמוקות. המה בכל אהבתם העזה לחכמות ומדעים, ובכל שקידתם הרבה, אשר שקדו על הקירתן ודרישתן, לא סרו מאחרי מצות המעשיות כמלא השערה והיו מדקדקים בקיומן, ותורת ה' היתה נר לרגלם, אשר לה הקדישו מכחרי עתותיהם וראשית כחם ואונם. הרמב"ם* מעיד על עצמו לאמר: ומימינו לא אכלנו עת"ב תבשיל אפילו של עדשים אא"כ היה

בשבת

* הלכות תענית פ"ה הלכה ט'.

בשבת". וכל זאת לא עמדה להם לשטן להתהלך עם גדולי הכמיו העמים כרעים ויאותבים ולחיות עמהם באחזה ורעות, ולכבד אותם ולחיות מכובדים בעיניהם, וגם לשאת משרות גבוהות ומאד נכבדות בחצרי מלכים, ומעולם לא שמענו אותם מתאוננים על מצות המעשיות, שקשה עליהם לשמור אותן.

והנה כי כן קצרה בינתי להבין מדוע תאחזך פלצות בשימך על לבך: מה יהיה גורל בנך, אשר תגדל על ברכי השכלת זמננו, אם תאכוף עליו לקים מצות המעשיות? כפי אשר יחזה לי רוח מבינתי גורלו יהיה טוב מאד, ביחוד אם לא תאכוף עליו לקים מצות המעשיות, כי אם יקים אותן מעצמו, בלי כל אונס מבחין, אבל בחפיץ נפשו, בהיותו מוקנך במצות מנער, וקיום המצות יהיה אצלו הרגל, היינו - אם ממך יראה וכן יעשה; כי אז דתו והשכלתו תהיינה לאחדות בלבן, דתו תתקם בידו, והשכלתו תהיה השכלה אמיתית, ולא השכלת שוא ותפל; אז יהיה לבו תמים עם דתו והשכלתו גם יחד, ולא ינוד כקנה במים אחת הנה ואחת הנה, פעם לצד ההשכלה המדומה ופעם לצד הדת, מבלי דעת אל נכון באיזה מהן יחזיק ומאיזה מהן ירף.

כן פליאה דעת ממני באמרך: "הן לא נוכל לשוב ולחיות ולהתנהג כאשר חיו וכאשר נהגו את עצמם אבותינו לפני מאות שנה!" מדוע לא נוכל זאת? אמנם כדברייך כן הוא, שהם, אבותינו, הקדישו חייהם לתורה ולעבודה, ולוא גם הוסיפו מספר מצות המעשיות על אחת שבע לא כבדה עליהם למלאות אותן; אבל לשוא תדמה שכל זאת עשו רק על אשר הלעיבו בכל מחמדי עולם הזה, אשר באמת יקרו מאד גם בעיניהם, כי גם להם היה לב בשר ולחמוד המדת החיים, וגם הם היו עמלים להשיגה ולהתענג עליה; אולם ההנאה והתענוג לא היו אצלם תכלית החיים ומטרתם החידה, ועל כן לא כבדה עליהם להנות ולהתענג במודה נכונה ובמשקל מקנן, והדת, אשר מלאה כל חללי לבבם, אצלה מרוח קדשה גם על תענוגי העולם, ועל כל תענוג ותענוג, אשר היו נהנים ממנו, ברכו את ה', אשר ברכ הסדו המציא למו את התענוג ההוא, ויתן להם היכולת והרשות ליהנות ממנו. ובזכרם תמיד את ה' ואת רצון קדשו, לא שכחו אף רגע שהנאה והתענוג אינם תכליתם בחיים, וע"כ אהבת התענוג לא עלתה על גדותיה לכלי חק ולא חבלה בריאותם, וגם לא הטתה את לבם מאחרי ה'; ובזאת כפלים למדת אשרם האמתי: רגש האשר, אשר הגיע להם מתענוגי העולם על טהרת קדושת הדת, העיר בלבם רגשי תודה להטוב והמטיב, אשר טידו זאת למו, ואת רגשי תודה אלה התאמצו להוציא מכח אל הפועל בשמרם את מצות ה', בשק על תורתו ובעשותם טוב

וחסד לכל בריותיו, וכל זאת השביעה כצחצחות נפשם. לכן באמת לא כבדה עליהם למלאות מצות ה', לוא גם רבה מספרן, כי אם משנה אשר ועדן הנחילו להם.

אזכרה בבקרי פעם את דודי הזקן, איש ירא וחרד לדבר ה' באמת ובתמים, בקש ממני לבאר לו את חפץ שואפי תקונים בדת, כי הפצם זה זרה לו, והבין לא יוכל.

„הפצם להקל עול המצות הרבות מעל צוארי בני ישראל, אשר כבדו מנשוא, לפי דעתם של „המתקנים“, היתה תמצית תשובתי. „אוי ואבוי להאמללים האלה“ השיבני דודי עה"ש בכבוד לב ובשברון מתנים, וינע כמו ראשו ויאמר: „אם זאת כונתם, הלא נראה בעליל שמעולם לא טעמו מעם מצוה, ולא הרגישו בנפשם את השמחה הטחורה והנעלה, אשר תחיה לבנו, עת נזכה לקים מצות ה'. הויל אמרו: רצה הקב"ה לזכות את ישראל לפיכך הרבה להם תורה ומצות, והם אומרים למעט אותן ולגזול אותן ממנו! ומה יתנו לנו תמורתן? הלא כל הארץ עם רבבות תענוגיה לא יספיקו להשיב לנו גם לא מחיר מצוה קלה. סוחר הייתה, וה' חנני בעשר ונכסים, ולא חסרתי מטובה נפשי בהיות לאל ידי, גם בכנים ובנות ובני בנים ברכני ה', ולא מנעני שמחה וגיל גם מהם, ובכל זאת מעולם לא מצאתי שמחה יותר גדולה ונעלה מקיום המצות בכונה טחורה“.

כן הרגישו וכן חשבו אבותינו בתמימות, לא כדברייך: מאשר הדאנה המרה השפילתם עד דכא, ותחשך את העולם בעדם, כי אם אף על פי שהגלות העיקה עליהם, ותחשך את העולם בעדם, בכל זאת עמדו בנסיון ולא סרו מדרך התורה והמצוה, אשר להגן באה להם הדאנה המרה. ויען מה? יען כי לבם היה תמים עם ה': יען כי אמונתם בה' היתה חזקה כסלע איתן, וממנה לא זזו; יען כי שטת דתנו היתה שלמה בידם. בשטה הזאת מצאו להם מקום נכון לכל המקרים, כן להדאנה עם מצוקיתה ורעותיה הרבות, וכן לתענוגי בשרים ולמחמדי התכל עם שמחות החיים, ולא התנגדו אלה לאלה, וכלמו יחדו לא התנגדו אל מצות ה', ולהחפץ לחיות ולפעול על פיהן. השטה הזאת, אם כי רחבה מארץ מדה ועמוקה מני ים ואין חקר לתבונתה ואין קץ להגיוניה, היא יחד עם זה פשוטה וברה כחמה, ונכוחה למבין לכל מעין בה ומבקש תורה מפיה לדעת את הדרך אשר ילך בה ואת המעשה אשר יעשה, ובכחה של השטה הזאת לשבור צמאון כל נפש שוקקה, הצמאה לדבר ה', כקטן כגדול, איש איש לפי כח שכלו והשגתו ימצא בה מבוקשו. ואם דתנו היתה ביד אבותינו שטה שלמה, אשר רוח ה' דובר בה ורצון קדשו תמלאנה, שטה אשר תאיר על כל דרכי חיינו, ואשר בלעדיה כצאן נתעה בתרו

בתחו לא דרך ; אם תורתנו היתה להם באמת תורת חיים במלא מובן המלה, מדוע נשתומם בראותנו ששקדו על למודה, וחקרו ודרשו בה בלי הרף, וידקדקו כחוט השערה עם כל אמר ומלה, ועם כל אות ונקודה יתרה, וישימו כל מעינם לחתור ולבוא עד שרש כל מצוה ומצוה, ולגלות הכונה הנכונה של הכתובים התמוהים, ולא נלאו להתוכח ולפלפל בהלכות המסופקות ? *) הלא רואים אנהנו גם היום, לא לבד שופטים היושבים על מדין, אשר בידיהם חיי נפשות ואשרם הפקדו, כי אם גם חכמים ומלמדים מעמיקים לחקור עד תכלית כל חק ומשפט ואחרי כונות מחוקקם, וכל זאת לא לבד בדיני נפשות, כי אם גם בדיני ממונות, וגם בענינים קלי הערך, ולא לבד בדינים הנוהגים עוד בימיהם, ואשר איזה הפסד או רוה כל שהוא כרוך בעקבם. כי אם גם בחקים ומשפטים של ימים קדמונים, אשר כבר עברו ובטלו מן העולם, אע"פ שיודעים המה היטב שהמחוקקים, אשר עליהם ועל חקותיהם המה דנים, היו בשר ודם כמוהם ; כן רואים אנהנו גם היום, חוקרי קדמוניות וקורות דברי הימים או מלומדים בשפות עתיקות או חדשות וספרותיהם, יבלו כל ימיהם בחקירות שרידי ומו קדם, או שמים לילות כימים בחבור באורים ופרושים לספרים עתיקים וגם חדשים, ודורשים תלי תלים של סברות שדופות או גם השערות התלוות בשערה על כל קוצו של יוד, אם כי לא נעלם מהם שמחברי הספרים, אשר בחבוריהם המה עוסקים, היו קרוצים מחומר כמוהם וחכמות בזה להם, ואולי גם לא הגיעו במדע אף לקרסלב, ואנהנו בראותנו אותם עושים כזאת בצדק נהלל את אהבתם (של החוקרים והמלמדים האלה) לאמת טמי שאמרה, אשר אותה המה מבקשים בעמל נפש וביגיעת בשר. ואם כן איפוא מדוע נשתומם על גאונינו וחכמינו על אשר הקריבו מיטב ימיהם קרבן עולה על מזבח דתנו, וכל עתותיהם בלו בעיון וחקירה בדברי תורתנו הכתובה והמסורה, אשר היא חיינו וארך ימינו, ואשר בידה כל אשרנו ותכלית היותנו עלי אדמות, יען כי בה גלה הבורא את רצונו לטובתנו ולטוב כל מין האנושי בזה ובבא ? אם מנקודת הראות הזאת נביט על ספרתנו, אשר אתה תשים בה תהלה, או לא נמצא אף מאומה שהפרזו

חכמינו

* ומה נאמנו דברי ריב"ל לאמר : "ואם כן אם התורה זו היא כל הדיברין אל קיים חיים, אין ספק בזה שאין בה אות אחת מיותרת, או שלא ברקדוק מצומצם, אך כלה תמימה, וכלה קדש קדשים, וכלה כתובה בהשכל רב ודעת שלמה שאין למעלה ממנה, וכלה מביאה את האדם לתכלית טובה בזה ובבא, וזולת התורה זו אין הכלית טובה בעולם למין האנושי. לא בזה ולא בבא, וליתרונה זה הגדול, שהיא (ר"ל התורה) לברכה הציר אשר עליו חסוב הצלחתנו כלה בזה ובבא, אין להפליא שקמו מטיבי לכת בישראל מאז ומקדם המה וצדיקיהם וחסידיהם וכל השלמים באומה, וחרדו לקים זו התורה מרישא עד סופא בדקדוק מצומצם כפי האפשר לכת האנושי... (זרובכל מבוא ע' 30) .

הכמינו על המדה הנאותה, ונוכח כי מלאו רק חובתם ועשו את המוטל על כל איש ואיש מישראל, אשר חננו ה' בדעת ובשכל טוב, ואף כי על מורי העם ומדריכיו, אשר עליהם לדעת ידיעה ברה כשמש, ידיעה נעלה על כל ספק כבואם להורות ולדון על פי התורה בשם ה' את העם המבקש דוקא תורת ה' מפייהם, ולא משפטי חכמתם הם ודעת הגיון רוחם; אדרבה לו לא כן עשו חכמינו, לו המעיטו לדקדק בדברי תורתנו ובמצותיה, לו חדלו לבקר ולדרוש תעלמותיה ככל אשר ידם מגעת, כי עתה בצדק היינו יכולים להטיל ספק באמונתם לדתם, ולפון אם באמת ובתמים מאמינים הם בתורה מן השמים. אכן המה כמאמינים אמתים, מאמינים בני מאמינים, חקרו בכל עז בתורתנו, וחפשו בה כמטמונים אחרי מצות ה', זמנם, מדתם, ושיעורם, ובשכלם כי עז, ובשקידתם כי רבה, הוציאו עמוקות מני השך, ויגלו מצפוני כוננתם להתיר הספקות ולהשיב על השאלות, אשר נולדו על ברכי השתנות תנאי החיים וצרכי הזמן והמקום, ברוח תורתנו. אפס יען כי חקירה ודרישה עמוקה בכל חדרי תורתנו היתה מטרתם הראשית בחיים, על כן חקרו ודרשו גם בכל חכמה ומדע, אשר בלעדיהם לא יכלו למצוא ידיהם ורגליהם בתורתנו. על פי דעת הגרי"א זצ"ל, אשר הבאתי למעלה: „כפי מה שיחסר לאדם ידיעות משארי החכמות לעמת זה יחסר לו מאה ידות בחכמות התורה“ וכו', וכמו שהודדה הכוזרי להחבר לאמר: „אני רואה תורתכם נכלל בה כל דק ועמוק מהחכמות“ וכו', והחבר הוכיח בראיות נאמנות – שם להלן – „שהיו החכמות מתפשטות וקיימות באומה יען כי כלם צריכים אליהן בתורה, המבעיות צריכים אליהם בעבודת הארץ לדעת הכלאים וכו' (כוזרי מאמר ב' ס"ג וס"ד), וכמו שאמר הרמב"ם בפתיחתו להמו"נ „וכבר זכרנו שמעשה בראשית הוא חכמת הטבע ומעשה מרכבה הוא חכמת אלהות“, ושם להלן נאמר: „הלא תראה כי הש"ת כשרצה להשלימנו ולתקן עניני המוננו בתורותיו המעשיות, אשר לא יתכן זה אלא אחר דעות שכליות, תהלתם השגתו יתברך כפי יכולתנו, אשר לא יתכן אלא בחכמת האלהות ולא תגיע החכמה האלהות היא אלא אחר חכמת הטבע, כי חכמת הטבע מצרנית לחכמת האלהות וקודמת לה בזמן הלמוד כמו שהתבאר למי שיעיין בזה ולזה שם פתיחת ספרו ית' במעשה בראשית אשר היא חכמת הטבע וכו'“ (*).

ובאמת

ומה נאמנו דברי החכם B. Frenkel באמרו: „der Lebenskern des Judentums ist Wissenschaft und wissenschaftliche Auffassung, wenn diese Befähigung abgeht der kann nach einem alten mischnaischen Spruch (Aboth 2. 5) sich nicht zu der Höhe echter Frömmigkeit erheben. Den Mangel an Wissen aber die

ובאמת רואים אנחנו שגדולי חכמינו וגאונינו עמלו הרבה גם בחכמות שונות, ופעלו גדולות ונצורות על שדה המדעים אשר הרחיבו ברוח שכלם. ודי לנו להוכיח שגם חכמי העמים כבר הכירו גדולת פעולת חכמינו בכל מקצועות החכמות והמדעים: „בקיצור“ יאמר פֶּאָרְעֵל „העברים בימי הבינים השפיעו פעולה על השכלת איירופא בכלל והשכלת צרפת בפרט, אשר עוד לא הכירו כיאות, ואשר לדאבון לבנו ספרי קורות ההשכלה והמדעים מאיזה סבה שהיא יעברו עליה כשתיקה. בתי הספר שלהם (של העברים) פעלו פעולה גדולה ועצומה ונכבדה עד מאד ביחוד על שדה חכמת הרפואה וידיעת לשונות עמי הקדם“ (1). כשבה פעולת בני עמנו על שדה המדעים ירבה לספר החכם המהולל שליידען בקונטרס מיוחד (2), והחכם הגדול דרעפער בספרו המהולל „קורות התפתחות ההשכלה של איירופא“ במקומות הרבה, ובספר תעודה בישראל לריביל ז'ל ע' 109, מובאים דברי החכם הנוצרי Wachler על דבר פעולת חכמי ישראל על שדמות החכמות והמדעים המתחילים במלים האלה: „היהודים נפלאות עשו בדבר הלמודים והחכמות“ וכו'. והריביל בעצמו שם חושב ומונה את פעולות חכמינו בכל ענפי המדעים מימי קדם דור אחר דור. וזה לא כביר העיד החכם זיורחאו, אשר עדותו בחכמת הרפואה כודאי נאמנת מאד, בדרשתו „Morgagni und der anatomische Gedanke“, אשר דרש לפני אסיפת הרופאים ברומה לאמר: „זמננו הוציא לאור כתבי יד עבריים המראים לדעת מה רבה שקידתם ומה עצמה חכמתם של הרופאים העברים עוד כתחלת ימי הבינים, אשר על ידן פעלו הרבה לקיום חכמת הרפואה ולהתפתחותה, ובצדק נוכל לאמר: שלפעמים נוכל להוכיח שכשרון העברים, אשר למן העת ההיא פעל רבות ונצורות למוכת המדעים, היא להם מורשת אבות בני אז עד היום הזה“ (3).

אמנם הספרת העברית בכלל דלה מאד בספרים העוסקים בחכמות ובמדעים, יען כי חכמי ישראל מני אז עד היום – מפני טעמים שונים ונכבדים, אשר לא פה המקום לפורטם – היו מחכרים ספריהם, העוסקים בחכמות היצוניות וגם בחכמת האלהות איש איש בשפת הארץ אשר

גר

Scheu sich in die Tiefen des Wissens zu versenken durch fremde Außerlichkeiten verhüllen, kann nimmer den Glauben förderlich sein“. (d. Rückblick S. Frankel in Monatschrift f. G. W. d. u. p. 1861 S. 17.

1) M. Sauriel: Hist. d. l. Poésie Provençale T. III pg. 116–133

2) Die Bedeutung der Juden für die Erhaltung und Wiederbelebung der Wissenschaft in Mittelelter.

3) יען יוד. פ. № 18. 1894. S. 172.)

גר בה, ורק הספרים המדברים בעניני הדת חברו בשפת עבר, והם - לא "ריח קברי מתים נודף מהם" הלילה כמשפטן עליהם בחפוך מהסרון דעת אותם - על פי הרוב מלאים רוח חיים, קדושה וטהרה, הפועמת בחקירותיהם בעניני מוסר ודת ובדרשותיהם בכיבוד המצות והמשפטים כפשוטם וכמשמעם, ולרגלי הקירותיהם ודרישותיהם יגלו לנו רעיונות עמוקים ועבודת השכל מאוד רבה, אשר נשתומם עליהם ועל גדל הריפותם, על עמק הבנתם ורחב בקיאותם בים הספרת הדתית, ויחד עם זה לפעמים נכיר בהם עקבות ידיעה נכונה גם בחכמות היצוניות. אמת נכון הדבר, שאין בר בלא תבן, וגם בספרתנו הדתית יש תבן ופסולת לא מעט, ולא כל אשר בשם "מחבר", "דרשן" או "פוסק" יכונה, ראוי לאותה איצטלא; וגם במהנה מחברי ספרי דרוש ושו"ת ישנם אנשים, אשר אינם באמנה את דתנו, ואשר כבודם המדומה הכיב עליהם הרבה יותר מכבוד התורה, אשר ישאו על הגלם, ויש גם כאלה, אשר מחשבתם רצויה, אבל מעשיהם אינם רצויים, בכואם ללמד לאחרים במרם למדו הם כל צרכם. ביחוד נתרבו המחברים משני הסוגים האלה בשנות מאות האחרונות לרגלי הגלות שהגיעה בעתות ההן במדינות אשכנז והגר עד מרום קצה, ויגזלו מאת אבותינו היכולת להתעסק בחכמות היצוניות ותסך בעדם את הדרך לבתי מדרש החכמה, ותביא גם בארחות הייהם וגם בלשונם מהומה ומבוכה השך ואפלה צלמות ולא סדרים, ותשלול מהם גם מנותח הנפש, הנחוצה לעבודת השכל, ותפריעם מלהעמיק עיונם גם בתורתנו בדעה רחבה וצלולה, כי מחוץ תשכל הרב ומבית אימה, וגם בסתר הדרי ביתם לא היו בטוחים אף רגע מעקת אויבים הצרים עליהם, וכל היום היו אנוסים לעמוד על נפשם ועל נפשות עולליהם וטפם החוסים בצלם. הגלות הזאת עם אלפי תולדותיה הרעים והמרים לפעמים כמו את רוחם בענני חשך ויעטו על שכלם מעטה עלטה, ועל כן נראה פה ושם גם בילדי רוחם אור וחשך משתמשים בערכוביא, רעיונים נעלים ונשגבים יחד עם הגיונים נלוזים ונקלים; הגלות, רק היא ולא אחרת ועכ"פ לא המוצה: "והגית בו יומם ולילה" ר"ל שקידתם הרבה בתורה - כאשר תשפוט אתה במשנה - אשמה במעל הזה, ואדרבה נהפוך הוא, אך למרות המצוה הזאת, ר"ל: גם שקידתם בתורה לא הועילה תמיד בעתות הרעות ההן להביא אור יקרות כמושבותם, מפני שהגלות המרה והנמהרה החשיכה כאמת את העולם בעדם; אפס ככל זאת עמל שקידתם בתורה לא הלך בתהו ויאבד, ולא על צחיח סלע זרעו ויגיעתם, כי אם פעלו הרבה מאד לטובה, וען כי אף על פי שמששו לפעמים כעור קיר בנוגע להבנת עצם אמונות דתנו ודעות תורתנו ודעת דברי ימי עמנו, אבל הלמוד התמידי הביאם לידי מעשה המצות, ומעשה

המצות ביחד עם שקידתם בתורה, אשר סוף כל סוף היא עבודה עיונית המחודדת את השכל ונעלה (אידיאלע) בטבעה, זככו תכונת רוחם, טהרו מדותיהם ושפרו נמייתיהם, ואשר ע"כ גם הגלות בכל עוזה ואכזריותה לא מצאה און לה לכא לארץ ערכם המוסרי, ולהכניע את גאון תעודתם עלי אדמות ולהשפילם בעיני עצמם. ואם גם מחוץ בוו צלמם וישביעום חרפה ובוז, המה בעצמם הכירו והוקירו את ערך עצמם הנכון, וידעו לכבד את תעודתם בחיים, ולא אמרו בלי בקורת טוב ויפה, קדוש וברוך לכל אשר יאמרו זרים טוב ויפה, קדוש וברוך - כאשר להרפתנו עושים היום רבים ממשכילינו; כי לאבותינו קנה-מדה מיוחדת היא להם, אשר הפקידה בידם תורת אל חי, למד בו כל מחוזה תבל ויצורי אנוש אנוש, וזאת שעמדה לאבותינו שגם בימי הגלות הרעים והמרים עמד מעמם בס וריחם לא נמר. ויהי כאשר הוקל מעט עלם מעל צוארם, וזתנו להם מהלכים בבתי עקד הספרים, ופתחי בתי מדרש החכמה נפתחו לפניהם, אשר סגרו בעדם מאות שנים, החליפו חיש כנשר נעוריהם, וימהרו לשבור צמאונם לכל מדע וחרשת, ויצמינו בכחות נפשם ויעמדו לנס, עד כי גם רבים מאויבינו הכרחו להודות ולאמר: כי עם חכם ונבון הגוי הזה, הקטן בכמותו. והגדול באיכותו. ולולי שקדו אבותינו בתורה כאשר הציקתם הגלות ותכבד את עלם עליהם, אז גם מצות המעשיות כבר נשתו מלבנו, וכבר נכחד קימנו, כי היינו ככל גוי קדם, אשר בהעיק עליהם עול ההכנעה והעבדות, ירדו מטה מטה גם במעלות רוחם, כי העבדות עשתה אותם לעבדים נבזים ושפלים גם בעיני עצמם, ולאט לאט התערבו בגוים סביבותיהם, ויטמעו בתוכם ולא נודעו כי באו אל קרבם, ויהיו כלא היו מעולם, ולא נכר מקומם איה. אשר ע"כ לוי גם מעטים היו ספרי חכמינו משנות מאות האחרונות, אשר ברכה בקרבם לחכמות ומדעים, ואשר הועילו להרים קרן אומתנו בעיני העמים, עכ"פ אין לנו לזלול בכבוד החכמים האלה, כי בכל זאת גדולה וברוכה היתה פעולתם הטובה על לבות בני עמם.

אמנם כן לא כל איש יכול להכיר ולהוקיר פעולתם זאת, וביחוד לבקר ילדי רוחם מנקודת הראות הנכונה, באשר לא כל קורא בספרי גאוננו וחכמינו הקודמים להם בזמן ובמעלה, יכול לשפוט על פרי עמלם בתורה ובחכמה, כי לזאת נחוצה לא לבד ידיעה עמוקה ורחבה בספרתנו ובדברי ימינו, ובחכמות היצוניות, כי אם גם וביחוד נחוצה דעת מיושבת וצלולה, ובינה ישרה ונכונה לשפוט מישרים על תכונת כל מחוזה בחיי עמנו על פי עצמותה, ועל פי ערכה האמתית בפני עצמה, ולא רק להשוות ולדמות בסקירה שטחית צאצאי רוח חכמינו וגאוננו, הלא היא ספרתנו הדתית, לספרות אחרות, אשר כל יהש אין ביניהן, כאשר עושים

עושים למגנת לבנו ולבשתנו איזה קלי הדעת מסופרינו החדשים, אשר לאי-אמונה גברו. על פי הרב המה מכתבים שלא קראו ולא שנו ולא שמשו ת"ח, וכל חכמתם היא איזה פתותים, אשר הטפו אחת הנה ואחת הנה מתחת שלחנות של מכה"ע, או מסופרי ראמאנים וספרים המוניים בידיעות הטבע וכדומה, וכל השכלתם - היא העולה על רוחם לשרת את המאדע השוררת על פני חיצות לרוח היום, וכל כשרונם הוא לכתוב כן - ולפעמים גם לא כן כי אם בשבושים לא מעטים - בשפת עבר, להרים קולם ולדבר גבוהה גבוהה בחוצפה יתרה על ענינים הנעלמים מהם והנשאים הרבה מאד מעל חוג בינתם, ובלצון אשר חמדו להם לעולל בעפר ולשום תחת רגלם כעפר לדוש את קדשי ישראל ונחמתו בימי עניו ומרודו. משפט משכילים האלה על ספרתנו וגם על עמנו לפעמים קשה להבדיל ממשפטי שונאינו בנפש. המה הועילו במדה מרובה להותנו, לעקור את האמונה המהורה מלבות הרבה מצעירינו, לחבל במ כל רגש-דתי ולזלזל בכבוד אומתנו, יען כי כל כח המשכילים מסוג הזה הוא רק להרוס ולא לבנות, לעקור ולא לנטוע פרי הלולים על תלמי לבות בני דור החדש, והשפעתם הלא טובה על החנוך הדתי בכלל מאד רבה. ובצדק גוכל לחשוב את השועלים הקטנים האלה, המחכלים כרם ה', ואת מאמריהם במכה"ע ואת ספריהם - אשר על פי הרב אין בהם לא תורה ולא חכמה, לא כשרון סופרים ולא ריה משוררים, כי אם יהירות וגסות הרוח, רדיפה אחר כבוד סופרים, קלות ראש ופטפוטי מלין שאין להם שחר - לאחת מהסבות היותר פועלות, אשר מעבר מזה השחיתו התעיבו מערכי לבות אבות ובנים והשקו אותם סף רעל והסירו לבם מאחרי דתנו, ועל ידי זאת מעבר מזה העירו בלבות הוראים והחרדים לדבר ה' חשד נגד כל הספרת העברית החדשה לחשוב עליה תועה ולאמר: משחתה כה ורעל ומות לאמונה ודת-בקרבה, ויגיעום להזהר ממנה ולהזהיר גם את בניהם ותלמידיהם לבלתי געת בה, תחת אשר ברכה בקרבה ובכחה היה להביא רב טוב לדתנו ועמנו ולהפיץ אור יקרות בכל מושבות ישראל, שלא ישמעו עוד שפת עם לועז. והנה כי כן דה לבי ונפשי עלי תשתפך בראותי שלא לבד סופרים כאלה הושבים לפעמים בתמימות שייטיבו לעמם בפרי עטם, כי אם גם קוראיהם יהשבו אותם למטיבי עמם וחובבי הנאמנים, ויאמינו בדבריהם ובהזויותיהם עד כי גם אנשים כמוך יקחו תורה מפיהם, וגם אתה לא תבוש להודות ולאמר: שמשפטיך על דתנו, עמנו וספרתנו שאבת ממעין נרפש כזה. לאט לך, אדוני הנכבד, השמר לך והזהר מאד מאוהבי עמנו כאלה, אשר אהבת עמם על שפתם כל היום ובספריהם בו ובוזו לו. שים נא אל לבך:

האם אלה יאהבו את עמנו, אשר לא ידעו לכבד ולהוקיר אותו ויחזרו למצוא בו רק מומים ופסולים, ואת סגולותיו המצינות וכשרונותיו הנשגבים ומדותיו הטובות מה עיניהם מראות ולכותם מהשכיל, הנכונים לכבות אור נשמתו, בלעגם באמונתו בתורה מן השמים ובאמתת הנבואה, אשר היא רוח אפו וכמים לדגי הים; הגוילים ממנו כל מהמדיו מימי קדם, בשומם למשחק מסורות קדומים הקדושות לו ומצות המעשיות, אשר הנה נר לרגליו, וגם על תקותו לעתיד, אשר היתה תמיד נחמתו בעניו במשך אלפי שנה, לא תחוס עינם, וישומו בעפר קרנו, ה"ה ספרתו הקדושה, שהיא תפארתו וגאונו לעיני העמים, בהתעוללם עליה עלילות ברשע כסל לאמר: שמצוה פלונית בערפלי צור ופרס התולתה, ושחק פלוני ממסתרי עובדי גוילים מוצאו, או שלמשפט פלוני היתה בתחלה כונה אחרת, המתאימה עם כונת משפטים הדומים לו, אשר לכל עמי הקדם, ורבות כאלה. כימינו, כאשר בקורת התנ"ך עלתה למדרגת מדע בפני עצמה, לא חזון יקר וזר הוא לראות, שלמען כחש בתורה מן השמים ובנבואה משום משוא פנים: לאיזה דעות המקובלות בין החוקרים, יגזרו כל פרשה ופרשה מתנ"ך לגזרים, ויעשו בהן שפטים לזרות ולהכרי כאדם העושה בתוך שלו, וידרשו על כל פסוק ופסוק תלי תלים דרשות של דופי כטוב בעיניהם; אולם מה שעושים מבקרי התנ"ך בשם המדע בכבד ראש ובדעה מיושבת על פי חבילות של ראיות, אם גם בלתי נאמנות, בספר מיוחד הנועד רק למתי מספר מלומדים מומחים במקצוע הזה, יעזו הסופרים הג"ל לעשות בקלות ראש ובפחזות מאין כמות בגלל השערותיהם הפורחות באויר לרוח היום ורוח כמוץ ישאן, ולהפיץ הכחשותיהם והשערותיהם במאמרים במכה"ע בין המון הקוראים הבלתי מוכשרים לבחון בין תוצאות הבקורת המדעית ובין הזיות והשערות קלות הדעת, ולהכדיל בין אמת לשקר. סופרים כאלה הנם באמת תועים ומתעים, חוטאים ומחטיאים את הרכים. אם תאבה, נכבדי היקר, לדעת את חין ערך דתנו וספרתה ולכוא עד תכונתן, אל נא תפנה אל הבורות הנשברים האלה המלאים רפש וטיט, לשתות מימיהם המכוערים. בחן בזהירות יתרה את מעיני הישועה, אשר אליהם תצמא נפשך, הנוטה, כפי הנראה, מטבעה לדת, ואשר באמת וכתמים תבקש את האמת.

ועל כלם עליך לדעת שדתנו וספרתה לא נתנה רק לכהני הדת, אשר בכלל אינם עוד כתוכנו זה כאלפים שנה, וכי ספריה אינם ספרים עתיקים, אשר רק להמלמדים שבתוכנו עסק במ. עלינו לדעת כי לא ככל העמים בית ישראל, אשר על פי תעודתו הוא העם, אשר בחר בו ה' להיות „ממלכת כהנים וגוי קדוש“ כל העם מקצהו ועד קצהו, ולא רק איזה מפלגות

מפלגות ממנו; עלינו לדעת שדתנו על פי תעודתה לא תבדיל בין הדת והחיים, ולא תסתפק באיזה קרן זוית בחיי האדם, אשר תאציל עליו מהורה, כפי הפיץ ההשכלה הזמנית, אשר תתרומם עליה, ר"ל על הדת. דתנו תתאמץ להתור ולמלא כל חללי חיי האדם, יען כי היא רק היא ההשכלה האמתית, וע"כ עליה להיות נר להגלנו על כל ארחות חיינו, ועלינו לשמוע בקולה אל כל אשר תצונו לבלתי סור מכל מצותיה ככל אשר נעשה ואל כל אשר נפנה, יען כי קול מחוללנו מדבר מתוכה, ורצון קדשו על לשונה. ואם כן איפוא איך נתרשל ונאחר לשאול את פי דתנו בכל עת ובכל שעה, ולא נתאמץ בכל כחות נפשנו להשיג את אמתתה ולכוא עד תכונתה? ומה יפה אמר החסיד זצ"ל בשער "חשבון הנפש" לאמר: „והחמישי שיחשב עם נפשו בהתאחרו מחבין ספר תורת האלהים, ומנוחת נפשו מבלתי עמוד על עניניו, ואינו עושה כן בספר שיוגיעו ממלך, אם הוא מסופק בהכנתו מפני הדמות הכתיבה או המלות או עניניו ודקותם והתערבותם וצחות דבריו, אבל היה נתן כל לבו ושכלו בו לעמוד על עניניו והיה מצטער צער גדול עד שיבין כונתו בו. כשהוא עושה זה לעמוד על ספר כזה, כמה הוא חייב לעשות מכפלי זה עד שיבין ספר אלהיו, אשר הוא חייו והצלתו, כמו שכתוב כי הוא הייך ואורך ימיך וגו'. והאיך התרת לעצמך אחי להתעלם ממנו ולהסתפק לך ממנו מה שהוא קרוב מעניניו ונגלה מפשוטו ותקל בקולתו, הלא תראה חסרונך ופחיתותך בדבר הזה, הלא דומה למעשה מי שנאמר בו (דניאל ה') ולאליה כספא ודהבא נחשא פרולא וגו' ולאליה די נשמתך בידיה וכל ארחתך ליה לא הדרת“.

אולם תורתנו בהיותה „תורת חיים“ במלא מובן המלה, כמאמר ז"ל „וחי בהם ולא שימות בהם“, לא תדרוש מאתנו שנחדל מכל עסק ידינו זולת עסקנו בתורה, ואדרבה: „כל המשים על לבו שיעסוק בתורה – יורה הרמב"ם – ולא יעשה מלאכה ויתפרנס מן הצדקה הרי זה חלל את השם וכזה את התורה וככה מאור הדת וגרם רעה לעצמו ונמל חייו מן העולם... ועוד צו וואמרו אהב את המלאכה ושנא את הרבנות, וכל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטלה וגוררת עון, וסוף אדם זה שיהיה מלסטם את הבריות“ (הלכות ת"ת פ"ג ה'), וכדשנינו (ברכות ל"ה ב') „ואספת דגנך מה ת"ל לפי שנאמר לא ימוש ספר התורה הזה וגו' יכול דברים ככתבן ת"ל ואספת דגנך הנהג בהן מנהג דרך ארץ“. בלעדי זאת שנינו (במנחות צ"ט ב') „אפילו לא שנה אדם אלא פרק אחד שחרית ופרק אחד ערבית קים מצות לא ימוש ספר התורה הזה מפ"ך, אמר ר' יוחנן משום ר' שמעון בן יוחי אפילו לא קרא אדם אלא קריאת שמע שחרית וערבית קים לא ימוש וכו' ואסור

ואסור לאומרה לפני ע"ה ופליגא דר' ישמעאל ב"ר נחמני אמר ר' יוחנן פסוק זה אינו לא חובה ולא מצוה אלא ברכה."

מכל אלה תראה ותוכה, אדוני, שלשוא פחדת פחד שקיום מצות המעשיות תהיה לנכד לשמן בדרך החיים וההשכלה ותעצור בעדו ללמוד ולהשכיל בחכמות ומדעים, במלאכה וחרשת המעשה, ותפריעהו מעבודתו בהיות העולם ובעסקי צרכי החיים, גם תאסר עליו להנות משוב העולם הזה ותגזור עליו להתבודד בסתר חדרו לחנות כל הימים וכל הלילות בתורה, לחיות חיי נזיר, לסגף את גופו ולענות בצום נפשו (*). ידוע תדע כי דברי תורתנו אלה: „כי המצוה הזאת אשר אנכי מצוך היום לא נפלאה היא ממך ולא החוקה היא וגו' כי קרוב אליך הדבר מאד בפך ובלבכך לעשותו“ הדברים האלה, אם כי עברו עליהם כארבעת אלפים שנה, עוד כבודם חדש עמם וכחם אז כחם עתה, אמתים הם וקימים לעד.

ואל ישיאך לבך לאמר: „הלא מנוחת שבת ומועד? הלא דיני מאכלים האסורים עם כל חומרותיהם? הלא הגדתי ובארתי כי קשה וכמעט בלתי אפשר לקיים אותם לאנשים כמונו בזמננו ובארצנו? הכי תאמר שגם עליהן כון הכתוב: „כי המצוה הזאת וגו' כי קרוב אליך וגו' לעשותו“? על זאת אענך בלי פקפוק כלל וכלל: „הן, אדוני הנכבד! אם הנך יהודי אמתו בכל לבך ובכל נפשך, אם מאמין אתה באמונה שלמה שתורתנו היא התגלות רצון בוראנו, אז גם מנוחת שבת ומועד וגם דיני מאכלים האסורים לא יכבדו ממך לקיים אותם גם בזמננו ובארצנו, יען כי עצמותן של המצות האלה היא בשהב ואל תעשה ותכונתן בשלילה, ומצות מסוג הזה לא תוכלנה מטבען להיות עלינו למשא כבד, ומה גם בלתי אפשרות לקיים אותן, באשר הן לא תדרושנה מאתנו לעשות דבר מה הנשגב מכתנו והנעלה מיכלתנו, כי אם למנוע ולהדול מעשות דבר מה

ביום

(*) ומה נמלצו דברי הרמב"ן „בירושלים“ על פי מושגי היהדות האמיתית מיועדים כל יושבי ארץ לאשר, והאמצעים להשיגו נפוצים כמין האדם עצמו ונתנו ביד נזיבה כמו האמצעים לשבור רעבוננו ולמלאות כל הצרכים הטבעיים“ (הוצאת בראש 424 Jerusalem) או כאשר יאמר החכם ז. פראנקל ז"ל:

Das Judenthum steht im Leben. Es will hinleiten auf die höchsten Ideale; aber seine Vorschriften sind nicht ideal, verlangen nicht das Aufgeben des eigenen Selbst, begünstigen nicht dem Leben abgewendete Beschaulichkeit und pietistische Kopfhängerei, sondern richten sich, von dem reinsten, Jedermann zugänglichen Wahrheiten den Ausgangspunkt nehmend und zu ihnen zurückkehrend, an den Menschen nach seiner Thätigkeit, die sie diesen Wahrheiten gemäß regeln, die ihnen entsprechende Lebensaufgabe in stete Erinnerung bringen wollen (Der Rückblick. Monatschrift f. G. u. B. des Jud. Jan. 1861 S. 14).

ביום שבת או מועד, ולהזהר מלהנות ממאכל האסור לנו, וגם זאת רק אם אין בעשית הדבר הוזה או בהנאתן של המאכלים האלה משום פקוח נפש, אבל במקום שיש חששא לפקוח נפש, שם הלא מותר לנו לעבור על המצות האלה, באשר המצות האלה אינן מסוג שלשת המצות, אשר עליהן מחויב ליהרג לבל יעבור, וכמאמרם ז"ל, "השבת מסורה לכם ואי אתם מסורים לשבת" (מכילתא כי תשא), "וחי בהם ולא שימות בהם" (יומא פ"ה ב'). ואם כן אפוא מה ימריצנו לעבור על המצות האלה אם לא שרירות הלב ורדיפת אחרי התענוגים, העדר הכרת ערך עצמנו ושפלותנו בעינינו אנהנו, והחפיץ הנבזה להסתיר מעיני שכנינו את יהדותנו ואמונתנו. הכי בגלל כל אלה עלינו לעבור על מצות תורתנו? אבל תאמר: "אם נשמור לקים כל דקדוקי מצות הנוגעות לשביתת השבת ומועדים ודיני מאכלים האסורים, הלא שכנינו יצחקו לנו ולשבתנו, וילעגו להנהגתנו, בעוד אשר עלינו לדאג ולהתאמץ למצוא חן בעיניהם ולהשתדל שכבד יכבדונו"? גם בזאת אדוני, תשגה עד מאד. אמנם מחויבים אנהנו לעמוד לנש עמים, להצטין במדות טובות ונעלות, ולהכריח אותם על פי כח מוסרי לכבד אותנו, כי תעודתנו להיות, "ממלכת כהנים וגוי קדוש". אמנם כן הוא; אבל הכי אפשר להגיע אל המדרגה הרמה והנשאה הזאת בכגדנו כה' ובתורתו ובעברנו על מצותיו?

אמת נכון הדבר, שבכל דור ודור עומדים עלינו צוררים לעולל עלילות ברשע, ולהתאונן עלינו ולאמר כהמן בשעתו: "ישנו עם אחד מפור ומפורד בין העמים ורתיהם שונות מכל עם"; אבל הכי תאמר לנו לבטל בגלל צוררינו אלה את דתנו? אם כן אפוא מה בינדך לטארקועמאדא? הן גם הוא לא חפץ להשמיד את היהודים כי אם את דתם. בלעדי זאת כל עוד שישראל חי וקים, ושם יהודי לא נכרת מארץ החיים, לא ילאו צוררינו לרדוף אותנו באף למען החרימנו לוא גם כחשנו באלהינו ומצותיו השלכנו אחרי גונו. הן עדי ראייה אנהנו היום כלנו שבגערמאניא ורומיניא, לא תצלה גם ליהודים אשר כבר המירו דתם וגם לצאצאיהם, אשר רק בפרצוף פניהם או בשמות משפחתם מגלים את מוצאם, למצוא חן בעיני צורריהם. ואם כן אפוא הן אך לריק ניגע בחפצנו לשנות דרכנו וארחות חיינו רק למען נשוא חן בעיני אויבינו. אולם זאת נחמתנו, שאם גם רבים צוררינו היום במדינות ההן, לא אלמן כל עם ועם, אשר בתוכו אנהנו יושבים, גם בימינו מאנשים ישרי לב וטהרי רוח, הרחוקים משנאה לעם, אשר באמנה אתם, והנכונים להכיר מעלות כל גוי אף אם לא מכני אמונתם המה, ולכבד אותו אם רק מוצאו בו מדות תרומיות, הראויות לכבד ולהוקיר, והישרים האלה חלילה להם לשפוט את ישראל כשונאיו בנפש ולשנוא

אותו על אמונתו ודתו, כי המה יודעים לכבד את כל גוי ואדם יחד, אשר באמונתו יחיה, ואשר מצות אלהיו תצור רוחו לו גם שם ישראל ישא על דגלו *).

קדושת השבת היא מתנה טובה מאין כמות, אשר נתנה דתנו לבני אדם, ובצדק יחשוב ר' יה'ל את „השבתות והמועדים מהגדול שבשבתות להשאיר תארנו והדרנו“ (כוזרי מ"ג י'). וכימינו גם גדולי חכמי העמים יודעים להוקיר את המתנה הגדולה והנפלאה הזאת, ויחד עם רוזני ארץ ויועצי ממלכות יבקשו תחבולות ויערימו עצה כדת מה לעשות, למען תהיה בפועל שבת יום אחד בשבוע לחק ולא יעבור לכל העמים הנאורים, ויסדו לתכלית הזאת חכרות, אשר בראשן עמדו גלאדסטאן ואחינו ב"ב אדאלף פֶּראַנק, אשר כל תכליתן לקים שבת יום אחד בשבוע; ואנחנו בני ישראל הלא נוכל באמת לעדות נאה וגאון, כי אנחנו היינו הראשונים במשפחה האנושית, אשר קימנו וקבלנו עלינו ועל זרענו לקדש את יום השבת, ורבים כיום בין חכמי העמים וכיניהם גם אויבינו בנפש, אשר יצינו אותנו לדוגמא לבני עמם לאמר: „ראו את הגוי הקטן והחלוש הזה המורדף על צוארו בלי השך, ואשר מקור מחייתו הוא רק המלאכה והמסחר, וככל זאת הביטו וראו איך ידקדק במנוחת השבת, ואיך הוא נזהר ורוי בקדושתה לבלתי חללה בלי כל הכרה ואונם מבחוץ *).

אמנם עוד לא הגיעה העת לא לבד לחכמי העמים, כי אם גם לחכמי ישראל להכיר ולדעת ערך דיני איסור והיתר במאכל ובמשקה, השיבותם ונחיצותם. ואם כי יש רגלים לדבר שאיסור אכילה של איזה חיות ועופות טמאים יסודתו בפעולה הרעה, אשר תבוא לגוף האדם, למוגו ותכונת נפשו, וכי לדיני שחיטה ובדיקה יש גם כן טעם נכון בשמירת הכריאות, כאשר הוכיחו המלומדים: הד"ר דעמבא, נאססיג והד"ר העראן

ג.

*) Jellinek: „Franzosen über Juden“ Wien 1880, Singer: „Briefe berühmter christlicher Zeitgenossen über die Judenfrage“ Wien 1885. M Baum: „Stimmen über Juden u Judenthum von hervorragenden christlichen Gelehrten Nord-Amerikas.“ Frankfurt a. M. 1880.

**) „מלבד שהנקיט, יאמר פראפעססאר באגינסקי בדרשתו, אשר הבאתי שמה למעלה, ולבישת בנדים אחרים, אשר תלכנה שלובי זרוע עם הסתלקות הרעיון מעבודת השכל בעיני הול בלבד דיין להשפיע פעולה טובה על מצב הבריאות, הוכיחה חכמת הרפואה החדשה, שלרגלי עמל העבודה יפתחו בגוף עצמים ארסיים, אשר להרחיקם הלאה ממנו לא הספיק להמעיט את עבודת היום עד שמונה שעות, כי אם מנוחה שלמה של יום תמים, כאשר תצוה תורת משה, רק היא תוכל לפעול פעולה כזאת, ובלי כל ספק וכו היהודים לקיומם למרות כל בעותי ליל דברי הימים, ה"ה ימי הבינים, ביחוד ע"י קיום מצות שבת באמונה. קצרה עין חוקר מדעי לחוות אם למספר שבע, הנגלה במצות שבת, יש איזה יחס למושכלים נעלים מהטבע, אבל זאת אמת ויציב ונתאמת לכונן על דרך הנסיון, שלמספר שבע יסוד ורשע בהכונת טבע האישים ומקביל בשלמות עם הפיזיאלוגי." *

ג. בעהרענד 1), ועודות החברה „דייטשע געזעלשאַפֿט פֿיר געזונד-
הייטספֿלעגע“ 2), בכל זאת עוד רחוקים אנהנו לדעת אל נכון מעמן
ונמוקן האמתי; אפס אם כה ואם כה עכ"פ אין כל רעה בשמירתן לא
לעצמנו ולא לזולתנו, ואין בה לא דבר וחצי דבר, אשר יעורר צחוק או תמוהן,
כי לכל איש הרשות בידו לאסור על נפשו איזה מאכלים ולכעס כס כמוב
בעיניו. ומה מכני חברתו יהלוך, אם יאכל את המאכלים האלה או יחדל,
בעוד אשר ביהוסו לדתו ולעמי הוא נכבד מאד שיהזיק במעוז תורתנו,
וישאר נאמן למסורות קדומים, ולא יהין לחלל בודון לבב ובקלות דעת את
קדשי בני דתו, ולקרוע לגזרים את הקשר האמיץ המאחד אותו עם
אלפי דורות שקדמו לו והבאים אחריו ועם אלפי רבבות בני עמו על
פני כל הארץ כהוה. וכאמת אך זאת כבודנו בנוים, שלמרות הצרות
והרדיפות הרבות והרעות, אשר באו עלינו לרגלי דתנו זה כאלפים שנה,
למרות כל הנסיונות והמסות הנוראות והעצומות, אשר נסינו כמו, ולמרות
רפיוננו הגופני ומצער מספרנו, ולמרות היותנו מפורים ומפורדים בתוך
עמים רבים, החזקנו מעמד עד היום, ועודנו עומדים כסלע איתן על המשמר
אשר העמיד אותנו יוצרנו, ולא נטה ממנו ימין ושמאל.

אשרינו ומה טוב חלקנו כי זכינו שגדולי חכמי העמים יודו לנו על זאת,
ויוסיפו לתת לנו כבוד ויקר על אמונתנו ודתנו. - „אנכי אחשוב לאסון נורא
בלי מצרים לכל מין האנושי, לאסון אשר אין לו תקנה, אם יתכחשו בני
ישראל לדתם“, יאמר החוקר המהולל Barthelemy Saint Hilaire „אין עם
בתבל העומד לנס באמון רוחו העצום ובאמונתו לדתו החזקה, כעם
ישראל. אין גוי בארץ אשר פעל על מין האנושי פעולה דתית עזה
ועצומה כישראל. יום אשר בו יפנו בני ישראל ערף לדתם, היום
ההוא יהיה יום איד ואסון היותר נורא ואיום, והחסרון, אשר יולד על ידי
התכחשם של בני ישראל לדתם, לא יוכל להמנות לעד לעולם. על היהודים
להחזיק מעמד ולהיות אמונים לדתם, אשר זה כשלושת אלפים שנה
היו באמנה אתה, ואשר בכל משך הזמן הזה כמעט לא שנתה את
עצמותה. עליהם להיות לעולמי עולמים את אשר היו עד הנה, הלא
הוא: מופת לרבים מאין כמוהו“ 3). - „אוהב אנכי את היהודים“ יכתוב
Francois Laurent „ורוצה אנכי עד מאד שיתפתחו ברוח מסורותיהם. אין
אימה ואין דת, אשר היו להן מסורות כמסורות הנביאים“ 4). „חלילה לכם, אלף
פעמים

1) עי' לעיל ע' 89 בהערה.

2) № 27 С. 266. Зюд. Пр. 1894.

3) Singer: Briefe berühmter christlicher Zeitgenossen über Juden.
pg. 15. Wien 1885.

4) שם ע' 13.

פעמים אשנה ואשנן, הלילה לכם לפנות ערף לדתכם" יכתוב החכם הנודע Emile de Laveley "כי דתכם בלי כל ספק אחת מהדתות היותר נעלות והיותר זפות בעולם, ואומתכם, לפי ראות עיני, היא האומה היותר משכלת והיותר חרוצה על פני הארץ, ועתידה היא להגיע אל מדרגה היותר גבוהה בתבל ותהיה כדאית וראויה לזה. את דעתי זאת הוכחתי ע"פ אותות ומופתים בספרי Lettre d'Italie וגם בספרי Elements d'Economie Politique (1). - "מי יעזו להוכיח, שתעודת ישראל נגמרה ותהיה לאי-תועלת", יאמר החכם המפורסם Athanase Coquerelle "אחרי אשר כל העולם עוד ימצא הפך גם בימינו לשמוע כאשר כל איש ישראל מכריו לפני מותו את האמת היותר בעלה בעולם ואשר אך אחרו עד מאד להכיר, והוא: 'ה' אלהינו ה' אחד" (2). - "כנסת ישראל" יאמר Renan בדרשתו *Judaïsme et Christianisme*, "אשר ככה הרבה לגמול טובה למין האנושי, עוד תוסף גם בעתיד לגמול לו טובה ותעבוד עבודתה לטובת האמת והחרות ורוח עת החיה... כל איש ישראל הוא על פי טבעו אוהב את ההתפתחות וההשלמה" (3).

"על שאלת היהודים" יכתוב הגראף לעוו טאלסמאי (Гр. Л. Н. Толстой) במכתבו אלי מיום 29 מאי 1890, "אנכי חושב - ובמחשבתי זאת הוכיחה אותי ביותר קריאתי מאמריו על תורת המוסר העברית - שתורת המוסר של היהודים והנהגת הייחם בפועל נעלה באין דמיון על תורת המוסר ומנהגי החיים של הכתות, אשר יתימרו בשם נוצרים רק לשקר ולא לאמונה, ושעל כן היהודים החיים על פי יסודי המוסר, אשר המה מחויקים בהם, יגברו היל בכל דבר, אשר היא תכלית משא נפש חברתנו"...

"העברים" יאמר הפילוסוף וול. סאלאוויאו (Вл. С. Соловьёвъ) "בטורם כל מצמינים בעזו אמונתם ודבקתם באלהיהם עד כי נכונים המה להשליך בגללה נפשם מנגד. הוא עם הדת, עם הנביאים, עם הנהגים על קדוש השם... אשר על ידי האמונה כבשו ממלכות, פעלו צדק, והשיגו הבטחות וסכרו פי אריות" (4).

ובמכתבו אלי מיום 5 מעריך 1891, בנשאו מדברותיו על התנועה האנטיסעמיטית באיזה מכתבי העתים, יאמר: "הגני מבין את רגש החמלה אשר יעוררו בלבו מכאובי בני עמו הפרטים בימינו אלה, וגם אנכי אקה חלק ברגש

(1) שם ע' 55.

2) *Œuvres étudées* pg. 32 Paris 1863.

Singer: Sollen die Juden Christen werden? pg. 13, 20. ויעין: שם ע' 28.

4) *Еврейство и христианский вопрос*. В. Соловьёва, Москва 1884 стр. 10.

ברגש הזה, אבל בטוח אנכי, ידיד יקיר, שעל הרגש הזה לא יוסף דאגה לגורל עמו בעתיד... יודע הוא דברי ימי עמו, ואם כן אפוא איך יוכל לשוות כנפשו אף כן רגע אחד, שאחרי כל התפארת והנפלאות, אחרי עלילות גבורות הרוח והצרות אשר התגבר עליהן, ואחרי ארבעים מאות שני חי ישראל הנפלאים, עליו לגור מפני איזה אנטיסעמיטים?". במכתבו הזה יבוא דברי החוקר והמלמד המפורסם בארץ ציצערין (В. Н. Чичеринъ) במכתבו אליו לאמר: "לפי הכרתי הפנומית אין עם בתבל, אשר מין האנושי הייב להודות לו, כתודה, אשר עליו להודות לישראל... לו גם דעותינו בשאלות הדתות שונות זו מזו, אבל אין כל ספק שהספר, אשר הוא מוזן רוחני עקרי לרבי רבבות בני אדם המיוחסים לפלגות היותר נעלות במין האנושי, התנ"ך - מקרב ישראל מוצאו. מהיונים באה לנו השכלת הול, אבל היונים חלפו ואינם; אולם היהודים למרות חרדיפות אשר לא נשמע כמורה, מפזרים על פני כל הארץ וישמרו את דתם ואומתם אין נגרע דבר. בדבר הזה הנני רואה ערוכה שלגדולות נוצרו".

יקצר הגליון מהכול ואצא מגדרי, אשר שמתי לי בזה, אם אמרתי להביא פה אף החצי מהתחלות והתשבחות, אשר יפורו ביד נדיבה לעמנו ולדתנו גדולי חכמי איירופא, שאספתי לתכלית ידועה כמהכרת מיוחדת, ועל כן אנוס אנכי פה להסתפק במועט. ובנוגע ביחוד להעם, אשר בתוכו אנחנו יושבים, הננו רואים את אויבנו בני ישראל החרדים על דבר ה' באמת, היום באמונתם ומדקדקים במצות לעיני שכנינו הנוצרים, אשר שיה ושיג להם עמחם, וכרעים וכאחים יתהלכו עמחם, אם כי זהירים חמה לבלתי געת בפת בגם, ומידעוהם הנוצרים רואים ויודעים את זאת, ולא יעלה על לבם להתל כס ולהכלימם בגלל דתם (*). הבה נרבה לכבד את עצמנו, להכיר ולהוקיר את ערכנו, הבה נשא את שם יהודי באמין לב ובכבוד הראוי לו כבואנו בין שכנינו, ואז בודאי סוף הכבוד לבוא, ולא יבצר שגם שכנינו למגדולם ועד קטנם ילמדו לאט לאט לכבד אותנו, ושם ישראל לא יוסף עוד להיות לחרפה ולשמצה.

לא מיוחדעי, משום משוא פני שכנינו אין לנו כשום אופן לזלול בדתנו ולנמטות

(* ומה נאמנו דברי שד"ל (במכתבו לזילכערמאן משנת 1858) לאמר: "היהודי הבלתי מאמין אע"פ שאינו מצפה לגאולה ולקבוץ גלויות, ועם כל מה שהוא משנה תפלותיו להסיר מהן זכרון התקוות הישראליות, הכל יודעים שאין לבו רק להנאת עצמו... אבל היהודי המאמין בתורה מן השמים הוא יודע שהגאולה שהוא מצפה, לא בחיל ולא בכת תהיה כי אם ברוח ה' ובלי שום השתדלות מצד היהודים עצמם. היהודי המאמין איננו מוציא לעו על אמונת העמים אשר ישב בקרבם, ואיננו משתדל להחליש אמונתם, כי מעולם לא נצטוו להפיץ אמונתו בקרב הארץ, ואיננו מתפאר על שכניו באמונת היהוד, אורד שבאמת לאל יהוד כונתם; ואיש אשר בזה הוא אהוב למעלה ונחמד למטה וימצא חן בעיני אלקים ואדם" (אגרות שד"ל ע' 1332).

ולנשות מדרך התורה והמצוה כמלא השערה. המתוקנים שבהם לא יבקשו זאת מאתנו, ולהמקולקלים שבהם אין לנו לשים לבנו. ובכלל הכינוכל להעלות על לבנו משוא פנים כזאת בנוגע לדתנו, אם באמת דתנו בעינינו – כאשר היא צריכה להיות – הכרתנו הפנימית היותר קדושה לנו? במקום שיש הלול כבוד הדת אין חולקים כבוד גם לרעים היותר נכבדים. הכי עלה מעולם גם על לב אבותינו כבואם לקים מצות דתם לשים לב אל מיוחדיהם מבני הנכר ולשאול את עצמם: מה יאמרו על זה מיוחדינו מקרב עם הארץ? ואדרבה, מי יספור וימנה המון קרבנותיהם הגדולים והעצומים, אשר הקריבו אבותינו על מזבח דתם? כל הכרה פנימית, הקדושה בעינינו, דורשת מאתנו קרבנות. החיים המוסריים אי אפשרים כמה בלתי אם נותר על הרבה מתאוות לבנו, ונתנכר על נשיותינו ונמשול בהן, וגם נחסר בגללם לפעמים מטוב ומנועם נפשנו. עניני דת ומוסר דוחים כל שאר הענינים בעולם, כי המה קודמים לכל דבר.

אכן למגנת לבכנו זאת רעה חולה בימינו שבני דורנו אוהבים דת ומוסר אהבה „פלטנית“, אהבה שאיננה תלויה בדבר, רצוני לאמר: בדבר קיומן, ויכבדו אותן רק באמר ובמחשבה, אבל לא במעשה ובפועל: הדת ותורת המוסר קדושות ועליות הן להם, כלומר, קדושות הן להם כל זמן שנעלות הן מעל חוג חיים, כל עוד שלא תפרענה אותם מלהנות כל הנאה החביבה עליהם, ולא תדרושנה מהם לסלק את ידיהם מאיזה הרגל, היקר בעיניהם, ולכחול על איזה ריוח הכא לידיהם. אבל אם אך יהינו לעמוד לשטן להם ברדפם אחרי הון ועשר או אחר כבוד מדומה, ודורשות מידם לאסור על נפשם איזה הנאה כל שהוא, או חיש יעבירו אותן מעל כסא מלכותן, ויעשו בהן שפטים כטוב בעיניהם ויכטלו אותן כלה. כן נכונים בני דורנו לגדל ולחנך את בניהם לאנשים ישרים, ועל פיתנאים ידועים, גם ליהודים יראי ה', אם כל זאת תדרוש מאתם רק קרבנות כסף; אפס אם חפצים זה לא יסתפק בקרבנות כסף ויצוה עליהם להקריב לטובת החנוך המוסרי והדתי של בניהם איזה צורך נפש או טובת הנאה, אשר הסכימו בה, ומה גם לשנות בגללם מן הקצה אל הקצה אורה חייהם האהוב להם, או קל מזהרה וחישו מפלט להם תחת צל איזה דעה חדשה, אשר מצאה לה מהלכים בין משכילי הדור, ובדעת ובלי דעת יתאמצו לבקש מגרעות באופן החנוך הדורש מאתם לחסר מאיזה הנאה נפשם ולמחול על התענוגים הנעימים להם, וממילא לא יבצר מהם למצוא טעמים מטיעמים שונים לפטור את עצמם מהקרבנות האלה.

ואחרי כל אלה עוד ישתוממו מדוע לא ירחשו בניהם אהבה עזה ויראת הכבוד להם, להוריהם, במדה גדושה, כאשר רחשו לבותם הם אל אבותיהם, ולא

ישימו לבם להביר שאבותיהם לא חשכו מחנוך בניהם ברוח היהדות לשד חייהם, וקבלו על עצמם באהבה רבה כל עמל ומחסור לגדלם ליהודים אמתים; אבותיהם בעצמם השניחו על דברם והליכותם; המה בעצמם התעסקו בגדולם ובחנוכם, ולא על ידי שכיריהם, ורק הלמוד היה מקנת כספם. אבותינו, בהיותם בעצמם בכלל בעלי מדות טובות ויראי ה' ושומרי מצותיו באמת, וכל הליכותיהם בכיתם ובבית מסחרם, בכתי כנסיות ובכתי מדרשות היו תמיד נגד עיני בניהם, כי בסוד משחקים לשום לילות כימים לא באו, ועל מפתן בתי אסף למשחק ולהוללות (קלובם) ובתי המשתה (רעסטאראן) לבלות עתותיהם ולאבד כספיהם בתענוגי הכל ובשחוק הקארמי, לא דרכה רגלם, כי אם בבני ביתם התאחדו ולא התפרדו, אם רק מסחרם לא אלצם בחוק היד לעזוב את ביתם ולהרחיק נדוד, ועל כן היו למופת לבניהם בנוגע למוסר ודת, ויעירו בלי משים בלבות בניהם רגשי כבוד ואהבה לאבותיהם משחר ילדותם, אשר ברבות ימי חייהם כן גדלו והתפתחו בהם הרגשות האלה.

לא כן האבות המשכילים ברוח העת החיה. להם אין כמעט פנאי להתעסק בעצמם בחנוך בניהם, כי מעט העת הנותרת להם מעסקיהם, יבלו בכתי תיאטריאות וקרקסיאות, בכתי אסף למשתה ומשחק, ויבלו בקריאת ראמאנים חדשים, אשר יצאו שמם בעולם התחו, כלומר: הקדה, ועל כן ימסרו את הנוך בניהם בידי אחרים, בידי נערים ונערות, אנשים ונשים, אשר על פי הרוב אינם יודעים אותם מי המה אלה ובאיין באו. ואחרי כל זאת עוד חושבים אבות המשכילים האלה בלבם שרבות יעשו לטובת הנוך בניהם, אם לא יקמצו בגללם כסף, ומרכים לשלם ממיטב כספם למורי שפות ומדעים וחרשת, ולפעמים גם כמדה מרבה מאשר בכחם להוציא בעד בניהם, ומאשר בכח בניהם לקבל כל הלמודים הרבים והשונים. לרגלי הנוך כזה יקרה לפעמים שהחניכים קרובים לאומניהם ולמלמדיהם יותר מאשר לאבותיהם, אשר יראום רק לעת הארוחות וכמעט לא ידעום. והנה כי כן מי יערבנו שבכואם בימים לא יתנב לפעמים בלב הנוך כזה הרעיון המעציב: „מה עשו הורי בעבורי למען אהיה לאיש ישר וצולה, בלעדי כספם, אשר פזרו לא לבד לחנוכי כי אם גם על שחוק והוללות, אשר היו לפי רוח היום. ומי יודע אם גם הכסף אשר הוציאו על חנוכי לטובתי ולהנאתי הוציאו, או רק להתהדר בי, כאשר התהדרו בכלי ביתם היקרים, ובתכשיטיהם של אבנים טובות ומרגליות, ובכגדיהם של טשי העשויים לפי רוח הקדה, הלא „הקדה“ בכל שוררת?“. הן גם אתה אדוני, אם כי – כאשר יודע אנכי אל נכון – תבדל אתה לטובה מכל המון האבות ברוח הזמן ההוה, וידעתי נאמנה

כי כדברייך: שחפין אתה בעד כל מחור להנך את בנך ליהודי דתי אמתו כן הוא, בכל זאת הלא אזני שמעו ולא זה את אשר הגדת, כאשר אך נסיתי להוכיח בראיות נאמנות שא"א לכם להנך את בנכם ליהודי אמתו במרם תשמרו לעשות את מצות המעשיות: „איך אשנה את ארץ חיי, אשר הסכן הסכנתי בו זה שנים רבות, ואיך אחסר נפשי מדברים אשר במשך הזמן נהיו לי לצרך נפש היותר נחויין?“.

לא אדוני, אם באמת ובתבים חפין אתה להנך את בנך ליהודי אמתו, עליך בע"כ לשנות ארץ חייך, אם הוא סותר לדתנו. עליך בלי כל טענה ומענה לאסור על נפשך דברים, אשר נגד מצות המעשיות דרכם. ואם את דעתי הפרטית חפין אתה לדעת, הסכת ושמע: המצות, אשר בהן ביחוד מצאת מגרעות, הן הנה היותר נכבדות להיותנו יהודים, ועל כלם היותר נחוצות להנך הדתי האמתו, המצות האלה הן: תלמוד תורה, קדושת שבת ומועד, ודיני מאכלים האסורים ותפלה בצבור.

אהי אשר הרבתי מלין לבאר לך את ערך תלמוד תורה בפני עצמו ויחוסו להנך-דתי, למותר אחשוב לשוב ולדבר מחין ערכו ופעולתו החנוכית. אבל הרשני להביע לך דעתי על שלשת המצות האחרות ביחוסן להנך.

הלילה לי לגזור אמר שכל עקרון של המצות האלה הוא רק פעולתן החנוכית, אבל למצער אין כל ספק שפעולתן בהנך מאד רבה. אם מנעורינו נחנך את עצמנו לעצור ברוחנו מעשות איזה מלאכה בימי שבת ומועד, אשר הרגלנו לעשותה כל ימי החול באין מעצור, או למנוע נפשנו מלהנות מאיזה מאכלים המתוקים לחכנו, וכל זאת יען כי חוקה עלינו מצות ה', אשר אין מסתר מנגד עיניו החדרות בכל, ויחד עם זה אם משחר ילדותנו נדע ונשכיל שעל כן הנן ה' אותנו לשים עלינו את כל המצות האלה יען כי לפי דתנו לנו תעודה מיוחדת בדברי ימי עולם, שונה מתעודות עמים אחרים, והיא: להיות ממלכת כהנים וגוי קדוש, אז לא ימלט שבמשך הזמן נהיה לאנשים אשר עז בידם לשלוט ברוחם, למשוול בנטייתם, להתגבר על יצרם, לכבוש את תאוות לבם ולהכניען תחת ממשלת הדת והדעת. וכל אלה המדות הן הן גופי חיי המוסר בכלל, והתנאים היותר נכבדים לחיים דתיים בפרט. וההכרה הפנימית, שתעודתנו בחיים היא תעודה דתית ושלעמים אחרים יש תעודות אחרות, תעורר בלבנו רגש הכבוד לעצמנו ויחד עם זה תטע בלבנו מדרת הסבלנות ורגש הכבוד לכל העמים, אשר רק יען כי תעודתם שונה מתעודתנו על כן פטורים הם מהרבה מצות המוטלות לחובה עלינו.

למען תדע עד כמה גדולה הפעולה החנוכית של המצות האלה על לבות בני הנעורים, הבה אספרה באזניך שני זכרונות מימי ילדותי. - זכרתי בהיותי נער קטן בן חמש או שש שנים הביא לי אבי עה"ש בשוכו מחוץ לארץ תשורה, כנור (גיוגע), אשר אליו נכספה גם כלתה נפשי זה כמה. אין קץ היה לשמחתי לקראת התשורה הזאת. ויהי אך בא הכנור לידי ואנכי החלתי לנגן עליו בחשק לבב בלי הרף, עד כי צללו אזני כל בני הבית, ואיש מהם לא שמע קול רעהו בדברו אתו. ותהי זאת למורת רוח לאמי עה"ש, הרבה והענוגה, אשר נלאתה משמוע, ותקרוץ בעיניה לאבי ותרמו לו לקחת את הכנור מידי, או לצות עלי במפגיע לשבות מנגן. אולם אבי, תחת להאדיב את נפשי בפקודה נמרצה כזאת, שלח ידו בצלחתו ויקח מתוכה מורה השעות ויכמ עליו ויאמר לאמי: „במדומה לי שהניע זמן הדלקת הנרות“ - כי ערב שבת היה היום ההוא - ; אמי הכינה לרמיזה הזאת, ותמחר להכין את הנרות להדלקת. בראותי זאת מהרתי גם אני במנגנת לב לתלות את כנורי על היתד אשר בקיר. כל יום השבת לא הסבותי את עיני ממנו, אבל נזהרתי מנגוע בו גם בהיותי יחידי בבית ואין איש משגיח עלי, משום אסור מוקצה - אם כי לא ידעתי מה הוא מוקצה - ורק חכיתי בכליון עינים לקראת ברכת „ההבדלה“, אשר אז תהיה לאל ידי לנגן בכנורי ככל אות נפשי באין מפריע.

רך וענוג היותי לאבותי עה"ש, אשר התעצבו מאד אל לבם בראותם כי פני דלים ובשרי כחש משטן. מצות הרופאים חוקה עליהם; להרבות מזונותי בביצים ובשר ולהמעיט בלחם ועוגות ומאפה של חלב; אולם אנכי, כמרבית הילדים כגילי, בשר וביצים לא לקחו את לבי, ותחת זאת ערנה נפשי לעוגות כלולות בחלב ומצאתי חפץ ותאות אכילה במעשה אופה העשוי מסלת וחמאה. אמי בדעתה זאת סגרה בעדי בשוכי מחדר מלמדי כל מעשי אופה בארון המזונות והמפתח שמה בצלחתה, למען אלצני, כאשר יתקפני הרעב, לאכול מטעמי בשר או ביצים, אשר הכינה לי. ויהי אך ראה ראתה שמעמתי מעט אכל אשר לפני, אז הדלה לשמור את מפתח ארון המזונות ולסגור את הארון בעדי, בדעתה נאמנה שלא אהין ליהנות ממאכל חלב כטרם תעבורנה שש שעות מהגע אכלי בשר, וכן היה באמת. וזה אשר יזכה הפראָפּעסאָר Baginsky בדרשתו הנ"ל* (לאמר: „על ידי קיום מצותיו העתיקות זכה בית ישראל למדת הצמצום בהנאות ולטהרת המדות המוסריות, אשר העניקו לו כה חיוני בלתי נשמד לעולם, ויחיהו ויקימחו עד היום הזה“, כי המצות הנזכרות למעלה למדו והסכינו אותנו מילדותנו למושול ברוחנו ולכבוש תאוותינו, לנתר על הנאות הערבות לנו

והחביבות

(* עיין למעלה ע' 80 בהשגה .

והחביבות עלינו בעד דעה נעלה, ולהכניע אותנו ואת נטיותינו תחת שבט החדת, אשר על פי יעודה ותכונתה תשים סדר ומשמר כחי האדם ובהנהגתו, ותעשה שלום אמת בנטיותיו המתנגדות לפעמים זו לזו, תשכלל כחותיו השכליים והמוסריים ותזכך ותהדר ותרום מדותיו, ובשוכה ונחת לאט לאט תכניחו ותכשירו ותעשהו עלול ומסוגל להשיג על ידי הכרה ישרה את אמתיות הדתיות הנשגבות מבינת אדם, מכלי כל אמצעי השכל, הקשיו, משפטיו ומופתיו, ולבוא להכרת בוראו הנעלה משכל האנושי ופרי תולדותיו: החכמות והמדעים עם בחינותיהם ונסיונותיהם, ועל ידי כל אלה להגיע אל מעלת השלמות היותר אפשרות לו להגיע, אשר בה רק בה ימצא את האשר האמתי, באשר הוא תכלית חייו על ארץ.

אבל עוד לי אליך מלין. רואה אנכי מבקרתך הזעומה, אשר תחת שבטה העברת בלי כל חמלה תקנות עתיקות, כמו: „הבית המדרש“ „והדרוש“ – אשר ממעי עמנו יצאו ועל ברכיו גדלו ונתפתחו, ואין לזר חלק כם וגם אין על עפר משלם – רואה אנכי שגם כך דבקה מחלת משכילינו, אשר אדבר אודותיה במרוצת דברינו בפרוטרוט, והיא שפלת רוח הלאום או חסרון כבוד עצמי הלאומי, אשר לרגלם יקלו בכבוד כל תקון ומנהג, אשר מצוד ישראל תִּצְבו, אם אין דוגמתם בשאר העמים. כי לולא זאת לא הוצאת עתק מפיך במדה מרובה נגד „הבית המדרש“ ונגד „הדרוש“, יען כי התקונים האלה עם כל מומיהם הרבים והגדולים, אשר חיללה לי להכחיש מציאותם, הועילו הרבה מאד לחנוך אומתנו. לולא „הבית המדרש“, אשר דלתיו היו פתוחות כל היום וכל הלילה לכל עובר ושב, לכל מצוק ומר נפש, ולכל איש אשר לו שעה פנויה, אחת היא אם לתפלה או לשמוע בלמודים, או גם לשיחה נאה וגם לשיחה בטלה, ולולא „הדרוש“, אשר משך אליו לבות כל העם מקצחו ועד קצחו, בחיותו לפי תכונתו דבר השווה לכל נפש ומוכן לכל איש יהודי, אשר הביא אתו מבית רבו „מהחדר“ איזו ידיעות מתניך, לולא הם שעצרו בעד העם לבלתי בקש בעתות מרגוע חברת בני גילם ושיחת אנשים, ועיי זאת גם תענוגי בשרים, רק בבתי מרוח, בתי אסף (קלובס), בבתי משחק ובבתי מיאמריאות ובתי קרקסיות להחמון, לולא הם שהפיצו תורה ומוסר השכל בין כל מפלגות העם באופן קל ונעים, כי עתה מסופקני מאד אם עמדו בנו המדות הטובות המיוחדות לעמנו, ואם נותרו בנו וגם נתפתחו סגלותינו הלאומיות. התקנות הנזכרות נושאות עליהן חותמן של ישראל, וגורלו גורלן. גם להן לא תאר ולא הדר, אם נביט על חיצוניותן מרחיק; אבל אם נחדור אל תוך עצמותן פנימה, נוכח, שברכה רבה אצורה בקרבן, יען כי כח מוסרי גדול ועצום יפעם בה, וחיים מוסריים עולים ומפכים ונוזלים מהן להכבדת

אלפי ישראל; נוכח, שחסרונותיהן המה על פי הרוב חסרון היופי או רק חטאים נגד הקי' היופי, אשר הם נכללים הסדר והמשטר, ותחת זאת מעלותיהן הן מעלות מוסריות, ר"ל: יתרונים, אשר ערכם המוסרי רב מאד. גם עליהם, כעל עמנו, יבדאו דברים אשר לא כן, ולא ילאו להרף ולגדף אותם ולכוזת צלמם בלבם אנשים כל ידעום, אבל כל איש חכם לב, אשר בדעת ומישרים ישפוט על כל מחזה תבל העוברים לפניו והיוודע תוכם כברם, בעל כרחו ימלא פיו תהלתם; אפס לא רבים יחכמו לדעת ולהכיר חין ערכם, יען כי נשחת מראיהם כמראה עמם, אשר הולידם וגדלם, יען כי מרבית בני אדם נוטים יותר לשפוט למראה עינים ולמשמע אזנים מלשפוט בצדק ומלהוכיח במישור על פי עצם דבר המשפט ומכעו, על אשר פעולת החושים, וביחוד חוש היופי, גדולה ועצומה על לבנו עשרת מונים מפעולת השכל ורגש המוסר. לא אכחד ממוך שנפלאות היא בעיני, שגם אתה הרצת משפט קשה על „הבית המדרש“, „הדרוש“, תחת אשר עליך, לרגלי החנוך אשר נפל בגוררך בימי נעורך, היה לדעת תוכם העצמי וערכם המוסרי. אין זאת כי המחלה המתהלכת בימינו בין משכילינו, אשר זכרתי למעלה, דבקה גם כן.

לרגלי המחלה הזאת הוצאת, כמדומה לי, גם על „תפלה בצבור“ משפט מקלקל, לאמר: „שהיא מצות המעשה, אשר פעולתה החנוכית רעה מאד ומשחתה בה“. לא אתאונן עליך שהפרות על המדה בדברך על האי-נקיות בבית הכנסת ועל האי-סדרים בעבודת ה', ונהפוך הוא: מה מאד ידאב לבי שאנום אנכי להודות לך, שבלעדי כל הפרות, האי-נקיות בבית הכנסת והאי-סדרים ובעבודת ה' שם מאד רבו, ואין לשער פעולתם הרעה על החנוך; אנכי אך זאת אשאלך: מי אשם בדבר הזה? הכי המומים האלה עם יתר המומים והמגרעות, אשר מצאת בבית הכנסת ובעבודת ה' הנהוג שמה, המה על פי מצות דתנו? די לנו לעיין בהלכות תפלה והלכות בית הכנסת „ביד החזקה“ או „במור א"ה“ או „בשרע א"ה“, למען דעת שבתנו כנסויתנו עם עבודת ה', במראיהם ובצביונם, אשר אנחנו רואים אותם היום, הנם ההפך היותר מתנגד למשטר בית הכנסת ולסדר העבודה על פי הדיון, ולו קימנו את המצות האלה כפועל על פי הדיון, כי עתה לא היה לפעולתן החנוכית הטובה והמועילה מדה וקצב. ואם כן אפוא לא מצות תפלה בצבור עצמה אשמה במעל, אשר מצאת במ, כי אם אשמים אנחנו כלנו, על אשר לא נשטור לעשות כמצוה עלינו ומולזלים אנחנו בה ודשים אותה ברגלינו. ומה תפלה בצבור כי תלין עליה? אין עם לכבי להרבות מלין על דבר פעולת תפלה בצבור, רב לנו להביא פה דברי הרמב"ן „בירושלים“ לאמר: „אם נערכה

שיח שפתותינו ועתירתנו בתוך קהל אחים, אז ע"י קסם כח ההשתוות
 שבנפשות (זימפאטיע) המפליא לעשות, תעלה רוח האמת המסתתרת
 בסתר כליותינו לשים איתן מושבה בלב להחיות את הכרת התבונה
 (דיא פֶּערנונפֶּט-ערקעננטניס) ולהעירה מתרדמתה אל התפעלות רוממות,
 על ידי השתתפות הלכבות לעבודת ה' שכס אחד, ואם נשתקע הלב
 מאד בתאוות החושים עד כלתי תת און קשבת לקול התבונה, אז אם
 יד מושלת למושך בחכה את התבונה לזנות אחריה, הנה פה בקהל
 אחים בבית ה' כי יתלך ברגשו, יאחזוהו רעד מרוח ה' המרחפת על פני
 המתפללים, להבת שלהבת העבודה העולה שמה מאליה, תלחט בו
 ותלמדוהו לדעת ענג רוחני ושמחת נפש מאד נעלה, גם עלי אדמות
 אם במאונים ישאו יחד עם עליצות החושים תכריע את הכף (*).
 לו היו משכילינו, אשר לרגלי השכלתם יצמינו על פי הרוב בטעם היופי
 ובאהבת הסדר, בנים נאמנים לאמונתנו ולאומתנו ודאנו לטובת בני עמם
 ולאשרם האמת, הרוחני, כאמת ובתמים, ושקדו על תפלה בצבור, ושמו
 עיניהם על בתי כנסיות, אבל בלי כל טענות ותביעות של תקונים
 ושנוים חדשים לבקרים, כי עתה - לא אפונה - בנקל צלחה בידם לפאר
 ולרומם את בית ה' לגאון ולתפארת, ולהשיב את עבודת ה' לכבודה
 הראשון, והוא: למקורה העתיק, והוא הדין, כי זה פתגמי מיום עמדי
 על דעתי: לא תקונים „רעפֶאַרמאציאָן“ כי אם לחדש פני התקנות
 והמנהגים אשר בנו כמקדם, ולהשיב על כנס, כלומר: „רעסטאוראציאָן“
 נחוצה לנו - ואז בודאי שבה התפלה בצבור ונעשתה את אשר היתה
 מאז מקדם, היינו: לא לכדת קון חנוכי - במלא מוכן המושג הזה -
 אשר ישפיע פעולתו ההנוכית הטובה והכרוכה על כל נפשות אחינו
 ואחיותינו מנער ועד זקן כאחד, כי אם גם הקשר הרוחני, האמין
 והחוק, אשר האחיד לבות אחינו על פני כל הארץ, ועבודות
 הזכרון, אשר קשרו לבות בנים עם אבותיהם ואבות אבותיהם מימי קדם,
 ועם לבות בניהם ובני בניהם, אשר יולדו להם באחרית הימים, כאשר
 היתה התפלה בצבור לאבותינו עוד לפני דור אחד. המה בכואם לשפוך
 שיחם לפני ה' בבית הכנסת ידעו נאמנה, כי אחיהם בכל ארצות
 נפוצותיהם באותה שעה עצמה יתפללו אותן התפלות אשר יתפללו
 המה, וכמעט באותו נגון עצמו, אשר ינגנו המה בתפלתם, ידעו שגם
 אבותיהם מאות בשנים דור אחר דור עבדו את ה' כמוהם אין נופל
 דבר, ולבם היה נכון בטוח, שגם בניהם אחריהם ילכו בדבר הזה
 בעקבותיהם

* Jerusalem ©. 460 Leipzig 1880 ופה הכאתי בהעתק גאטטלאבער .

בעקבותיהם, ויעשו כמעשיהם. ובשוותם כל זאת לנגדם פחד ורחב לבכם, ובכל עז השו בנפשם, כי בני עם-עולם המה, וכ רק אבר מצער מאד או נקודה קטנה הנם בחיים הנצחיים, הפרושים על פני כל רחבי הזמן בעבר, בהווה ובעתיד, והמאחדים את כל זרע ישראל בכל קצוי ארץ ואיים רחוקים. אחדות ישראל – כאחדות אלקי ישראל – נצבה כמו חי לנגד עיני רוחם, והמחזה הזה העיר בלכם רגשי כבוד לצור מחצבתם, ורגשי אהבת-אחים, אהבת בנים ואהבת אבות גם יחד התלכדו בלכם לבני עמם, ורגשי בטחון עז לצור מחוללם החזיקו את לבם. והיה כי באו עליהם צרות רבות ורעות לא נפל לבם, ולא פחדו לקיומם עצמם, כי ידעו נאמנה, שרק אשר קרה כבר לאבותיהם, קרה גם להם ואולי עוד יקרה גם לבניהם, וכי בכל דור ודור היו עומדים על עמם לכלותו והקב"ה הציל אותו מיד צורריו. הבטחון הזה הביא בלבם התקוה הנעימה, המחוקת ידיים רפות ומקימת ברכים כושלות, והיא: שהצרות הרבות כצל תעבורנה ולא תעתקנה אותם ממקומם כמלא השערה. התקוה הזאת יחד עם הבטחון ההוא נתנו לאבותינו כח וגבורה לשאת ולסבול על דתם ואומתם כאשר נשאו וסבלו אבותיהם. באמר אחד: התפלה בצבור היתה לא לבד תקוה הנוכח, אשר אין ערך לפעולתו הטובה, כי אם גם אחת מהתבולות היותר נאמנות ומועילות לקיום אומתנו ולחזוק דתנו. אכן למגנת לבנו, משכילינו ונאורינו גם מקרב „הלאומיים“ וגם מאלה אשר לבם נבון עם דתם כמוך, ידידי, מקילים מאד בתפלה בצבור, וישכחו את בתי הכנסת מכוא בתוכם, ויעזבו אותם בידי ההמון, אשר כל רגש היופי ממנו והלאה, ואהבת הסדר וטהרת הקדש מוזרות לו, ויעשה ההמון את עבודת ה' בצלמו, ואת בית הכנסת בצלם דמות תבניתו – משחת המראה – כי כתרבות האדם כן עבודתו את ה', ועל כן ירדו שתייהן פלאים, ויהיו המה ואתם גם אנחנו כלנו לחרפה, לבוז ולכלמה לאומתנו ולדתנו גם יחד.

אפס בכל זאת מחויבים אנחנו לחודות שההמון קלקל רק מראש פני עבודת ה', ואך בתאר בית הכנסת נגע לרעה, תחת אשר משכילינו ונאורינו, אם יקרה שיחלו הם לדאוג לעבודת ה', או מנפש ועד בשר יכלו מתחילים המה בחסרת האי-נקיות והאי-סדרים ומסימים בהריסת כל סדר עבודת ה' הנהוג בקרבנו, ויהפכו משרש את אשר נחלנו מאבותינו זה אלפי שנים, ועינם לא תחום על קדשי בת עמם משנות עולמים, ונכונים המה להוציא ישן ונקדש של עמם מפני חדש וחולין, אשר מצאו בתוך היכלי המתקנים הרעפארמיסטים, ומתאמצים בלי כל מעם ישר וסבה נכונה לטעת זמורת זר בכרם ישראל, ויעשו בבתי כנסיות ובעבודת ה' כאדם העושה

העושה בתיך שלו, ואת תורת ה' לא ישאלו. כל רב ורב מ„המתקנים“ ומהמהדשים בונה כמה לעצמו, וכל עדה ועדה תבחר „בסדור“ חדש ובמנהגים חדשים אשר לא היו לעולמים. ומה אחרית „תקונים“ כאלה? אהדות עמנו, אשר היתה כחנו וגבורתנו וכבודנו בנוים אלפי שנה, תתפוצץ לרסיסים! ועל מה זה? ולמה? מה לנו ולתקונים זרים ולמנהגים נכרים, אשר נאבד בגללם את גבורת עוזנו והוד תפארתנו – אהדותנו?! הוא אשר דברתי: מחלה מטוכנה דבקה במשכילינו, והיא שפלות רוח הלאום והסרון כבוד עצמנו הלאומי במעל הזה. רק שחוק מכאיב לב יתעורר בקרבנו בשמענו מפי אחינו אנשי גאולתנו ולפעמים גם מפי שונאינו: שבני ישראל חושבים על עצמם: כי „בני מלכים“ הם „עם סגלה מכל העמים“, עם היודע את פנת יקרתו, מתימר בכבודו והפיץ ביקרו. באמת אין עם בארץ, אשר סופריו וחבמיו ינהגו בו קלות ראש, יזלו בכבודו וישפילו את חין ערכו, כמו רבים ממשכילינו ומנאורינו בדור הזה וגם איזה מחכמינו בדורות שעברו.

לז היה עם אחר כעם ישראל בארץ, אשר נלחם ברוחו מלחמת קיומו עם עמים גדולים ועצומים ממנו, אשר קטנם עבה ממתניו, ויצא מן המלחמה ההיא, אשר ארכה אלפי שנה, ביד רמה ובורע נמויה, ואויביו הרבים והעצומים מקרב עמי הקדם כרעו ונפלו, ורבים מהם ספו תמו וגם זכרם אבד מני ארץ, והוא קם ויתעודד ועודנו חי וקים כיום הזה; לז היה עם אחר בארץ חי צער כמשך אלפי שנה, מכה ומענה ונושא צרות רבות, עבדות ומסכנות, אשר על פי הטבע הן מקלקלות את המדות המוסריות ומחלישות את כה הנפש, ובכל זאת היה נשאר, כעם ישראל, מצוין במדותיו הטובות, וגבורה מעמים רבים בכחות נפשו, ככל אשר יעידו ויגידו דברי הימים וספרי מפקד העם ורשימות המעשים הנעשים תחת השמש; לז היה עם אחר, אשר לו נתנו ראשונה חקים ומשפטים צדיקים, שהיו ליסוד מוסד לתורת כל העמים הנאורים, עם אשר ממנו יצאו תורה ודבר ה' לכל העולם; לז היה עם כזה תחת שמי ה', כי אז היה העם ההוא באמת ובצדק עודה גאון וגובה-לב, ומתנאה בתולדותיו ובצור מחצבתו, וחושב את עצמו לעמרת תפארת מין האנושי, ומעולם לא היה עולה על לבו ללכת בחקות המתקנים הצעירים, אשר לא הגיעו בתכונת רוחם עד קרסליו, ולעזוב ארחות עולם אשר לו, למען לכת בדרכיהם. לעם כזה היתה הצדקה לאמר לבני הנעורים המתפרצים לחדשות בדת, לא לכם, צעירים ממני לימים, להכמה ולמוסר, לאלפני דעת ולחיות לי למופת, כי אם עליכם לקחת מוסר השכל, צדק ומשפט ומישרים ממני! עם כזה היה יכול לאמר לשונאיו מבקריו הצלחים והמאשרים ממנו בחייהם על פני תבל: אם לכם שחקה

שחקה השעה, ואתם יושבים שלווים ולשקטים איש על אדמתו ובגולה לא הלכתם, ועל כן עמד טעמכם בכם, ותמצא כן ידכם לאסוף הרבה חכמה ודעת ולעשות חיל במלאכת מחשבת, בהרשת המעשה ובהוויות העולם, הנה בנפש חפצה ובברכות תודה מוכן ומזומן אנכי ללמוד מכם את הדברים המתוקנים שבכם, אשר העברתוני בם; אכן במשפטי ה' - תורת הדת והמוסר - בהם שמן הלקי, ומפי תבקשו תורה; הוּ מַפְעֵלוֹתַי וּאֲרַחֲתָיו הֵיוּ מֵאֵז מְעוֹלָם, לְמַדּוֹ מְדַרְכֵי וּלְכוּ בְּאֲרַחֲתַי, כִּי מִצִּיּוֹן תֵּצֵא תוֹרָה וְדָבַר ה' מִירוּשָׁלַיִם; וְזֹאת הַתּוֹרָה, אֲשֶׁר עָלְיָה נִשְׁאָתִי רַעוּת רַבּוֹת וְצָרוֹת, וּבִנְפֹשֵׁי כַכְפִי וּבְדַמִי וּבְדַם בְּנֵי הַצִּלְתִּיָּה לָכֵם לְפָלִיטָה גְדוֹלָה, הִנֵּה כָּבַד שְׂאֵבְתֵם מִמַּעֲיָנֵי יִשׁוּעַתָּה - הֵן מְעַלְאֲנִכֶמָּאן וְלוֹמַחֲעַר לְמַדּוֹ תוֹרָה מִצִּעִירֵי תַלְמִידֵי - אֲךְ עוֹד הִרְבָּה יוֹתֵר מִזֶּה תוּכְלוּ לְשֹׁאֵב מִמֶּנָּה מִיּוֹם בִּשְׁשׁוֹן, כִּי מִקּוֹר חַיִּים הִיא, מַעֲיָן אֲשֶׁר לֹא יִכּוּבוּ מִימּוֹ, כֹּאֲשֶׁר בְּאֵמַת מְרִכִּים בִּימֵינוּ גְדוֹלֵי חֲכָמֵי הַנוֹצְרִים לְהַעֲמִיק חֶקְרָתוֹרַתְנוּ.

אבל רבים מבני עמנו לא כן ידמו ולבכם לא כן יהשוב. אם תקום איזה שטה מדעית בעולם, מיד נמצאו בתוכנו אנשים חכמים בעיניהם, האוהים בה בשתי ידיהם, גם אם מתנגדת היא לתורתנו ולרוח עמנו, כאשר ראה נראה בזמננו בשטת שאַפְעֵנְהָאוֹיֶעֶר, אשר תלמידיו היותר מובהקים ואשר פעלו ביותר להפיץ דעותיו ברבים, המה יהודים, כמו: יוליוס פֶּרוֹוִיעֵנְשְׁטֶדְט, דוד אשער, פֶּילִיפּ מַאיִנְלֵנְדֶּער, אוֹנְגֶּער, הִירְאָנִימוּס לֶאָרֶס, אֶף עַל פִּי שְׁאַפְעֵנְהָאוֹיֶעֶר הִיָּה שׁוֹנָא עִם יִשְׂרָאֵל וְדָתוֹ, וְשִׁטְתוֹ הַפֶּעֶסְטִימִסְמוּס מִתְנַגֶּדֶת בְּיוֹתֵר לְשִׁטְתַּת הַיְּהוּדוֹת. וְאִם צָר לָהֶם לְהַשְׁלִיךְ בְּגִלְלָה אֶת תּוֹרַתְנוּ אַחֲרֵי גוֹם, אִז יִשְׁתַּדְּלוּ עִכָּפּ לְהוֹכִיחַ: כִּי תּוֹרַתְנוּ נּוֹסֵדָה גַם הִיא עַל חֶקִי הַשְּׁטָה הַהִיא וּבְרוּחָהּ, כֹּאֲלוֹ הִיָּתָה צְרִיכָה תּוֹרַתְנוּ לְהַסְכֵּמַת הַשְּׁטוֹת הַהֵנָּה, אֲשֶׁר עַל פִּי הַרּוֹב בֵּן דּוֹר וּבֵן דּוֹר תֵּאבְדֶנָּה, בְּעוֹד אֲשֶׁר תּוֹרַתְנוּ לְעוֹלָם עוֹמֵדֶת כְּסֹלֶעַ אֵיתָן, וְכֹל הַרוּחוֹת שֶׁבְּעוֹלָם לֹא יוֹיְזוּ אוֹתָהּ מִמִּקְוָמָה. כִּמְהָ שְׁטוֹת פִּילּוֹסוֹפִיּוֹת נּוֹלְדוּ מִימֵי חֲכָמֵי יוֹן אַרִיסְטוֹ וְאַפְלָטוֹן עַד יְמֵי חֲכָמֵי דוֹרְנוֹ קְאָמְט וְשְׁאַפְעֵנְהָאוֹיֶעֶר, וּמִנֵּי אִז עַד הַיּוֹם; מִנֵּי אַרִיסְטוֹבּוֹל וְפִילּוֹן עַד שִׁימְחָאוֹוִיִן וְאֲשֶׁר, לֹא פִסְקוּ חֲכָמֵינוּ וּפְרַחֵי חֲכָמֵינוּ לְחַתּוֹר כְּכֹל עָז לְמִצּוֹא אֶת הַשְּׁטוֹת הַהֵנָּה מִקְדָּמוֹת בְּתוֹרַתְנוּ. אִוֹלָם אִם הָרֵאשׁוֹנִים דָּמוּ לְעִשׂוֹת בּוֹהַ כְּבוֹד לְתוֹרַתְנוּ, לְהוֹכִיחַ כִּי הִיא תּוֹרַתְנוּ, קִדְמָה לְאוֹתָן הַשְּׁטוֹת, וְהַעֲמִים הָאַחֲרִים שֶׁאִבּוּ חֲכָמַתָּם מִמֶּנָּה, אִז לְהִרְאֹת כִּי מִצּוֹת ה' בְּרָה וְחַפָּה מְכֹל הַעֲלִילוֹת, אֲשֶׁר הַעֲלִילוּ עָלֶיהָ שׁוֹנָאִיָּה, וְאִם גַּם עַל פִּי רֹב הַחֲמִיָּאוֹ חֲכָמִים חָהֵם אֶת הַמַּטְרָה, וְדַעוֹתֵיהֶם וְחִקְרוֹתֵיהֶם הֵיוּ רְחוֹקוֹת מִן הָאֵמֶת, לְמַצַּעַר כּוֹנֵתָם הִיָּתָה רְצוּיָה בְּדָבַר הַזֶּה; וְאִין צְרִיךְ לְאָמַר שֶׁרַק אֶת הַדַּעוֹת הַמְּכוֹנוֹת וּמְקַבְּלוֹת לְדַעוֹת תּוֹרַתְנוּ הַקְּדוּשָׁה

הקדושה, רק אותן הדעות הפילוסופיות חשבו לאמתיות; ואם לפעמים יגעו הרבה להגיע אל התכלית הזאת על ידי אמצעים מלאכותיים ורמוזים קלי הערך, עשו כל זאת לכבוד תורתנו החביב עליהם, ובחשבם אותה למקור כל חכמה ומדע, האמינו שהיא בע"כ תכיל בקרבה גם הדעות הפילוסופיות, אשר חשבו הם לאמתיות. אפס בראותם שהן סותרות דברי תורתנו מפורש, או לא חשבו מחשבות הרבה, ויגרשו אותן מהסתפה באהלי שם, ומוכן מאליו שלא עלה על לבם לסור מדרך התורה והמצוה כמלא השערה, ואף כי לעשות שנוים בדת על פי רוח ההשכלה השוררת בעתם, כי לחכמים האלה היתה תורתנו קנה המדה, אשר בה מדדו אמת דעות הפילוסופיות. והנה בימינו קמו משכילים אשר בהתאמצם להוכיח שתורתנו תתאים עם השמות השוררות בדורנו, על פי הרוב גם כונתם בלתי רצויה, כי כל הפצם רק להראות בזה כי גם בתורתנו יש איזה ניצוצות של חכמה ומחקר, ולא ישימן אל לבם כי בזה רק ישפילו את ערך התורה. ולא עוד אלא גם אם ימצאו שאיזה סעיפים מתורתנו מתנגדים לשטה שהם אדוקים בה, או נכונים הם לחרוץ משפטם; שבדבר הזה לא כונה התורה אל האמת, הלילה, ורק ילמדו זכות עליה לאמר: שבימי קדם אי אפשר היה להגיע אל החכמות העמוקות שנתגלו בזמננו. ובעת שהם נכונים בלי הרהור ופקפוק כלל לחרוץ משפט קשה כזה על תורתנו, לא יסיתם לבם בשפק לאמר: אולי טעתה השטה החדשה בדבר שהיא סותרת לתורתנו, כאשר טעו השמות הרבות, אשר היו לפניה ואשר כבר עברו ובטלו מן העולם, ולא נשאר זכרונו רק בספרי תולדות הפילוסופיא. אבל גם על זה לא היה דוח לבנו כל כך, לולא חשבו החכמים האלה מחשבות לשנות את דברי תורתנו לפי רוח שטתם, ולבטל הקותיה, אם הם מתנגדים לשמות החדשות, ולתקן תקנות חדשות, אשר לא לבד שאין להן שרש וענף בתורתנו, אבל גם מתנגדות הנה לרוח דתנו ועמנו. ותחת אשר היה להם לעשות את התורה לכור ולמצרף לבחון בה את תכונת השמות ההן, ישקלו הם את ערך התורה בפלס השמות האלה, אם עולות הן בד בבד מוטב, ואם לאו מכריעים הם את כף המאזנים לצד השמות החדשות ויוציאו ישן מפני חדש.

ככה כל מנהג ישראל וכל משטר וסדר בחיי עמנו יערכו לקראת המנהגים והמשטר והסדר בחיי האשכנזים והצרפתים; ואם במאזנים לא ישאו יחד, עלינו - לדעתם - לבטל מנהגינו העתיקים וסדר חיינו מימי קדם, אף על פי שפעלו גדולות ונצורות על רוח עמנו, ולנמוע בקרבנו מנהגי עמים ההם וסדרי חייהם המזורים לנו. ולו למצער העמיקן לחקור בתכונת תורתנו

תורתנו ואיכות מנהגינו וסדרי חיינו בפני עצמם, ומצאו בהם מנרעות, ובקשו וחקרו בשמות החדשות ובמנהגי העמים הנזכרים וסדרי חייהם ומצאו בהם יתרונות והרבה מעלות טובות, גם אז – לוי היו יודעים מה היא פנת יקרת עם ועם, וחרדים לכבוד עמם – היה להם לאמר: נעמיד דבר על חוקתו, פן שוגים אנחנו ברואה, פן קצרה יד בינתנו להגיע עד תכלית כונת תורתנו העמוקה מני תהום, ואל נא נבחל ברוחנו להוציא ישן של עמנו מפני החדש של עמים זרים. ולוי בכל זאת היו מוציאים ישן מפני חדש, עוד חיינו יכולים לאמר: שפלות רוח לאומי אין כאן, אבל יש כאן יתרונות וגבוהות לב עצמם, יען כי החכמים האלה ישענו על גבורת שכלם, ויאמינו באמתת בקרתם, וכבוד עצמם יקר בעיניהם מכבוד עמם, וכבוד חכמתם – מכבוד תורתנו; אבל על פי הרוב גם אם ימצאו החכמים האלה רק בסקירה שטחית שדברי תורתנו סותרים לאיזה שטה מן השמות השוררות, וכי מנהג פלוני ממנהגי ישראל לא יתאים למנהגי הנוים, היש ימארו לבטל את דברי התורה מפני השמות ההן ולכעוט במנהגי ישראל מפני המנהגים ההם.

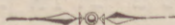
והנה שלומי אמוני ישראל בראותם כזאת וכזאת ייראו מגשת אל עבודת ה', להסיר הא-סדרים מתוכה ולבער המשמר הנרוע מבתי כנסיות, לבלי תת יד לפושעים ללכת הלאה ולעשות תקנות חדשות ולטעת בהם מנהגים נכרים ככל אשר ראו בקרב העמים; ועל ידי זאת רבתה העיזובה בכתי כנסיות והא-סדרים בעבודת ה' הולכים ורבים. אמנם הלילה לוי להצדיק את פחד „היראים“ הזה, כי באמת פחד שוא הוא, ובמקום שיש חלול השם ונזק רב ליהדות אין חוששין לסכנות כאלה, כי אם מהו יבויים המה באין מגור ופחד להסיר המכשלה ולהרחיק כל אבן נגף מדרך עמם, ויחד עם זה לעמוד הכן לצאת בתוכחות מוסר נגד כל מחדש „ומתקן“; אבל אם כה ואם כה – במדה גדולה או במדה קטנה אחת היא לנו, עי"פ משכילינו ונאורינו אשמים לא מעט בדבר, שמצות תפלה בצבור ירדה פלאים, וכחה החנוכי איננו עוד, כי אזלת ידה לפעול פעולה חנוכית טובה על המתפללים במדה אשר פעלה בימים מקדם. ואחרי כל זאת על המצוה הזאת בעצמה תלונותך? והנה אתה אדוני בקשת ממני, לבור מכל מצות המעשיות את אלה היותר נכבדות לדתנו והיותר נחוצות לחפין החנוך, וביחד עם זה שאינן מתנגדות לרוח זמננו ולהשכלת אייראפא – הנה חצי בקשתך נתתי לך. אמנם הלילה לוי לגזור אמר ולהגיד לך שהמצות האלה, אשר אנחנו עוסקים בהן, הן היותר נכבדות מצד דתנו, כי בסוד אלוה לא באתי וסתרי תורתנו לא מוצאת, למוען דעת איזה ממצותיה יותר נכבדות מרעותיהן; אפם אערוב את לבי לאמר לך שארבע המצות, אשר בהן מוצאת מנרעות,

הן הנה היותר נחוצות להפיץ החנוך, וכיחד עם זה – כאשר כבר בארתי לך למעלה די באר – אינן מתנגדות כלל לרוח זמננו ולהשכלת אייראפא.

אולם היטבת לשאול בראשית שיהתך לאמר: „איך אדרוש מאת בני שישמור הוא לקים מצות המעשיות בעוד אשר עיניו רואות, שאנחנו, הוריו, עוברים עליהן בכל עת ובכל שעה, ובדעת ובלי דעת אנחנו דשים אותן ברגלינו?“ כי באמת גדול כח הדוגמא, הנראה לעין והפועל על הלב, הרבה יותר מדברי כבושים, ושקולה מדה אחת של מופתים בולטים מאלפי מדות של תוכחת מוסר, אשר לא תמיד תכרה אזן, וכיחוד, בקרב בני הנעורים. אשר על כן אחת איעצך: אם רצונך באמת ובתמים להנך את בנך ליהודי דתי אמתי – אם כן אפוא זאת עשה נא: אהב חכמה, אהב מודע, אהב כל חרשת המעשה, אשר בהן שמן חלק זמננו כנפשך שבעך; אבל יחד עם זה הכנע רוחך ודעי, ש חוק יש לשכל האנושי, וגבול למחקרו; דע, כי הכל ניגע ולריק נכלה כחצו בחפצנו לבקוע ולכנוס במצפוני היקום ולחקור לדעת מה למעלה ומה למטה, מה לפנינו ומה לאחור. הרוח על לוח לבך את דברי בן סירא האמתים, לאמר: „במופלא ממך בל תדרוש, ובמכוסה ממך בל תחקור, כמה שהרשית התבונן, הדל לבך מנסתרות ובתעלמויות המעשים ומסכותם לא תחפש כי רבות מחשבות – מביכת בני אדם, ודמות כזב תתעמו“ (ג' י"ח). גם הרחק מעליך הפילוסופיות הרקות ושדופות קדים, המשתנות ומתחדשות חדשים לבקרים, אשר באמת אינן כי אם השערות התלויות בשערה, וכמויץ לפני רוח כן הנן לפני הבקורת המתונה והנאמנה; הרחק מעליך הדעות החדשות והנשתנות, אשר יסודן במאטריאליזמוס, בסקעפטיציזמוס וניהיליזמוס, וכל כהן רק בשלילה, בהכחשה ובהריסה, ומגמת פניהן בדעת ובלי דעת להפוך את סדרי החברה על פיהם ולעקור מן השרש מוסדות המוסר, אשר עליהם אדני חיינו הטבעו. וכיחוד הרחק מעליך בושת שוא וחרפה מדומה, ואל תירא ממתחלות צוררינו, גם משחוק בני עמנו, אשר לאי-דת ואי-אמונה גברו בארץ, אל תחת, ושובה עד ה' אלהינו בכל לבבך ובכל נפשך לשמור מצותיו וחקותיו באמת ובלב שלם בלי כל התחכמות. או בלי עמל רב תחנך גם את בנך במצות, כי ממך יראה וכן יעשה, ואו, רק אז נקל יהיה לך לגדלו ליהודי דתי אמתי, כאשר עם לבבך, ואז יצלה בידך את אשר לא צלחה ביד אבותיך, והוא: לאחד את האמונה וההשכלה, ולהנך את בנך לאיש משכיל על דבר אמת ולהכנס ירא ה', אשר משאון המאטריאליזמוס לא יפחד, ומהמון הדעות החדשות והנשתנות לא יחת, כי יהיה כלי קרב בידו ללחום כנגדם, והאמת והאמונה תהינה

תהינה אזור חלציו. ודע כי גם בידך וכידי אנשים שכמותך
עתות אומתנו ודתנו.

והנה כי כן, קום והתאושש, התעודד והכר ערכך הנכון בתור איש
יהודי, ואמין לבך לשאת את שם ישראל עליך כגאון ובתפארת, הוצא את
יחוסך לדתך ממחבואו. פקח עיניך וראה, כי אך לכבוד הוא לנו להיות תמים
עם אלהים ולשמור מצותיו. הן לא זכויות אורחיות ולא יתרונות חמריים, לא
הון ועשר ולא תענוגי בשר, לא אותות כבוד ויקר ולא תארי תהלה תישימי
דתנו לכל הדבקים בה עקב שמרם מצותיה. וכל איש אשר לא קָבַח בסגורים
ואשר לו לב חכם, יראה ויבין, כי לא אהבת בצע ורדיפה אחרי כבוד מדומה,
כי אם אהבתנו לאמת הטבועה עמוק עמוק בלבנו, כי אם אמונתנו
הטהורה בדעות נעלות ונשגבות, אשר נוכחנו מאמתתן - כי אם החפץ
העז והעצום הממלא כל משכיות לבנו, החפץ, למלאות רצון קוננו,
דק הם המה מאלצים אותנו לאחוז בחרף נפש בדתנו ולא לרפות עד תם
בחנו, ולתת חיינו תחת מסורות קדומים, אשר נחלנו מאבותינו.

מכתב ו.

אחרי התימו את המשת מכתבי הקודמים נתתי אותם לשים עין בוחנת עליהם לאחד ממידעי, איש משכיל ונבון דבר ומעורב עם הבריות, אשר גם הרבה נסע בימי חלדו בארץ לארכה ולרחבה, ויתבונן בעינא פקוחא אל חיי גוי וגוי ומפלגות אנשים שונות, ועל כלם יתנוסס באהבתו העזה את האמת. אמנם גם הוא כרבי בני גילו, משכילינו החדשים, לבו רחק ממסורות קדומים ויזלול בשמירת מצות המעשיות: אבל יחד עם זה הוא אוהב את עמו ואת מולדתו אהבה בלי מצרים. על כן אמרתי לבכי: אסורה נא ואראה את הפעולה, אשר יפעלו מכתבי על איש כזה. כי בתור מידעי מכבר ואיש אוהב אמת בלי ספק יגיד לי בלי משוא פנים את דעתו על מכתבי אלה, ואז אולי אמצא לנכון לשנות אותם ולתקנם, ומי יודע אולי יהיה אז אהרת עם לבכי - ואדין אותם לגניזה. כי כלום האב מעיד על בנו, והמחבר על ילדי רוחו?

עבר כירח ימים וידידי זה סר אלי וקונטרסי בידו ויפן אלי ויאמר: „בקשתך, ידידי, עשיתי, וקראתי את מכתביך בשום לב, גם קראתי אותם שנית באזני מרעי אנשים כגילי. ועתה לא אלאה אותך בדברים של מה בכך, ולא אספר באזניך את פרשת משפטי מידעי על מכתביך, איש איש מהם לפי מבטו והשקפתו, ואת הוכוח הארוך, אשר התוכחתי עמהם על אדות דעותיך האצורות במכתביך אלה, כי לא באלה חפצת. גם נכר מדבריהם, שלא ירדו לסוף דעתך, ועל כן משפטיהם לא יתנו לך ולא יוסיפו לך מאומה. הלא אם ראוּבן גנה את מכתביך על אשר לפי דעתו: מכתביך אלה נלקו בחסר ויתר לאמר, שלבלתי מאמינים חסרים בהם המופתים, המוכיחים את אמתת הדת בכלל ואמתת דתנו בפרט, ולמאמינים הלא מכתביך, לפי דעתו, אך למותר: וכן אם שמעון מידעי יתן דופי במכתביך, על אשר לפי ראות עיניו תירה אתה להרופא מידעך לעשות הנף בינו לבין עצמו, בהורותך: לשמור לקים את מצות המעשיות, אם גם לבו בל עמו, - שני מידעי אלה מראים בבקרתם לדעת, שלא הכינוך כראוי, ולא שמו לבם אל מי ממפלגות בני עמנו פני מכתביך מועדות“.

„דעת לנכון נקל שלהוכיח אמתת האמונה א"א, יען כי אמונה איננה מדע או חכמה, ולא באותות ובמופתים כחה גדול, כאשר בארת במכתביך בסגנונים שונים. וגם מראש הגדת ושנית, שלא אל כופרים בעקך תשא מדברותיך. הן כהאשה המושכלת, כבעלה הנאור וכהרופא הפולמד מידעך כלם רחוקים מכפירה בעקך; ואע"פ שהם כלם עוברים על מצות ה' בשוגג או גם במזיד, ונבדלים ביחוסם לדתנו מהמון העם, ודעותיהם שונות גם מתנגדות באיזה פרטים לאמתת דתנו, עכ"פ הם מאמינים בה', ובכלל נתונים המה כלם לדתנו. והנה כאשר, כן בעלה, כן הרופא מידעך אינם אנשים בודדים היוצאים מן הכלל, כי אם כל אחד מהם הוא סמל דמות מין שלם (טיפוס), אשר מספרו רב כעת בארצנו. לאנשים כאלה אין כל צורך להוכיח אמתת דתנו ויתרונותיה. ואם יצלח לך להוכיח גדל ערך דתנו בחנוך, וביחוד, נחיצות עשית מצות המעשיות וקיומן למטרת החנוך – אז רבות פעלת, ושכרך הרבה מאד. ויען כי אנשים מסוגים האלה רחוקים מכפירה בעקך, מאמינים בה', ובכלל נתונים המה לדתנו, על כן גם לא יעשו שקר והנף בנפשם, אם יקיומו מצות המעשיות, וביחוד, את אלה מהן, אשר לפי שמתך, פעולתן רבה בחנוך, היינו: תלמוד תורה, קדש שבת שבת ומועד, זהירות ממאכלים האסורים ותפלה בצבור. כי המצות האלה, לוי גם קצרה יד שכלנו להוכיח בראיות ברורות ובמופתים חותכים אמתתן ונחיצותן, עכ"פ אינן מתנגדות לא לשכל האדם ולא להקי המוסר. ואם גם בתחלה לא נקיים אותם בלתי אם בגלל תועלת החנוך הבאה לרגלן בלבד, מה בכך? מי יודע, אולי במשך הזמן, אם נתמיד בשמירתן, אם גם שלא לשמן, נבוא לאט לאט לקיים אותן לשמן ובכונה הנאותה להן. כי דברך על תעודת מצות המעשיות ופעולתן הדתית על לבות שומריהן, אשר הטפת במכתבך השלישי, ואשר מרומם קצם היה הדעה: „שמטרת מצות המעשיות היא להקיף ולסבב אותנו תמיד באויר דתי, להוק ולשכלל את רצוננו ולהעיר בלבנו תמיד רגשות נעלים ולעורר בנו החפץ לבקש את ה' ולהכשיר אותנו למצוא אותו“, טעמם ונמוקם עמם, אם רק ע"י קיום מצות המעשיות נגיע באמת אל מטרתן“.

„מדברי אלה, הנך רואה, ידידי, כי קראתי מכתביך בשום לב, והתאמצתי לעמוד על דעתך, וכמדומה לי שעלתה זאת בידי. כן אתה רואה, כי רחוק ממני החפץ לבקש תואנות, ולחפש אחרי מומים ומגרעות במכתביך. חי נפשו, שאנכי אך את האמת אנכי מבקש. נבוכ הנני ברב שרעפי בקרבי, אשר נולדו לי כן לרגלי קריאתי בספרים שונים מן הכאים בידי, בלי כל סדר ומושטר, וכן בסכת מחזות החיים השונים איש מרעהו ולפעמים גם הכיתנגדים זה לזה, אשר חזיתי בימי הלדי בעברי

ארחות ימים ובהתערבי עם מפלגות שונות של עמים שונים במדינות
 שונות. השפך הזה את לבי בתמהון ובשמון, ויקרע את נפשי לגזרים,
 מבלי מוצא מוצא ומבלי דעת מה לקרב ומה לרחק, כמה לבחור וכמה
 למאוס; ועל כן כמוצא שלל רב שמוחתי לקראת מכתביך, בתקותי אולי
 אמצא כמו התרת ספקותי, אשר ירגיזו את לבי ממוחתי, אולי תפתור
 אתה השאלה היותר נכבדה בעיני, והגדולה שנה מעיני ותנומה מעפעפי, היא
 השאלה על דבר מקום הדת בחנוך, אשר לפתרונה הקדשת את מכתביך.
 „השאלה הזאת משכה עיני ולבי אליה לא מפאת הפיץ החנוכי בפני
 עצמו או הפיץ המדעי שבה, כי שאלות הנוכיות-מדעיות בכלל ממני והלאה, הן
 אדם בינוני אנכי, ולא מלמד או אמן פדגוג הנני, ומה לי לשאלות נאצלות
 ומופשטות כאלה, אשר רק למתי מדע או למחנכים מומחים ופדגוגים
 בקיאים עסק בהן. אפס השאלה הזאת נוגעת בחיי, כי בנים ובנות הנן
 לי אלקים, אשר עלי להתחיל בהנחם. כהאשה המושכלת ובעלה, אשר
 הבאת דבריהם למעלה, כן גם אני הפיץ אנכי להנך את בני בדתנו,
 וכהלאומי הנלהב, אשר התוכחת עמו, כן כל ישעי וכל חפצי לראות את בני
 ובנותי נתונים לאומתם ויהד עם זה לארץ מולדתם. ומדאגה מדבר: אולי לא
 יצלה בידי לא הא ולא הא, תסמך שערת בשרי ודמי יקפאו בעורקי.
 שהדי במרומוס, לו אדע שבני ובנותי יגדלו ללא אמונה ודת, וילכו בדרכי
 בני הלאומי הנלהב, אשר הבאת זכרונו במכתביך, ומה גם, אם הלילה,
 יהיה גורלי כגורל האב המיוחס האומלל, אשר ספרת מגורלו חמו, כי
 עתה בחרתי מותי מחיי. אל תשאלני „מדוע“? „ולמה“? כי לא חוקר
 ופילוסוף אנכי, ורק על פי חושי בני אשפוט. רגש הוא בקרבי, רגש
 חי וקים, ולא אדע גם אני מקורו ומאין בא אלי. אולי הוא קשיות ערף,
 אשר נחלנו מאבותינו, או פרי החנוך אשר נפל בגורלי; אבל הרגש
 הזה פועם בקרבי בעז ותעצומות ולבי מלא ממנו. והנה בהתבונני אל
 כל סביבי לחנוך הדור החדש, אשר לבו פונה מעם ה' אלהינו, ללכת
 ולעבוד את אלילי המאטריאליסמוס ואת עצבי „הקדח“ השלטת, בראותי
 כי נתקימה בנו האלה היותר איומה ונוראה בכל דברי האלות בתורתנו,
 והיא: „בניך ובנותיך נתונים לעם אחר ועיניך ראות וכלות אליהם כל
 היום ואין לאל ידך“, לא אוכל להסתיר ממני הסכנה הגדולה, המרחפת
 גם על ראשי, באשר האלה הזאת דופקת גם על פתחי וקרובה לעשות
 שמות גם בביתי ואין מציל. הן רואים אנחנו שבנינו, אם אך טעמו מפרי
 עין הדעת, כועטים בדת אבותיהם, ואם אך דרכה כף רגלם על מפתן
 בתי הספר כמעט יוצאים המה מרשותנו, ואין בידינו להשפיע עליהם
 ברוחנו. ואם אמרתי שדעת שפתנו הקדושה וקורות ימי עמנו תקשר את
 לבם

לכם בעבדות אחכה לעמנו, גם זה הכל ורעות רוח, ובני „הלאומי“ שלך יוכיחו, אשר מנקודת הראות שלהם צדקו במשפטם, כאשר צדק במשפטו גם בן „המיוחס“ הנזכר. ומדוע גשלה בשוא נפשנו לחשוב כהאשה המשכלת לאמר: שדעת עקר דתנו על פי „קמיוחזים“ תוכל להפיה בלבות בנינו רגש דתי, ולקרב לכם לאבינו שבשמים, והיא הן לא תצלה מאין אונים ואפס כח“.

„ולאידך גיסא, לו גם מצאתי און לי להרחיק מבני כל רוח השכלת זמננו, לו גם עלתה בידי לחנכם רק בצל הדת כאשר חנכו אבותינו אותנו, מי יערבני, כי אז אציל את בני מהסכנה הרובצת על כל מדרך כף רגלם, והיא: לנוס בחוק יד מחשך סתרם, אשר החבאתי אותם מפחד ההשכלה, ולבקש להם מפלט באור הדעת, כאשר עשיתי אני ורבבות בני גילי עמי, התועים כעת בדרך החיים והנם לברות למלתעות השפק, אשר מנפש ועד בשר יכלה“?

„ולו ידעתי כי בן גזר טבע הדברים, שאין האמונה וההשכלה יכולות לזרז בכפיפה אחת, וכי עוינות הן אשה את אחותה על פי תכנון, ומתנגדות זו לזו על פי תעודתן, כי עתה החרשתי, ושבתי עם לבי להדול מלבקש לי את האי-אפשר במציאות והנמנע על פי הטבע. אבל על זאת יתחמץ לכבי, בראותי כל כנסיה דתית על תלה בנויה, ורק כנסת ישראל בארצנו משפלת עד שאול תחתיה. מדוע רק עלינו, אחינו בני ישראל ברוסיא, יצא הקצף? מדוע רק אנחנו לא נדע למגך בין האמונה והתבונה ולעשות שלום אמת בין הדת והדעת? ומדוע רק עלינו נגזר לרדוף אחרי הקצוות הקיצונות, ולהיות או שומרי הבלי שוא, מורדי אור, הרחוקים מהשכלה ושונאים אותה תכלית שנאה, או, אם אך שמנו פנינו אל השכלת זמננו, חיש מהרה לפנות ערף אל דתנו ולשים מצותיה למשחק לנו, כמרבית בני דור החדש? הן אני הגבר ראה רבים מגדולי חכמי הנוצרים, העומדים על גפי מרומי השכלת אייראפא ויחד עם זה נשארו אמונים לדתם כהמון בני עמם! וגם מה שמה ורחב לכבי בהתגוררי בארצות היותר נאורות: כאנגליא, האלאנדיא ונערמאניא, ובהתבונני שם אל חיי בני עמנו, בראותי שמה יהודים משכילים ונאורים באמת ובתמים, מפורסמים בחכמתם, ונודעים בשער למלומדים גדולים, או לחכמי המדינה, או לשרי ממשלה מצינים, שומרים תורתנו בסתר ובגלוי, ומדקדקים במצות עוד יותר מאבותינו, ובהידורן יתכבדו. אזכרה, מה השתוממתי לקרות במכה״ע העברים בשפת אנגליא: שרווני עדת ישראל בלאנדאן, או במאנשעסמער או בערים גדולות אחרות מודיעים: שנתכבדו מאת עדתם, „בחתן תורה“ או „בחתן בראשית“, וקוראים לשאריהם ומידעיהם

או גם לכל חברי עדתם לקחת חלק בשמחת לבכם זאת ולבוא אל המשתה, אשר היינו לאות תודה לעדתם בגלל הכבוד אשר כבדתם; או מה נפלאתי בראותי על נשפי חשק, אשר תכוננה שמה חברות שונות לחבריהן, מוכרים בפומבי את הכבוד ואת הזכות לברך ברכת המזון לפני המסובים, וכל גדולי העדה ונכבדיה, ובתוכם נפגוש לפעמים מלמדים ידועים ופראַפֿעסאָרים מפורסמים, משתתפים במקוה וממכר הזה בעליצות נפש ובגדל לבב, ויחד עם זה ישירו שירי אשכנז, כמו: „וואַכט אַם רהיין“, „דייטשלאַנד, דייטשלאַנד איבער אללעס“ בהתלהבות עצומה כאשכנזים גמורים מלדה ומבטן. ברגע ההוא עלה על לבי חשוק והלעג, אשר בלי שפק פרצו בין הנאספים על נשף חשק כזה בארצנו, אם ראו מחזה הדומה להמחזה ההוא, אם על נשף חשק, אשר נכין גם אנחנו לטובת איזה מוצרי עדתנו, כסה אחד מעורכי הדין או הרופאים היותר נודעים בתוכנו, את ראשו במגבעתו וישפוך על אצבעותיו „מים אחרונים“ וישא קולו ויאמר: „ברשות מרנן ורבנן נברך שאכלנו משלו“; אבל תחת זאת חושבים לנחוץ נאורינו העוסקים בהכנת נשפי חשק כאלה, לאסור עליהם כל מאכל כשר בכל יראה ובכל ימצא, כאשר ראה ראיתי בעדה גדולה ונכבדה לפני שנים אחדות. המחזות, אשר זכרתי למעלה בפרט, וחיי אחינו בארצות הנאורות בכלל, הם לנו לאות ולעדה שאפשר גם לבני ישראל בימינו לאחד את האמונה וההשכלה, או הדת והחיים ברוה הזמן. ומדוע רק אנחנו בארצנו יוצאים מן הכלל? ומדוע כנעת בנו קרני אור ההשכלה, חיש תאסף הדת את נגהה, ואנחנו, אשר תמול עוד היינו יהודים אדוקים כאבותינו ואבות אבותינו ומהויקים במסורות קדומים, מדוע, בהביאנו איזה פרוי חכמה ומדע אל לבנו, חיש נתהפך לאנשים אחרים, ואחרת עם לבנו, וכל דבר אין לנו עוד עם דתנו? אין זאת כי אם בית ישראל בארצנו, מאיזה סבות הנעלמות ממני, נוטה לנפול, כי פור התפורר יסודו מתחתיו, היא דתנו, ואולת ידה לעמוד בפני שטף הדעות החדשות, ולהתגבר על פעולת המדעים, אשר יחליפו כח מיום אל יום. ויען כי כמוך כמוני נוכחתי לדעת שבלעדי דתנו, היי אומתנו אינם חיים, ואין לנו כל תקומה בלתי, ע"כ בטוח אנכי שהחושבים לרפאות את שבר עמנו, להושיע את הצולעה ולהשיב את הנדחה על ידי התעוררות רגש הלאומי בלעדי דתנו, כמו: על ידי דעת שפתנו וקורות עמנו, או על ידי ישוב א"י, רופאי אליל כלם, כאשר הוכחת אתה למדי. והנה כי כן לפעמים חיל ורעדה יאחזוני, וכאב נורא ישבר לבי בקרבי, והיאוש יאחזני בתקף עוזו ויטלטלני מלטלה גבר, בהעלותי על לבי: אם כן אפוא הלא כל עמלנו לחיות ולהתקים ללא הועיל ורק לבושת ולחרפה, ורבבות אלפי אחינו על

אדמת רוסיא, אשר היו במשך הרבה מאות שנה רב מנין ורב בנין של אומתנו, נכונים לצלע, הלילה, ולהשמד מתחת שמי ה'!".

„והנה בדעתי כי מעודך תעיין בחקירת דתנו וקורות עמנו, וביחוד, כמדע החנוך, אמרתי: אולי אמצא נחומים במכתבך, אולי תדע אתה לגאול את נפשי מאימת המחזה האיום הזה, אולי תיעין לי אתה עצה נאמנה כדת איך להנך את בני ובנותי; ועל כן כצמא בארץ עיפה למים כן צמאתי לדבריך. אכן סלחני, אם אמר לך, כי בושתי ממבטי, ותקותי היתה לי למופה נפש. כי עצתך אשר נתת להרופא מידעך לשוב בתשובה שלמה לה' ולשמור לקים מצות המעשיות בלב שלם, ולחנך גם את בניו במצות, העצה הזאת לא לקחה את לבבי, יען כי אנכי יודע ועד שהיא לא תצלח“.

„נניח שהרופא מידעך שמע לעצתך ושב בתשובה שלמה לשמור ולעשות כל מצות המעשיות, ולחנך בהן גם את בנו, כאשר הפצת: ככל זאת הלא גם בכל עמלו למלא אחרי עצתך, אפונה מאד, אם יעלה בידו לדקדק במצות יותר מאבותינו, אשר בשמירת המצות שקעו ראשם ורבם כל ימי חייהם. והנה אנחנו עדים ויודעים, כי גם לאבותינו לא צלחה לשמור צעדינו לבלתי נקש ונכשל ונפול בפה, אשר טמנו להגלינו הדעות החדשות והחיים החדשים, ומה כחנו ויתרוננו כי ניחל שאנחנו, המשכילים והנאורים, בני דור החדש, נשכיל ונצליח בדרך הזה יותר מאבותינו? הן גם אנכי גם הלאומי הנלהב הנזכר למעלה, ככל בני גילנו המשכילים, הן כלנו גדלנו והנחנו בבית הורים מחויקים בנושנות, המדקדקים במצות כחוט השערה, ואת אשר קרה לך עם הכנור ועם מעשה אופה של חמאה וחלב, היה יכול לקרה גם לנו, וגם אנחנו בילדותנו בודאי לא ערבנו את לבנו לעבור גם על מנהג קל, אשר נהנו אבותינו להחמיר, וכל זאת לא הצילתנו ממוקשי ההשכלה, ולא עצרה ברוחנו מודג בקפיצה אחת מן הקצה אל הקצה. ואחרי כל זאת המעט ממך שלא תתיאש למראה אותות הזמן האלה, עוד תאמר בלב סמוך בטוח לרופא מידעך: „שאו“, ר"ל אם ימלא אחרי עצתך, „יצלח בידו את אשר לא צלחה ביד אבותינו, והוא לאחד את האמונה וההשכלה, ולחנך את בנו איש משכיל על דבר אמת ולמלמד ירא ה', וכי גם בידו וכידי אנשים שכמותו עתות אומתנו“. איך? ומדוע? הכי גם כך נגעה יד העת החדשה להחליק לשונך ולהחניף בהלקות בפני האיש, אשר אתה דובר בו? חידות תדבר, ידידי היקר, ודבריך חידות אלה סתומים וחתומים בעדי לא אוכל הבינם. הכה, באר נא את דבריך, אולי חסורא מחסרא, או קצרת במקום אשר היה לך להאריך, ובכלל הראני את הדרך, אשר עלי ללכת, ואת המעשה אשר עלי לעשות

לעשות, לבעבור הנך את בני ליחודי אמתו ברוח זמננו, ליחודי, כיהודים הנאורים, אשר ראיתי כאנגליא, האלאנדיא, ובאיזו עירות בדרומה של מדינת אשכנז. הלא תכין את הפץ לבכי בדבר הזה, הבינני גם אתה את הפץ לבכך באר היטב, אולי תצלח לי או למלאות הפצני לבות שנינו ותכרכך נפשי כל ימי חיי".

מדברך אלה, השיבותי לו, אכיר, ידידי, שבחמשת מכתבי לא בארתי דעותי על דבר תעודת דתנו בהנך כראוי, וכי באיזה פרטים דעותי אלה עודן צריכות באור רחב, אף על פי שרמזתי עליהם במלים מעטות. והנה כי כן הנני למלאות אחרי דברך ולהאריך במקום שקצרת, למען תהיינה דעותי פרושות כשמלה לפני כל קורא אותם.

בטרם כל עלי להגיד לך: (א) שגם בעניני החנוך תרופה כללית, פאנאצא בלע"ז, לכל מחלות החנוך לכל בני אדם, עוד לא נמצאה, וסמי מרפא, אשר יגור מזור מאחד, לא יעלו ארוכה לתחלואי השני, אשר על כן רחוקה ממני לגזור אמר: ששמירת מצות המעשיות היא התנאי האחד והמיוחד לחנוך דתי, ושדי להורים ומורים לשמור ולקיים מצות המעשיות וללמד ולהזהיר את הניכיהם לקיים את המצות האלה, למען יהיו, הניכיהם, ליחודים דתים אמתים. ובצדק הראית על סוג "משכילינו", אשר אף כי נתחנכו בנעוריהם בשמירת המצות, בכל זאת הגם כיום "משכילים" בדמותם ובצביונם הנודעים לנו למדי. אנכי כל מנמתי רק להוכיח: ששמירת מצות המעשיות היא אחד מתנאי החנוך-דתי היותר נכבדים, ובלעדיה אי אפשר לחנך את בנינו ליחודים דתיים. (ב) שבפרק הזמן אשר אנחנו חיים בו, ובמצב השכלת אייראפא, אשר אנחנו עומדים בו, החנוך הדתי בכלל לא דבר ריק הוא וקל. לרגלי המהפכות והשנוים הרבים והעצומים, אשר געשו על פני האדמה, כן על שדה החכמה והמדעים, וכן בחיי האזרחים ודעות הפאליטיקה ובכל ענפי המחיה והכלכלה, המלאכה וחרשת המעשה, אבד לבני דורנו שווי המשקל (גלויבגעוויכט), מוסדי החברה האנושית רופפו, והדעות, אשר היו במשך אלפי שנה לאבני פנת היי ההשלמה, נעתקו ממקומן, ואין כל דעה דתית או מוסרית, אשר תהיה בטוחה מתגרת יד השפק או הכפירה המתהלכת בארץ לרוח היום.

אמנם לא אפונה, כי יודע ומכיר אתה רבים מגדולי חכמי הנוצרים העומדים על גפי מרומי השכלת אייראפא ועם כל זה נשארו אמונים לדתם כחמון בני עמם. אבל כמו כן אין כל ספק, שרבים בתוך כל מפלגות עמי אייראפא יעמדו מרחוק לדתם ולבותם וזו לה. ישנן מדינות כמו זאקסען ובראנדענבורג, שוויידען ודענעמארק, אשר מספר רב מיושביהן הנוצרים חדל

מהטביל את בניהם הנולדים להם, לאות הביאתם אותם בכרית הדת השלמת. האנארכיסטים והסאציאל-דעמאקראטים בארצות שונות, אשר מספרם הולך וגדול מיום אל יום, רבם ככלם אויבי הדת המה. פעולת העדר ממשלת הדת על לב בני אדם נשקפת וכולמת עד למדי בשאלות היותר קשות בימינו, כמו: בשאלות העובדים ושאלת הנשים, אשר בבחן להפוך את החברה האנושית לתחו ובהו. כי יען אשר כלכות בעלי ההון והחרשת כן לכות העובדים מולת העם יחדיו סרו מאחרי דתם, וכאלה כן אלה עובו את ה' ובמצותיו בחלו נפשותיהם, על כן אבדה המנוחה מלבם, ומדת ההסתפקות זרה לרוחם. אין איש מהם שמח בחלקו, כי אם עינו צרה בשל חברו, וכל אחד מהם רק לבצעו פונה, ואחרי התענוגים ותאות בשרים ירדוף כל היום, וכעשיר כעני, כעבד כאדוניו קוראים למלחמה, מלחמת הבינים, וכל דאליים גבר. ושאלת נשים, הנכללת על פי עצמותה בשני דברים: א) שמספר הבתולות, אשר לא תנשאנה לאיש ירב מיום אל יום. ב) שהנשים, אשר היו לאנשים לא תמצאנה בנשואיהן את מדת האשר הנחוצה לחייהן, השאלה הזאת האחוזה מצדה בעקבי שאלת העובדים, כלומר: בשאלת המחיה והכלכלה, אשר תשלול האפשרות מהאנשים לבנות להם בית למען יוכלו לקחת להם אשה. גם בה, בשאלת הנשים, היה העדר ממשלת הדת על לבות בני אדם לרעה, יען כי אולת יד הדת לעצור בעד נטיות לב האדם, ולשים מתג ורסן באף התאוה, על כן שטפה הזמה, האורבת לחיי המשפחה, עברה חק ותפיל חלליה במדה טרבה בחלק החברה היותר חלש, והוא - הנשים. במדה אשר ירב מספר הקדשות, בה במדה ימעט מספר הנשואים בכלל ומספר הנשואים המאשרים בפרט. וזאת היא למצער אחת מסכות הראשיות, אשר הולידו שאלת הנשים. ואם בתוך בני כנסיות דתיות השוררות במערב אייראפא ככה, אשר מגבחי כסא המלך להן מליצי יושר ופרקליטים, והממשלות בזרוע עון תגנינה עליהן וחותרמן נכר על כל מעשי הממשלה, ובבתי-הספר להדת מקום בראש, ותקנות רבות ושונות מתחדשות בכל מדינה ומדינה, אשר זה כל תכליתן לאמין ולהפיץ פעולת הדת השלמת על לבות יושבי המדינה, ואם - נאמר ונשנה - בכנסיות הדתיות הן ככה, מדוע נשתומם לראות אם גם בתוך בני עמנו פשתה נגע הכפירה והפריצות? הלא לדתנו, אין מי יעמוד בעדה, ובחסדי הממשלות הנאורות, כי רבו בימינו, הן סוכלות אותה ולא ירדפוה בחרון אף כבדורות עברו, אבל על כל פנים אין מדינה על פני כל הארץ, אשר תבדיל לטובה את איש ישראל כגלל אמונתו לדתו; ותחת זאת ישנן מדינות כרומיניה ומאראקא, אשר בהן לעון פלילי

פלילי יחשב ליהודי דבקו באלקי אבותיו, ותיסרנה אותו קשה בהגבלות שונות כאלו חטא ופשע לארצו ולמלכו, רק על שמרו מצות דתו. ובכלל לא נקל להיות יהודי, כי היהדות דורשת מאת הדבקים בה קרבנות הרבה, ועולות מחים אין ספורות להנה, מבלי תת לו תמורתם כל תועלת חמרית. והנה כי כן על היהודי הנאמן לדתו להיות גבור מושל ברוחו, להיות אידעאליסט אמתי, והדעות הרמות והנשגבות שבעולם המוסרי צריכות להיות חביבות עליו יותר מכל מחמדי התבל. הלא מה ימריצוהו להיות יהודי ולשאת ולסבול חרפה ובוז, כעם ומכאובים כל הימים אשר הוא חי עלי אדמות, אם לא אהבתו העזה להדעות הנעלות והנשגבות האצורות בדתו, ואמתו ואמונתו לאמתות האמונה, אשר בצלה יחסה? ובלעדי כל זאת מי יספור וימנה המון הקרבנות, ומי יערוך גבורת הרוח הדורשת מאת יהודי שמירת מצות המעשיות בלבד! אשר-בעל כן אין לתמוה אם בכל דור ודור, ומה גם בדורנו, אשר בו הפרוץ מרבה על העומד אצל עמים רבים, רבו היוצאים מכלל ישראל. לא כל הלבבות מסגלים ועלולים מטבעם למדרגה גבוהה של אידעאליסמוס וגבורת הרוח, אשר דתנו תדרוש מאתנו. הכי נקראנו „שארית ישראל“, הלא רק יען, אשר נשארנו ונשארים אנחנו בכל דור ודור מעט מהרבה.

אשר על כן רחק ממני היאוש, ולכי לא יפול גם למראה המחוות, אשר העציבו ככה את דוחך; ונהפוך הוא, עוד אלבש גאה וגאון בהתכונני אל כל המוצאות אותנו ויחד עם זה אל מצב הדתי הנוכחי במדינות שונות. הלא אם גם רב בתוכנו מספר אחינו, אשר על פי דעותיהם או גם על פי מעשיהם יצאו מכלל ישראל, מה קמן המספר הזה מול אלפי רבבות אנארכיסטים וסאציאל-דעמאקראטים, אשר לא לבד שפנו ערף לדתם, כי אם גם נהפכו לשנא אותה ולצור עליה להשמידה ולהחרימה; תחת אשר בתוכנו תיל: יוסטוס ברימאנן פאול מאיר ודומיהם בודדים כמועדם ונער יכתבם.

אכן חלילה לי למצוא נחומים במכת עמים זרים ולהכנות מחורבנן של דתות אחרות. לא אפונה כי הרעה היותר גדולה, אשר מצאה את בני דורנו, היא שנאת הדת. כן חלילה לי להקטין ולהמעיט ערך הרעה, אשר מצאה את אחינו בארצנו ואשר עליה אתה מתאבל ומצמער, והיא: כי בנינו ובנותינו, כפנותם את לבם אל השכלת זמננו, יתנכרו לדתנו ויבעטו במצותיה.

לא, ידידי היקר! יודע אנכי היטב את הרעה הרבה הזאת ואת הסכנה הגדולה, אשר היא נושאת בחיקה לקיומנו בימים ויצרו. ולא זו בלבד, יודע אנכי גם כן שהרעה הרבה הזאת מצערה ונקלה היא בערכה

מול רעה גדולה הרבה ממנה, אשר קננה בתוכנו זה לא כבר, והיא: שלא לבד מרבית בנינו המשכילים והנאורים סיו מאחרי דתנו, אבל גם הרבה מבני דלת העם, הרחוקים עוד מהשכלת אייראפא, הולכים בשרירות לבם, מזוללים בדתנו ועוכרים על מצות ה' לעיני השמש, וכמעט מתהדרים בפריצותם ומתפארים בחללם כל קדשי דתם בתוך קהל ועדה, ויוצאים לתרבות רעה בכל עניני דת ומוסר. הן אם גם רב מספר משכילינו ונאורינו, אשר בגדו בדתם, קמץ הוא המספר הזה ודל בערכנו אותו נגד מספר צעירינו מבני דלת העם, אשר יעברו על חקי תורתנו ופרועים לשמצה; תחת אשר עד כה היתה דלת העם שבקרבנו הנושא הראשי, אשר נשא בחרף נפש על כתפיו המרוטות את כל סבל היהדות יחד עם הפלגות העליונות, הלא המה משכילי העם עם עשיריו ורוזניו, אשר ממועיה יצאו, והיא היא עזרה לדתנו בקום עליה צר ואויב מבית או מחוץ ויחשוב להכחידה מתחת שמי ה'; ועתה אם גם בבשר דלת העם פשו נגעי זמננו: ההכחשה באמונות ודעות דתנו ופריקת עול מצות המעשיות, שאיפת תענוגי בשרים ושרירות הלב, מי יעמוד לדתנו? הלא בהקָשֶׁל עוזר ונפל עוזר!

אפס בכל זאת חלילה לי לאמר נושא לתקות ישראל, וגם למראה הרעת העצומה הזאת, אשר באה לנו, עוד לבי רחוק מכל מגור ופחד לקיום דתנו ולגורל עמנו; ונחפוץ הוא, מעולם לא הייתי סמוך בטוח, שתקוותינו תבאנה לנו אחת מהנה לא נעדרה כיום; כי לבי נבא ויבא לנו עתידות גדולות וטובות, יען כי הנני רואה בשל מי שתי הרעות ההן גם יחד הצוררות לדתנו כעת, והנני יודע מה היא הסבה האמתית, אשר הולידתן ואיה מוצאה; יען כי גלוי וידוע לפני שלא התנגדות עצם דתנו ודעותיה העקריות להשכלה בכלל וגם לא להשכלת זמננו הולידה הרעות ההן, ר"ל: לא האהבה להשכלה שנתעוררה בלבבות בני דור החדש על פי טבעה ותכונתה בהכרח הסירה את לבם מאחרי דתנו, כי אם ה מ ש ג ה לחשוב - מבלי דעת את עצם דתנו וטבעה או עצם ההשכלה וטבעה - שדתנו תתנגד להשכלה; ה מ ש ג ה ליראה ולפחד מההשכלה שלא תצר לדת מעבר מזה, ולחשוב בטעות שההשכלה תכחיש את הדת, ועל כן החפץ טאהבת ההשכלה לבעוט בדת מעבר מזה, רק ה מ ש ג ה ה זה היה בעוכרינו, רק להגלי המשגה הזה באו לנו ולדתנו הרעות אשר דברתי למעלה. ויען כי המשגה הזה בשקר ובאי-דעת יסודו, ולא יוכל לעמוד לארך ימים, כי אם עתיד הוא לנפול לבלי קום כזרחה עליו נוגה מאור הדעת הנכונה, וכצל יעוף ויחלוף מפני קרני אור השמש; ויען כי הנני רואה שההכרח הישר, שדתנו לא לבד שלא תתנגד להשכלה האמתית, כי אם

היא בעצמה תשא את ההשכלה האמתית בחיקה, ושתורתנו לא לבד שלא תצד להכמות ולמדעים, כי אם נהפוך, כי היא תדרוש מאת המעמיקים חקר בה ידיעת החכמות והמדעים על בורין, ותעורר לקנות אותן בעד כל מחיר – ויען כי הנני רואה, שההכרה הזאת תפלוס לה מסלה בלבבות ה"יראים" והנאורים שבקרבתנו; ויען כי הנני שומע דממת קול תנועה חדשה, תנועה אשר לא שערוה אבותינו ואבות אבותינו למיום גלינו מספרד, והוא: לאחד את הדת והדעת, האמונה והתבונה, למען תהיינה לאחדות בידם, ושהתנועה הזאת תפריש ממות כנפיה לאט לאט על בני מפלגות שונות, הצוררות עד הנה אשה את רעותה, ותרחיב חוג פעולתה מיום אל יום, ותסך באברתה לדת ולהשכלה ותחת כנפיה תחסינה אמונה ודעת כאחת, אשר על כן שמח ורחב לבבי וחש עתידות טובות לדתנו ועמנו, כי רואה אנכי כבאספקלריא המאירה שימי המשגה, אשר מקרבו יצאו העיוכה והשערוריה בקרבנו, פרוד הלבבות ומלחמת הדעות והאמונות, שנאת ההשכלה מזה ובזו הדת מזה, אשר תאכלנה כעת את ישראל בכל פה וחושבות לבלעו חיים, שימי המשגה הזה לא ימשכו.

ועתה, יקורי, מבין עיניך נשקף החפץ להגיד לי: שהרמיוות הקלות וההבטחות הכלליות האלה לא תועלינה לך להשקיש את לבבך הסואן באהבה ודאגה לעמנו ולדתנו ולכל נלראש לבנוך, אשר לא תדע איך לחנך אותם למען יהיו תמימים עם דתנו ועם ההשכלה הכללית גם יחד, אם כן אפוא הבה נא אבאר לך את דברי די באר. אבל לתכלית הזאת נחוץ לתאר במלין מעמות פרק אחד מאד נכבד מתולדות התפתחות עמנו, המפיץ אור כן על מקור המשגה ההוא וכן על מצבנו הדתי, אשר אנחנו עומדים כעת, והמראה לדעת את כל אשר עלינו לעשות בחפצנו לדאוג לדתנו בכלל ולהנוך דתי כפרט.

המשגה ההוא, אשר ברצוני עתה לספר תולדותיו, לא בא לנו כחתף במקרה וכשואה פתאום, כ"א בא בהכרה ובהכנה מתונה לאט לאט. מאות שנים זה אחר זה עברו עבודתן באמונה עד כי הוציאו את המשגה הזה מוכח אל הפועל, הלא הנה שנות מאות האחרונות לשפלותנו, אשר בארצות מערב אייראפא הכבידו את על הגלות על צוארינו בכל תקף עוזו, וירחיקו את אבותינו בחוקת היד מעבודת ההשכלה האנושית – אשר כמשך הרבה מאות שנה קודם לזה היו הם נושאים הכי נכבדים – כי גרשו אותם מהסתפח בבתי מדרש להכמה ולמדעים – אשר אבות אבותיהם מלפנים בעצמם יסדום בספרד ובאיטאליע ויורו שם בינה בכל ענפי המדע וביחוד בחכמות הרפואה, התנדסה והתבונה

והתכונה ובידיעת שפות שונות לאלפי תלמידים, אשר הקשיבו ללקחם ופיצו מעינותיהם בכל מדינות אייראפא - ויסגרו בעדם שערי בתי עקד הספרים. אז לאט לאט נתרחקו אבותינו מכל חכמה ומדע וכמו זרים נחשבו להם, ובמרוצת הזמן שכחו גם את עצמן וטבען של החכמות ולא ידעו מה הן, מאין באו, ולאן תולכנה ותוכלנה את המחזיקים בהן. ובראותם, כי ילדי נכרים ישפיקו בהן ויצוררי ישראל בנפש ישגו בהן ויגברו חילום, אז אמרו בלבם אולי לא לנו הן כל עיקר, כי אם לצרינו, וייראו מגשת אליהן, כי פחדו רב פחד לאמר: אולי אין תורתנו טובלתן, ואולי תזקנה לחיינו הדתיים או תמינה אותנו מדרך התורה והמצוה ותוליכנו ארחות עקלקלות, ולמצער השבו את העיון כספרים חיצונים לעון בטול תורה. כי ידיעת דברי ימינו עוד טרם נפרצה אז בין בני עמנו ואין איש ידע את כל הגדולות והנצורות, אשר פעלו אבותינו על שדה ההשלמה האנושית בשנות מאות שעברו לפני זה, ואת דברי הרמב"ם בנוגע "לפרדס", ואת דברי ריה"ל בענין זה, ורבות כאלה אשר הבאתי למעלה, לא שמו אל לבם, ועל כן נתקיימו ונתאמתו באבותינו בשנות מאות האחרונות, דברי הגר"א באמרו: כפי מה שיחסר לאדם ידיעות משארי החכמות לעומת זה יחסר לו מאה ידות בחכמות התורה, כי התורה והחכמה נצמדות יחד" וכו'. כי כמעט את עצמם מעיון בחכמות ומדעים, ובהעמיקם חקר אך ורק בהלכות תורתנו גם משנתם לא עלתה יפה.

עם כל הכבוד, אשר יהנה לבנו לאבותינו "היראים", רבניהם וגאוניםם בגלל טהרת מדותיהם, קדושת חייהם, וידיעתם הרבה והעמוקה בכל חדרי ההלכה, אשר הקדישו לה מיטב כחותיהם ומרבית ימי חייהם, לרבות הלילות, עם כל זה לא נוכל להעלים מאתנו שבידיעת רוח דתנו והמאור שבתורתנו, היינו: הדעות והאמונות האצורות בה בעצם טהרן, ובדעת קורות ימינו ורוח הפועמת בקרבן, שבכל הדברים הנכבדים האלה וכדומה להם לא היה לפעמים בין נכבדי "היראים" והמון עמנו ולא כלום. אי לזאת אין להתפלא איך שגו אבותינו "היראים" במשגה לחשוב תועה על תורתנו ולאמר: שתתנגד לחכמות ומדעים, יען כי בדבר הזה לא נפלאו מהמון העם, וגם המה היו רחוקים מהשכלה, לא הבדילו בין החכמות והמדעים, אשר על אדני האמת הטבעו ובין ההיות הפילוסופיות והיסודות הגרועים שבהשכלת היונים, וע"כ לא שמו אל לבם שתורתנו, אשר רוח ה' דובר בה ומלתו על לשונה, בחכרה, אם גם לא תכלול בקרבה כל החכמות והמדעים, אשר באמת יסודם, למצער לא תתנגד ולא תוכל להתנגד להם, כי האמת בכל תמונה ובכל תאר אשר תלבש, לא תוכל לכתור את תורתנו, באשר האמת לא תכחיש

לעולם את האמת! הוא אשר דברתי שדברי הגר"א זצ"ל נתקמו בהם. ככל זאת יד „היראים“ האלה היתה רבה להשפיע על הנוך בני הנעורים בעתות, אשר ענני השך הגלות כסו את עין הארץ, ואור ההשכלה הכללית טרם הגיה ליל ימי הבינים – אשר החל לאחינו בני ישראל, בעת אשר כלה לגויי אייראפא ונמשך עד סוף מאת השנים העברה, בעת אשר החלה לשכנוי תקופת הזמן היותר החדשה – וידיעת חכמה ומדע עוד לא פרצה בקרבנו, בהיותנו עוד בודדים ומתבודדים „ברחוב היהודים“, וכל דבר לא היה לנו עם שכנינו מקרוב ומרחוק, וכל בני עמנו מקצחו ועד קצחו היו באמונתם לבד ובתורת ה' הגו יומם ולילה. אז היו גדולי התורה ראשי העדה ונכבדיה, ובלי כל עמל ותלאה היו הם מורי העם ומדריכו למקמנם ועד גדולם, וזקנים עם נערים גם יחד הטו אזן קשבת לדבריהם.

אבל העתות נשתנו ואנחנו עמחם. בקצה מאת השנים האחרונה החל על פי סבות מסבות שונות לרחף רוח חדש במערבו של אייראפא ולחדור גם „ברחוב היהודים“. הרוח החדש הוא נפח נשמת היים חדשים בעצמותינו היבשות ובעור בשרנו, אשר קָמט מזקן ומתלאות רבות ועצומות ומאזיר הכלוא השורר „ברחוב היהודים“, גם אור חדש נגה על שמי אייראפא, וישלה קרניו גם במשכנות יעקב להאיר את השכנת ליל גלותם ושפלותם, ויראו כי עירומים המה מכל חכמה ומדע ומכל ידיעות מועילות לחיי האזרחים – ויתבוששו, ויתפרצו בני הנעורים לצאת ממחכואיהם ומבית כלאם, אשר היו סגורים ומסוגרים כמו מאות שנים באבזריות נוראה אל מרחביה, ויתאוו ליהנות מקרני אור השמש ומשלל צבעיה, אשר החלה להופיע גם על ארצות חיי היהודי, ולשאוף רוח צה ומבריא, הנושב על פני כל הארץ לארכה ולרחבה גם להם כליתר בני תמותה, ותמשך נפשם אחרי ההשכלה הכללית, וידבקו בה לאחבה אותה, וככבודה כטרם קיין בלעו את פריה הנחמד למראה, ויתאמצו לרכוש להם דעת חכמות ומדעים בעד כל כפר ולקנות להם ידיעות מועילות, אשר להן לחיי אזרחים תוצאות, בעמל נפש, וישתדלו להרחיב חוג מבטם על החיים וצרכיהם, להתקרב אל שכניהם ולקחת אתם חלק כחלק בעבודת ההשכלה וההשלמה הכוללת, ומה גם אחרי אשר שערי בתי ספר ובתי מדרש לחכמה, אשר היו סגורים בעדם מאות שנה, נפתחו להם לרוחה, ואיש לא הניא אותם מהשתמש באוצרות בתי עקד הספרים כנפשם שבעם.

אולם, להותנו, אסון נורא קרה לאחינו שבמערב אייראפא בפרט ולכל ישראל בכלל, והוא: שתקופת ההתעוררות להשכיל ולדעת

ולדעת ויחד עם זה השאיפה להרחבת גבולי חרות האזרחים, שהתקופה הזאת החלה בעת שהחיים הדתיים בקרב עמי הארץ, אשר בתוכם ישבו, ירדו פלאים, בעת, אשר נגד הדת בעצמה קמו רוגנים וצוררים, אשר רבת צרורה בלעג ובלצון, ובקשרם עליה מלחמה בנשק דעות המרידה הגדולה בצרפת. והנה צעירי אחינו שמה בפנותם את לבם להשכלה, בקחתם לקח מאת שכניהם וכדרשם תורה מפי ספרתם, חתרו בכל עז ללכת בדרכי מוריהם החדשים בלי כל כחינה, ויתאמצו בכל כחם להדמות אליהם, לעשות כמעשיהם בלי כל בקורת, על אשר שנות מאות גלותם, שהשפילום עד דכא, השפילום גם בעיני עצמם, ויאמינו בשפלותם, והסכינו לכזות צלמם הם, ותחת זאת לכרוע כרך לפני שכניהם, להביט עליהם ביראת הכבוד והתמהון ולחשוב אותם מרום ונשא וגובה מאד על בני בריתם, ועל כן התאמצו ללכת בדרכיהם. כל זאת היתה להם נסבה להקל בכבוד דת אבותם ולצור עליה כמענות הדעות החדשות, אשר רכשו להם, וגם לצון חמדו להם להתעולל בחקי תורתנו ובמנהגי ישראל, ולכל לראש שמו להם את המצות המעשיות – על אשר הן שונות ומשונות מכל וכל ממנהגי הדתות השולטות בארצותיהם – למטרה לחצי מהתלותיהם, כי קצור קצרה בינתן להכיר טבען ומיבן, יסודתן ותעודתן. ואם כי רבים מן הצעירים ההם נתגדלו על ברכי הדת, ונתחנכו כמצות המעשיות מנעוריהם, ויש אשר בנעוריהם מלאו כרשם בגפית: אפס יען כי לא למדו להכיר ולדעת הדעות הנשגבות האצורות כמו, וחין ערך דתנו האמתית וסגולותיה הנעלות והיחידות במינן, ומה גם תולדות ימי עמנו, אשר אין על עפר משלך, המספרות לכל באי עולם תהלת עמנו כמעשים נפלאים, המעוררים רגשי כבוד ותמהון, כל זאת היתה להם כספר החתום, על כן חשבו בתמימות כי דת עמם לא לבד שהיא זרה להשכלה הכללית, כי אם גם נתנגד לה מן הקצה אל הקצה. ובהתמכרם להשכלה ובהיותם נמשכים אחריה בעבותות האהבה וככה רדיפת התועלת, חשבו את עצמם מחויבים לכבד את ההשכלה על פני דת אבותיהם.

ואם גם נשזה בנפשנו שנמצאו בקרב המשיכילים צעירים לימים, אשר מטבעם נטו לדת, ויפנו לגדולי „הוראים“ לבקש תורת ה' מפיחם לפי רוחם הם, אז בודאי שבו מהם במפה נפש, כי בקשתם לא נעשתה להם. להגלי עיונם במדעים רגילים היו הצעירים האלה לחקור לכל תכלית, להתאמץ ולמצוא שרשי הדברים, ולא הסתפקו בעניני חזות רק כמעשים צנומים ויבשים, אם המה רק ולידי ההרגל, ורוח חיים והגיון רם ונשוא אין בהם; המה לא אמרו די, אם הורו להם רק את המותר ואת האסור להם בלבד בלי כל רעיון נשגב וסברה זכה; אבל היו צריכים והפצים לדעת

לדעת את עקרי דתנו ודעותיה הרמות וסגולותיה הנעלות, אשר בהן תתנוסס לגאון ולתפארת, ואת דברי ימינו, אשר רוח ה' מרחפת על פניהם מראשיתם עד היום הזה; צריכים היו לידיעות ודעות, אשר תעורנה ותעוררנה בלבם רגשי אהבה וכבוד לצור מהצבתם ולדת אבותיהם; נחוץ היה להם לדעת למצער ראשי מעמי המצות בכללן, אשר גלו לנו ברוח הכמתם חוקרינו האלקיים, אשר לאמונה טהורה גברו, ועל אדני המסורה הנאמנה הטביעו חקירותיהם, למען יקבלו עליהם באהבה ובשמחת הלב לשמור ולעשות את מצות ה' בכונה הנאותה להן, אם גם אולת ידם להבין מעם כל מצוה ומצוה בפרוטרוט; צריכים היו לדעת איך לעשות שלום אמת בין מסורות קדומים ובין הדעות החדשות, אשר הביאו אל לבם, ולהתאים את הדת והדעת לבעבור תלכנה שלובי רוע, ולא תצרנה אשה את רעותה. היכול יכלו אז גדולי „היראים“ להורות כזאת וכזאת לבני דור החדש, ולהדריכם בדרך ילכו ולא יכשלו? הן אותן הידיעות הנחוצות לתכלית הזאת לפעמים שנבו מהם עצמם, כי לא היה עוד חזיון נפרץ בקרב עמנו ורק מתי מספר יחידי סגולה שמו לבם אליהן ויתכוננו בהן, ורבים מחכמי התורה לא חשבו ידיעתן חובה, וביחוד, אחרי אשר „היראים“ על פי הרוב האמינו שדתנו תתנגד להשכלה בכלל, ושדברי תורתנו סותרים לחכמות ומדעים, והם בעצמם לא לבד שחשבו לעון בטול תורה לעסוק בהם, כי אם גם יראו מגשת אליהם לכל ידיו גם אותם מאחרי הדת ויסירו לבם גם הם מתורת ה', ולכן הכיטו על הצעירים הגאורים בעיני השד, אי לזאת לא היו מסגלים להורות ולהדריך אותם ולקחת את לבם להגות אהבה וכבוד לדתם ולשמור מצותיה ככבת עינם.

וכן נשארו בני דור החדש השואפים להשכלת זמנם ומקומם באין מורה דרך נכון, אשר יצא לפניהם כמהרם לברוח מקרב חומות „רחוב היהודים“ הצרות אשר נטו לנפול, ואשר יבוא לפניהם בארץ החדשה רחבת הידים, ארץ חופש האמונות והדעות, אשר אליה כלתה נפשם. ובמהרם לרוץ ארץ, אשר לא עדו עליו אבותיהם זה מאות שנים, באין כל מורה ומנהל, תעו חיש מדרך הישר העולה בית אל, הלכו ארחות עקלקלות וירבו להתרחק מדרכי אבותיהם, דרכי התורה והמצוה, מבלי שוב עוד אליהם.

ולא זו בלבד, ר"ל: לא לבד רועי העם ומדריכיו לא היו מוכשרים ומסגלים לנהל צעירי צאן קדשים על מבועי התורה, אשר עז לה בחכמה, כי אם גם חיינו הדתיים ופניהם, אשר סבות שונות היו בהם לרעה, וישחירו משחור תארם, ותרב בהם העוובה והשערוריה, גם חיינו הדתיים לא היו עלולים לקרב לבות בני דור החדש - אשר הביאו אל לבם מופיפותו של

יפת - אל דתנו ולהרחיבם ביראת ה', כי אם גם עזרו להדיחם מאחרי דתנו ולהרחיקם ממצות תורתנו. השכלת אייראפא - וביחוד בעת ההיא, בעת אשר הקלאסיציזמוס של הַיָּנִים הקדמונים שכן מרומים ויתנשא לכל לראש, ולשמו ולזכרו תאות נפש כל הנוהים אחרי ההשכלה - אשר רוח היופי היא אחת מיסודותיה הכי נכבדים, תשכלל את טעם היופי של הדבקים בה, ותטע על תלמי לבם אהבה ותשוקה לטהרות ונקיות, לסדר ומשמר טוב ויפה. והנה האי-נקיות בבתי כנסיות ובכתי מדרשות, האי-סדרים בעבודת ה' וחסרון רגש היופי, אשר היה רושמו נכר בכל עניני דתנו החיצוניים, כל אלה העירו גועל נפש בלבות בני הנעורים, וביאו בלבם קלון תחת כבוד לעמם ודתם גם יחד, ויבזו אותם בלבם, ולא-כבוד חשבו להמנות אליהם. זאת היתה להם נסכה רבת הפעולה לשנות במשגה ולחשוב בטעות: שדתנו תתנגד להשכלה, וביחוד, בראותם שמורי העם וגדוליו לא שמו לבם אל האי-נקיות והאי-סדרים וחסרון רגש היופי, אשר שררו אז בחיינו הדתיים החיצוניים, ובקר רוח הביטו על מגרעות ומומי בתי כנסיות ועבודת ה' ויחרישו ולא עשו דבר. הצעירים ההם לא ידעו ולא התבוננו, שבאמת התנגדו המגרעות והמומים האלה לא לבד לחקי היופי אבל גם עוד ביתר שאת, לדינים מפורשים בשו"ע, ואשר באיסורם לא היה כל ספק, ועל כן לא דתנו אשמה במעל הזה כי אם רבני וגבאי בתי כנסיות שלא חששו לחלול כבוד דתנו ואומתנו, אשר יצא על ידם. ולו חבמו השכילו אז ראשי "היראים" ומנהיגיהם להביט למרחוק, כי אז היה עליהם לקדם פני הרעה ולהרים מכשול מדרך בני הנעורים, ואז בלי תפונה החישו לחדש פני בתי כנסיותינו ולהעמיד את עבודת ה' בתוכם על תלה, על פי מצות תורתנו מכלי לנטות ימין ושמאל. אשנה את אשר דברתי למעלה: לו היה משמר בית הכנסת וסדר עבודת ה' בתוכו על פי מצות תורתנו, כי עתה באמת היו לגאון ולתפארת ולכבוד לדתנו ואומתנו, וטעם היופי של משכילינו ונאורינו לא מוצא בהם מגרעות, ולא היו אחרי כן לשואפי תקונים בדת פתחון פה לקלקל על מנת לתקן, ולהרוס על מנת לבנות בדתנו ככל העולה על רוחם, לנטוע זמורת זר על שדמות ישרון, ולהביא מחוסה ומכוכה בחיי דתנו, אשר לא היו כמוהן למיום כהונת כהני און, יאזאן ומנעלאום.

אולם לחותנו "היראים" בעת ההיא היה לבם טה מהשכיל ועיניהם מראות נכונה את הנולד לימים יצרו. אם מחרון ההתבוננות או מיתרון הדבקות ככל ישן נושן, אם מאשר באמת לא ראו כל מום ואי-סדרים, אשר שלטו אז שלטת בלתי מגבלת בחיינו הדתיים החיצוניים, או מאשר כל

כל מגמת פניהם ואדיר הפצם היה להחזיק בלי הרף בכל דבר אשר אך צל דתנו שורה עליו, ולהעריץ ולהקדיש את כל אשר מצאו בחיי אבותיהם הדתיים בלי כל בחינה, אחת היא אם ביסודי דתנו מקורו או על פי מקרה, ואולי גם על פי מקרה בלתי טהור, בא אל תוכה מן החוץ: אם כה ואם כה האי-סדרים והאי-נקיות ההם נשארו על כנם, וכרב לימים: כן רבו בעדתנו העוובה והשערוריה ומנהיגי העדה לא חשו למאמץ אותן במטאמא השמד. משכילי דור החדש בראותם כזאת הוסיפו להפרד מתוך עדתם ולהתרחק מעמם ודתם, ואם קרה שבקרו: לפעמים רחוקות את, בתי כנסיות ובתי מדרשות עוד הרבו לכזות צלמם ולהרף את מערכות ישראל בלבם, על בלתי השוותם את בתי כנסיותינו לבתי תפלה אשר לשכנינו, הוודעים לפאר אותם בטוב טעם ודעת ולרומם בכל פאר את עבודת ה'. כה נתרחב הפרץ בין "היראים" "המשכילים" וילך הלוך ורחוב מיום אל יום עד כי כמו זרים נחשבו איש בעיני רעהו.

אפס אם כרחוק מורה ממערב כן רחקו מחשבות "המשכילים" ממחשבות "היראים", ואם כי השקפותיהם על הדת מזה ועל ההשכלה מזה היו שונות זו מזו תכלית שנוי, וגם התנגדו זה לזה מהחל ועד כלה, אבל במושגה, לחשוב שדתנו תתנגד להשכלה הכללית, במושגה הזו היתה "היראים", ולמשכילים" דעה אחת, אם גם מנקודות ראות שונות הגיעו אליה, וברכות הימים היה המושג הזה הלוך וגדול ועלה למעלה ראש משני עבריהם, ולרגליו גם הבז והאיבה מזה ומזה. "היראים", בקנאם קנאת הדת, היו עוינים ושונאים להמשכילים, והמשכילים בשם החכמה קשרו מלחמה נגד מגני הדת שונאי ההשכלה, והמלחמה היתה כבדה וחזקה בשתי המחנות, וכאלו כן אלו הרבו להרע לחנוך הדתי, כי שניהם כאחד לא היו מסגלים לחנך את בני דור החדש על פי התורה והמצוה ויחד עם זה ברוח ההשכלה הכללית, למען יאחזו בזה וגם מזה אל יניחו את ידם, ביאות ליהודי אמת. "המשכילים", אשר בוז ליקחת אסם, אמנה לא הצטערו אם בני הנעורים יפנו ערף לדתם, ואולי גם ששו אתם משוש; ו"היראים", הנתונים לדתם בכל לבם ובכל נפשם, לפי הנראה, לא הכירו כה התנועה החדשה ופרשת גבורתה, ומצאו נחם בהרעיון: שקטן מספר המשכילים, אשר יתרחקו מעדת ישראל, וחשבו לעצור בעד הרעה הזאת ע"י שיצאו במחאות ובחרמות נגדה, כי חשבו שעוד מרבית העם תמשוך אחריהם ותשמע לקולם, ולכן לא היתה, לפי דעתם, להם כל סבה נכונה להתעצב אל לבם או להתאושש ולחתעודד לבקש ולמצוא תחבולות לחסור מכשול מדרך בני הנעורים, כ"א דמו שאך מקרה הוא, שהתפרצו מתי

מספר מבני הנעורים ומרדו בהוריהם ומוריהם, מקרה הוא ויעבור בלי משים גם בלעדיהם והכל על מקומו ינוח בשלום באין מחריד. אכן כל זאת היתה תנחומות הבל ומכסה שוא; כי, אם גם קטן היה מספר המשכילים בראשיתם ככמותם, אבל גדול מאד היה גם אז באיכותם. הדעת נותנת כה ועו בידי המחזיקים בה, ותעזור אותם לרכוש להם עשר וכבוד ולהגיע על ידה אל מדרגות גבוהות בחיי האזרחים, ולאט לאט תשים המשורה קַעֲדָה על שכמם, עוד מעט ויהיו המה ראשי הקהלות ומנהיגיהן, "היראים" מעט מעט נכוגו אחר, ויסר שכט מהם ופרנס מביניהם, ויקטן כבודם בעיני אנשי עדתם, ולא עצרו עוד כה להשפיע גם על המון העם, אשר היה רחוק עוד מההשכלה. ההמון לא יחשוב מחשבות הרכה, הוא כקוף יחקה את מעשי הגדולים והנכבדים ממנו, מהם יראה וכן יעשה. כאשר היו נכבדי העדה ונגידיה "היראים" המחזיקים בדת, אז הלך ההמון בדרכיהם ויהי גם הוא אוהב תורה ומכבד את ההוגים בה, מטיב לכת בארחות המוסר ושומר מצוה לעשותה; אולם כאשר מנהיגי העדה החדשים, היו מקילים בכבוד דתנו ודשים ברגליהם מצותיה ומזוללים בכבוד רבניהם מקרב "היראים", והיו נוטים אחרי הטמיעה וההתכוללות, ועל ידי כל זאת שאפו גם אחרי תקונים בדת, וירא ההמון ויחל גם הוא להתנהג בקלות ראש בכל דברי דתנו עוד יותר ממוריהם החדשים, ויתהדר ויתגאה בפריצותו לעיני השמש, בהתאמרו לחשוב את ארחו וכברו הפרוע לשמצה לסמני ההשכלה ותפארתה. וכן הולידה פריצות המשכילים משוכת ההמון, והיהדות האמתית היתה הולכת הלוך וחסר, ובני ישראל לאלפים ולרכבות בגדו בדתם וינזרו לבשת, תחת אשר מספר הקהלות שנשארו נאמנות לדתנו היו אך מעט מוער ונער יכתבן, עד שקמו ויתעוררו אבירי הרוח, גבורי הדת והדעת, כהחכמים המציינים ברניים, ימ"ל צונין, ז. פֶּראנקעל, מ. זקס, יאָעל, הורוויץ, ר. ז. הירש, ע. הילדעסהיימער ודומיהם. ויוביחו על ידי דוגמתם הם, שאך משגה הוא בידי "היראים", "המשכילים", משגה, אשר יפוצין עמנו לרסיסים ויחלל את כבוד דתנו ושם ישראל באופן נורא מאד, ויחגרו בעז מתניהם וישתדלו לגלות את פני הלוט הלוט על המאור שבתורתנו, ה"ה הדעות הנעלות, אשר הן נושאי המצות ורוחן, ויתאמצו לעשות שלום אמת בין "היראים", "המשכילים", ויראתם וחכמתם עמדו להם, כי בכל אשר פנו בדבריהם הנאמרים באמת וכתבונה, הצליחו וגם עשו פרי הלולים. אולם, למגנת לבכנו, אחינו שבארצנו לא שמו לכם לכל אותות ברניים ובית מדרשו ולכל מופתי החכמים הנזכרים, אשר על ידם קדשו שם שמים ורבים החזירו מעון, גם לא לקחו מוסר מכל הרעות הגדולות והקשות, אשר

אשר באו לדתנו לרגלי המושג ההוא, "היראים" מזה, "המשכילים" מזה הוסיפו לשנות במשנה בני סיעתם באשכנז, אשר משם פרצה ההשכלה בארצנו בראשית מאת השנים, אשר אנחנו עומדים בה, ואיש איש משתי המפלגות ההן חזר ושנה מהחל ועד כלה את כל תעתייע בני מפלגתם שם, אין נופל דבר. לכל לראש העירה הספרה העברית החדשה - אשר לבשה פנים חדשות על ידי תלמידי רמב"ם ותשלח מעינותיה חוצה - בלבנות צעירי אחינו בארצנו אהבה להשכלת אייראפא וביחוד להשכלת גערמאניא, אשר היתה בעיניהם סמל דמות ההשכלה הכללית. בשקידה על למוד שפתנו ועל עיון וחקירה במקרא החלו ואחרי כן שמו פניהם לשפת אשכנז ולספרתה, ויתאמצו לתקות בני עמם בגערמאניא כן באהבתם לפלוסופיא האשכנזית וכן במשנה, אשר שגו הם בנוגע ליחוס דתנו להשכלה.

והנה כאמון אשר קרה לאחינו במערבו של אייראפא בקצה מאת השנים העברה, קרה גם לנו באמצע מאת השנים הנוכחות, והוא: שתקופת ההתעוררות להשכיל לדעת חכמה ומדע החלה בעת, אשר שלטה בקרב צעירי משכילי שכנינו דעות ושמות המתנגדות לעקרי כל דת נגלה באין כל הבדל, כמו: שמות המאטריאליסמוס, הפאזיטיוויסמוס, הדארוויניסמוס ולכסוף - הניהיליסמוס. צעירינו, בהמותם און קשבת למוריהם, החדשים וכשאפס להדמות אליהם בכל דבר, למדו מפייהם ומפי ספריהם לא לבד ידיעת חכמה ומדע, כי אם גם לתת כתף סוררת לדת אבותיהם ולולול במצותיה, בחשבם שמתנגדות הן להשכלה, אשר אליה כל משא נפשם וכל גענועי לבם, ואבותיהם, אשר עודם מחזיקים בדתם, היו בעיניהם כתועים אשר בחשכה יתהלכו, ואינם שזים כי אם להתל בהם. אכן כל זאת נתן עז ותעצומות בלב האבות, "היראים" להחזיק במושג הנ"ל, שבא להם בירושה משנות מאות גלותם האחרונות, ואשר הכה שרש בלבם ביתר עז למראה מלחמת המשכילים בדת ובמחזיקים בה, אשר עיניהם ראו ולא זר בגערמאניא שכנתם. עתה ראו ויתבוננו גם בקרבכם, בקרב בני עירם וגם צאצאי ביתם, את פעולת ההשכלה, אשר הדיחה, לפי מכטם, את לבות בני ישראל הנהיגים אחריה מאחרי דתם, ויוסיפו לשנוא את ההשכלה ולפחד מפניה, ויתאמצו בכל האמצעים הבאים לידם להרחיקה מאחלי שם, ויסגרו בתחבולות שונות את הלוגי בתיהם בעד קרני אורה. ובחפצם להיות למגן ולמחסה עז מפני ההשכלה, אשר שטפה עברה על כל גדותיה, החזיקו ביתר שאת בכל דבר ישן נושן, שהגיע אליהם מימי קדם ואשר חי היהודי הטביעו חותמם עליו, מבלי כל חקירה ודרישה מאין בא לנו, אם ממקור דתנו

או מכארות נשברים מחוצה לה מוצאו, ובהיותם על פי הרוב רחוקים מהשכלת זמנם ומבלי דעת כל שפה היה וגם שפת המדינה בכלל, לא ידעו מה הזמן והמקום דורשים מאתם, ולא היו מסגלים לקדם פני הרעה, ולעשות ברצון חפשי ובעוד מועד את אשר יהיו אנוסים לעשות למרות רצונם, כשתעבור שעת הכושר; אשר על כן גם המה לא היו מוכשרים לחנך את בני הנעורים ברוח דתנו האמתית ולפי משאלות הזמן והמקום גם יחד, ולהגן על קדשי עמנו מני אז כראוי, אי לזאת היינו באמת כדור יתום וכצאן אשר אין להם רועה נאמן.

אמנם הלילה לי מחטוא בלשוני ולהתאונן ולאמר: פסו אמונים מקרבנו ואנשי אמת יראי אלקים בכל לבם נאספים מתיכנו. הלילה! ת"ל גם בדורנו לא אלמן ישראל בארצנו מצדיקים וישרים ותמימים עם ה' ומרכבים גדולים בתורה וביראת ה' טהורה, הנכונים להביא נפשם לעולה על מזבח אהבתם לדתנו ועמנו ולקדש שם שמים בכל עת הבאה לידם, וביניהם ישנם גם גאונים קדושי עליון, אשר אולי לא נופלים המה בתורתם ובצדקתם מאבותינו הקדושים מלפנים, ולו היו הם לפני מאתים או גם לפני מאת שנה אז היו נאים לבני דורם ובני דורם היו נאים להם; אפס בדורנו לרגלי המשיגה בנוגע ליחוס דתנו להשכלה, אשר ישגו הם מזה ובני דור החדש מזה, סר צלם מעליהם ומקומם לא יכירם עוד, והם לא יגברו עוד חילים לצאת ולבוא לפני העם, וידם לא תעשה להם תושיה לעמוד כסלע איתן בראש עדת ישראל בימינו, וימינם לא תושיע להם להוליך את בני הנעורים בדרכיהם, דרכי התורה והמצוה.

אמת נכון הדבר, שאנשים באים בימים, היודעים להוקיר את יקרת רוח "היראים" האמתים וטהרת מדותיהם, את כונתם הרצויה והנהגתם המוסרית הנעלה, עוד יקחו את היראים ההם להם למופת בעניני הדת ויתאמצו ללכת בדרכיהם; אבל היוכלו גם בני הנעורים להכיר ערכם המוסרי, להבין את כונתם הרצויה, להוקיר דרכם בקדש ולכבד אותם בגלל תמלתם וצדקתם למען יאבו גם הם לבחור בהם למופת ולדוגמא? הן בני הנעורים חשו עפו קדימה, ויקנו למו דעת שפות וספרות שונות, חכמות ומדעים והרשת המעשה, ויתרחקו "מהיראים" – אשר עוד על עמדם לפני מאות שנה יעמודו – מרחק רב ועצום עד כי כנמלים המה, "היראים", בעיניהם מרב המרחק המפריד ביניהם, ומעפרה עוד טרם נבנתה מעל לתהום רבה המבדיל ביניהם; מערכי לכות בני הנעורים זרו ל"היראים" ומחשבות "היראים" וכונתם נעלמו מבני הנעורים, ואין איש מהם מכין שפת רעהו. אם כן אפוא, איך תמצא יד "היראים" להשפיע

להשפיע ברוח דתנו על בני הנעורים ולחנך אותם כראוי וכדרוש להנך בני דור החדש?

אין כל ספק ש"היראים" לא מנעו וגם לא אָחרו מהנך את בניהם על ברכי דתנו והיו זרויים ללמוד תורתנו ומה גם להרגיל מנוער לקים מצות המעשיות בדיוק רב; אפס בכל זאת לא אתפלא שהנוכס לא עלה יפה, ושלפעמים גם כבתי "היראים" המצינים וגם בתוך צאצאי צדיקים וחסידים מפורסמים וגאוני התורה פרצה הכפירה בכל אמונות דתנו, והביאה תִּהָה על תִּהָה, ובניהם שכנדו כדתם הורידו את שיבתם ביגון שאולה; כי, אם גם שמירת מצות המעשיות היא אחד מתנאי הנך-דתי היותר נכבדים ונחוצים, ואולי גם הראש והראשון שבתנאי, עד כי בלעדיו אי אפשר להנך-דתי מתוקן; אבל התנאי הזה איננו התנאי האחד, כי אם ישנם תנאים הרבה זולתו, אשר בלעדיהם גם התנאי הראשי לאין ואפס יחשב ופעולתו מאפע, והלא מרבית התנאים הרבים והשונים האלה לא נתקימה כהנך, אשר יחנכו "היראים" את בניהם, כאשר בארתי למעלה.

בלעדי זאת גם בחיי הדת של יהודי רוססיה שורר חסרון מהרות וסדרים, ואולי גם במדה מרבה מאשר בקרב אחינו שבאשכנז לפני מאת שנה, והחסרון הזה, כאשר הוכחתי למעלה, עלול מצדו להעיר בלבבות בני הנעורים - אשר רגש היופי להם לקן והנמוס הטוב להם למשקלת - בווקלון לדתם ולהרחיקם מעדת ישראל, "היראים" שבקרבונו רואים את המכשלה הגדולה הזאת ואת הסכנה הרבה והעצומה, אשר תביא בכנפיה, רואים ומחשים ולא יתאוששו ולא יתעודדו לבער את כל הלאות העוזבה מבתי כנסיותינו ולהקים סדרים טובים בעבודת ה' וככל עניני עדתנו, למען הסיר מכשול מדרך בני הנעורים, גם לא יעשו מגדולה ועד קטנה לקרב לבות צעירינו אל דתנו, לחושיע את הצולעה ולקבץ את הנדחה; ותחת זאת עוד רבים המה ביניהם השונים במשגה ליראה ולפחד מההשכלה ולחזור מכל מחוזה בחיים, אשר קרני הוד ההשכלה חופפים עליו, אם גם לא יתנגד לדברי תורתנו ולא למסורת קדומים או למנהגי אבותינו הקדמונים, כאשר ראה נראה ממבטם בנוגע בשפת השוארגאן ויחוסם אליה. ויען כי מבטם זה הוא לנו, כפי אשר אחוזה לי אני, לפוקה ולמכשול על דרך הדתי, וירע וישחית למצב "היראים" בעדה ויוזק במדה מרבה לכל עניני דתנו, על כן אחשוב לנחויץ להעיר לבות הקוראים לדבר הזה ביתר שאת ולדבר ממנו בפרוטרוט.

שפת השוארגאן, אשר אנחנו משתמשים בה זה הרבה מאות שנה, מי לא יודע מוצאה? לשפת יתר אחשוב להוכיח שאין לה כל יחוס

יחוס לדתנו, ושלאוֹמַתְנוּ היא שפה זרה. אבותינו הקדמונים בארץ
מכורתם לא ידעו אותה ולא שמעו את שמעה, והיא באה לנו רק
בכח אחד מחקי עולם אשר לעמנו, למיום דרכו רגליו על אדמת זרים,
והוא: להיות באחזה ורעות עם בני העם, אשר הוא מתגורר בתוכו ולכלי
הקָדֵל ממנו בכל מקום, אשר מצות דתו לא תדרושנה זאת ממנו. ויען
כי השפה היא התנאי היותר עלול לקרב ולאחד את לבות בני לאומים שונים
החיים ביחד על חלקת ארץ אחת, על כן מצאו אבותינו מאז מעולם
לשוב ולנכון לדבר בלשון העם, אשר המה יושבים בתוכו. לאות ולעדה הנם
ילדי רוח גדולי חכמינו וחוקרינו, אשר הניחו אחריהם לכבוד
ולתפארת לעמנו בלשונות שונות. רב לנו להזכיר את תרגומי תורתנו
העתיקים וספרי חכמינו בלשונות יון וערב, ספרד וצרפת וכדומה,
למען דעת, שגם מורינו ורבינו, אשר מפיחם אנו חיים, חשבו את שפת
מדינתם לשפתם הם, אשר השתמשו בה בלי כל פקפוק גם לענינים קדושים.
על פי החק הזה באה לנו גם שפת שזארגאן הנודעה בשם „עברי-דייטש“.
והנה כמשך מאות שנות הבינים לא השתמשו גם האשכנזים
בעצמם בשפתם לעניני חכמה ומדע בלתי אם לשירי העם, כי
לענינים מדעיים השתמשו בלשון רומי, ועל כן גם חכמי ישראל, אורחי
ארץ אשכנז, לא כתבו אז את ספריהם בלשון ארצם ולא השתמשו בה
לעניני חכמה ודת, וביחוד, אחרי אשר הגלות החלה שמה לעשות שמות
בתוכנו, עוד בטרם זכתה שפת אשכנז להתפתח ולהיות לשפה ספרתית
ומדעית, ותבדל הגלות בחזקה בין ישראל לשכניהם האשכנזים ותסגירהו
בחומת הגהעטטא, ולא נתנתו לקחת חלק בעבודת השכלת אשכנז והתפתחות
לשונה. ולכן במדה אשר הלכה והתפתחה שפת אשכנז בקרב האשכנזים,
בה במדה הלכה השפה הזאת אחורנית בתוך היהודים, דרי הגהעטטא,
לרגלי מושגים שונים, אשר פרצו בתוכה בלבושים שאולים עד כי במשך
הזמן נשתנו לא לבד הכרת מלות האשכנזיות, גזריהן ובניניהן ונמויותיהן
באופן משונה מאד משפת אשכנז הכוללת, כי אם גם מלות ומבטאים
משפות שונות באו אל קרבה. ויען כי היהורי היה אז נקלה ונבזה
בעיני שכניו האשכנזים, על כן גם שפתו המיוחדת לו, אף כי שממעי
אשכנז יצאה, היתה לחרפה ולקלון בעיני האשכנזים, ותהי לסבה חדשה
להתל ביהודים ולעשות הברתם למטרת לעגם.

לאסוננו, כאשר גלו אבותינו מאיזה ממלכות שבארץ אשכנז ויחישו
מפלט להם במדינת פולניא, מצאו גם שמה תנאי מדינה בלתי מסגלים לקרב
לבותם אל עם הארץ הזאת ולעשות את שפת פולניא לקנין לאומי, כי גם
שמה חיו בעל כרחם בודדים במועדס ויוסיפו להשתמש בשפת השזארגאן,

אשר פה בסבת שכניהם הפולאנים והליטאים, הרבתה להתבלבל ולאסוף אל קרבה מלות ומבטאים שאולים מלשונות שכניהם אלה, ותהי לשפת עלגים אין בינה, לא תאר לה ולא הדר, נעדרת מכל משטר הדקדוק, וכו' נרחב נתן לכל עדה ועדה לעשות בה שפטים ככל העולה על רוח אנשיה ולשנות פני השפה הזאת כטוב בעיניהם.

אם שפת כל עם ועם היא קנה מדה להשכלתו, ולפי התפתחות לשונו יִכָּבֵד, אין להתפלא שהשפה השוארגאנית עזרה גם היא להקל בכבודנו ולהתלוצץ בנו ולעשות אותנו למשל ולשנייה בכל העמים אשר סביבותינו. והנה טובי בני עמנו כבר הכירו את דל ערך השוארגאן ושפלותה, ולכן אם כי זה הרבה מאות שנה למן היום שהשוארגאן היתה לשפה מדכרת לרכבות אלפי ישראל, בכל זאת עד היום עוד אינם ספרים מדעיים, אשר חברו חכמינו בשפה הזאת. ויען מה? יען כי הכירו שאי-אפשר ללבוש בה מושגים מדעיים וגדרים נאצלים, ומה גם להריק משפה ספרתית - אחת היא אם חיה או מתה - אל כליה. כל היודע פרק בחכמת היופי יודע ויבין שכל עמל סופרי השוארגאן לברוא בה שירים וספורים היה לזיק, כי השפה הזאת איננה מסגלת לתאר ציורי היופי כראוי, ובאותה שעה אשר המשורר או המספר יתאמץ להעיר בנו ע"י איזה מראה עצב או תמונה יגונית רגשי תגנה או חמלה, באותה שעה עצמה יעוררו תענועי לשונו בלבנו שחוק ולצון. ומדי דברי בספרת השוארגאנית לא אוכל להתאפק מלהעיר אנכי אורחא, שזה כימי דור אחד והספרה הזאת הוסיפה הרע לעמנו ע"י קלקול מעם היופי והשחתת המדות ופריקת עול הדת, שתביא בתוך החמון על ידי הספורים והראמאנים, המרבים לכתוב מכתבי עמל, משוללי כל כשרון ספרתי ורגש היופי, על אשר אין להם מבקר ושופט מקרב מביני דבר, וביחוד, אחרי אשר למלאכת כתיבתם אף דעת איזה שפה על בוריה אך למותר, ובחוצפא יתרה ועזות מצה בלבד סני.

אולם ביתר שאת נפרת פעולת השוארגאן הלא טובה במקצוע הלמוד. בלעדי שהברת השוארגאן, אשר לא תבדיל בכרור בין איזה אותיות הקרובות זו לזו במבטאיהן, תעמוד לשמן בדרך למוד שפה חיה והברתה, עוד תכביד מלאכת הלמוד על ידי האי-אפשרות לכאר מושגי איזה חכמה או להעתיק מלות איזה שפה כראוי ובאופן מובן לתלמוד השומע רק שוארגאן. אם נראה מעשים בכל יום שתלמידי „ההדר“, אחרי עמלם בזעת אפים וביגיעת נפש שמונה או עשר שנים כל היום, למן הבקר עד הערב (ולפעמים ועד בכלל) לא יביאו אתם „מחדרם“ כי אם איזה שכרי ידיעות התנ"ך ופרורי איזה סוגיות התלמוד, תחת אשר תלמידי בתי הספר הכוללים במשך זמן כזה יגמרו חק למודם בבתי

בבתי ספר בינונים, גם בדבר הזה - בלעדי העדר ידיעת הפדגוגיק והדיקדאקטיק מצד המלמד - אשמה לא למצער עניות שפת השווארגאן ומעוט מושגיה, כידוע למדי למורים מכיני דבר.

והנה כי כן רק ביד לחץ הגלות היתה לאכופ את אחינו בני ישראל להחזיק בשווארגאן. ויהי אך הוקל מעט עול הגלות מעל צוארם וימהרו אחינו במדינות אשכנז, אנגליא וצרפת, וגם רבים מצעירינו במדינת הונגריא, פולין ורוססיא לבעוט בשווארגאן ולהשליך הרפתה מעליהם ולקנות להם ידיעת שפת המדינה, אשר המה גרים בתוכה.

הרמב"ם, אשר בעיני חכמתו ראה פעולת השווארגאן המשחיתה על בני עמו והכיר את ערך שפה מזקקה בהשכלת הלאום, וביחיד, שפת המדינה, היה ראשית מעשהו לטובת אחיו בני ארצו להעתיק את התורה והתהלים לשפת אשכנז. בראשונה אמנם הביטו רבנים אחדים באשכנז בעיני חשד על העתקתו זאת; אפס לא ארכו הימים וגם גדולי הרבנים, "מהיראים", כמו: צבי הירש קאלישער, וצבי יעקב מעקלענבורג, הלכו בדרכיו בדבר הזה, וביחוד הצדיק והגאון ר' רפאל שמשון הירש וצ"ל, אשר העתיק ובאר את כל התנ"ך, וגם חבר טובי ספריו, הלא המה: "החורב" ו"י"ט מכתבים" בשפת אשכנז. עתה לא נפר עוד בדבר הזה בנערמאניא אדוק, "ירא" (אָרטֶהאַדאַקס) מהקצה החיצונה, לפני "מתקן" מהקצה הקיצונה, כי כלם ביחד בשפת מדינתם ידגלו ובכבודה יתימרו. ומי לא יודה כי כזה יפה עשו, "היראים" באשכנז! מלבד שבזאת קימו אחד מחקי לאומנו היותר עתיקים, אשר הצטין בס עמנו מאז מעולם, והוא כאשר אמרנו למעלה - לעשות לו את שפת המדינה אשר גר בה, ככל מקום שידו מגעת, לשפתו הוא; ראו גדולי הרבנים, "מהיראים" ויבינו שבני הדור החדש, בשאפם, על פי טבעם האנושי, להתפתחות והשתלמות, לא יאחרו מלקנות להם דעת שפת המדינה באין כל מעצור; והיה אם יעמדו המה, "היראים" בדבר הזה מרחוק ויחזיקו בשווארגאן, אז תהיה השפה מסך מבדיל בינם ובין דור החדש, ומטה ידם למצוא דרך לפעול עליו; ולא זו בלבד, אבל עוד סכנה גדולה מזה רחפה על ראשיהם, והוא: שבני דור החדש, אם יעברום בדעת שפת המדינה, ורם לככם ויביטו עליהם בשאט נפש כעל אנשים הרחוקים מהשכלה ודבר אין להם עם חכמה ומדע, ואז מבלי משים יקל כבוד חכמי התורה בעיני המשכילים בעם, והיתה פעולת הראשונים על בני דורם טאפע, כי האחרונים לא ישעו אליהם ואל דבריתורתם ומוסרם, אשר יורו להם בשפה נשחתה ומבוללה שלא ישמעו ולא יבינו; אבל תחת זאת ילכו בעצת "המתקנים", הממהרים לדבר צחות בשפת המדינה ואשר כל כחם הלא הוא בלשונם

בלשונם להביע אמרי שפר בכתב וכמו פיהם, וע"י זאת יתרחקו לאט לאט בני הנעורים מעמם ודתם. והנה כי כן החישו גדולי חכמי התורה במדינת אשכנז, אשר עיני חכמתם למרחוק הביטו, לקדם פני הרעה, וירכשו להם דעת שפת המדינה לכל פרטיה ודקדוקיה, וילמדו לשונם לדבר בה כאשכנזים גמורים מלדה ומבטן, ותהי להם השפה הזאת לשפתם הם, ויורו בה תורה לקהלותיהם הסרות למשמעתם, ולא בושו לדבר בה עם מתנגדיהם, "המתקנים" בשער, ולפעמים עמדה להם שפתם להוציא בלעם של "המתקנים" – ה"ה הקהלות, אשר לדגל הרעפָאָרם נסעו ויחנו – מפיהם ולהחזיר אותן למוטב. ולולא היתה השפה בעזרתם, ה' יודע מה היה כיום להיהדות באשכנז, ומי יודע אם לא היו כל אחינו בני ישראל שמה לשלל להרעפָאָרם?

אכן מה שונה בדבר הזה דרך "היראים" שבקרבנו מדרכי בני סיעתם שבאשכנז! היראים שבארצנו לא ישימו לבם אל חק לאומנו הנ"ל, ולא יחישו לרכוש להם דעת שפת רוססיא, ותחת זאת יחזיקו בשפת שזארגאן ולא ירפו ממנה, כאלו נתנה למשה מסיני, וכאלו יחשבו רק את השזארגאן כשרה וראויה להשתמש בה בלמוד הדת, וכאלו האמינו שרוח קדשה מיוחדת חופפת עליה, או כאלו פחדו פחד: שאם נבעט בהשזארגאן עתידה תורה שתשתכח מישראל, בעוד אשר ההפך מזה הוא האמת, ר"ל: אם לא נתאמין לעשות שפת רוססיא לשפת אחינו בני ארצנו, וראשית כל, אם לא נשתדל למצוא תחבולות שגם מלמדי תינוקות שבקרבנו יורו לקחם בשפת המדינה ויקנו להם הידיעות הנחוצות למדרגת מורה-למתחילים (עלעמענטאר לעהרער) – כאשר תדרוש ממשלתנו מאת מלמדי "תלמוד תורה" ו"ישיבות" – שאז באמת סכנה גדולה נשקפת לדתנו ותורתנו, בשגם מספר "המורים למתחילים", אשר בתוכנו כעת מצער הוא, ומרביתם אין להם כל ידיעה בתלמוד וביתר מקורי דתנו בלעדי בתנ"ך, ועל כן על פי הרב אינם מסגלים להורות את הלמודים העברים אפילו "בתלמוד תורה" – אשר על פי ההוספה לסעיף 199 מחקי הלמודים מותר להורות שמה גם משנה וגם איזה מסכתות מש"ס בכלי – ואין צריך לאמר שאינם מְשֵׁרִים ללמד בישיבות, אשר בהם התלמוד עם נושאי כליו הלמודים העקריים.

לא אפונה שגם "היראים" הושבים כמוני, שבדרך הטבע ישיבתנו במדינת רוססיא לא תהיה ישיבת עראי, כי ארגענטינא לא תושיענו וגם ההתעוררות לשוב ארץ ישראל לא תאסוף תחת דגלה אף אחד אחוז ממאה מיהודי ארצנו, ושארנענטינא עם אמעריקא וארץ ישראל גם יחד, גם אם תוספנה בעתיד למשוך עליהן לבות אחינו בני ארצנו, עכ"פ לא יגדל מספר העוזבים את ארץ מולדתנו ממספר הנולדים בה בקרב

בקרוב אחינו בני ישראל מדי שנה בשנה. אם כן אפוא על מה ישענו בהתרשלות לעשות שפת רוססיא לשפתם הם? אם נפות מושב היהודים, - אשר זה כמאת שנה באו תחת שלטון רוססיא לצמיתית - כאשר היו ארץ מולדתנו זה הרבה מאות שנה כן תוספנה להיות זאת גם בעתיד, מדוע זה נאחר לקנות לנו שפת ארץ מולדתנו? הלא בכל אשר נקדים לעשותה לשפתנו אנו, בה במדה נקרב את העת, אשר העם שאנחנו יושבים בקרבו גם למרות רצונו יודה: כי כמונו כמוהו בנינו אנחנו לארץ מכורתנו, ובה במדה נקדים להעביר מעלינו את כל הרעות העצומות הכרוכות בעקבי השואראגאן.

אם רק רוח עושים לא תמך על "היראים", הלא להם לראות את המכשלה הגדולה והנוראה שכבר באה לנו עקב אי-ידיעתם את שפת המדינה. הן גם עתה מרבית היהודים המדברים בלשון רוססיא התרחקו מדתנו ויש ביניהם צעירים החושבים בלבם: שיען שהשפה השגורה בפיהם ביותר היא שפת רוססיא, על כן דבר אין להם עוד עם היהודים, המדברים שפה זרה להם, אשר לא ישמעו ולא יבינו הם. צעירים כאלה הנם לפעמים, בכח שפת המדינה אשר אתם, ראשי המדברים בענינים העומדים ברומו של עולם היהדות. בתור רבנים מטעמ'ם ומטיפים, מחברי ספרי הדת ודברי הימים לישראל וסופרים במכתב'ע העברים המה יורו דעה לא לכד להממשלה, בהפצה לדעת פשר דבר איזה שאלה בנוגע לדתנו, אבל גם לבנינו ולבנותינו הרחוקים ממקורי דתנו, אם יצמאו לדבר ה', ויקרה לפעמים שמורים כאלה יורו לקחם מנקודת ראות בדויה, הזרה לדתנו ורוחה, ופעמים רבות גם מבלי דעת אל נכון על מה המה דנים, באשר לפעמים כל הכמתם ובינתם לעיני דור החדש היא - ידיעתם את שפת המדינה ואיזה ידיעות כלליות ושטחיות מהיהדות, אשר באו להם במקרה. עוד מעט והדיוטים כאלה יקפצו על פסגת הקהלות להיות גם לרבנים מטעם העדה. הן גם עתה נמצאים בתוכנו צעירים לימים, יוצאי בתי ספר הבינונים, אשר יהינו לעלות על כסא הרכנות שאינם ראויים לו; ואם כי זה כבר סרו מאחרי דתנו ויפרו ברית בגלוי, גם עברו על מצות דתנו היותר קדושות לנו לעיני השמש, והנה כמעט יצאו מנצחים מבחירות הרבנים - ולפעמים רק על ידי מקרה בלתי טהור - חיש יעזו להתהלך בעדתם בגדל לכב ולפשוט ברגל גאווה על ראשי בני עדתם, ולהדביר תחת רגליהם זקני תלמידי חכמים, גדולי התורה וצדיקי עולם, אשר כקוץ מונד המה בעיניהם; והאחרונים אינם יכולים לעמוד בפניהם ולהמיש מעל צואריהם עול הצעירים העריצים האלה, יען כי המה כאלמים לא יפתחו פיהם. אם כה ואם כה יחולל על ידי זאת כבוד התורה ודורשיה לא לכד בעיני הממשלה, כי אם גם בעיני אחינו

אחינו מדור החדש, וערך דתנו האמתי ופעולתה הברוכה על לבות בנינו ירדו פלאים. ובל זאת באתנו עקב חסרון ידיעת שפת המדינה מצד "היראים" ודבקתם בלשון שזארגאן.

אבל גם בלעדי זאת מה רבה הרעה, אשר יביאו "היראים" על ידי דרכם זה לדתנו ועמנו. הלא בזה יתנו פתחון פה למתנגדיהם מקרב המתחכמים "יהמחדשים" בעם להוציא לעז עליהם ולאמר: אך חנומים המה, "היראים", אך עצמות יבשות הם וכל רוח חיים אין בהם, ועל כן לא יצליחו עוד להורות ולהדריך, לנהל ולפקח ולשאת משרת התנהגה בעדה על שכמם, ולא עוד אבל גם למלשינינו כשקר מכני בלי-שם יתנו תואנה להתעולל בדתנו עלילות ברשע ולהביא דבתם רעה על המחזיקים בה באמת ולאמר: שהיהדות העתיקה והתמימה איננה באמנה עם ארץ מולדתה ותלך עמה בקרי, ושהנהיגים אחריה אינם הפצים להיות לאזרחים אמתיים על אדמת נכר, וממאנים לקנות להם את שפת המדינה לקנין בני דתם, וכו' וכו' בה למען יקל להם להתבודד, להבדל ולהתרחק משכניהם, אשר לא יחפצו קרבתם; תחת אשר באמת הנם, ה"יראים", בניס היותר נאמנים לארצם ולמלכם ככה מצות דתם, אשר ממנה לא ימו אף השערה.

ובאמת הלא רק דעת שפת רוססיא, שפה חיה וספרתית, חסרה לחמצינים "שכיראים", למען יהיה לאל ידם להחזיק מעמדם מקדם, להיות מנהיגי העם ומאשריו האמתיים ולמען יוכלו להסיר כל המכשולים והמעצורים העומדים על דרך התנוך הדתי, באמר אחד: למען יהיו מוכשרים ועלולים לצאת ולבוא לפנינו, להורות ולהדריך את בני דור החדש כבדורות עברו. בתור אנשים, אשר על פי הרב חננא ה' בכחות רוח כבירים, ואשר הסכן הסכינו מנוער לחדור בעיון ולהעמיק הקר בכל ענין עיוני, אשר המה עומדים בו, לז ידעו שפת רוססיא על בוריה, כי עתה נקל היה להם להשתלם לאט לאט ולעלות מעלה מעלה על קלם ההשכלה האמתית והנכונה, ברכשם להם ידיעת החכמות והמדעים העלולים והנחוצים להרחיב חוג מכתם על החיים וצרכיהם, ולהכיר את משאלות הזמן והמקום, לטהר ולוכך גם ידיעתם בתורתנו, ולפקוח עיניהם לראות נכוחה את המאור שבדתנו, ולא עברו שנים הרבה וכל מפלגות בני עמנו, ועל כלם גם הממשלה בעצמה, למדה להביט עליהם כעל מורי העם ומדריכיו האמתיים. הנה עד שנת 1886 דיה היתה לרב מטעיה"מ ידיעת תכן הלמודים של בית ספר מחוזי (Учялище), ולז ידעו אז רבנינו האמתיים את שפת רוססיא אל נכון, כי עתה לא כבדה מהם להשתמש בחק הזה ולהיות גם לרבנים מטעם הממשלה. ומי יספור וימנה המון כל הטובות, אשר הביאו אז לדתנו ועמנו! מלבד אשר עול קבלנו

הכבוד, העמוס על כל עדה ועדה על ידי הרבנים השנים - האחד מטעם הממשלה והשני מטעם דתנו, אשר שניהם גם יחד לא יוכלו למלאות תפקידם כראוי, האחד מפני שאיננו רב כל עקר, והשני מפני חסרון ההשכלה - כבר פרקנו מעל ציארנו, ולא היה עוד בר נרחב למחלוקות ולמריבות בגלל בחירת הרבנים ומשכרתם, ואחדות הקהלות שבה על מכונה; אבל גם וביחוד לא היו הקהלות האלה עוד נעזבות ומשולחות לנפשן בלי מורה דרך נכון ומלמד להועיל, בלי עומד בפרץ ומגן ומליץ וישר, ואולי לא התפוצץ אז בית ישראל לרסיסים, ובני הנעורים הנאורים לא התרחקו מעל עמם ודתם, ולא שגו במשגה לחשוב את תורתנו מתנגדת להשכלת זמננו, כי המצינים ש"בהיראים" ורבניהם, הראוים לאותה אצטלא באמת, היו להם למופת, בהראותם בדוגמתם הם, שאמונת דתנו תתאים להשכלה האמתית, או יותר נכון, שדתנו בעצמה הנה ההשכלה האמתית, והשכלת זמננו היא רק אחד מענפיה, באשר ההשכלה רק באופן אחד ובדרך אחד, היינו: ע"י קנין חכמה ומדע וחרשת המעשה, תשאוף להגיע רק אל אתת המטרות, אשר אליהן תנהל דתנו, והוא: השלמת האדם הנכונה ואשרו עלי אדמות, כי אל המטרה הזאת בעצמה, אבל יחד עם זה למטרה נכונה ונשאה ממנה אלה מונים, למטרה, אשר היא תכלית היותנו פה בארץ, ה"ה: מלוי רצון ה', אשר רק על ידו נגיע לאשרנו האמתי בזה ובכא, אל המטרה הזאת תנהנו דתנו באופנים שונים ועל דרכים הרבה, היינו: גם וביחוד על ידי קנין אמונות ודעות, אשר תורה היא, ועל ידי קיום מצותיה המעשיות, אשר תדרוש מאת הדבקים בה.

והנה כיון, כל עוד "שהיראים" שבקרבנו עוד שונים במשגה הנ"ל ועוד על מקומם יעמדו ולא יזיזו ממנו, ולא יחזרו בכל עז ללכת קדימה, גם לא יתאמצו לרכוש להם דעת חכמות ומדעים, וראשית כל, ידיעת שפת המדינה אל נכון, לו גם יוסיפו על אחת שבע לדקדק בקיום המצות ולאליץ את בניהם לקיימן ולשים לילות כימים להגות רק בהלכה לכד, אין כל תקוה שמהם יבנה החנוך הדתי ברוח הזמן, אשר אותו אנהנו מבקשים, ולא הם ירפאו את שבר החנוך השורר בתוכנו עד היום, לא המה ינהלו את בני הנעורים על מבועי הדת אשר עז לה בחכמה ואשר ידה תכון עם ההשכלה הנכונה; רק אם נאורינו ומשכילינו, אם המה יחזרו בתשובה שלמה אל עמם ודתם וישמרו לקים את התורה והמצוה באמת ובלב שלם, ואם גם "היראים" האמתים, ירכשו להם קנין חכמות ומדעים וכל ענפי ההשכלה האמתית, רק המה יוד יביאו ארוכה ותעלה לתלואי החנוך, רק בכחם לקומם הריסותו, להבינו וליסדרו

וליסדו על מוסדות נאמנות, רק מהם תבוא עזרתנו בקדשי דתנו. הוא אשר דברתי: בידי נאורינו עתותינו, כי לנאורים העתיד. אמנם לא אחת היא אם המה נאורים, אשר שבו בתשובה שלמה לדתנו, וחכמתם היתה קודמת ליראתם, או אסהמה "יראים", אשר קנו להם חכמות ומדעים, ויהיו לנאורים, ויראתם היתה קודמת לחכמתם, כי לא ראי זה כראי זה ולא ראי זה כראי זה, ובלבד שיהא צד השוה ביניהם, והוא: שתהיינה יראתם וחכמתם לאחדות בידם, תלכדנה ולא תפרדנה, ותשתרענה מיום אל יום, וכנהל שוטף תשטופנה ותמלאנה כל הללי היינו כמים לים מכסים.

אולם כל איש אשר יאטם אזניו משמוע אל קול תעודתנו, אשר בחוץ תרון ובראש הומיות תקרא: "ראשית חכמה קנה חכמה ובכל קנייך קנה בינה" ויחד עם זה "ראשית חכמה יראת ה'" ויסגור את סגור לכו בעדה, הנה זרם הדעת המתפרץ בחוקה ישטפהו, וגלי הזמן יעברו עליו ויעבירו אותו מן העולם, ולא יהיה נכר מקומו איה והיה כלא היה.

כאשר במערב אייראפא לא "היראים" האמתים הרחוקים מהשכלה, לא "הדיינים" בהמבורג וגם לא הנאונים האמתים, הצדיקים והחסידים באמת, כמו: ר' רפאל הכהן האמבורגער, ר' יעקב ליסא, ר' משה סופר, ר' עקיבא אייגער ור' מרדכי באנעט זצ"ל וסיעתם בכל גדל ידיעתם בתורה ובכל צדקתם הרבה לא יכלו לעצור בעד שטף זרם הדעות, אשר פרצו עברו חק ותהרסנה במרוצתן מוסדיי היי הדתיים, ולא הם ודומיהם בראו תקופה חדשה לאחינו באשכנז, כי אם כל זאת פעלו ברניים, פראנקעל, זקס, יאָעל, הירש ולעהמאן זצ"ל, הילדעסהיימער, הורוויץ, האַפֿמאן ובערלינגער נ"י ודומיהם, אשר החזירו עטרת דתנו ותורתנו ליושנה לגאון ולתפארת כאשר ראית בעינוך, כן תהיה גם בארצנו: לא מהיראים הרחוקים מהשכלה, כי אם מהמשכילים יראי ה' תצא ישועה לחנוך הדתי, רק המה יבראו תקופה חדשה בחיינו, רק המה יחזקו את בדקי בית ישראל במדינתנו ויקימו הריסותיו.

משכילים כאלה יולדו גם לנו ועתם לא תמשך עוד. וזה לך האות, שגם עתה הנה אתה כהרופא מידיעי כהאשה המשכלת וכבעלה הנאור, הלא אתם כלכם אינכם בודדים בין נאורינו ומשכילינו, והנה אתם גם היום תכירו לדעת את גדל מעלת הנוך הדתי ונחיצותו, ומצטערים אתם כאמת על רשפי הדת אשר כבו, ועל גחלתה שעממה, ועוד מעט ותבינו

ותבינו שאי אפשר לחנוך דתי לדור יולד, כטרם תמהרו אתם, האבות, לשוב בתשובה שלמה אל ה' ותורתו. ומי האמין לשמוע כזאת מפי משכילים ונאורים לפני שנים שלשה עשרות שנים, עת חשבו משכילינו ונאורינו שדתנו לא עמד מעטה בה וריחה נמר ולא תצלה להשכלה, אשר ירשה ממשלתה על לבות בני אדם, בעת, אשר סמני ההשכלה היותר מוכהקים היו פריקת עול התורה והמצוה, הכחשת אמונת אבות, והקני את רודפי תהו.

השנוים הגדולים האלה בדעות ואמונות, אשר נהיו לעינינו, לא כמקרה לפתע פתאום נולדו, כי אם דבר ה' כפי החווה יחוקאל נגלה בהם לאמר: „העולה על רוחכם היו לא תהיה וגו' הי אני נאם ה' וגו' אם לא ביד חזקה ובורוע נטויה ובחמה שפוכה אמלוך עליכם“ (יחוקאל כ' ל"ב ל"ג). המהפכות והשערוריות, אשר היו בימי הרעמים, ונקרו ויאתיו להגלי בני בלי שם אויבינו, ותולדותיהן הרבות והרעות, פקחו את עיני משכילינו ונאורינו לראות נבחות, ולהבין, שלא לכל אשר יאמרו המה קשר יהיה קשר אמין, ואשר אמרו בצל הדעות החדשות לבד נחסה, ובפריקת עול דתנו נחיה לבטח בין הגוים, אך בדי ריק הוא, ניבושו משברם ויחתו ממבטם, ויכירו כי אך הכל כל אלה ואין בהם מועיל, גם חשו בנפשם כי להם תעודה מיוחדת, תעודה נעלה ונשנבה, אשר בגללה הם חיים וקיימים בתבל, וישובו בלב נשבר ונדכה אל חיק אומתם.

אפס עוד חזקה עליהם למרות רצונם ממשלת הדעות החדשות, אשר הסירה לבותם מאחרי ה', ועוד לא מצאו די חיל ידיהם לשבור מוסרות עלם מעל צואריהם כליל, ועל כן תחת לשוב בעצמם אל דת אבותיהם בלב שלם, יעשו שקר בנפשם ויאמרו לחנך רק את בנייהם ברוח דתנו, ולבם עצמם עוד רחוק ממנה. והיה כאשר יוכחו לדעת כי כל עמלם על דרך הזה לריק יהיה, אז לא ימלט שהמתוקנים שבהם לא יחדלו מלשוב בעצמם אל ה', וישובו להיות בעצמם בנים נאמנים לא לבד לעמם כי אם גם וביחוד לדתם.

אשר על כן יקרה בעיני „היראים“ הנאורים ההתעוררות הלאומית, אשר תמלא כעת לבות רבים ממשכילינו ומנאורינו, אם כי עוד רוחה זרה לדתנו, ולא ברוח אומתנו האמתית תשנא; כי תחת אשר אומתנו מאז מעולם שמה מכטחה רק בה, ורצון קדשו - היא תורתנו הקדושה - היה ראשית ואחרית כל משא נפשה; תחת זאת יאמרו רבים מהלאומיים החדשים שבקרבנו: נהיה ככל הלאומים, ונתאמין בכל עז לקנות לנו התנאים החיצוניים הנחוצים לקיום כל אומה ואומה, וישימו כל מבטחם ביא"י וגם הפצים לעשות אותו

אותו למרכז ההנך הלאומי. אפס סוף כל סוף גם "הלאומיים" האלה יכירו וידעו, כי לא זו הדרך המוביל לתחית אומתנו, כ"א דרך הסלולה מאז מעולם, הוא דרך התורה והמצוה, וכי ישוב ארץ ישראל היא רק אחת ממצות דתנו, ולא תוכל להיות למרכז הדעות או המצות, אשר כל בית ישראל נשען עליו, ודברי ימינו יוכיחו: הלא זה כאלפים שנה חיים אנחנו על אדמות נכר, וסגולות עמנו וכשרונותיו, ה"ה יסודי עצם לאומתנו, עוד חדשים עמנו ועוד נצטין ברוחנו כאומה מיוחדת, וכחות לאומיותנו ילכו ויתפתחו גם עתה באין מעצור. אמנם יוכל היות - וזאת כל תקות יהודי אמת - שבא"י יוסיפו כחותינו וכשרונותינו להתפתח ולהשתלשל, ושמה יהיה לאל ידנו להוציא מכה אל הפועל כל יתר הדעות הנשגבות האצורות בתורתנו בנוגע למשטר החברה, כמלא מובן המושג הזה, לטובתנו ולטובת כל מין האנושי, ועל כן ישוב ארץ ישראל ותקוותנו לביאת גואל הוא א י ד ע א ל היותר נעלה ונשגב בדברי עמנו: אבל למען נזכה להגיע אליו, עלינו להיות יהודים אמתים בלי כל התחכנות, עלינו לקים לפי כחנו את מצות תורתנו הנהוגת בח"ל, יען כי הן, רק הן חיינו וארך ימינו, ורק בעזרתן נחיה בגוים ולא נבלענו בהם, ורק על ידן נפתח כחותינו וכשרונותינו ויהיה לאל ידנו לעבוד ולפעול ברוח דתנו לטובתנו ולטובת כל גויי הארץ, כאשר עשינו עד כה, ולהיות באמת "ממלכת כהנים וגוי קדוש" כתעודתנו וכמצוה עלינו. אבל עלינו לזכור תמיד את שלשת השבועות, אשר השביע אותנו ה', היינו: לבלי לעלות בחומה ולבלי למרוד באומות וכו' (כתובות ק"א, ע"א). והיה אם יכירו "הלאומיים" האמתים את אמתת דברי רס"ג: ש"אומתנו איננה אומה כ"א בתורתיה" (האמונות והדעות מ"ג), ויקבלו עליהם ועל זרעם לעשות ולקיים את כל מצותיה, אז יצלה להם בנקל את אשר לא צלחה לאבותיהם, והוא: לחנך את בניהם ברוח דתנו האמתית, אשר לא תחת מפני הדעות המתהלכות בדורנו, ולא תפחד מהשכלת אייראפא, וקיינו פה בארץ מכורתנו, כאחינו בהאלאנד, בענגלאנד ובדרומה של גערמאניא, יהודים נאמנים לדתם ומשכילים לדבר אמת ואזרחים נתונים ככל לבם לארצם ולמלכם, יהודים, כאשר אתה ראת בעיניך במדינות ההן.

אכן תחת אשר עתה רק נקה לתשובה שלמה, שאנחנו רוצים בה, שישונו משכילינו ונאורינו ככלל והלאומיים בפרט, והתקה הטובה והנעימה הזאת, אשר אליה נשא נפשנו, עוד טרם באה לנו, כי עוד לא נראה מבניהם בעלי תשובה אמתים, ורק ע"י אותות התנועה החדשה, אשר לא ינכרו, ניהל שבעלי תשובה כאלה נכונים לנו ועתם קרובה לבוא; תחת זאת אראה גם עתה לנגד עיני תולדות משמחות לב של תנועה חדשה, המטפסת ועולה מקרב היראים

„היראים“, אשר החלו מעט מעט להכיר ולדעת את כל רעת המשגה, שהביא בלבם מורך מפני ההשכלה, ואת גדל הצורך לקנות בעד כל מחיר חכמה ודעת, וביחוד, דעת שפת המדינה. לרגלי משמרתו, אשר אנכי עומד עליה, יודע אנכי ורואה את כל הנעשה במקצוע הזה בקרב בני דתנו „היראים“, אשר לפני שנים אחדות עוד לא פללתי לראות, והוא: מופלגים גדולים בתורה וביראת ה' אשר עוד זה לא כבר יראו מגשת אל ההשכלה, יפנו אלי בשאלותיהם על איזה דרך ובאיזה אופן להם לקנות לבניהם או גם להם בעצמם את כל הידיעות הנחוצות לבחינת פלונית או פלונית; רבנים צעירים לימים, אשר עמרת הרבנות הולמתם, מבקשים עצה מפי בהתעתדם להגיע למדרגת ההשכלה הנחוצה לרב מטעמיהם; אנשים „יראים“ ושלמים יתאמצו ליסד בתי ספר פרטים ללמוד התלמוד יחד עם למוד מדעים כוללים, ובעתות האחרונות קוראים אנחנו מאמרי רבנים מציגים בהלכה, המדברים בעניני חכמה ומדע, המתנוססים בסגנון מלא חן ונועם והמראים לדעת שמחבריהם הביאו אל לבם מיפיותו של יפת וטוכשרים למדי לרכוש להם ידיעת חכמה ומדע על מהרת קדשת דתנו.

מעשים כאלה – אשר הנם כעת מעשים בכל יום – המה לנו לאות ולעדה שבמחנה „היראים“ החלו להכיר ולדעת, שאך במשגה פחדו להשכלה, ושנתנועה חדשה החלה לבצבץ ולעלות בקרבם, תנועה, אשר תשא בחיקה עתידות טובות לדתנו, ועתידה לחדש ימי עמנו לטובה ולהפיה רוח חיים חדשים ומאשרים בכל עניני אומתנו (*).

היראים

(* ההחלטתי זאת לא תתנגד אף מאומה התנועה החדשה האחרת במחנה „היראים“, תנועה אשר תשא בכנפיה כתבי פלסטר, המשליכים שקצים על ההשכלה והמשבילים, כתבי פלסטר, שהמה לבשת ולזרפה לכלנו; אולם אם גם לא נדע מי המה אלה המתחסדים הגרגנים, אשר תחת הגל „היראים“ המה עושים במחשך זר מעשיהם, אבל זאת נדע אל נכון, שכל דבר אין להם עם „היראים“ האמתים, יקן כי האמצעים הרעים והנבזים, אשר על ידם המה אומרים להחזיק את הדת, מעידים עליהם, שאך לשקר ולא לאמונה יתימרו בשם „מחויקי הדת“, כי תחת להשיף לשלום ולאחדות ולשפוט בצדק על יקרת מעלות דתנו, ולהוכיח במושור בתוכחת מגולה ובאהבה מסותרת את משגי בני דורם, ולהמתיק סוד בכבוד ראש וברעה מיושבת אך לבקש ולמצוא תהבולות להרים קין דתנו ולהפיץ השפעתה על בני הנעורים, המה רק ישלחו מדינים בין אחים ויציחו אש המחלוקת בין בני עם אחד ודת אחת, וישפכו בוז וקלון על כל אלה, אשר לא מחשבותיהם מחשבותם, ובוזו רק יתללו כבוד דתנו ויכסו בהרפה שם „ירא“, אשר ישמשו בו שלא כהוגן; ויען כי בשקר יסודם, ע"כ גם הדברים הטובים והמעוללים, אשר המה אומרים ליסד ולבנות לא יעלו בידם. ומדי דברי כם לא אוכל להכיר תחת לשוני את ההלצה הזאת:

פעם ישבו מתחסדים קנאים לפני הריב דמתא, איש זקן ונשוא פנים הנודע בשער בצדקתו ובאהבתו העזה את האמת, ויתאוננו מר באזניו על האפיקורסים אשר בעירם ועל השעה המושקת להם, כי בכל אשר יסוד ולבנות בעניני הכלל יצליחו, הפצו לבנות בתי ספר — ויבנום כמו רמים, הפצו ליסד קלוניות בא"י ויסדו ועלו כפורחת; תחת אשר „המוראים“ נסתלקת ההצלחה, חלילה, וכל אשר יתפצו לא יבוא

„היראים“ האמתים ואהבתם בלי מצרים לעמנו ולדתנו לנו ערובה, שאם אך יוסיפו להכיר כל רעת המשגה ההוא ולהכין אמתת דברי הגר"א ז"ל, אשר הבאתי למעלה, ויזכרו לדעת שמוכת עמם האמתית ושהדת בעצמה דורשות מהם לקנות חכמה ומדע ובטחם כל שפת המדינה, כי עתה ימהרו למלאות חובתם לעמם ודתם, כאשר הזכר הסכימו מימי קדם להיות זריונים ומקדימים בכל דבר, אשר תצמח ממנו ישועה לעניני הדת, ויחישו לחתור בכל עז להשלים את עצמם בכל הידיעות הנחוצות לאיש משכיל על דבר אמת, ויתאמצו בכל אשר לא ידם שבמרוצת הזמן יצאו מהם „יראים“ נאורים, ומשכילים דורשים את ה' באמת, אשר אותם אנחנו מבקשים, והנחוצים לקיומנו כאויר לנשימה. כי רק משכילים ונאורים, אשר לבם תמים עם דתנו וממצותיה לא ימו ימין שמאל, רק הם יוכלו לעמוד בפרץ ולעצור בעד המגפה של פריקת עול דתנו, שפרצה גם בתוך בני דלת העם; רק המה יגברו היל לצאת ולבוא לפני כל מפלגות בני עמנו ולתנך ביניהם בצדק ובמישור, רק הם עתידים לברוא תקופה חדשה בקרבנו, תקופה שיש בה יראת שמים ואהבת ההשכלה האמתית, תקופה של אשר וכבוד לעמנו ודתנו, כתקופה אשר בראו בנערמאניא החכמים הנקובים בשמותם למעלה; רק משכילים יראי ה' באמת יוכלו לתקן סדר החנוך הדתי, אשר איזה מעמדיו רופפו, ולהקים הריסותיו ולבנותו מחדש על אשיות חדשות וקימות לעד.

משכילים יראי ה' באמת לא תכבד להכיר אמתת דברי הפילוסוף והפדגג המפורסם הערב ארט, בנשאו מדברותיו על דבר נחיצות יסוד הדתי כהנוך לאמר: „אקוה שבין כל הפדגגים בנערמאניא לא ימצא אף אחד, אשר יטיל ספק בנחיצות למוד הדת בשנים הראשונות לחיי הילד. עוד בשחר הילדות, כאשר אך תרהיב עז נפש האדם להחל להתבונן אל ידיעתה ומוחשבתה, פחדה ותקותה, כאשר אך תנסה להשקיף מעל גבולי אופקה, עוד גם אז צריכה מחשבת הכינה (אידיעע) של ה' להתנוסס כמרום קין התבל, וכפסגת הרוממות היותר נעלה. אם לא תהיה

להם וכל אשר יעשו ויתקנו לא יעלה יפה. „אמנם כן“, השיב להם הרב במנוח ראש, „אבל הידעתם מדוע? הלא אחוה לכם: האמת בכל תצלה דרכה ותעשה חיל, והשקר בכל דבר אין לו רגלים ולא יעצור כח לתחזיק מעמד. והנה אפיקורסינו הנם אפיקורסים באמת, וכל אשר יחפצו להרוס או לבנות יחפצו באמת, ועל כן יעלה בידם; תחת אשר „היראים“ שבקרבנו, למגנת לבבנו, הנם „יראים“ על דבר ה' בשקר, וכל אשר המה יחפצו לעשות ולתקן אינם חפצים בלב שלם, כ"א למראית עין ובמחשבת זרה וברעיון פסול, וע"כ חפצם לא יעלה בידם. וכשאני לעצמי לא ארע על מה אצטער יותר: אם על האמת של האפיקורסים או על השקר של „היראים“.

תהיה הדעה היסודית של הדת אחת מהדעות היותר קדומות, אשר אליהן יגיע מעוף הזכרון, ואם לא נבלעה ונתאחדה מחשבת הבינה הזאת, של ה', עם הדעות אשר החיים, המלאים תמורות ושנויים, ישאירו אחריהם במרכז עצמותו של האדם, או לא תצלה לעולם לדת לכבוש לה את המקום הראוי לה במעמקי לבו" (*).

ממשכילים כאלה לא יבצר לדעת, שבנים גם דברי הפילוסוף והפדגוג המהולל ווייטין, שהחליט לאמר: „אם רצוננו שתמלא הדת כל חדרי לב האדם תמיד ותרגיע את רוחו, עלינו להתאמין שתהיה מתאימה עם חפצי רוח האדם העקריים, ותקבל אל השקפתו הכללית על התכל, וכל זאת אי אפשר בעזרת דעות ולמודים, אשר שקרם מוכיח עליהם, ואשר נגד הקי המבע גלויים וידועים מנמת פניהם... רק על ידי התפתחות ראשי חפצי רוח האדם בכלל ובמדה שזה ככל האפשר, רק על ידה יש לאל ידנו לדאוג שיוגיע האדם ע"י הדת להשלמת השקפתו על העולם והחיים, השקפה תמה ונכונה, שאין בה עקש ופתלתול, השקפה, אשר על ידה יכולים ראשי חפצי רוחו, בהיותם מתאימים עמה, לבוא אל מנוחה שאננה מבלי אשר תזיק להתפתחות אחד מהם... ואשר על כן רק על ידי התפתחות כל יתר חפצי רוח האדם במדה

נכונה

*) J. S. Herbart: Umriß pädagogischer Vorlesungen III Thl. Cap. I Ende. העירבארט איננו דן יחיד בדבר הזה, כי אם דעותיו אלה מתאימות עם דעות הפילוסוף והפדגוג המהולל בענין עקש, אשר יחליט: „שרגש דתי רק אז יעצור כח למצוא מעמד נכון, רק בהיותו חרות על לוח לב האדם בילדותו היותר קדומה... ועל כן נחשוב לנחוץ להתל בהנוך הדתי עוד בשרר הילדות... רק רושמי רגש דתי חי ואמתי, רק המה עושים את האדם לאיש-דתי (לשומר מצותיה ולירא ה'), אבל לא רושמי שיחה בטלה (מעניני הדת), אשר איננה יוצאת מלב ואיננה נכנסת אל הלב".
Бенке: Руководство къ воспитанію и ученію ч. I стр. 380-347. перев. Весселя СПб. 1875. כאמרו: „אמנם השגות הללו (שהכל אפס ותורה חוץ מה שיסמוך על הבורא ית') הגם שהם נטועות בלב כמו שאמרנו, עם כל זאת הן צריכות לעבודה ולשמירה, היינו: שיהעוררו אליהן כחות הנפש על ידי תלמוד בתורה וההנוך במעשה שהמצות ומורא ושמיירת המקדש והקדשים מזמן הילדות, וכמו שהוכפלה בתורה הצווי על הלמוד והשנון לבנים, והתשובה על שאלותיהם שנשתדל לעוררם אליהן" (מונה"ז ש' ו'). וכן יכתוב שד"ל במכתבו לזילבערימאנן משנת 1858: „כל הרוצה בקיום הירואיזמוס ובקיום האומה הישראלית צריך ששתדל בכל כחו לחיות בלבו ובלב בניו ובלב כל הנלויים אליו האמונה בתורה מן השמים... וישתדל לתדריך בניו בתחלת ילדותם בלמוד לה"ק ושיהגו בתורה ככתבה וכלשונה קודם שישחקו בלמוד שאר לשונות ושאר הכמות, ושישיגו שלא יראו בביהם חלול שבת ויום טוב ואכילת אסור... וראוי לכל איש ישראל ששים אל לבו כי הכל תלוי בו שיחי' שם ישראל עומד ומתקים או אבד ונשבת, ואל יירא חרפת אנוש ולעג הלצנים, ואל יאמר לא נולדתי להיות מערטי, אבל יאמר אחיה יהודי כדי שגם בני יהיה יהודי, וכמו שאבי הנחילני אמונה כך אנחיל גם אני את דרעי אמונה, ואם המסיתים יכלו לי והנחוני עירום ועריה מנחלת אבות אשיגה בכל כחי שלא יקרה (כזאת) גם לורעי" (אגרות שד"ל ע' 1382).

נכונה, והתאחדם יחד אחדות שלמה ונאותה תוכל
הדת לחדור עמוק עמוק בנפשו ולהכות שרש
בלבו כראוי*).

ממשכילים כאלה לא תכבד להעמיק חקר בספרת דתנו העתיקה
והחדשה, ללמוד לדעת את קורות ימי עמנו ולהכיר את הדעות הנעלות
והנשגבות, אשר הן נושאי דתנו ורוח החיה בדבריו ימינו; הנה ידעו
ללמוד את הדעות האלה לבניהם ולתלמידיהם ולהביא בלבם הכרת חין ערך
הדעות הרמות והנשאות האלה, להלהיב את לבותם להוקיר את קדשי ישראל
ולנטוע בלבם בשחר ילדותם רגשי כבוד ויראת הרוממות לדתם ועמם,
לדבריו ימיו, שפתו וספרתו גם יחד, ולהעיר בהם הכרת הערכות
המהורה והנעלה, אשר מני אז קננה בלבות בני עמנו, והיא: לדאוג שכל
אחד מאתנו ייטיב דרכו על הארץ, יתרחק מכל עול ופשע, יעשה כבוד
לדתו ואומתו ויקדש שם שמים ושם ישראל כאחד בכל עת אשר תבוא
לידו. כל זאת יעלה בידם, אם יראו הבנים והתלמידים,
שאבותיהם ומוריהם לא רק באמר ודברים ירוממו
ויפארו את דתם ואמונתם, כי אם בפועל ובמעשים
בולטים, בראותם כי את אשר יורו להם לעשות,
יקיימו הם בעצמם בזריזות יתרה, וכי פיהם ולבם
שויים, נאה דורשים ונאה מקימים, וכי הכבוד והיקר, אשר יתנו לתורת
ה' בפיהם, חופפים ומזחירים על כל ארחות חיהם. אבות ומורים
משכילים באמת ידעו אל נכון מה רב ערך המופת והדוגמא בחנוך,
ועל כן יתאמצו להוכיח להניחם על ידי חיהם, אשר יהיו חותם
תכנית אמונותיהם ודעותיהם, שאמת יהנה חכם. הורים ומורים כאלה
ויבינו כי אחד משלשת יסודי הדת בכלל ודתנו בפרט – אשר עליהם
הראיתי פעמים אחדות למעלה – הוא תורת המוסר הנעלה אשר תורה דתנו,
ואשר כל עקרה הוא במעשה, ר"ל: שנסמור לעשות את כל
מצותיה ומשפטיה, ולא רק לעיין ולחקור בהם, ועקר תורת
המוסר של דתנו, הוא אהבת הבריות היותר עזה בלי כל
הבדל עם ועם, דת ודת, יען כי כלנו אחים בני אב אחד, ואל אחד
בראנו, כמאמר ז"ל: ואהבת לרעך כמוך, ר' עקיבא אומר זה כלל
גדול בתורה, בן עזאי אומר זה ספר תולדות אדם זה כלל גדול מזה
(ספרא קדושים ד'), וכמאמר ז"ל: כל העוסק בתורה בלבד (בלא ג"ח)
דומה כמו שאין לו אלוה (ע"ז יג), ורבות כאלה, ואחשוב למותר להאריך

*) Waitz „Allg. Paedagogik“, pg. 283-8.

בסעיף הזה בדברי עמך, כי לא נעלם ממך מה מאד הרבו כל חכמי דתנו להזהיר על אהבת הבריות לכל ענפיה ופריטיה הרבים מאין ספורות, אשר כל ערכם וכבודם הוא רק במעשה, ואשר רק על ידי מעשינו הטובים בנוגע לאהבת הבריות לכל אשר בצלם אלקים נברא – ולא לכד לאחינו בני אומתנו – נוכל לעורר, להחזיק ולפתח בלבות חניכינו את הרגש הקדוש והנעלה הזה, לאמנם ולגדלם לעשותם לאנשים ישרי לב מרבי צדקה וגומלי חסדים ולאזרחים נאמנים למלכם ולארץ מולדתם. הורים ומורים משכילים על דבר אמת ידעו לחבב על בניהם ותלמידיהם את מצות המעשיות בכלל ואת מצות הזכרון בפרט על פי הדורן של המצות האלה, כאשר הדור מצות יעורר רגשי כבוד בלבות צעירים לימים למצות דתנו, וע"י זאת גם להדת בעצמה. כן ידעו בודאי לשמור את בניהם וחניכיהם ככל האפשר מפח יקוש, אשר טמנו לרגליהם סופרים מטפלות ידועות בדעותיהם הנשחתות, אשר נגד הדת והמחזיקים בה מגמת פניהן, ולהשיג להחזיקם מחברים רעים משתתי הדעות והמדות, כי אין דבר מזיק לחנוך בכלל ולחנוך הדתי בפרט כספרים וחברים אשר משחתם בם.

והיה ברכות בתוכנו מספר „יראים“ משכילים, ונאורים חרדים לדבר ה' כאלה, אז גם פני עניני דתנו ישתנו לטובה, כי המה לא יאחרו להביא בם סדרים נכונים ולעשות משטר טוב בכל חברות הצדקה, המה ישתדלו לפאר ולהדר את בתי הכנסיות, ולחקים עבודת ה' על מנוה, כפי המצוה עלינו ועל פי מעם היופי החי בהם, ועבודת ה' מהורה ומזקקה בבית ה' הנהדר בטוב מעם תועיל מצדה הרבה לחנוך הדתי של הדור הילד. סוף דבר, בידי משכילים יראי ה' באמת, אשר יקומו בתוכנו, עתות דתנו, ורק מהם תבוא עזרה נצחת לדתנו ותשועת עולמים לעמנו. והנה כי כן, הלילה לי להתיאש מרכבות אלפי ישראל אזרחי ארצנו

כמוך, ונהפוך הוא, לבי סמוך בטוח כי אחינו אלה, שהיו במשך הרבה מאות שנה רב מנין ורב בנין של אומתנו, יוסיפו להיות זאת גם כעתיד; יען כי מלבד אשר אחינו בארצנו גם כנפלים בעניני הדת מעלות הרבה, ככל זאת לא ירדו פלאים כאחיהם במערב אייראפא, ואם כי רבים מצעירינו יצאו לתרבות רעה, עוד גדול ורב ת"ל על אחד אלף מספר אחינו בארצנו השקועים ראשם ורַבם בדתנו. ועוד לא נטו מדרך התורה והמצוה אף כמלוא השערה, והרבה מהם עוד שוקדים על תלמוד תורתנו, אשר היא עין חיים למהזיקים בה, ועמוד התוך אשר עליו נשעו כל בית ישראל. מלבד כל אלה, הן לנו נקל הרבה יותר לחנך את בני הנעורים בדתנו על פי רוח הזמן מאשר היה לאחינו

שבמערב

שבמערב, כי הנסינות והמסות, אשר אצפו להם הם יד על יד ביוגיעה רבה, וכל כלי קרב מול אי-דת, אשר עלו להם בזעת אפים ובעמל נפש במושך מאת שנה, הנם מוכנים ומזומנים לנו, וכידינו להשתמש בהם בלי עמל וטורה, ועל ידי זה נקל לנו גם להוסיף עליהם כהנה וכהנה, אם גם נהיה בדבר הזה כננס על גבי הענק. לנו נחוצים רק אנשי מעשה, אנשים, אשר בעו רוח ובאמין הלב, ביראתם את ה' באמת ובהשכלתם הנכונה ובאהבתם בכל לבם ובכל נפשם לדתנו ולעמנו יהיו מוכשרים להפיץ אור נוגה על המושג הנ"ל, אשר היה בעוכרינו, להעיר ולעורר את לבות משכילינו ונאורינו לשוב לדתנו בכל לבם, ואת לבות „היראים“ – לרכוש להם דעת ותבונה ולהזהירם מלעמוד מרחוק להפצי זמננו ויחד עם זה היוודעים לתוך בין המפלגות ולדבק את הנפרדים; ועל כלם נחויץ לנו לכונן חברה, כמובן ברשיון הממשלה, אשר בהיתחרו וישתתפו כן „היראים“, אשר לבם שלם עם ההשכלה האמתית, וכך המשכילים והנאורים, השבים אל דתנו באמת ובתמים; חברה, אשר ראשית פעולתה תהיה לאסוף לאחד אחד את כל הספרים הטובים והמועילים לחנוך הדתי והעלולים להעיר בלבות בנינו רגשי קדש לדתנו ולאומתנו, שנכתבו אישכנזית, או צרפתית או אנגלית... ולהעתיקן לשפת ארצנו ויחד עם זה לשפת קדשנו – בעד אלה מאחינו אשר אינם שומעים עוד שפת רוססיא – ולהפיצם בעד מחיר מצער בין כל מפלגות העם; חברה, אשר תדאג למורים מומחים ללמודי דתנו בשפת המדינה הנתונים לדתנו בכל לבם, וגם למטיפים בשפת המדינה בסגנון טוב ויפה ובדעה צלולה ומיושבת וכדיעות רחבות ועמוקות בספרתנו העתיקה והחדשה, למטיפים הראויים לאותה אצטלא באמת, אשר יורו למפלגות אחינו, השונים במדרגת השכלתם, את הדרך אשר ילכו בה ואת המעשה אשר יעשו *); לנו נחויץ למנות את חסרון כל הדברים הנכבדים האלה הנעדרים לנו כליל, אשר בלעדיהם אי אפשר לעשות התקונים הצריכים לנו בחנוך הדתי: לנו – נאמר במלה אחת – נחויץ לחקת את מעשי טובי אחינו „מחוראים“ באשכנז, אבל מוכן מזליו, לא ללכת אחריהם סתומי עינים ככהמה בכקעה, כי אם ברוח בקורת מתונה ונאמנה, ולחקור לדעת מה עשו המת להרים קרן החנוך הדתי ברוח ההשכלה הנכונה ולפי משאלות

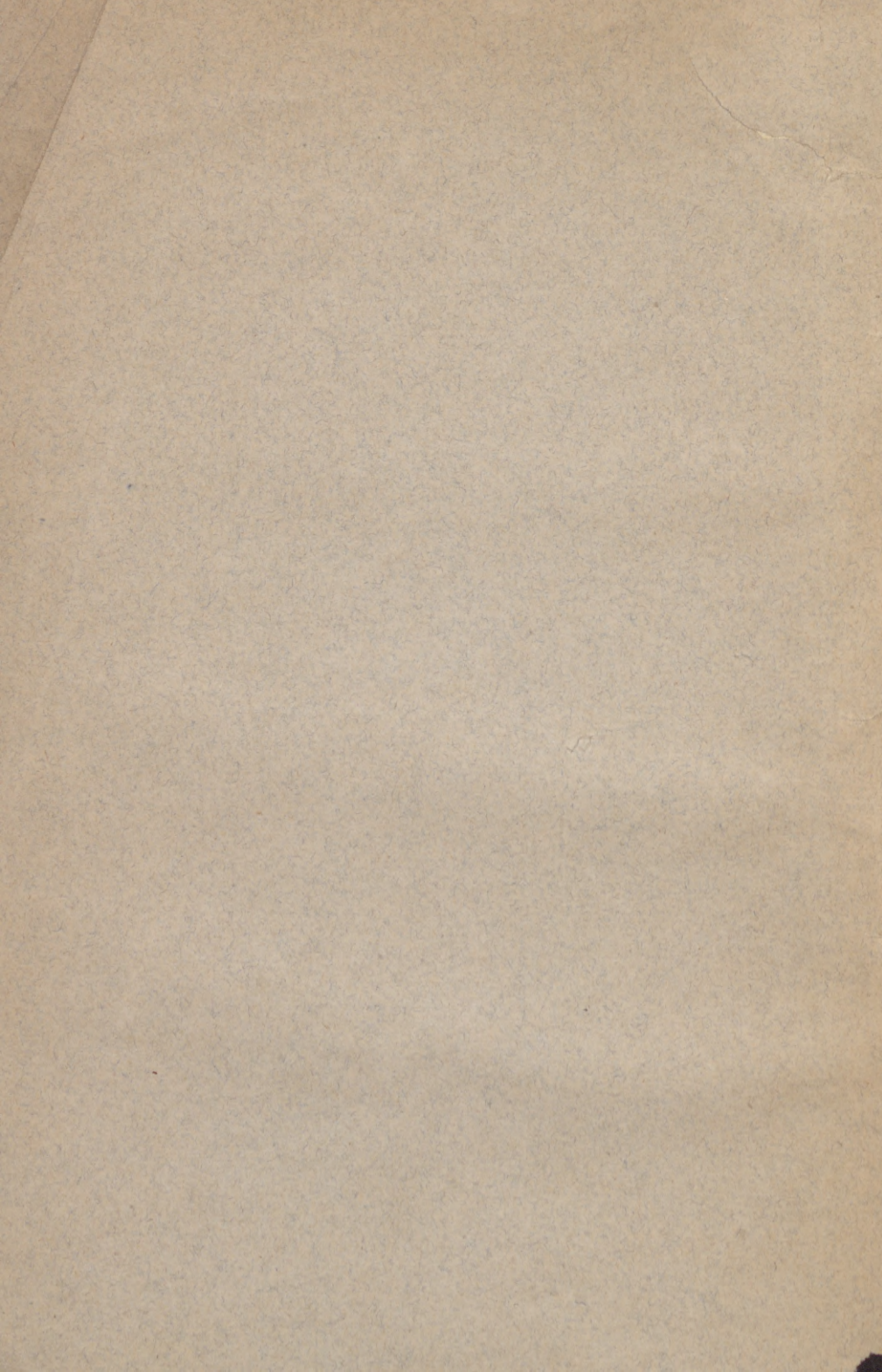
ארץ

* לתכלית הזאת די לנו עתה אם „הפרושים“ הרבים החוסים בצל הגאון רשכבה"ג מרן ר' יא"ס בערים הרבה בזאמעט ובלטא, יפנו לבם ללמוד שפת הכרינה על בוריה וירכשו להם את יתר הדיעות הנחוצות כדי להשיג על ידן מדרגת „מורה לעם“ (פאלקסלעריער) או למדרגת רב מטעה"ט, ויחד עם זה יקנו להם ידיעת עקרי „חכמת ישראל“ במובנה החדשה.

ארץ מולדתם וממשלתם ולעשות כמעשיהם. והיה אם אך בדרך הזה נלך ונתפתה ונשתלם, אז לאט לאט נחליף כה ונחדש כנשר נעורינו, ונשובה להיות זרע קדש, זרע ברך ה', ונהיה לברכה בקרב ארץ מכורתנו ולממשלתה הרוממה ולמופת ליתר אורחיה, וגם נזכה ברבות הימים למלא תעודתנו האמתית, והיא: להיות באמת „ממלכת כהנים וגוי קדוש“.

מוֹדְעִי, אשר בשים לב הטה און קשבת בדברי אתו, החריש לדברי אלה ולא ענה דבר. ועתה ישפטו נא הקוראים המתונים, אם שתיתקו כהודאה דמי - אם אֵין .

B

189.

מחזור 1 ר"ב

ועם המשלוח 1 ר"ב 10 קאפ.